

T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
SİYASİ TARİH BİLİM DALI

DEVLET İÇİ ÇATIŞMALARDA ÜÇÜNCÜ TARAF
AKTÖRLERİN MÜDAHALESİ: SURİYE İÇ SAVAŞINDA
ÜÇÜNCÜ TARAF AKTÖR OLARAK BÖLGE ÜLKELERİN
ROLÜ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Kubilay YILMAZ

KOCAELİ 2021

T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
SİYASİ TARİH BİLİM DALI

DEVLET İÇİ ÇATIŞMALARDA ÜÇÜNCÜ TARAF
AKTÖRLERİN MÜDAHALESİ: SURİYE İÇ SAVAŞINDA
ÜÇÜNCÜ TARAF AKTÖR OLARAK BÖLGE ÜLKELERİN
ROLÜ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Kubilay YILMAZ

Dr. Öğretim Üyesi Fatma Anıl ÖZTOP

Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Karar ve No: 27.10.2021 / 22

KOCAELİ 2021

ÖNSÖZ

Yüksek lisans ders dönemi ve bu çalışmanın hazırlanma sürecinin her aşamasında akademik gelişimime katkı sağlayan kıymetli danışman hocam Dr. Öğretim Üyesi Fatma Anıl Öztop'a rehberliği, anlayışı ve katkılarından dolayı içten minnet ve saygılarımı sunarım. Tez savunmasındaki katkılarından dolayı Prof. Dr. Ali Poyraz Gürson ve Dr. Öğretim Üyesi Nesrin Kenar hocalarıma da ayrıca teşekkürlerimi borç bilirim.

Son olarak, eğitim hayatım boyunca maddi ve manevi desteğini esirgemeyen aileme ve içinde bulunmaktan gurur duyduğum kurumum Ulusal Strateji Araştırmaları Merkezi (ULUSAM) ve ekip arkadaşlarıma teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER	ii
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
KISALTMALAR	vii
TABLolar, ŞEKİLLER VE GÖRSELLER LİSTESİ.....	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE	8
1.1. ÇATIŞMA	8
1.1.1. Çatışma Kavramı	8
1.1.2. Çatışmanın Nedenleri	13
1.1.2.1. Çıkar Temelli Çatışmalar	14
1.1.2.2. Yapısal Temelli Çatışmalar	14
1.1.2.3. Psikolojik Temelli Çatışmalar	15
1.2. ÖZNELERİNE GÖRE ÇATIŞMA TÜRLERİ.....	16
1.2.1. Tek Taraflı Şiddet	17
1.2.2. Devlet Kaynaklı Olmayan Çatışma	18
1.2.3. Devlet Kaynaklı Çatışma	18
1.2.3.1. Devletlerarası Çatışma	18
1.2.3.2. Devlet-içi Çatışmalar	19
1.2.3.2.1. Devlet-içi Çatışmanın Tarafları.....	21
1.3. ÇATIŞMA YÖNETİMİ VE İYİLEŞTİRME STRATEJİLERİ	24
1.3.1. Çatışmayı Yatıştırma	25
1.3.2. Çatışmayı Çözme	25
1.3.3. Çatışmayı Dönüştürme	26
1.4. ÇATIŞMA İNCELEME MODELİ.....	26
1.4.1. Çatışma Çarkı Modeli.....	27
1.5. MÜDAHALE KAVRAMI.....	28
1.5.1. Uluslararası Hukuk ve Müdahale	31

1.6.	ÜÇÜNCÜ TARAF AKTÖRLERİN MÜDAHALESİ	34
1.6.1.	Üçüncü Taraf Kavramı	34
1.6.2.	Üçüncü Taraf Aktörlerin Müdahale Nedenleri	37
1.6.2.1.	Uyuşmazlığın Olumsuz Etkilerinden Kaçınma İsteği	38
1.6.2.2.	Taraflar Üzerinde Etki Sahibi Olma İsteği	39
1.6.2.3.	Tarihsel ve Kimliksel Bağlar	40
1.6.2.4.	Sosyal Barış ve Uyum Motivasyonu	42
1.6.3.	Üçüncü Taraf Aktörlerin Müdahale Yöntemleri	43
1.6.3.1.	Diplomatik/Siyasi Müdahale	43
1.6.3.2.	Askeri Müdahale	44
1.6.3.3.	Ekonomik Müdahale	44

İKİNCİ BÖLÜM

2.	DEVLET-İÇİ ÇATIŞMA OLARAK SURİYE İÇ SAVAŞI	46
2.1.	ÇATIŞMANIN BAĞLAMI	46
2.2.	ÇATIŞMANIN AKTÖRLERİ	49
2.2.1.	İç Aktörler	50
2.2.1.1.	Esad Rejimi	50
2.2.1.2.	Muhalif Aktörler	51
2.2.1.3.	Devlet-dışı Aktörler	56
2.2.2.	Bölgesel Aktörler	58
2.2.3.	Uluslararası Aktörler	63
2.3.	ÇATIŞMANIN NEDENLERİ	64
2.3.1.	Yapısal Nedenler	65
2.3.1.1.	Siyasi Nedenler	65
2.3.1.2.	Ekonomik Nedenler	70
2.3.2.	Psikolojik Temelli Nedenler	74
2.3.3.	Çıkar Temelli Nedenler	79
2.4.	ÇATIŞMANIN DİNAMİKLERİ	81
2.4.1.	Çatışma Evreleri	81
2.4.2.	İç Savaş Dönemi Aktörlerin Hâkimiyet Alanları	91
2.5.	ÇATIŞMA İYİLEŞTİRME STRATEJİLERİ	105

2.5.1.	Suriye Halkının Dostları Grubu Toplantıları	105
2.5.2.	Cenevre Görüşmeleri	107
2.5.3.	Astana Platformu	109

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.	BÖLGESEL GÜÇLERİN SURİYE İÇ SAVAŞDAKİ ROLLERİ.....	118
3.1.	TÜRKİYE.....	118
3.1.1.	Türk Dış Politikasını Oluşturan Unsurlar	118
3.1.2.	Türkiye'nin Müdahale Nedenleri.....	119
3.1.3.	Türkiye'nin Müdahale Yöntemleri	123
3.1.3.1.	Siyasi Müdahale	123
3.1.3.2.	Askeri Müdahale	126
3.1.3.3.	Ekonomik Müdahale	135
3.1.3.4.	İnsani Müdahale	136
3.2.	İRAN	141
3.2.1.	İran Dış Politikasını Oluşturan Unsurlar	141
3.2.2.	İran'ın Müdahale Nedenleri.....	143
3.2.3.	İran'ın Müdahale Yöntemleri	145
3.2.3.1.	Siyasi Müdahale	145
3.2.3.2.	Askeri Müdahale	148
3.2.3.3.	Ekonomik Müdahale	149
3.3.	SUUDİ ARABİSTAN	153
3.3.1.	Suudi Arabistan Dış Politikasını Oluşturan Unsurlar	153
3.3.2.	Suudi Arabistan'ın Müdahale Nedenleri	154
3.3.3.	Suudi Arabistan'ın Müdahale Yöntemleri.....	156
3.3.3.1.	Siyasi Müdahale	156
3.3.3.2.	Askeri Müdahale	158
3.3.3.3.	Ekonomik Müdahale	159
	SONUÇ.....	165
	KAYNAKÇA.....	175

ÖZET

Bu çalışma, bölgesel düzeyde üçüncü taraf aktörlerin Suriye çatışma sahasındaki rolüne odaklanmaktadır. Bu yönde bir çalışma yapılmasının amacı; günümüzün en karmaşık devlet-içi çatışma sahalarından birisi olan Suriye iç savaşı üzerinden bölgesel aktörlerin rolünü analiz etmektir. Bu bağlamda, Suriye iç savaşı üzerinden üçüncü taraf aktör olarak bölgesel ülkelerin mevcut veya muhtemel müdahalesinde, bölgesel rekabet ve ulusal güvenliğin ne derece katkı sunduğunu ortaya koymak önceliklidir. Buna göre, bu çalışma bölgesel üçüncü taraf aktörlerin müdahalede etmede etkili olan motivasyon unsurları ile bu aktörlerin kullanmış olduğu yöntemleri ve bu süreçte diğer aktörler ile etkileşimlerini açıklamaya çalışmaktadır. Bu anlamda mevcut çalışma, alternatif bir bakış açısı sağlanması noktasında literatüre katkı sunmayı hedeflemektedir. Bu çerçevede, çalışmada, bölgesel aktörlerin Suriye iç savaşında üçüncü taraf aktör olarak müdahalede bulunması ve müdahale yöntemlerinin belirlenmesinde ulusal, bölgesel ve küresel etkenlerin bulunduğu varsayılmaktadır. Mevcut çalışmanın sonucuna göre; Türkiye, İran ve Suudi Arabistan'ın çatışma sahasında üçüncü taraf aktör rolünde hareket eden bölgesel aktörler olduğu görülmüştür. Bu çerçeveden hareketle, bu üç ülkenin müdahalelerinde çatışmanın olumsuz etkilerinden kaçınma, rejim üzerinde etki sahibi olma isteği ile tarihsel ve kültürel bağların bulunması ana neden olmakla birlikte, üç ülkenin stratejileri ve müdahale yöntemleri, diğer üçüncü taraf aktörlerin davranışları ve çatışmanın dinamiklerinde yaşanan gelişmeler çerçevesinde değişiklik göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Devlet-içi Çatışma, Suriye İç Savaşı, Üçüncü Taraf Aktör, Türkiye, İran, Suudi Arabistan

ABSTRACT

This study focuses on the role of third-party actors at the regional level in the Syrian conflict. The aim is to analyze the role of regional actors through the Syrian civil war, which is one of the most complex intra-state conflict areas of today. In this context, it is to reveal the extent to which regional competition and national security contribute to the current or possible intervention of the regional countries, which are third-party actors, through the Syrian civil war. Accordingly, this study tries to explain the motivations of regional third-party actors that are effective in intervening, the methods used by these actors and their interaction with other actors in this process. In this sense, the present study aims to contribute to the literature in terms of providing an alternative perspective. In this context, it is assumed that national, regional, and global factors are separately involved in the intervention of regional actors as a third-party actor in the Syrian civil war and in determining the methods of intervention. According to the results of the present study; it has been seen that Turkey, Iran and Saudi Arabia are regional actors acting as third-party actors in the conflict area. From this perspective, although the main reasons for the interventions of these three countries are to avoid the negative effects of the conflict, to have an influence on the regime and to have historical and cultural reasons, the strategies and intervention methods of the three countries vary within the framework of the behavior of other third-party actors and the dynamics of the conflict.

Key Words: Intra-State Conflict, Syrian Civil War, Third-Party Actor, Turkey, Iran, Saudi Arabia

KISALTMALAR

AA	Anadolu Ajansı
AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AŞH	Ahraru'ş Şam Hareketi
BAE	Birleşik Arap Emirlikleri
BBC	Britanya Yayın Kuruluşu (British Broadcasting Corporation)
BKH	Bahar Kalkanı Harekâtı
BM	Birleşmiş Milletler
BMGK	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
BPH	Barış Pınarı Harekâtı
DB	Dünya Bankası
DMO	Devrim Muhafızları Ordusu
FKH	Fırat Kalkanı Harekâtı
HIKK	Heidelberg Institute for International Conflict Research
HTŞ	Heyeti Tahriri Şam
İİT	İslam İşbirliği Teşkilatı
IFC	Uluslararası Finans Kurumu (International Finance Corporation)
ISW	Institute for the Study of War
IŞİD	Irak Şam İslam Devleti
KCK	Kürdistan Topluluklar Birliği (Koma Civakên Kurdistanê)
KG	Kudüs Gücü
KİK	Körfez İşbirliği Konseyi
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization)
ÖSO	Özgür Suriye Ordusu
PKK	Kürdistan İşçi Partisi (Partîya Karkerên Kurdistanê)
PYD	Demokratik Birlik Partisi (Partiya Yekitiya Demokrat)
SDÇG	Suriye'nin Dostları Çalışma Grubu
SİHA	Silahlı İnsansız Hava Aracı
SHDT	Suriye Halkının Dostları Toplantıları
SKC	Suriye Kurtuluş Cephesi
SMO	Suriye Milli Ordusu
SNC	Suriye Ulusal Konseyi (Syrian National Council)
SUKO	Suriye Muhalif ve Devrimci Güçler Ulusal Koalisyonu
ŞFC	Şam Fethi Cephesi
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
UCDP	Uppsala Çatışma Veri Programı (Uppsala Conflict Data Program)
UİC	Ulusal İlerici Cephe
UKK	Ulusal Koordinasyon Komitesi
VOA	Amerika'nın Sesi (Voice of America)
YMH	Yüksek Müzakere Heyeti
YPG	Halk Koruma Birlikleri (Yekîneyên Parastina Gel)
YPJ	Kadın Koruma Birlikleri (Yekîneyên Parastina Jin)
ZDH	Zeytin Dalı Harekâtı

TABLolar, ŞEKİLLER VE GÖRSELLER LİSTESİ

Tablo 1 Çatışma Sınıflandırması.....	10
Tablo 2 Rollerine Göre Aktörler/Taraflar.....	21
Tablo 3 Dış Aktörlerin Çatışma Sahasındaki Rollerinin Analizi.....	23
Tablo 4 Suriye İç Savaşında Bölgesel Aktörlerin Yaklaşımları	62
Tablo 5 Suriye İç Savaşında Üçüncü Taraf Aktör Olarak Türkiye'nin Rolü.....	138
Tablo 6 Suriye İç Savaşında Üçüncü Taraf Aktör Olarak İran'ın Rolü.....	151
Tablo 7 Suriye İç Savaşında Üçüncü Taraf Aktör Olarak Suudi Arabistan'ın Rolü	162
Tablo 8 Ulusal, Bölgesel ve Küresel Değişkenler Ekseninde Türkiye, Suudi Arabistan ve İran'ın Suriye İç Savaşına Yaklaşımı.....	168
Şekil 1 Öznelerine Göre Çatışma Türleri.....	17
Şekil 2 Çatışma Çarkı Modeli.....	27
Görsel 1 28 Aralık 2012 Tarihinde Suriye Çatışma Sahası	92
Görsel 2 15 Aralık 2013 Tarihinde Suriye Çatışma Sahası	93
Görsel 3 18 Ağustos 2014 Tarihinde Suriye Çatışma Sahası	95
Görsel 4 14 Eylül 2015 Tarihinde Suriye Çatışma Sahası.....	96
Görsel 5 23 Kasım 2016 Tarihinde Suriye Çatışma Sahası	98
Görsel 6 2017 Yılı Suriye Çatışma Sahası.....	99
Görsel 7 26 Aralık 2018 Tarihinde Suriye Çatışma Sahası	101
Görsel 8 6 Kasım 2019 Tarihinde Suriye Çatışma Sahası	102
Görsel 9 10 Mayıs 2021 Tarihinde Suriye Çatışma Sahası.....	103
Görsel 10 16 Mayıs 2020 Tarihinde İdlib Çatışma Bölgesi.....	104
Görsel 11 5 Mart 2020 Sonrası Suriye Çatışma Sahası Genel Durum Haritası.....	115
Görsel 12 FKH Öncesi Suriye Çatışma Sahası Genel Durum Haritası	128
Görsel 13 Fırat Kalkanı Harekât Sahası.....	129
Görsel 14 ZDH Öncesi Suriye Çatışma Sahası Genel Durum Haritası	130
Görsel 15 ZDH Sonrası Suriye Çatışma Sahası Genel Durum Haritası	131
Görsel 16 BPH Sonrası Suriye Çatışma Sahası Genel Durum Haritası.....	133
Görsel 17 BKH Sonrası İdlib Çatışma Sahası Genel Durum Haritası	134
Görsel 18 Askeri Müdahaleler Sonrası Türkiye'nin Suriye Çatışma Sahasındaki Genel Durum Haritası.....	135

GİRİŞ

Uluslararası İlişkiler disiplinin önemli inceleme konularından birisini oluşturan çatışma kavramı, zamanla nitelik ve nicelik olarak dönüşüm gerçekleştirse de çatışmaların sayısında ve doğasında meydana gelen değişimleri anlama çalışmaları sürekli devam etmiştir. Çatışma kavramının, disiplin içerisinde sahip olduğu bu dinamik yapıya bağlı olarak, inceleme alanına giren olayları, farklı sınıflandırmalar üzerinden açıklamaya çalıştığı görülmektedir. Bu bağlamda, çatışmanın aktörleri üzerinden yapılan sınıflandırmaya göre şiddet içeren çatışmalar; tek taraflı çatışma, devlet kaynaklı olmayan çatışma ve devlet kaynaklı çatışma olmak üzere üç grupta ayrılırken, devlet kaynaklı çatışmada kendi içerisinde devletlerarası çatışma ve devlet-içi çatışma olmak üzere alt başlıklarda analiz edilmektedir. Bu doğrultuda, İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden itibaren yaşanan çatışmalar incelendiğinde, Soğuk Savaş dönemi olarak adlandırılan 1945-1991 yıllarını arasında, devletlerarası çatışmalar ile devlet-üstü çatışma olarak adlandırılan sömürge savaşlarının ön plana çıktığı gözlenmektedir. Soğuk Savaş sonrası dönem (1991-devam ediyor) diğer bir deyişle günümüzde ise devletlerarası çatışmaların sayısında ciddi bir azalma meydana gelirken; devlet-içi çatışmaların sayısında artış gözlenmektedir. Bu dönemde, küreselleşmeyle birlikte ülkelerin birbirlerine olan bağımlılıklarındaki artış ve büyük savaşların açtığı yüksek maliyetin yaratacağı olumsuz etkilerden kaçınmak için devletler, askeri araçların yerine ekonomik ve siyasi araçları tercih etmeleri sebebiyle, devletlerarası silahlı çatışmaların sayısında düşüş yaşanmıştır. Bununla birlikte, gelişmişlik sürecini tamamlayamayan azgelişmiş ülkelerde, sömürge döneminin geride bıraktığı toplumsal, ekonomik ve siyasi sorunlar, devlet otoritesine meydan okuma şeklinde görülen devlet-içi çatışmaların sayısında artışa neden olmuştur.

Devlet-içi çatışmaların ortaya çıkmasında etkili olan unsurlar farklılıklar içermekle birlikte, bu tür çatışmaların özünde görünür nedenlerin yanı sıra görünmeyen (gizli) nedenlerin payı da yadsınmayacak derecede önem arz etmektedir. Bu bağlamda, devlet-içi çatışmalar, nedenleri ve bağlamı sebebiyle çözülmesi oldukça zor ve karmaşık yapılardır. Bu sebeple, devlet-içi çatışmalar, devletlerarası çatışmalara nazaran şiddet yoğunluğu bakımından daha düşük seviyede

gerçekleşse de çatışmanın çözümü veya çatışmanın dönüşümü konusunda devletlerarası çatışmalara göre daha uzun bir sürece yayılmaktadır.

Devlet-içi çatışmalar, yarattığı etkiler bakımından yerel ve ulusal düzlemde etki gücüne sahip olabileceği gibi bölgesel ve küresel ölçekte de yeni sorunlar yaratabilmektedir. Devlet-içi çatışmaların, farklı düzlemlerdeki etki gücünden dolayı çatışma sahası, yerel ve ulusal aktörlerin dışında bölgesel ve uluslararası aktörlerin müdahalede bulunduğu rekabet alanına dönüşebilmektedir. Bu bağlamda, devlet-içi çatışmalarda rejim ile muhalif gruplar ana aktörlerdir. Bununla birlikte, çatışmanın ana aktör/leri ile arasındaki ittifak ilişkisi veya çatışma sahasına olan yakınlığından kaynaklı olumsuzluklardan etkilenen ikincil taraf aktörler ve çatışmanın başlangıç aşamasında çatışmayla doğrudan bağlantısı olmayan, fakat çatışma süreci içerisinde *çatışmayı yatıştırma*, *çatışmayı çözme* veya *çatışmayı dönüştürme* süreçlerini etkileme *imkân* ve *araçlarına* sahip olan üçüncü taraf aktörler de bulunmaktadır.

Çalışmanın Amacı

Yukarıda genel hatlarıyla açıklanmaya çalışılan temel noktalardan hareketle, devlet-içi çatışmalarda üçüncü taraf aktörlerin rolünü anlamak, bölgesel ve uluslararası dinamikleri anlamakla eşdeğer görülmektedir. Bu bağlamda, çalışmanın amacı, günümüzün en karmaşık devlet-içi çatışma sahalarından birisi olan Suriye iç savaşı üzerinden, bölgesel düzeyde üçüncü taraf aktör pozisyonunda olan devletlerin müdahale nedenleri ve yöntemlerini analiz ederek literatüre katkı sunmaktır.

Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışmada ikincil veri kaynaklarından yararlanılmıştır. Buna göre, çok sayıda araştırma makalesi, kitap, rapor ve gazete taraması yapılmıştır. Devlet-içi çatışmalarda üçüncü taraf aktörler teorik düzeyde değerlendirildiğinden, bu çalışmada, argümanların analiz edilebilmesi için nitel vaka analizi kullanılmıştır. Bu bağlamda, çalışma nitel araştırma deseni çerçevesinde dizayn edilmiştir.

Çalışmanın Sınırlandırılması

Çalışmanın amacına uygun sonuçlanması için bazı sınırlamalara ihtiyaç duyulmuştur. Bu kısıtlamalardan ilki, Suriye iç savaşı aktif bir çatışma sahası olması sebebiyle zamansal açıdan bir kısıtlamaya gidilmiştir. Bu çerçevede, mevcut çalışmada, Suriye’de yaşanan çatışmaların ilk on yılında (Mart 2011 ile Mart 2021 tarihleri arası) meydana gelen gelişmeler üzerinden analiz gerçekleştirilmektedir.

İkinci olarak, söz konusu çalışmada çatışmada sayısız aktörün bulunması sebebiyle ana aktörlerin incelenmesinde de bir kısıtlamaya gidilmiştir. Bu sebeple, çalışmanın amacına ulaşmasına katkı sunmayan ana aktörler ile çatışma sürecinde politika belirleme kapasitesine sahip olmayan aktörler inceleme alanı dışında tutulmuştur.

Üçüncü olarak, çalışmada bölgesel ve küresel devletlere değinilmiştir. Ancak bu konu çatışmanın analiz edilmesi ile sınırlı tutulmuştur. Nitekim bu çalışma üçüncü taraf aktör olan bölgesel aktörlerin müdahale nedenleri ve yöntemleri üzerinde durmaktadır. Bu sebeple, Suriye çatışma sahasında; İsrail, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Ürdün, Lübnan, Irak ve Kuveyt bölgesel aktör olmakla birlikte üçüncü taraf aktör rolü üstlenemediklerinden dolayı inceleme dışında bırakılmıştır. Benzer şekilde, çalışmanın konusu bölgesel devletler olması sebebiyle üçüncü taraf aktör rolünde hareket eden bireyler, küresel aktörler ve uluslararası/bölgesel örgütler çalışmanın dışında tutulmuştur.

Son olarak, yazarın Arapçaya hâkim olunmaması sebebiyle bu çalışmada literatür araştırması Türkçe ve İngilizce kaynaklarla sınırlandırılmıştır.

Çalışmanın Önemi ve Literatüre Katkısı

Suriye iç savaşının analizi üzerine yapılan çalışmaların sayısında her geçen gün artış yaşanmasına karşılık, bölgesel aktör olarak yer alan üçüncü taraf ülkelerin rolleri ve çatışmanın dinamiklerine etkileri üzerine yapılan araştırmaların aynı oranda gelişme göstermediği görülmektedir. Bu bağlamda Ulusal Tez Merkezi kayıtlarına (1 Nisan 2021 tarihine kadar) göre; teorik arka planı çatışma yönetimi ve barış inşası olan iki yüz atmış tez bulunurken, çatışma sahası olarak Suriye iç savaşı üzerine dört

yüz on dört tez bulunmaktadır. Bu doğrultuda, mevcut çatışma geniş araştırma alanı sunmasına rağmen, literatürde yer alan çalışmalarda Suriye iç savaşı daha çok sömürge dönemi ve darbeler dönemini kapsayan siyaset tarihi, demografik farklılıklar ve küresel aktörlerin rekabeti çerçevesinden analiz edilmektedir. Oysaki halk hareketi olarak başlayan yerel boyutlu çatışma, süreç içerisinde bölgesel dinamiklerinde etkisiyle, bölgesel ve küresel düzlemi etkileyen bir devlet-içi çatışmaya dönüşmüştür. Bölgesel aktörlerin rollerinin analizi bağlamında incelenen sınırlı sayıda çalışma olsa da bu çalışmalar, genellikle bölgesel aktörlerin rollerini etkileyen mezhepsel farklılıklar üzerine odaklanmıştır. Dolayısıyla, Suriye iç savaşında üçüncü taraf olan bölgesel devletlerin tavrı konusunda mevcut literatürde var olan eksiklik mevcut çalışmanın çıkış noktasıdır.

Bu çerçeveden hareketle, mevcut çalışma, aynı zamanda, bölgesel üçüncü taraf aktörlerin müdahalede bulunmasında etkili olan motivasyon unsurları ile müdahale bulunup-bulunmaması konusunu da ele almaktadır. Burada, devletlerin müdahale etmeleri sonucunda, olası başarıları ve/veya başarısızlıkları üzerinde etkili olan faktörlerin, kavram, kuram ve örneklemeler üzerinden açıklanması yoluyla da literatüre katkı sunmaktadır.

Çalışmanın Sorusu ve Hipotezleri

Bu kapsamda mevcut çalışmanın ana araştırma sorusu şu şekildedir: Suriye iç savaşında yer alan bölgesel ülkelerin içerisinde üçüncü taraf aktör müdahalesinde bulunan aktör/ler var mıdır? Çalışmanın alt araştırma soruları ise şu şekildedir:

- a. *Bölgesel üçüncü taraf aktör/lerin, motivasyon unsurlarında benzerlik ve farklılıklar var mıdır?*
- b. *Bölgesel üçüncü taraf aktör/lerin, müdahale yöntemleri konusunda benzerlik ve farklılıklar var mıdır?*

Yukarıdaki araştırma ana ve alt araştırma sorularından yola çıkarak çalışmanın temel iddiaları ise şu şekildedir:

H.1. Bölgesel üçüncü taraf aktörlerin, Suriye iç savaşına müdahalede bulunmaları ve müdahale yöntemlerinin belirlenmesinde ulusal etkenler bulunmaktadır.

H.1.a. Çatışma sahasına coğrafi yakınlık çatışmaya müdahale yöntemini etkilemektedir. Bu doğrultuda, çatışma sahasına sınırı bulunan üçüncü taraf aktör doğrudan müdahaleyi tercih etmesi beklenirken, coğrafi olarak daha uzak olan üçüncü taraf aktörün diğer müdahale yöntemlerini kullanması beklenir.

H.1.b. Öncelikli değerlere ilişkin tehdit algılamaları doğrudan askeri müdahale yönteminin kullanılmasını tetiklemektedir. Ulusal güvenlik/sınır güvenliği/rejimin güvenliği gibi üçüncü taraf aktör için yüksek öneme sahip konulara yönelik tehlike anında üçüncü taraf aktörün doğrudan askeri müdahalede bulunması beklenir.

H.1.c. Bölgesel düzeyde üçüncü taraf aktörler, küresel güç olmadıkları için dış politika araçlarının tümünü kullanacak güç ve kapasiteleri bulunmamaktadır. Bu sebeple, üçüncü taraf aktörlerin dış politika yapım sürecindeki öncelikli araçlarının farklılığı iç savaşa yönelik müdahale yöntemini de etkilemektedir.

H.1.d. İç siyaseti ilgilendiren insani krizlerin ortaya çıkması ve etkileri üçüncü tarafların müdahalede bulunmasında motivasyon unsuru oluşturmaktadır.

H.2. Bölgesel üçüncü taraf aktörlerin, Suriye iç savaşında müdahalede bulunmaları ve müdahale yöntemlerinin belirlenmesinde bölgesel etkenler bulunmaktadır.

H.2.a. Bölgesel güvensizlik ortamı sebebiyle üçüncü taraf aktörlerin, çatışmanın olumsuz etkilerinden kaçınmak istemektedir.

H.2.b. Bölgesel üçüncü taraflar arasında çatışan çıkar ve hedefler çatışmaya müdahalede bulunmayı ve müdahale yöntemlerinin belirlenmesini etkilemektedir.

H.3. Bölgesel üçüncü taraf aktörlerin, Suriye iç savaşında müdahalede bulunmaları ve müdahale yöntemlerinin belirlenmesinde küresel etkenler bulunmaktadır.

H.3.a. Uluslararası örgütlerin, çatışma yönetimi sürecinde pasif kalması bölgesel aktörlerin sürece dahil olmasını tetiklemektedir.

H.3.b. Küresel güç/güçlerin çatışma sürecine müdahil olmakta çekingen davranmaları bölgesel üçüncü taraf aktörleri alternatif çözüm arayışlarına yönlendirmektedir.

Çalışmanın Düzeni

Araştırma giriş ve sonuç bölümleri dışında üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm; çalışmanın kavramsal ve kuramsal çerçevesinin açıklandığı bölümdür. Kavramsal çerçeve olarak çatışma ve müdahale kavramı açıklanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, çatışma türleri, çatışma nedenleri ve çatışma yönetimi stratejileri incelenmiş ve çatışma kavramı üzerinden devlet-içi çatışmalar ile devletlerarası çatışmalar ele alınmıştır. Devlet-içi çatışma ile devletlerarası çatışma arasındaki farklar ve benzerlikler gösterilirken, aynı zamanda müdahale kavramı açıklanmıştır. Bu bölümde ayrıca farklı yaklaşımlar ve tanımlamalar dışında üçüncü taraf aktör müdahalesi kuramı ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, üçüncü taraf aktör müdahalesine ilişkin temel argümanlar bu bölümde analiz edilmiştir. Buna göre ön plana çıkan argümanlar; üçüncü taraf aktörlerin rolleri, üçüncü taraf aktörlerin motivasyon unsurları ve üçüncü taraf aktörlerin müdahale yöntemleri üzerinden ele alınmıştır.

İkinci bölüm; çatışma sahasının analiz edildiği bölümdür. Bu bölümde, çatışma çarkı modeli doğrultusunda, Suriye iç savaşı beş farklı başlık altında analiz edilmiştir. Bu doğrultuda Suriye iç savaşı; bağlam, aktörler, nedenler, dinamikler ve stratejiler olmak üzere birbirinden bağımsız ancak birbirini tamamlayan bölümler olarak incelenmiştir.

Üçüncü bölümde ise Suriye iç savaşında üçüncü taraf aktör olarak yer alan bölge ülkeleri Türkiye, İran ve Suudi Arabistan'ın müdahale neden ve yöntemleri ele alınmıştır. Bu bağlamda, Suriye iç savaşında yer olan bölgesel aktörlerin çatışma sürecinde rolleri incelenmektedir. Bu yönüyle, aktörlerin rolleri üzerine yapılacak

çalışmada ilgili aktörlerin; *dış politika unsurları*, Suriye çatışma sahasına müdahalede bulunmalarında etkili olan *motivasyon nedenleri* ve çatışma sürecinde müdahalede bulunup-bulunulmaması konusu ve müdahale ettiklerin de başarı-başarısızlığı üzerinde etkili olan faktörlerin incelendiği *müdahale yöntemleri* analiz edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. ÇATIŞMA

Çatışma kavramı üzerine çok sayıda tanım bulunmakla birlikte, çatışmanın aktörleri, sebepleri ve yoğunluğuna göre farklı sınıflandırmalar yapılmaktadır. Her çatışmanın kendine özgü tarihsel bir süreci, aktörleri ve sebepleri bulunmaktadır. Bu durum tek bir çatışma tanımı üzerinden çözümlene yapmayı zorlaştırmaktadır. Ayrıca çatışma unsurunu ortaya çıkaran aktörlerle birlikte çatışmanın sona erdirilmesi için devreye giren yabancı devletler, uluslararası örgütler ya da koalisyon güçlerinin müdahaleleri de çatışmanın çözümlenmesinin unsurları olarak görülmektedir.

1.1.1. Çatışma Kavramı

Literatürde çatışma terimine ilişkin görüş farklılıkları bulunmaktadır. Bu sebeple, farklı araştırmacıların yapmış oldukları çalışmalar dikkate alınarak çatışma kavramı üzerine genel bir çerçeve çizilmesi mümkün olmaktadır. Kavramın içeriğine yönelik tanımlama yapmanın önemi üzerinde duran William Wilmot ve Joyce Hocker, “*çatışmayı kıt kaynaklar ve hedefleri konusunda birbirleriyle uyumlu olmayan veya zıt algılar taşıyan ve hedeflerine ulaşmada karşı tarafın müdahalesi ile karşılaşan, fakat birbirine bağımlı en az iki taraf arasında yaşanan açık bir mücadele olarak*” tanımlamaktadır (Aktaran:Efegil,2015:19). Benzer şekilde Swanströn ve Weissmann ise çatışmayı, iki veya daha fazla tarafın birbirlerine karşı duydukları öfke, daha çok kaynağa ulaşma hevesi ve çakışan çıkarların bir sonucu olarak yorumlamaktadır (Swanströn ve Weissmann, 2005:8). İlk tanımdakinden farklı olarak ikinci tanımlamada insan doğasına ve güç elde etme hırsına da değinmişlerdir.

Çatışma kavramını nedenler üzerinden inceleyen Wallenstein çatışmaya; ekonomik, siyasi, sosyal, kültürel ve etnik nedenlerin sebep olduğunu ifade etmektedirler (Wallenstein, 2002:14). Çatışmanın nedenlerinin yanında eylemsel yönü üzerinde duran Jeong çatışmayı, bastırılmış kişiler, gruplar veya uluslararası düzeyde birbirleriyle benzeşmeyen, ayrışan, farklı değerler ve çıkarlar üzerindeki rekabeti temsil eden, yapısal ve psikolojik faktörlerin etkisiyle verilen güç mücadelesi olarak görmektedir (Jeong, 2008:13). Benzer şekilde, Burton çatışmayı diğer devlet, grup ya da kişilerin mevcut normlar ya da ilişkileri içeren farklı konular hakkında karar verme sürecini etkileme veya somut hedefler üzerinden yapılan meydan okuma, hatta yok etmeye varabilecek mücadele olarak tanımlamıştır (Burton, 1997:5). Çatışmayı karşı taraf tarafından algılanmış bir süreç olarak değerlendiren William Danahue ve Robert Kolt'un bakış açısından ise çatışma, "birbiriyle bağımlı olan kişi ve grupların çıkarlarını ve ihtiyaçlarını elde etmeye çalışırken, karşı taraftan müdahale görmeleri" olarak tanımlanmaktadır (Aktaran: Efeğil, 2015:19).

Çatışmayı üç parça halinde inceleyen Mitchell tavırlar, davranışlar ve durumların aktörler arasında çatışma yaratabileceğini ifade etmektedir (Mitchell, 1981:55). Başka bir deyişle, aktörler arasında oluşan tavır, davranış ya da durumlardaki değişimler çatışmanın ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Heidelberg Institute for International Conflict Research (HIIK) ise çatışma kavramını, aktörlerden birinin belirli bir talep için hareket etmesi sonucunda ortaya çıkan niyet uyumsuzluğu olarak tanımlamaktadır. Tablo 1'de görüldüğü üzere, HIIK tarafından yayınlanan Conflict Barometer'da, çatışmalar şiddet seviyesi, yoğunluk grubu ve yoğunluk seviyesi dikkate alınarak üç farklı değerlendirme ölçütü kullanılmaktadır. Bunlar;

- Şiddet seviyesine göre; *şiddet içermeyen çatışma* ve *şiddet içeren çatışma* olmak üzere, çatışma, iki gruba ayrılır.
- Yoğunluk grubuna göre; "düşük", "orta" ve "yüksek" olmak üzere üç gruba ayrılır.
- Çatışma yoğunluk seviyesine göre ise; (1) gizli çatışma, (2) görünür çatışma, (3) kriz, (4) şiddetli kriz ve (5) savaş olmak üzere beş farklı seviyede incelenmektedir (HIIK, 2019:6).

Tablo 1 Çatışma Sınıflandırması

Terim	Yoğunluk Seviyesi	Yoğunluk Grubu	Şiddet Seviyesi
Gizli Çatışma	1	Düşük	Şiddet İçermeyen Çatışma
Görünür Çatışma	2		
Kriz	3	Orta	Şiddet İçeren Çatışma
Şiddeti Kriz	4	Yoğun	
Savaş	5		

Kaynak: (HIIK, 2019:6)

Waltz, çatışmayı üç farklı aktör düzeyinde incelemektedir. Waltz'un çalışmasında, aktör temelli analiz düzeyleri; birey, devlet ve sistem temelli yaklaşımlardır (Roskin ve Berry, 2014:262; Arı, 2009:481). Başka bir ifadeyle; mikro, makro ve sistemsal yaklaşımlardır.

Buna göre, birey (mikro) temelli yaklaşım, psikoloji, sosyal psikoloji ve biyoloji bilimlerinin katkılarıyla insan doğası, çatışma ve davranışlar arasında bağ kurmaktadır. Bu bağlamda, insan doğası hayatta kalma (ihtiyaçlarını giderme), daha fazlasını isteme ve kötülük (saldırganlık, nefret, hırs vd.) üzerine kurulmuştur. Bu nedenle; mikro yaklaşım, bireyin sahip olduğu bu kötülük duygusu üzerinden çatışmaları açıklanmaya çalışılmaktadır. Uluslararası İlişkiler disiplini ilgilendiren çatışmalar analiz edilirken, mikro yaklaşımlar daha çok devlet ya da grup liderleri, diğer bir ifadeyle yönetme gücünü elinde bulunduran bireyler üzerinden incelenmektedir. Bununla birlikte, grup ya da toplulukların bireylerin oluşturduğu yapılar olarak değerlendirilmesi, bireysel davranışlar üzerinden grup veya toplum politikalarının açıklanmasını da beraberinde getirmektedir (Yılmaz, 2018:30-64). Buna göre, Suriye iç savaşında Beşar Esad'ın tutumlarının incelenmesi, yönetme

gücünü elinde bulunduran birey üzerinden incelemeye örnek verilebilir. Benzer şekilde, Suriye iç savaşında Suriyeli Kürtlerin yönetimden dışlanmışlık duygusu üzerinden yapılacak bir analiz, mikro düzeyli grup incelemesi olarak örnek gösterilebilir.

Devlet (makro) temelli yaklaşım, çatışmanın tarafı olan devletin yapısal (ekonomi, rejim, toplum, siyasi yapı vd.) faktör/faktörlerini dikkate almaktadır. Başka bir ifadeyle, makro yaklaşımlar, çatışma ile yapısal faktör/faktörler arasında bağ kurmaktadır (Arı, 2009:481-486). Buna göre, Suriye üzerinden bir örnek vermek gerekirse, ülkenin demokratik olmayan bir rejimle yönetilmesi, ekonomik istikrarsızlık ve toplumsal gruplaşma gibi yapısal sorunların varlığı, makro analiz düzeyi açısından dikkat çekici niteliktedir.

Sistem temelli yaklaşım ise, uluslararası sistemin anarşik yapısını dikkate almaktadır. Bu bağlamda, uluslararası sistemde devletlerin itaat edecekleri güç ya da üst kuvvet bulunmaması ile çatışma arasında bağ kurulmaktadır. Başka bir deyişle, uluslararası sistemin anarşik yapısı, devletleri, varlığını sürdürmek ve çıkarını korumak için hareket etmeye yöneltmekte ve bu sebeple uluslararası sistem çatışmaların yaşanmasına neden olmaktadır (Roskin ve Berry, 2014:262). Buna göre, Suriye iç savaşında, çatışmanın çözüme kavuşması ya da olumsuz etkilerini ortadan kaldıracak bir üst kuvvet ya da gücün bulunmamasının bir sonucu olarak, Türkiye'nin çatışmanın olumsuz etkilerinden kaçınma ve çıkarlarını korumak için müdahalede bulunması, bu analiz düzeyinde yapılan incelemelere örnek olarak verilebilir.

Çatışmayı yıkıcı ve yapıcı etkileri üzerinden inceleyen Deutsch, çatışmanın sonucundan tarafların memnun olmaları durumunda yapıcı, çatışmanın sonucundan memnun olmamaları durumunda ise çatışmayı yıkıcı olarak tanımlamaktadır. Deutsch, yapıcı çatışmaları gerekli ve insan doğasının bir yansıması olarak ifade ederken, yıkıcı çatışmalardan kaçınılması gerektiğine inanmaktadır (Deutsch, 1973:17). Başka bir deyişle; çatışma olumsuz algılanan bir kavram olmakla birlikte, çatışmanın olumlu yansımaları da bulunmaktadır. Benzer şekilde, Arı çatışmanın olumlu yönlerine dikkat çektiği çalışmasında, çatışmanın; anlaşmazlıkları çözmeye, çıkarları korumaya, toplumsal değişimi ve ilerlemeyi sağlamaya, ülke içi kimlik

kazanımına, ülke içi bütünleşmeye ve uyumun artmasına katkı sunduğunu ifade etmektedir (Coser, 1956:67-68).

Çatışma kavramına ilişkin Türk literatürüne bakıldığında ise; Efegil çatışma kavramını üç unsur üzerinden açıklamaktadır. “ 1) *En az iki taraf arasında açık mücadele*; 2) *Taraflar arasında karşılıklı bağımlılığa dayalı ilişkinin varlığı* ve 3) *Tarafların hedeflerine giden yolda karşı taraftan bir engelleme algılaması* (Efegil, 2015:20)”. Yılmaz açısından ise “*Uyuşmazlık, en az iki parti arasında, algılanan çatışan amaçlar üzerinde gerçekleşen dışa vurulmuş bir mücadeledir*” şeklinde tanımladığı görülmektedir (Yılmaz, 2018:9). Son olarak, Akyeşilmen çatışmayı “*siyasi, ekonomik, kültürel, inanç ve felsefi bir hedefe ulaşmak için karşılıklı bağımlı olan örgütlü taraflarca kişi, grup, millet ve devletler gibi içsel ve çevresel potansiyel, algısal ya da gerçek tehdit veya engellere karşı verilen yoğunluk derecesi ve şiddet düzeyi farklılık arz eden gizli ya da açık bir mücadeleden oluşan geçici bir süreç*” çerçevesinde açıklamaktadır (Akyeşilmen, 2013:22).

Tüm bu genel çerçeveden hareketle, mevcut çalışmada, çatışma kavramı “*en az iki taraf arasında; çıkar, yapısal ve psikolojik nedenlere dayanarak mikro, makro ve sistemsel analiz düzeylerinde incelenip, olumlu ve olumsuz yansımaları bulunan, şiddet kullanarak ya da kullanmadan beş farklı yoğunluk seviyesinde karşılıklı yaptıkları mücadele*” olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlamadan hareketle, çatışmanın beş özelliği olduğu ifade edilebilir. Çatışmanın birinci özelliği, bir olayı çatışma olarak tanımlamak için en az iki tarafın olması gerektiğidir. Çatışma tek taraflı düşünülmeyecek bir olgu olduğu için mutlaka bir sorunun muhatap veya muhatapları ile bu sorunu dile getiren bir karşı taraf veya taraflar olması gerekmektedir. Çatışmanın ikinci özelliği, çatışan iki veya daha fazla taraf arasında çatışılan bir amacın olması gerektiğidir. Başka bir ifadeyle, tarafları çatışmaya iten neden(ler) olmalıdır. Çatışmanın üçüncü özelliği, birey, devlet ve sistem analiz düzeylerinde incelenebilmesidir. Başka bir deyişle, çatışma mikro, makro veya sistemsel yaklaşımlarla açıklanabilmektedir. Çatışmanın dördüncü özelliği, farklı beş yoğunluk seviyesi bulunması ve şiddetli ya da şiddetsiz yapıya sahip olmasıdır. Başka bir deyişle, çatışmalar tek tip bir seviyede gerçekleşmeyeceği gibi kavramının taşıdığı mana bakımından illa silahlı olmak zorunda da değildir. Çatışmanın beşinci özelliği, çatışmanın dışa vurulmuş olması, başka bir ifadeyle taraf

veya taraflar arasında çatışmanın mevcudiyetinin biliniyor olması gerekliliğidir. Çatışmanın altıncı özelliği ise çatışma kavramının algılanış biçimi ile ilgilidir. Buna göre, her ne kadar çatışma olumsuz bir süreç olarak gözüксе de çatışmanın olumsuz tarafının yanında olumlu tarafının da bulunduğu bir gerçektir.

1.1.2. Çatışmanın Nedenleri

Çatışmalar ilk görünüşte basit nedenlerle açıklanmaya çalışılsa da aslında çoğu çatışma karmaşık ve birden çok nedene dayanmaktadır. Bu sebeple, çatışma çözümlerinde ilgili taraflar bu karmaşık ve birbiriyle bağlı nedenleri genellikle dikkate almadıkları için, çözümler de kimi zaman kalıcı olmamakta, hatta çözümler yeni çatışmalara da neden olmaktadır. Bununla birlikte, çatışma nedenlerinin sınıflandırılması üzerinde de genel bir kabul bulunmamaktadır. Vrbensky'in çalışmasında çatışma, yapısal, siyasi ve yönetim, ekonomik ve sosyal, çevresel, kültürel ve algısal olarak beş grupta sınıflandırılırken (Vrbensky, 2009:81); Bartos ve Wehr'in çalışmasında politik, sosyo ekonomik ve çevresel nedenler olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır (Bartos ve Wehr, 2002:7). Nieuwmeijer, Louise ve Cloete'nin çalışmasında siyasi, ideoloji/değer, ekonomi, etnik ve kültürel farklılıklar, psikolojik ve coğrafi nedenler olmak üzere altı grupta bir sınıflandırma yapılmaktadır (Nieuwmeijer ve diğerleri, 2001:7-11); Jeong'e göre ise değer farklılıkları, güç dengesizlikleri, yanlış algılama (data eksikliği), gerçek dışı nedenler olmak üzere dört grupta bir sınıflandırmayı benimsemektedir (Jeong, 2008:15). Görüldüğü gibi bazı çalışmalar da daha detaylı olarak sınıflandırma yapılırken; bazılarında da daha dar sınıflandırmalar tercih edilmektedir. Genel hatlarıyla çatışma nedenleri "çıkar ilişkisi temelli, yapısal ve psikolojik" nedenler olarak üç aşamada sınıflandırılmaktadır.

1.1.2.1. Çıkar Temelli Çatışmalar

Çıkar temelli çatışmalar, taraflar arasındaki rekabet konularında birbirlerine karşı üstünlük sağlamaktan, kısaca tarafların çıkarlarından kaynaklanmaktadır. Aslında çıkar temelli, çatışmalar diğer bütün çatışma nedenlerini de içine alan üst bir kümedir. Çıkar temelli çatışmaların birinci nedeni ise statü ya da prestij kazanmaktır. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse amaç, grupların ya da devletlerin kendi iç dünyalarında önem arz eden ve çevreleri tarafından da kabul gören değerleri kazanmalarıdır. Burada, grup ya da devletlerin kazanmak istediği değerler, topluma önderlik etme, farkına varılma ve desteklenme gibi somut olmayan kavramlardır (Yılmaz, 2018:10-11).

Çıkar temelli çatışmaların ikinci nedeni ise maddi kazanç sağlamaktır. Öztop'un çalışmasında devlet-içi çatışmaların altında yatan siyasi ve ekonomik faktörlere bakıldığında; ayrımcı siyasi kurumlar, dışlayıcı ulusal ideolojiler, gruplar arası siyaset ve ülke kaynaklarının ya da ekonomisinin kullanımında belirli grup/grupların kayırılması gibi faktörler görülmektedir (Öztop, 2015:60). Aynı zamanda bunların her birisi taraflar arasında maddi kazanç sağlamaktan kaynaklıdır.

Çıkar temelli çatışmalarda, genellikle taraflar birinin kazancını diğerinin kaybı olarak gördüğü için, sıfır toplamlı oyun yaklaşımı da söz konusudur. Sıfır toplamlı oyun modeli, başka bir deyişle ya hep ya hiç olarak başlayan çatışma ve müzakere süreçleri, ilerlemelerle birlikte sıfır toplamlı olmayan, diğer adıyla değişken toplamlı oyun modeline dönüşmektedir (Arı, 2013:209-215).

1.1.2.2. Yapısal Temelli Çatışmalar

Yapısal sorunların temel oluşturduğu çatışmalar genellikle, grup veya devletlerin kontrolü dışında bulunan devletlerin siyasi yapısından kaynaklı nedenlere dayanmaktadır. Yapısal sorunlu çatışmalar, genellikle devlet-içi çatışmalarda görülmekle birlikte, zaman zaman devletlerarası çatışmalarında nedenleri arasında yer almaktadır. Yapısal sorunlara dayanan çatışmaların iki alt nedeni bulunmaktadır.

Birinci neden, ekonomik kaynakların dağıtımındaki adaletsizliktir. Bu sorun tarihsel olarak her dönem tartışılmış, hatta teorik açıklamalar bile geliştirilmiş olmasına rağmen, halen en iyi ya da doğru olarak kabul edilebilecek bir model bulunmamaktadır. Bu nedenle, devlet-içi çatışmaların birçoğu, mevcut devletin siyasal yapısı sonucu kaynaklardan adil bir şekilde faydalanamayan gruplar nezdinde gerçekleşmektedir. Bu gruplar, adil bir kaynak dağıtımını sağlamak için ya bölünme yoluyla yeni bir devlet arayışı ya da mevcut yönetimi değiştirerek yeni yönetim arayışlarına gitmektedirler (Yılmaz, 2018:18-22).

İkinci neden ise siyasi sınırlamadır. Bu tür çatışmalarda, kimlik farklılıklarının (etnik, dini, dil, ideolojik hatta kültürel) devlet ya da rejim tarafından tehdit olarak algılanması, temsil hakkının verilmemesi, yönetim mekanizmalarından dışlanma ile demokratik hak ve özgürlük taleplerinin yasaklanması veya ortadan kaldırılması gibi tutumlar söz konusudur. Öztop'a göre, ülke nüfusu homojen olan ülkelerde çatışma çıkma ihtimali etnik azınlıkların yoğunlukta olduğu ülkelere göre daha düşüktür. Devlet-içi çatışmaların çıkması devletin rejim biçimiyle de bağlantılıdır. Demokratik rejimlerde siyasi sınırlamalardan kaynaklı çatışmalar bulunsa bile bunlar genellikle silahlı şiddete dönüşmeden demokratik yollarla çözüm arayışına girebilmektedir. Ancak, otoriter ve totaliter rejimlerde çatışmanın ortaya çıkma ihtimali rejim baskılarından dolayı uzun süreçler sonucunda olmakla birlikte, genellikle bunların silahlı çatışmaya dönüştükleri görülmektedir (Öztop, 2015:60).

1.1.2.3. Psikolojik Temelli Çatışmalar

Psikolojik temelli çatışmalar, daha çok taraflar arasında birbirlerine karşı geçmişten duydukları öfke, korku hatta nefretin yansımaları olarak ortaya çıkmaktadır. Tarafların içinde buldukları duygusal durumlar onları kimi zaman saldırgan hale getirirken; kimi zaman da çatışma çözümünden kaçınmaya itmektir. Psikolojik temelli çatışmaları Burton “*azınlık gruplarının karşılık bulmamış beklentileri ve karşılanmamış ihtiyaçları sıklıkla onların çoğunluk grubuna karşı duydukları öfke, ayrımcılık hissi ve umutsuzluk duygusuyla sonuçlanır* (Burton, 1990:96)” şeklinde ifade etmektedir. Bu durum, taraflar arasında yaşanan birçok başarısız çözüm

denemesi ya da yerine getirilmeyen vaatlerden sonra çözümün inandırıcılığının kalmaması sonucu, dışlanmış grubun veya devletin farklı arayışlara yönelebilecekleri anlamını taşımaktadır. Dolayısıyla, psikolojik temelin, aslında taraflar arasında süregelen, yapısal, çıkar ve sosyo-kültürel temelli çatışmaları tetikleyici bir özelliği de bulunmaktadır. Bununla birlikte, psikolojik temelli çatışmaların, genel olarak, negatif *imajlar*, *düşmanlık hissi*, *mağduriyet egoizmi* ve *eksik iletişim* gibi dört alt nedeni bulunmaktadır (Yılmaz, 2018:12-15).

Kısaca özetlemek gerekirse, çatışmalar çıkar, yapısal ve psikolojik temelde ortaya çıkmaktadır. Çatışma sebepleri ise her çatışma için kendine özgü ve karmaşık bir yapıya sahiptir. Diğer bir ifadeyle, A çatışmasında bu sebeplerin tümü bulunabilirken B çatışmasında yalnızca biri ve/veya bir kaç bulunabilir. Bu nedenle, çatışma analizi yaparken her çatışmayı kendi içinde değerlendirmek gerekmektedir. Ayrıca çatışmalar genellikle karmaşık yapıya sahip olduklarından, bazen gerçek neden ile görünen neden farklı algılanabilir. Yani C çatışması, yapısal temelli olarak görünmesine rağmen aslında çıkar temelli olabilir.

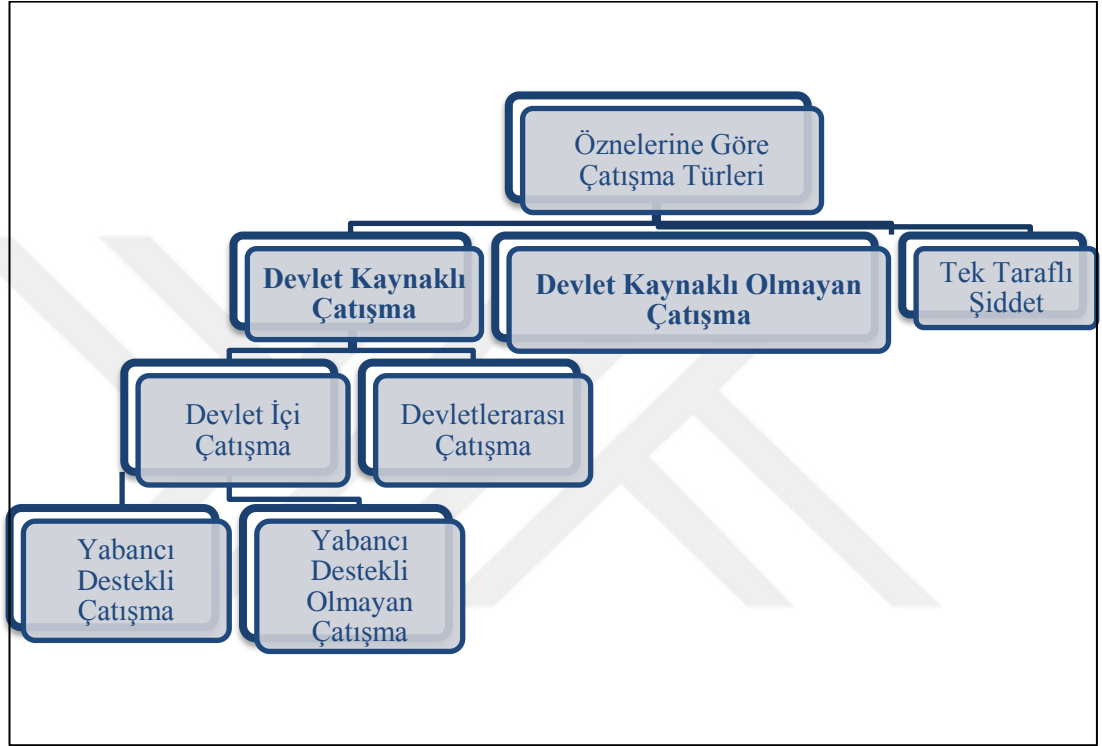
1.2. ÖZNELERİNE GÖRE ÇATIŞMA TÜRLERİ

Aktörlerine göre yapılan sınıflandırmalarda birbirinden farklı sınıflandırmaların yapıldığı gözlenmektedir. Buna göre, Gleditch silahlı çatışmaları aktörler ve konumlar üzerinden sınıflandırma yapmaktadır. Bu sınıflandırmaya (Şekil 1) göre; bir devlet ile silahlı bir grup arasında ülke sınırları dışında yaşanan çatışma “*devlet dışı çatışma*”, bir devlet ile ülke içindeki grup ya da gruplar arasında yaşananlar “*silahlı iç çatışma*”, uluslararasılaşmış yani diğer ülkelerinde iç çatışmaya etkileri olmaya başladığı durumlar “*uluslararası iç çatışma*” ve iki veya daha fazla devlet arasında yaşanan çatışma “*devletlerarası silahlı çatışma*” olarak sınıflandırılmaktadır (Beyaz ve Bakırtaş, 2017:9-30).

Diğer taraftan, Uppsala Üniversitesi Barış Çalışmaları Birimi tarafından oluşturulan Uppsala Çatışma Veri Programı’nda (UCDP) ise öznelerine göre çatışmalar; tek taraflı, devlet kaynaklı olmayan ve devlet kaynaklı çatışma olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır. Devlet kaynaklı çatışmalarda kendi içinde

devletlerarası ve devlet-içi çatışmalar olarak ikiye ayrılırken; devlet-içi çatışmalar yabancı devlet destekli ve yabancı devlet desteksiz olmak üzere iki alt başlığa ayrılmaktadır (UCDP, 2021).

Şekil 1 Öznelerine Göre Çatışma Türleri

Kaynak: UCDP 2021 Raporu esas alınarak hazırlanmıştır

1.2.1. Tek Taraflı Şiddet

UCDP'e göre, tek taraflı şiddet “*Bir devletin hükümetinin veya örgütlenmiş bir grubun sivilleri hedef alarak yılda en az 25 sivilin ölümüne sebep olduğu çatışma türü*” şeklinde tanımlamaktadır (Allansson ve diğerleri, 2017:574). Bu tanımlama, bu çalışmanın içinde açıklanan çatışmanın üç özelliğinden birisi olan “iki taraf arasında gerçekleştiği” ifadesiyle çelişiyor gibi gözükse de aslında burada da iki taraf bulunmaktadır. Buradaki önemli olan nokta, sadece bir tarafın güç kullanması diğer tarafın ise aynı şiddette güç kullanma yeteneğinin ve amacının olmamasıdır. Buna

göre, burada dikkat edilecek birinci husus, yılda 25 sivilin ölmesi şeklinde bir sınırlılığın bulunması; ikincisi ise mağdur sivilin, başka bir deyişle kendini savunamayacak kişilerin aktör olarak belirlenmesi ve son olarak öldürme fiilini gerçekleştiren aktörün devletin dışında herhangi bir silahlı örgüt de olabilme ihtimalidir. Bu noktalardan hareketle, insanlığa karşı işlenen soykırım ve katliam gibi suçların da bu çatışma türünün içinde değerlendirileceği söylenebilir.

1.2.2. Devlet Kaynaklı Olmayan Çatışma

UCDP'ye göre devlet kaynaklı olmayan ya da devlet-dışı çatışma; silahlı grubu olmayan örgütlü iki grup arasında yılda en az 25 ölümün gerçekleştiği çatışma türü olarak tanımlanmaktadır (Pettersson ve Eck, 2018:535). Burada dikkat edilmesi gereken ilk nokta çatışmanın kaynağının, başka bir deyişle öznesinin devlet değil devlet dışı yapılar olmasıdır. Bu noktadan hareketle; Suriye iç savaşının, devlet-dışı iki aktörü Demokratik Birlik Partisi (Partiya Yekitiya Demokrat- PYD) ile Irak ve Şam İslam Devleti (İŞİD)'nin birbirlerine karşı yaptığı çatışma bu grupta değerlendirilebilir.

1.2.3. Devlet Kaynaklı Çatışma

Devlet kaynaklı çatışmalarda, çatışmanın kaynağı devlettir. Başka bir ifadeyle, çatışmayı başlatan taraf bir devlettir. Çatışmanın diğer tarafının devlet ya da devlet dışı unsur olmasına göre de iki alt grup söz konusu olmaktadır (Pettersson ve Öberg, 2020:599). Bunlar; devletlerarası çatışma ile devlet-içi çatışmadır.

1.2.3.1. Devletlerarası Çatışma

UCDP'ye göre, devlet kaynaklı çatışma “*iki veya daha fazla devlet arasında gerçekleşen ve çatışma sırasında 1000'den fazla ölümün olduğu çatışmalar*” olarak

açıklanmaktadır (Harbom ve diğerleri, 2008: 697-698; Gleditsch ve diğerleri, 2002:619). HIIK ise devletlerarası çatışmaları tanımlamak için belirli bir ölümün gerçekleşmesini dikkate almamakla birlikte, çatışmanın şiddetini tanımlamak için kullandığı puanlama kriterleri arasında ölüm oranları bulunmaktadır. Hatırlanacağı üzere, HIIK çatışmaları “görünmez yani gizli çatışmadan başlayarak, yoğunluğuna göre sırasıyla görünür çatışma, kriz, şiddetli kriz ve savaş” olarak incelemektedir (HIIK, 2019:6). Devletlerarası çatışmada dikkat edilmesi gereken husus, çatışmanın kaynağının ve aktörlerinin devlet olduğudur. HIIK’in tanımlaması doğrultusunda. Türkiye-Ermenistan çatışması ile Türkiye-Yunanistan çatışması verilebilecek başlıca örnekler olurken; İran-Irak Savaşı da UCDP’in tanımlamasına örnek olarak incelenebilir.

1.2.3.2. Devlet-içi Çatışmalar

UCDP’e göre, “çatışmanın taraflarından birinin hükümet, diğeri ya da diğerlerinin devlet dışı aktörlerin olduğu ve çatışma sırasında 25’den fazla ölümün olduğu çatışma” olarak ifade edilmekte ve kendi içinde yabancı destekli ve yabancı destekli olmayan iki alt türü bulunmaktadır (UCDP, 2021). Maundi ve arkadaşları, devlet-içi çatışmaları muhalefetin niyetine göre, merkeziyetçi ve bölgeselci olmak üzere iki farklı başlıkta incelemektedir. Buna göre; merkeziyetçi devlet-içi çatışma, bir ülkenin merkezi hükümeti olan rejime karşı, muhalefetin isyan yoluyla ya iktidarı değiştirme ya da paylaşmayı amaçlandığı iç çatışmalardır. Bölgeselci iç çatışma ise muhalefetin, merkezi hükümetten ayrılma başka bir deyişle serf-determinasyon talebinin olduğu devlet-içi çatışmalardır (Aktaran: Pratama, 2017:134-135). Bu bağlamda, merkeziyetçi devlet-içi çatışmalarda muhalefet, ülke bütünlüğünü savunurken, aynı zamanda rejim ya da rejimi yöneten kadroların değişmesini veya iktidarın paylaşılmasını talep etmektedir. Bölgeselci iç çatışmada ise muhalefet, kendi kaderini tayin hakkını kullanarak bağımsızlık amaçlamaktadır.

Small ve Singer, devlet-içi çatışmayı, üç kriter üzerinden, toplumsal şiddet ve bölgesel iç savaşıardan ayırmaktadır. Small ve Singer’e göre, devlet-içi çatışmalarda bulunması gereken üç kriter şu şekildedir: (1) çatışmanın bir devletin iç sınırları

içerisinde gerçekleşmesi, (2) çatışmanın taraflarından birisinin iktidardaki hükümet olması, (3) muhalefetin sürekli direnç göstermesidir (Aktaran: Regan, 1996:337-338). Benzer şekilde Arı'ya göre, devlet-içi çatışmalar, bir devletin sınırları içerisinde devlet güçleri ile belirli gruplar arasında yaşanabileceği gibi, aynı ülkenin insanları arasındaki kimliksel farklılıklardan (etnik, dini, dil vd.) kaynaklı da gerçekleşmektedir (Arı, 2009: s.549).

Soğuk Savaş'tan bu yana gerçekleşen 71 silahlı çatışmadan 52'sinin yabancı müdahalesi olmayan iç savaş, başka bir deyişle salt iç savaş olarak tanımlayan Nye ve Welch, 11'inin ise yabancı müdahalesi olan iç savaş olmasına dikkat çekmektedir. Buna göre; artık devletlerarası çatışmalar, özellikle de büyük güçler arasında yaşananların yok denecek seviyeye gelmesi iyi bir gelişme olmakla birlikte; devletlerarası çatışmanın yerini devlet-içi çatışmaların alması ve zaman zaman büyük güçlerin çıkarları ile rekabetlerini, bu devlet-içi çatışmalar üzerinden yürüterek, insan ölümlerinin gerçekleşmeye devam etmesi oldukça dikkat çekicidir (Nye ve Welch, 2018:294-297).

Heywood, Soğuk Savaş sonrası devlet-içi çatışmaların artış nedenini iki farklı açıdan ele almaktadır. Devletlerarası savaşların azalmasının nedenini küreselleşme, ülkelerin ekonomik olarak birbirlerine bağlılığı, geniş kapsamlı savaşların açtığı maliyetler ile teknoloji ve buna bağlı askeri alanda gelen yenilikler çerçevesinde açıklarken; devlet-içi savaşların artış sebebini sömürgeciliğin arkada bıraktığı mirasın -kabilesele ve etnik rekabet, az gelişmiş ülke ekonomisi, güçsüz devlet otoritesi- bir sonucu olarak ortaya çıkan başarısız devletlerden kaynaklandığını ifade etmektedir (Heywood, 2014:300-301).

Tüm bu genel çerçeveden hareketle bu çalışmada devlet-içi çatışma, “*bir devletin sınırları içerisinde, mevcut hükümet ile o ülkenin vatandaşı olan kişilerin çeşitli neden, amaç ve hedefler üzerine bir araya gelerek oluşturduğu muhalif grup(lar) arasında süreklilik içeren şiddet eylemlerinin sonucunda sivil ölümlerin olduğu çatışmalar*” olarak kabul edilmektedir.

1.2.3.2.1. Devlet-içi Çatışmanın Tarafları

Devlet-içi çatışmalar, hatırlanacağı üzere, bir devlet ile devlet-dışı aktör(ler) arasında meydana gelen çatışma olarak ifade edilmektedir. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse; çatışma, ilk başlarda rejim ile rejime karşı olan muhalifler arasında meydana gelmektedir. Ancak, devlet-içi çatışmalar yapısı gereği ilerleyen süreçle birlikte, çatışmanın ana aktörleri haricinde, kişi(ler) devletler, devlet-dışı silahlı gruplar ve uluslararası kuruluşların dahil olduğu bir sürece dönüşmektedir (Öztop, 2019:110). Bu sebeple, çatışmaya katılan aktörler konusunda belirli bir sınırlandırma olmadığı için aktörleri sınıflandırma ihtiyacı oluşmuştur. Tarafların siyasi yapıları yönünden sınıflandırmayı tercih eden çalışmalar, çatışmanın aktörlerini; devletler, ulusüstü örgütler ve devlet altı aktörler olarak üç grupta incelemektedir. Bu bağlamda, yapılan sınıflandırma kendi içinde farklı alt gruplara ayrılmaktadır (Özerdem, 2013:107). Bu çalışmada, çatışma sürecinde yer alan aktörler çatışma sürecine etkileri üzerinden incelendiği için, Tablo 2 de görüldüğü üzere burada *aktörlerin/tarafların rolleri* üzerinden bir sınıflandırma yapmak mümkündür.

Tablo 2 Rollerine Göre Aktörler/Taraflar

Rollerine Göre Aktörler/Taraflar		
Birinci Taraf Aktörler <ul style="list-style-type: none">• Çatışmaya doğrudan taraf olan aktörlerdir. Devlet-içi çatışmalarda rejim ve muhalifler bu grupta değerlendirilir.	İkincil Taraf Aktörler <ul style="list-style-type: none">• Stratejik işbirliği ya da çatışmanın olumsuz etkileri sebebiyle, çatışma sürecine dolaylı yoldan ilgileri bulunan aktörleri ifade etmektedir.	Üçüncü Taraf Aktörler <ul style="list-style-type: none">• Çatışmanın yatıştırılması, çözümü ve dönüştürülmesi sürecini etkileme gücüne sahip olan ve çatışmaya müdahalede bulunan aktörlerdir.

Kaynak: (Mason ve Rychard, 2005:3)

Rollere göre sınıflandırmada aktörler; birinci taraf, ikincil taraf ve üçüncü taraf olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır (Mason ve Rychard, 2005:3).

Çatışmanın *birincil tarafları/aktörleri*, çatışmaya doğrudan taraf olanları ifade etmektedir. Bu bağlamda, devlet-içi çatışmalarda birincil aktörler, rejim ve muhalif gruplardır. Bu konuda verilebilecek en güzel örnek bu tezinde inceleme konusu olan Suriye iç savaşının aktörleri, Suriye rejimi ile Suriye rejimi karşıtı hareket eden muhalif gruplardır. Çatışmanın *ikincil tarafları/aktörleri*, çatışmayla dolaylı yoldan alakaları bulunan veya çatışan taraflarla genellikle ittifak ilişkileri kuran aktörlerdir. Başka bir deyişle, çatışmanın yarattığı olumsuzluklardan etkilenen ya da çatışma sürecini etkileyen aktörleri ifade etmektedir. Devlet-içi çatışmalarda, ikincil taraf aktörler genellikle küresel güçler ve komşu ülkelerdir. Bu bağlamda, ikincil aktörler, zamanla üçüncü taraf aktör rollerine dönüşebilmektedir. *Üçüncü taraf aktörler* ise, çatışmanın başlangıç aşamasında çatışmayla doğrudan bağlantısı olmayan, fakat çatışmanın çözümü ile dönüştürülmesi süreçlerini etkileme imkan ve araçlarına sahip olan aktörlerdir (Özçelik, 2015:82; Polat, 2016:141-143; Mason ve Rychard: 2005:3). Diğer bir ifadeyle, üçüncü taraf aktörler çatışma tarafları içinde yer aldıklarında çatışmanın sürecini etkileme gücüne sahiptirler.

Yukarıda ifade edildiği üzere, çatışmanın aktörleri farklı roller üstlenebilmektedir. Bu sebeple, çatışma analizi sürecinde, dış aktör rollerinin analiz edilmesi zorlaşabilmektedir. Bu çerçevede, bu çalışmada, çatışma sürecine dahil olan dış aktörler, Tablo 3'e göre üçüncü taraf yaklaşımı sergilemeleri ve çatışma sürecini etkileme güçleri doğrultusunda iki farklı değişkende incelenmektedir. Üçüncü taraf aktör yaklaşımı değişkeninde; aktör/lerin, çatışma sürecini içerisinde çatışmayı yatıştırma, çözme veya dönüştürme stratejilerine sahip olup olmamaları analiz edilmektedir. Çatışma süreci değişkeninde ise aktör/lerin üçüncü taraf aktör yaklaşımlarını uygulayabilecek imkân ve araçlara sahip olup olmamaları değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda, üçüncü taraf aktör yaklaşımına sahip olmasının yanı sıra çatışmayı etkileme gücünde bulunan aktör/ler üçüncü taraf aktör olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte, üçüncü taraf aktör yaklaşımına sahip olmakla birlikte çatışma sürecini etkileme gücüne sahip olmayan aktörler ise stratejik işbirliğine bağlı olarak çatışma sürecini etkileyen ikincil taraf aktör rolündedir. Diğer yandan, üçüncü taraf aktör yaklaşımı ve çatışmayı etkileme gücüne sahip olmayan

aktörler ise çatışmanın olumsuz etkilerinden etkilenen ikincil taraf aktörlerdir. Çatışma sahasında farklı bir rol üstlenen nötr aktör ise çatışma sürecini etkileme gücüne sahip olmakla birlikte; çatışma sahasında üçüncü taraf aktör yaklaşımı sergilememektedir.

Tablo 3 Dış Aktörlerin Çatışma Sahasındaki Rollerinin Analizi

Çatışma Sürecini Etkileme Gücü	Üçüncü Taraf Aktör Yaklaşımı	
	Üçüncü Taraf Yaklaşımı Var	Üçüncü Taraf Yaklaşımı Yok
Etkileme gücü var	Üçüncü taraf aktör rolü	Nötr aktör rolü
Etkileme gücü yok	Stratejik işbirliğinden dolayı çatışmayı etkileyen ikincil taraf aktör rolü	Çatışmanın olumsuzluklarından etkilenen ikincil taraf aktör rolü

Not: Bu tablo, dış aktörlerin rolleri ve yaklaşımlarını analiz etme amacıyla yazar tarafından oluşturulmuştur.

Genel hatlarıyla özetlemek gerekirse; çatışmanın tarafları, üstlenmiş olduğu rollere göre; birincil taraf, ikincil taraf ve üçüncü taraf olmak üzere üç grupta sınıflandırılmaktadır. *Birincil taraflar/aktörler* ile çatışmaya doğrudan taraf olanlar ifade edilmektedir. *İkincil taraflar/aktörler* ise çatışma sürecini etkileyen/etkilenen aktörleri ifade etmektedir. *Üçüncü taraflar/aktörler* ise çatışmanın çözümü ile dönüştürülmesi süreçlerini etkileme gücüne sahip, çatışma içinde uzlaştırıcı ve arabuluculuk gibi görevler üstlenen aktörleri ifade etmektedir.

1.3.ÇATIŞMA YÖNETİMİ VE İYİLEŞTİRME STRATEJİLERİ

Çatışma literatürdeki tartışma konularından birisi de; çatışma yönetimi, çatışma çözümü ve barış çalışmaları kavramlarından hangisinin çatışma sürecinin tümünü karşılayan “çati” kavramı olduğu tartışmasıdır. Bu bağlamda, Posthuma (2005:212), Hoffmann (2005:308), Munduate (1999:308) ve Andrews ile Tjosvold (1983:223) gibi akademisyenler *çatışma yönetimi* kavramını, Babbitt ile Hampson (2011:47) gibi teorisyenler *çatışma çözme* kavramını, Page (2002:57) ise *barış çalışmaları* kavramını kullanmayı tercih etmektedir. Ayrıca bu kavramların tümünü çati kavram olarak kullanan çalışmalarda bulunmaktadır. Bununla birlikte; çatışma yönetimi, çatışma çözümü ve barış çalışmaları kavramlarının hiçbirini çati kavram olarak değerlendirmeyip alt başlık olarak inceleyen çalışmalar da bulunmaktadır (Akyeşilmen, 2013:31-33). Bu çalışmalarda, kavramlar, dar manasıyla yorumlanarak, çatışma sürecinin birer evresi olarak açıklanmaktadır. Kavramları dar manasıyla yorumlayan bu çalışmalar; çatışmayı, “idare etme süreci”, “çatışma yönetimi” kavramıyla, çatışmanın çözüm süreci “çatışma çözümü” kavramıyla ve barış süreci ise “barış çalışmaları” ile açıklanmaktadır (Köksoy, 2018:205-207).

Axt, Milososki ve Schwarz, çatışma sürecinin tümünü çatışma yönetimi kavramı ile ifade ettikleri çalışmalarında tarafların, çatışmayı sonlandırma veya karşı tarafa üstünlük kurmak amacıyla yaptığı hareketleri “çatışma iyileştirme stratejileri” olarak açıklamaktadır. Buna göre, çatışmayı iyileştirmeye yönelik stratejiler; çatışmayı önleme, çatışmayı yatıştırma, çatışmayı çözme ve çatıştırmayı dönüştürme ve çatışmayı önleme olarak incelenmektedir (Axt ve diğerleri, 2006:15). Diğer bir deyişle, Axt, Milososki ve Schwarz çatışma yönetimi kavramını çati kavram olarak incelerken, çatışma iyileştirme stratejilerini çatışma yönetimin bir alt başlığı olarak değerlendirmektedir.

Çatışma yönetimi, çatışma çözümü ve barış çalışmaları kavramları bazı çalışmalarda birbiri yerine kullanılıyor olsa da literatürde ortak bir uzlaşma olmaması ve çalışmada kavram kargaşası yaratmaması adına, bu çalışmada çatışma yönetimi kavramı kullanılması tercih edilmektedir. Bu çalışmada çatışma yönetimi kavramı, “çatışmaya taraf olan birinci, ikinci ve üçüncü tarafların çatışma sürecini etkilemek veya çatışmayı sona erdirmek için karşılıklı olarak yaptıkları eylemlerin bütünü”

olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda, çatışma süreci içerisinde iyileştirmeye yönelik stratejiler ise çatışmayı yatıştırma, çatışmayı çözme ve çatıştırmayı dönüştürme olarak üç aşamada incelenmektedir.

1.3.1. Çatışmayı Yatıştırma

Çatışmayı yatıştırma, çatışma yönetimin ilk aşaması olarak değerlendirilmektedir. Burada amaç, çatışmanın nedenlerine odaklanmadan, negatif barışın, yani şiddetin sonlanması ve çatışmayı çözme aşamasına, kısaca müzakerelere ortam hazırlamaktır. Bu aşamada, çatışmacı taraflar pozisyonlarını korumak için taviz vermekten kaçınırlar. Buna rağmen, bu süreç taraflar açısından kısa süreli kazan-kazan olarak değerlendirilmektedir. Diğer bir ifadeyle, iki tarafında bu süreçten kazançlı çıkması mümkündür (Akyeşilmen, 2015:53). Sonuç almak (müzakerelere başlamak) esas hedef olduğundan, hazırlık aşaması haricinde, süreç hızlı bir şekilde gerçekleşebilmektedir. Bu aşamada, gerçekçi davranması beklenen 1. düzey aktörler (siyasi, askeri ve bürokratik elitler) görev aldığı için işbirliği ortamı mümkündür (Akyeşilmen, 2013:36). Axt, Milososki ve Schwarz'a göre üçüncü taraf aktörler bu aşamada genellikle “*arabuluculuk, kolaylaştırıcılık gibi barışçıl uygulamalar ve ekonomik yaptırımlar, tahkim veya güce dayalı arabuluculuk*” gibi stratejiler uygulamaktadır (Axt ve diğerleri, 2006:15-16).

1.3.2. Çatışmayı Çözme

Çatışmayı çözme, çatışma yönetimin ikinci aşamasıdır. Bu aşamada hedef, çatışma öncesi sürece geri dönmek veya bozulan ilişkileri iyileştirmektir. Bu doğrultuda taraflar bir araya gelerek çatışmanın sonlandırılması için girişimde bulunabilir. Buna göre, bozulan ilişkileri onarmak, olumsuz algıları ortadan kaldırmak ve güven duygusunu yeniden inşa etmek için tarafların diyalog kurmaları sağlanır (Lederach, 2015:33; Efeğil, 2015:27-28). Burada amaç, çözüme ulaşmak, yani çatışmayı sonlandırmak olduğu için, süreç tarafların niyetleri ile üçüncü tarafın

tutum ve yeteneklerine bağlı olarak değişiklik gösterir. Bazı çatışmalar bir yıl içerisinde çözüme kavuşturulabilirken; bazı çatışmalar otuz-kırk yıl çözüme kavuşturulmadan negatif çatışma olarak varlığını sürdürmektedir. Bu aşamada, süreç öncelikli olduğu için, çatışma dili yerine tarafların algı ve stratejileri birbirlerine yakınlaştırılıp, ortak çıkarlar üzerinde çözüm aranmaktadır. Bu nedenle, bu aşamada 2. düzey aktörler de (uzman, akademisyen ve uluslararası STK) sürece dahil olmaktadır (Akyeşilmen, 2015:54).

1.3.3. Çatışmayı Dönüştürme

Çatışmayı dönüştürme aşaması, çatışma yönetimin son aşamasıdır. Burada amaç, çatışmanın nedeni olan toplumsal, ekonomik ve siyasi sorunları ortadan kaldırmak ve yeni bir çatışma yaşanmasının önüne geçmektir (Yılmaz, 2018:175). Başka bir ifadeyle, kalıcı barış hedeflemektedir. Bu aşamada, rejimin niteliğinin değişimi, insan hakları, hukukun üstünlüğü ve gelir adaletsizliğinin ortadan kaldırılması gibi yapısal düzenlemeler gerektiği için, bölünmüş ve kurumsallaşmamış yapılar, çatışma yönetiminin en uzun ve zor aşamasını oluşturmaktadır (Lederach, 2015:33). Çatışmayı dönüştürme aşamasında 3. düzey aktörler de (tabana dayalı yerel STK ve insan hakları, toplumsal kalkınma üzerine çalışan kuruluşlar) sürece dahil olmaktadır (Akyeşilmen, 2015:55).

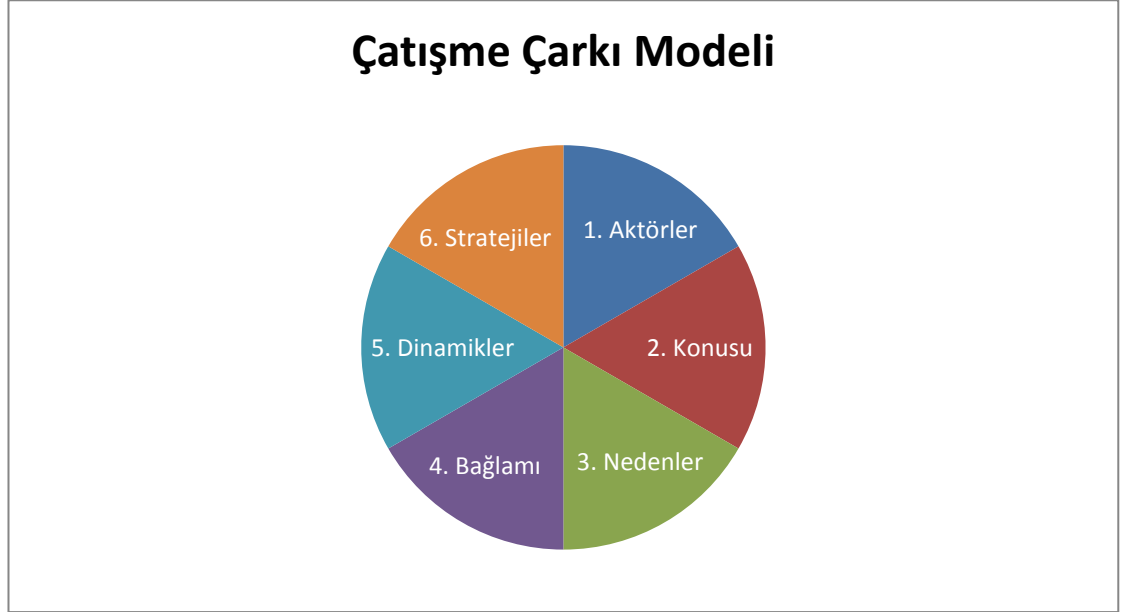
1.4. ÇATIŞMA İNCELEME MODELİ

Çatışmalar genellikle karmaşık bir sürecin ürünüdür. Bu sebeple, çatışma incelemeleri yapan araştırmacılar ve uzmanlar için çatışmanın çözüm yollarına veya çatışmanın altında yatan gerçek nedenlere ulaşma zorlaşabilmektedir. Çatışma inceleme modelleri bu sorunları ortadan kaldırmak, en azından araştırmacılara/uzmanlara belirli bir kolaylık sağlamak amacıyla geliştirilmiştir. Literatürde birçok çatışma inceleme modeli bulunmakla birlikte, bu çalışmada ileriki bölümlerde kullanılacak olan *Çatışma Çarkı* modelleri incelenmiştir.

1.4.1. Çatışma Çarkı Modeli

Mason ve Rychard'ın hazırladığı tekerlek modeli (Şekil 2), gerçek hayattaki tekerleğin bütünlüğü ve hareketi üzerinden çatışmayı analiz etmeye çalışmaktadır. Bu modele göre tekerleği oluşturan altı parça çatışmanın birbirinden farklı ancak birbirini tamamlayan altı unsurunu ifade etmektedir. Temel amaç; çatışmanın bütün unsurları inceledikten sonra çatışmayı analiz etmek, diğer bir deyişle tekerleği hareket ettirmektir.

Şekil 2 Çatışma Çarkı Modeli

Kaynak: Mason ve Rychard, 2005:3

Mason ve Rychard'ın “Çatışma Çarkı”nı oluşturan altı bölümü kısaca incelemek gerekirse; *Aktörler* bölümü, çatışmaya katılan aktörler, aktörlerin çatışmaya olan etkileri, çıkarları, pozisyon ve güç durumları ile çatışmanın tarafı olan aktörlerin birbirleriyle ilişkilerini ele almaktadır. Kısaca, çatışmanın tarafları ve ilişkilerini ele almaktadır. *Konular* bölümü, çatışmanın ortaya çıkışı süreci ve

tarafların birbirlerine karşı mücadeleye başlamalarında etkili olan maddi (toprak, doğal kaynaklar, iktidar) ve manevi (kimlik, onur, aidiyet) hedefleri ifade etmekte, bir nevi çatışma tarihi ve tarafların hedeflerini incelenmektedir. *Nedenler* bölümü, çatışmanın asla tek bir nedene bağlı olmadan birçok nedenin etkileşime girmesinin bir sonucu olduğunu düşünülerek çatışmanın nedenleri incelenmektedir. Çarkın bu dilimi çatışmanın gözükken nedenleri üzerinde durulmaktadır. *Bağlam* bölümü, çatışmanın dışında kalan ancak çatışma sürecinde etkili olan yapısal sorunları incelemektedir. *Dinamikler* bölümü, çatışma süreci boyunca gözlemlenen tempo, iniş çıkışlar, yoğunluk, süre, çatışmanın doğası, taraflar arasındaki iletişim şekli ve kalitesi incelenir. Başka bir ifadeyle çatışmanın yükselme seviyesi ve etkileşim yoğunluğunun ele alındığı süreci incelemektedir. *Stratejiler* bölümü ise, çatışmanın çözümü için kullanılan ya da kullanılabilecek stratejiler veya üçüncü tarafların çatışmayı azaltmak ya da dönüştürmek için müdahalelerini incelemektedir. Bu bağlamda çatışmanın mevcut durumu üzerinden çatışmanın geleceğine dair stratejiler oluşturarak çözüm önerileri getirilir (Mason ve Rychard, 2005:3; Akpınar, 2013:219-228).

Yukarıda açıklanan çatışma çarkı modelinin temel mantığı, birbirinden bağımsız ancak birbirini tamamlayan bölümlerin ayrı ayrı incelenmesidir. Çatışma çarkı modelinin bazı analiz bölümleri, birbiriyle benzeştiği izlenimi vermekle birlikte aslında birbirini tamamlayan incelemelerin yansımasıdır. Bu bağlamda modelin; konular, nedenler ve bağlam bölümleri birbirini tekrar eden analizler gibi gözükmektedir. Ancak; çatışmanın konusu bölümü, çatışma tarihi ve tarafların amaçları/hedefleri üzerine yoğunlaşmaktadır. Nedenler bölümü, çatışmanın birinci taraflarının dile getirdiği nedenler üzerine inceleme yapılmaktadır. Bağlam bölümünde ise, buzdağının görülmeyen kısmı olan çatışmanın nedenlerini oluşturan görünmeyen etkenler üzerinden inceleme yapılmaktadır.

1.5. MÜDAHALE KAVRAMI

Müdahale, uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde devletlerin siyasi, ekonomik ve askeri ilişkilerinde etkili olan bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır.

Özellikle, müdahaleye konu olan devletin içişlerine karışma ve egemenlik haklarının ihlali düşünüldüğünde, uluslararası hukukunda ilgi alanına girmektedir.

Müdahale kavramı, devletlerarasındaki ilişkilerde, uluslararası hukuk tarafından yasaklanmış eylem ve işlemleri ifade etmektedir. Müdahale, silahlı güç kullanımına kadar giden zorlayıcı nitelikler taşıyabileceği gibi, zorlayıcı araçlar kullanılmadan da bir devletin diğerinin egemenlik alanına ilişkin önerilerde bulunması söz konusu olabilir. İkinci yöntem daha çok uluslararası antlaşmalardan doğan taahhütlerin yerine getirilmesi veya herhangi bir uluslararası örgüte üyelik sürecinde olan devletlere karşı uygulanmaktadır (Sak, 2015:122-123). Karl Strupp müdahaleyi, herhangi bir sözleşmeden doğan yetkilendirme olmaksızın bir devletin, diğer devletin iç ya da dış işlerine karışması olarak tanımlamaktadır. Burada müdahale eden devletin temel amacı müdahalede bulunduğu devlete bir şeyi yaptırmak veya yaptırmamaktır (Apak, 2009:17). Henry Hodges, müdahaleyi, devlet ya da devletlerin başka bir ülkenin iç işlerine rızası olsun olmasın veya dış işlerine rızası olmadan karışıp, zorlayıcı yöntemlere başvurması olarak tanımlamaktadır. Hodges, siyasi ve siyasi olmayan müdahale ayrımı yapmıştır. Siyasi müdahalede, devlet(ler)in diğer devlet(ler) ile arasındaki anlaşmazlık ya da politik nedenler etkili olurken, siyasi olmayan müdahalede etkili olan unsur, devlet(ler)in bozulan düzeni sağlamakta başarısız olmasının durumunda diğer ülkedeki vatandaşlarını koruma amacıdır (Karaahmetoğlu, 2008:8). Başka bir deyişle, siyasi müdahalede çıkar odaklı yaklaşılırken, siyasi olmayan müdahalede esas amaç kendi vatandaşını korumaktır. Benzer bir şekilde, Arı'da müdahalenin, bir devlete yapmak istemeyeceği bir şeyi zorla yaptırmak, yaptığı bir davranıştan vazgeçirme ya da ülkedeki rejimi kısmen veya tamamen değiştirme, ülkedeki belirli bir grubun (etnik, dini veya siyasi) bağımsızlığını sağlayarak ülkeyi bölme ya da muhatap devletin egemenliğine son verme gibi amaçlarla yapıldığını belirtmektedir (Arı, 2009:514).

Ercan'a göre, müdahale kavramı, betimleyici ve normatif olmasından dolayı kafa karışıklığına sebep olmaktadır. Müdahale kavramı bir yandan olup biteni açıklarken; bir yandan da onlara değer yargıları yüklemektedir. Başka bir deyişle, "egemenlik" ve "müdahale etmeme" ilkesini uluslararası ilişkilerde düzen sağlayan iki temel ilke olarak kabul etmekle birlikte, egemenlik kavramını birçok başarısız devletin kullandığını, dolayısıyla adalet ve düzen arasındaki bu kısır döngünün

müdahale etmek ya da etmemek şeklinde bir tartışmaya sebep olduğunu ileri sürmektedir (Ercan, 2018:479-481).

Nye ve Welch, müdahale kavramının bir devletin içişlerine zorla karışılması şeklinde dar manasıyla yorumlanmasına karşı çıkmaktadır. Nye ve Welch'e göre müdahale, bir devletin diğer devletin içişlerini etkilemek için yaptığı faaliyetlerin tümünü kapsayacak şekilde ifade edilmesi gerekmektedir. Nye ve Welch, yapmış olduğu bu geniş yorumlamayı somutlaştırmak için, düşük zorlamadan yüksek zorlamaya doğru uzanan sekiz farklı aşamayı ifade eden "zorlama yelpazesıyla" açıklamıştır. Bu aşamalar; (1) demeçler dönemi, (2) radyo ve televizyon yayınları dönemi, (3) ekonomik yardım dönemi, (4) askeri danışman dönemi, (5) muhalefeti destekleme dönemi, (6) abluka dönemi, (7) sınırlı askeri harekât dönemi ve (8) askeri istila dönemi şeklinde sıralanmaktadır (Nye ve Welch, 2018:301-302).

Müdahale kavramını açıklamak için bu aşamaların sıralı bir şekilde olması gerekmediği gibi, diğer devlet tarafından, bu aşamaların tümünün veya birkaçının uygulanması da şart değildir. Sıralamanın amacı, müdahale kavramını açıklarken sadece askeri operasyonlarla sınırlı kalan dar yorumlamanın dışına çıkıp, daha geniş bir şekilde bakılması gerektiğini ifade etmektir. Diğer yandan, Gönlübol' da, bir devletin diğerinin içişlerine müdahalesini altı farklı yöntemle açıklamıştır. Bunlar şu şekildedir: (1) diplomatik, (2) siyasi nitelikteki yer altı faaliyetleri, (3) güç gösterileri, (4) yıkıcı faaliyetler, (5) gerilla savaşı ve (6) askeri müdahalelerdir (Gönlübol, 2000:164).

Özetle, müdahale kavramı, bir ya da birden fazla devletin, bir ülkenin rızası olsun veya olmasın, bir şeyi yaptırmak ya da yaptığı bir şeyden vazgeçirmek için iç işlerine ya da dış işlerine ekonomik, siyasi ve askeri unsurları kullanması olarak tanımlanabilir. Müdahaleci taraf/ taraflar, siyasi amaçlar ya da insani amaçlar güderek ilgili ülkenin içişlerine karışma, rejim değiştirme ya da kendi politikalarını uygulayacak hükümeti işbaşına getirme başta olmak üzere çeşitli biçimlerde girişimler de bulunmaktadır.

1.5.1. Uluslararası Hukuk ve Müdahale

İkinci Dünya Savaşında yaşanan yıkım ve soykırımların bir daha yaşanmaması için oluşturulan Birleşmiş Milletler (BM) örgütünün kurucu Antlaşması'nın 1. maddesine bakıldığında, yeni bir yıkım ve savaş ortamı oluşmamasını amaç edindiği gözlenmektedir. Antlaşma'nın 2. maddesinde ise örgütün kuruluş amaçlarına ulaşmak için uyması gereken şartlardan bahsetmektedir. Genel hatlarıyla bu prensipler; “*egemen eşitliği hakkı, iyi niyet şartı, sorunları barış yoluyla çözme, tehdit veya kuvvet kullanmaktan kaçınma, ulusal yetki alanına giren konulara müdahale edilmemesi*” dir (Resmi Gazete, 1945:9237-9238).

Uluslararası İlişkiler disiplinin tartışmalı konularından birisi de müdahale daha doğrusu müdahale ile egemenlik kavramlarının hangisinin öncelikli olduğudur. Başka bir deyişle, A ülkesinde gerçekleşen bir olaya karşı B ülkesinin ya da C örgütünün müdahale etmesinin, uluslararası hukuk veya BM Kurucu Andlaşması ile çelişip çelişmediği tartışmasıdır.

Müdahalenin haklılığı konusunda, şüpheli görüşe sahip olanlar, nedeni ne olursa olsun müdahaleye tamamen karşı çıkarken; realist, kozmopolit ve devlet ahlakçı görüşler müdahalenin haklılığı konusunda farklı bakış açılarına sahiptirler. Nye ve Welch'e göre, realist görüşe sahip olanların odak noktası çıkar, güç ve güç dengesi olduğu için, bu hedefler doğrultusunda devletlerin müdahale yapmaya haklarının olduğuna inanılmaktadır. Kozmopolit görüş ise, toplumun iyiliği üzerinden müdahaleye yaklaşarak, eğer bireysel adalet ve insan hakları konusunda iyileşmeye neden olacaksa müdahalenin yapılmasını haklı görmektedir. Devlet ahlakçı görüşe göre ise, devleti oluşturan unsurların (toprak, halk, egemenlik) önemine dikkat çekerek, devletin egemenliğine yönelik müdahaleleri kabul etmemekle birlikte, devleti oluşturan unsurlara karşı yapılacak saldırılardan korunmak için müdahalenin haklı görülebileceğine inanmaktadır (Nye ve Welch, 2018:304-305).

Walzer, müdahalenin haklılığını dört durumda mümkün görmektedir. Birinci olarak, devletin toprak bütünlüğüne veya siyasi egemenliğine yönelik yapılacak saldırılara karşı engelleyici müdahale, ikincisi ise bir müdahaleyi dengelemek için

aynı ölçüde karşılık verilmesi başka bir deyişle nefsi müdafaa durumunun bulunması ve ölçülülük gözetilmesidir. Üçüncü olarak, müdahale durumu, katliam altında bulunan insanları kurtarmak gerektiğinde mümkün olmakla birlikte, burada ki kritik sınır insanların topyekûn olarak kurtarılmasıdır. Aksi bir durumda müdahale etme meşru görülmemektedir. Dördüncü durum, temsil hakkını kanıtlamış olan ayrılıkçı hareketlere yardım yapmak amacıyla yapılacak müdahalelerdir (Walzer, 2006:86-100).

Yukarıdaki ifade edilen teorik tartışmalar çerçevesinde, müdahalenin haklılığı tartışmasının yaşanmadığı üç durum bulunmaktadır. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse, uluslararası hukuk açısından sorun teşkil etmeyen ve devletin egemenliğinin ihlalini tartışılmasına gerek kalmayan durumlar da bulunmaktadır. Bunlardan birincisi “davetli müdahale” ya da diğer bir ifadeyle “egemen devletin rızası”; ikincisi “BMGK’nin kararları”; üçüncüsü ise “meşru müdafaa” hakkıdır (Pazarcı, 2009:512-521).

Müdahalenin meşru sayıldığı ilk durum, davetli müdahaledir. Bu çerçevede, müdahale edilen devletin rızası varsa, yani müdahale talebi devletin resmi hükümeti tarafından gerçekleştirildi ise burada devletin egemenlik ihlalinden söz edilemez (Ercan, 2018:479). Bu bağlamda, davetle müdahalede, mevcut durum içerisinde yaşanan bir olay için üçüncü bir tarafın askeri müdahalede bulunmasına rıza gösterme şeklinde gerçekleşebileceği gibi; olası yaşanacak olayları öngörerek daha önceden yapılan bir anlaşmayla yetkilendirme şekilde de gerçekleşebilir (Corten,2010:254). Bu konuda, mevcut durum içerisinde yaşanan olay için başka bir devletin müdahalede bulunmasına rıza göstermeye verilebilecek örnek; Suriye iç savaşında meşru hükümetin Rusya’yı müdahalede bulunmak için davet etmesidir. Bununla birlikte, önceden yapılan bir anlaşmayla davetli müdahalede bulunmaya verilebilecek örnek ise Türkiye Cumhuriyeti’nin, 1960 yılında imzalanan Garanti Antlaşmasındaki garantörlük haklarına bağlı olarak 1974 yılında gerçekleştirdiği Kıbrıs Barış Harekâtıdır.

Hukuka uygun kuvvet kullanımının ikincisi BM Antlaşmasınının 39, 41 ve 42. maddelerine göre; Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK), barışın tehdit edildiğini, bozulduğunu veya bir saldırı fiilinin gerçekleştiğini tespit eder ise milletlerarası barış ve güvenliğin korunması veya yeniden oluşturulması için bir

devlete, devletler koalisyonuna veya bir bölgesel örgüte güç kullanma yetkisi verebilir (Resmi Gazete, 1945:9240). Yukarıda da değinildiği gibi, BMGK kararıyla yapılan müdahaleler uluslararası hukuk açısından meşruiyet sorunu taşımamaktadır. Ancak, BMGK'nin karar mekanizmasındaki beş daimi üye ülkenin veto yetkisinden dolayı BMGK kararıyla müdahalede bulunmakta genellikle geç kalınmakta ya da müdahalede bulunmamaktadır. Buna karşılık, bu durum BMGK bünyesinde alınmış müdahale kararının olmadığı anlamına da gelmemektedir. Buna göre, Bosna-Hersek, Ruanda ve Somali müdahaleleri BKGK müdahalelerine örnek olarak verilebilir (Roskin ve Berry, 2014:425).

Başka bir devletin egemenlik alanına kuvvet kullanmanın hukuku uygun olduğu son durum ise meşru müdafaa durumudur. Bu bağlamda, BM Antlaşmasının 51. maddesine göre;

“Bu Antlaşma'nın hiçbir hükmü, BM üyelerinden birisinin silahlı bir saldırıya hedef olması halinde, Güvenlik Konseyi uluslararası barış ve güvenliğin korunması için gerekli önlemleri alıncaya dek, bu üyenin doğal olan bireysel ya da ortak meşru savunma hakkına hanel getirmez. Üyelerin bu meşru savunma hakkını kullanırken aldıkları önlemleri hemen BMGK'ne bildirilir ve Konsey'in işbu Antlaşma gereğince uluslararası barış ve güvenliğin korunması ya da yeniden kurulması için gerekli göreceği biçimde her an hareket etme yetki ve görevini hiçbir biçimde etkilemez.” (Resmi Gazete, 1945:9240-9241).

Antlaşmanın bu maddesinden de anlaşılacağı üzere, BM üyesi ülkelerden herhangi biri silahlı saldırıya hedef olduğu durumlar meşru müdafaa olarak kabul edilmektedir. Bu doğrultuda, barışı koruma veya tesis etmekle sorumlu BMGK alternatif bir önlem oluşturana kadar saldırıyla uğrayan devletin meşru müdahale hakkı bulunmaktadır. Müdahalede bulunan devletin, askeri müdahalede bulunması için zorunlu bir gerekliliğin varlığı aranırken; askeri müdahalenin uygulanışı sırasında da ölçülülük ilkesine dikkat edilmesi gerekmektedir. Bu yönüyle meşru müdafaa kapsamında yapılan askeri müdahaleler, uluslararası hukuk açısından istisnai uygulamalar olarak görülmektedir (Balık, 2016:52). Diğer bir ifadeyle, meşru müdafaa kapsamında askeri müdahalede bulunmak isteyen devlet/devletler üç hususa dikkat etmek durumundadır. Bunlardan ilki, silahlı bir saldırıya uğramış olma şartı yani zorunlu bir gereklilik durumu bulunmalıdır. İkinci olarak, müdahaleye konu

olan devlet hakkında BMGK almış olduğu uluslararası müdahale kararı bulunmamaktadır. Son olarak ise üçüncü bir tarafın yapacağı askeri müdahalenin ölçülülük değerleri içerisinde yapılması ve geçici bir uygulama olmasıdır.

1.6. ÜÇÜNCÜ TARAF AKTÖRLERİN MÜDAHALESİ

1.6.1. Üçüncü Taraf Kavramı

Çatışmanın aktörleri: birincil taraflar, ikincil taraf ve üçüncü taraf olmak üzere üç grupta sınıflandırılmaktadır. *Birincil taraflar/aktörler* ile çatışmaya doğrudan taraf olanlar ifade edilirken, *ikincil taraflar/aktörler* ise çatışma sürecini etkileyen/etkilenen aktörlerdir. *Üçüncü taraflar/aktörler* ise barış sürecinin başlaması için çatışma çözümü ve çatışmanın dönüştürülmesi sürecinde çeşitli roller üstlenen aktörler ifade edilmektedir.

Yılmaz, çalışmasında üçüncü taraf aktörlere neden ihtiyaç olduğu üzerinde durmaktadır. Yılmaz'a göre; çatışmalarda ilk önce ilgili tarafların kendi aralarındaki görüşmelerle sorunu çözmeleri gerekmektedir. Ancak bazen tarafların birbiriyle çelişen çıkarları ve çatışmanın tarihsel bir geçmişe dayanması gibi çatışmanın karmaşık yapısından kaynaklı olarak taraflar üçüncü bir tarafın müdahalesine ihtiyaç duyabilir (Yılmaz, 2018:133-134). Giessmann ve Wils ise, çalışmalarında birinci tarafların beklentilerinin dışında üçüncü tarafların beklentileri üzerinden tanımlama yapmaktadır. Buna göre, üçüncü taraf aktörler çatışmaya müdahil olurken; siyasi inisiyatif kazanma, kendi politika ve eylemlerinin meşruiyetini arttırma, uluslararası konularda söz sahibi olma, kaybettiği askeri, siyasi ve ekonomik gücü yeniden kazanmak gibi beklentilere sahip olabilmektedir (Giessmann ve Wils, 2009:4). Başka bir ifadeyle, üçüncü tarafların müdahalesinde genellikle taraf/taraflar ile üçüncü tarafların karşılıklı çıkar beklentileri bulunmaktadır.

Akyeşilmen'in aktarmasına göre üçüncü taraf aktörler; *“farklı form ve yetkilerle çatışan taraflar arasında iş birliği, ortak anlayış geliştirme, diyalog ve müzakere ortamı oluşturma, çözüme yardımcı olma, danışmanlık sağlama,*

arabuluculuk yapmak, gerekirse karar alma ve süreci şekillendirme ve hatta yaptırım uygulamayı kapsayan bir mekanizmayı” ifade etmektedir (Akyeşilmen, 2015:51).

Benzer şekilde; Bloomfield, Nupen ve Harris, üçüncü taraf aktörleri rolleri üzerinden açıklamaktadır. Bu bağlamda, üçüncü taraf aktörleri; uzlaştırma, kolaylaştırma, tahkim, saf arabuluculuk ve güçlü arabuluculuk olmak üzere beş farklı rol üzerinden incelenmektedir. Buna göre, üçüncü taraf aktörün *uzlaştırıcı* rolündeki temel amacı; taraflar arasındaki gerginliği azaltma, taraflar arasında etkileşim ve iletişim kurulmasını sağlamaktır. *Kolaylaştırıcı* rolü, çatışan taraflar arasında ortak veya ayrı gerçekleşen müzakere sürecinin sağlıklı bir şekilde yürümesi amacıyla toplantılara tarafsız bir şekilde başkanlık etmesidir. *Tahkim* rolü, çatışmayı teşkil eden konu ya da konularda tarafların talep ve savunmaları üzerinden üçüncü tarafın bağlayıcı kararını ifade etmektedir. *Saf arabulucu* rolünde ise üçüncü taraf aktör, müzakere sürecinde bilgi, teknik ve deneyimlerini kullanmak, çatışan tarafları, çıkarları doğrultusunda, yönlendirme veya çatışan tarafların istekleri dışında alternatif çözümler üzerinden süreci yürütmektedir. *Güçlü arabulucu* rolünde ise saf arabulucunun tüm amaçlarını paylaşmakla birlikte, müzakere öncesi ve müzakere sürecinde, amaçlarına ulaşabilmek için ekonomik, siyasi ve askeri güç unsurlarını kullanmaktadır. Üçüncü taraf aktörün güç aracılığı rolünde ise odak noktası, kendi gündemini ve kendi tercih ettiği sonucu taraflara kabul ettirmektir (Bloomfield ve diğerleri, 1998:106-112). Bu bağlamda; uzlaştırıcı, kolaylaştırıcı ve saf uzlaştırıcı rolleri genellikle tarafsız ve çatışmayla bağı olmayan aktörler tarafından tercih edilirken, yaptırım ve caydırıcılık içeren güç arabuluculuğu, çatışmadan etkilenen, bu sebeple çatışmayı çözüme ile çatışmayı dönüştürme gücü ve niyetine sahip aktörler tarafından uygulanmaktadır. Çatışmanın üçüncü taraf tarafından çözüldüğü hakem rolüye genellikle hukuki metinler üzerine kurulan bağlayıcı yapılar tarafından gerçekleştirilmektedir.

Gartner ise kuramsal bir yaklaşımla üçüncü taraf aktörleri çatışma sürecinde üç farklı formda açıklamaktadır. Birincisi, üçüncü taraf aktörün yaptırımlar ve caydırıcılık yollarını kullandığı *güç temelli* yaklaşımdır. İkincisi yasal metinlere başvurduğu tahkim, başka bir deyişle, *hak temelli* yaklaşım iken, üçüncüsü ise *çıklarlar tabanlı yaklaşım* olarak ifade edilen ve ikili müzakereler yoluyla ortak çıkarın arandığı yani arabuluculuk girişimleridir. Buna göre, üçüncü taraf aktör;

birbirinden farklı özellikler, hedefler ve sonuçları olan bu üç yaklaşımı gerçekleştiren aktörleri ifade etmektedir. Üçüncü taraf aktör, çatışma ile maliyet ve kaynak gerekliliği arasında bir değerlendirme yaptıktan sonra üç yaklaşımlardan hangisini kullanacağına karar vermektedir (Gartner, 2014:272).

Üçüncü taraf aktör kavramını “alternatif uyuşmazlık çözüm” mekanizması olarak açıklayan Sığı ve Karabacak, çalışmalarında üçüncü taraf aktörlerin müdahale yöntemlerini; uzlaştırma, hakemlik ve arabuluculuk rolleriyle sınırlandırmaktadır. Buna göre; üçüncü taraf aktör hakem rolü üstlendiğinde uyuşmazlık konusunda hüküm verme yetkisine sahip iken; arabuluculuk ve uzlaştırıcı rollerinde karar verme yetkisi bulunmamaktadır. Başka bir ifadeyle, arabulucu veya uzlaştırıcı rolü üstlenen üçüncü taraf, çatışmanın tarafları arasında uzlaşma için iletişim ve etkileşim sürecini iyileştirmeye yönelik aracılık yapmaktadır (Sığı ve Karabacak, 2019:1-6). Burada dikkate edilmesi gereken husus, üçüncü taraf aktörün, “alternatif uyuşmazlık çözümleri” olarak ifade edilen çatışmanın barışçıl yollarla çözülmesine dönük uygulamalarının yanı sıra gücü ve pozisyonuna bağlı olarak çatışma sürecine etki eden yaptırım ve caydırıcılığı olan müdahaleler gerçekleştirebileceğidir.

Yukarıdaki açıklamalardan hareketle, birçok farklı pozisyonda karşılaşılan üçüncü taraf aktörlerin kimler olduğu sorusunu cevaplama oldukça önemlidir. Stern ve Drucman’ın çalışmasına bakıldığında üçüncü taraf aktör olarak; devletler, uluslararası örgütler ve diğer kolektif aktörler incelenmektedir (Aktaran: Öztop, 2019:106). Ayrıca, üçüncü taraf aktör olarak kişi ve grupları da değerlendirmeye alan çalışmalar bulunmaktadır (Bloomfield ve diğerleri, 1998:104).

Tüm bu genel çerçeveden hareketle, mevcut çalışmada üçüncü taraf aktör kavramı; çatışmanın çözümü ve dönüştürülmesi için arabulucu, uzlaştırıcı, danışman, hakem gibi alternatif uyuşmazlık çözümlerinde rol alan kişiler, uluslararası örgütler, devletler ve diğer kolektif aktörler ile çatışmanın olumsuz etkilerinden kaçınma, taraflar üzerinde etki kurma, tarihsel ve etnik bağlar gibi çıkar odaklı motivasyon unsurlarını gerçekleştirmek için yaptırım ve caydırıcılık gücüne sahip devletleri ifade etmektedir.

1.6.2. Üçüncü Taraf Aktörlerin Müdahale Nedenleri

Bu çalışmada devlet-içi çatışmalarda üçüncü taraf aktörler devletler olarak ele alındığı için bu başlıkta üçüncü taraf aktör olarak devletlerin müdahale nedenleri üzerinde durulacaktır. Başka bir deyişle, üçüncü taraf aktörlerin müdahalede bulunmasında etkili olan motivasyon unsurları incelenmektedir.

Hannigan, devletlerin üçüncü taraf aktör olarak müdahalede bulunmasını üç nedene dayandırır. Birincisi, diğer müdahaleci taraf ya da taraflara yanıt olarak yapılan müdahaledir. İkincisi; üçüncü taraf aktörün, iç savaşın birincil taraflarıyla kurduğu kısa veya uzun vadeli çıkarlardır. Başka bir ifadeyle; üçüncü taraf aktör, çatışma devam ederken veya çatışma bittikten sonra, çatışma öncesi duruma göre ekonomik, siyasi ve askeri çıkar amaçlamaktadır. Bu bağlamda; üçüncü taraf aktör iç savaş öncesi var olan kazanımlarına devam etmeyi ya da yeni kazanımlar elde etmeyi hedeflemektedir. Bazen de üçüncü taraf aktör, yeni kurulacak olan hükümet üzerinden kazanım elde etmek için revizyonist bir anlayış benimseyerek muhalif grupların lehine müdahalede bulunmaktadır. Üçüncüsü ise çıkarlar açısından, iç savaşın yaşandığı ülkedeki yapısal faktörlerin etkisidir. Başka bir deyişle, iç savaşın yaşandığı ülkenin rejimi, ideolojisi ve etnik yapısı gibi yapısal faktörler üçüncü taraf ülkenin müdahalede bulunmasında etkili olmaktadır (Hannigan, 2019:7).

Bove, Gleditsch ve Sekeris'in ortak çalışmasında üçüncü taraf aktörlerin motivasyon unsurları; kaynaklar, etnik/ akrabalık bağları, coğrafi yakınlıktan kaynaklı olumsuz etkinin önlenmesi, ortak çıkar ve insani kaygılar olarak ifade edilmektedir (Bove ve diğerleri, 2015:2). Müdahaleci devlet ile çatışma arasında bağ kuran Findley ve Teo, üçüncü taraf aktörlerin müdahale nedenlerini; güç durumu, sömürge tarihi/tarihsel bağlar, ittifak bağları, mülteci sorunu ile çıkarlar ve kayıplar olarak görmektedir (Findley ve Teo: 2006:830).

Görüldüğü gibi üçüncü taraf aktörlerin motivasyon unsurlarını incelerken; müdahaleci devlet ile çatışma arasında kurulan bağ; ulusal çıkar odaklı bir yaklaşım, kültürel ve kimliksel bağlar ile insani kaygıları dikkate alan görüşler bulunmaktadır. Bu çalışmada, üçüncü taraf aktör olarak devletlerin müdahalelerinin neden ya da nedenleri; uyuşmazlığın olumsuz etkilerinden kaçınma isteği, taraflar üzerinde etki

sahibi olma isteği, tarihsel ve kimliksel bağlar ile sosyal barış ve uyum motivasyonu olarak incelenmektedir.

1.6.2.1. Uyuşmazlığın Olumsuz Etkilerinden Kaçınma İsteği

Devlet-içi çatışmalar genellikle birinci tarafları ilgilendiren bir durum olmakla birlikte üçüncü taraflar genellikle çatışma sürecinin yaratacağı olumsuz etkiden kaçınmak için çatışma sürecine dahil olmaktadır. Özellikle, bölgesel devletler sınırlarında ya da yakın coğrafyalarında yaşanan çatışmanın olumsuz etkilerini ortadan kaldırmak veya etkilenmemek için üçüncü taraf aktör olarak müdahalede bulunmaktadır (Bremer, 1992:312-313). Bölge dışı ülkelerin müdahale nedeni ise, küreselleşme sonrası ülkelerin birbirlerine olan ihtiyaçlarının artmasının bir sonucu olarak gelişmiştir (Yılmaz, 2018:138). Dolayısıyla, dünyanın herhangi bir yerinde ki çatışmanın, üçüncü bir tarafın ulusal çıkarını ya da ekonomisini olumsuz etkilemesi mümkün olabilmektedir.

Üçüncü taraf aktörler, küresel ya da bölgesel rekabet içinde olduğu diğer devlet ya da devletlerin müdahalede bulunduğu çatışma alanına rekabeti ve çıkarını korumak için de müdahalede bulunmaktadır (Kathman, 2011:850-851). Farklı bir deyişle, diğer müdahalecilerin tutumlarının yaratacağı olumsuzluklardan kaçınmak için müdahalede bulunmaktadır. Orta Doğu bölgesinde, İran ile Suudi Arabistan arasında yaşanan bölgesel güç mücadelesi doğrultusunda, bölgede birbirlerini takip eden müdahaleler bu bağlamda değerlendirilebilir.

Üçüncü taraf aktörlerin çatışmanın olumsuz etkisinden kaçınmak için müdahalede bulunmasının bir başka nedeni de ittifaklardır. Bilindiği gibi, ittifaklar genellikle siyasi çıkarlar üzerine kurulmaktadır. Bu sebeple devlet-içi çatışmalarda üçüncü taraf aktör, ittifak bağı olan devletin talebi veya anlaşma gereği müdahalede bulunabilir. Bir başka ifadeyle, devlet-içi çatışmalarda üçüncü taraf aktör, ittifak ilişkisinden kaynaklanan siyasi çıkarlarının olumsuz etkilenmesini engellemek için müdahalede bulunmaktadır. Ayrıca, ittifak ilişkisinin örgütsel bir bağı ifade ettiği durumlarda ise rejimin yaşadığı sıkıntıların ittifakı olumsuz etkilemesinin önüne geçmek içinde üçüncü taraf aktör, rejim lehine müdahalede bulunabilir (Frazier,

2006:272-273). Burada dikkate edilmesi gereken husus üçüncü taraf aktörün müdahale nedeni, rejim ile birlikte üye oldukları örgütsel bir yapı üzerinde devlet-içi çatışmanın oluşturacağı olumsuz etkilerin önüne geçmeyi hedeflemesidir.

1.6.2.2. Taraflar Üzerinde Etki Sahibi Olma İsteği

Üçüncü taraflar çatışmanın birincil taraflarının bir ve/veya birkaçı üzerinde etki kurmak ya da var olan etkilerini devam etmek için çatışmaya müdahale de bulunabilmektedir.

Devletlerin üçüncü taraf aktör olarak incelendiği çalışmalar, üçüncü taraf aktörün güç kavramına yaklaşımını, müdahalede bulunmalarında etkili olan motivasyon unsurlarından birisi olarak incelemektedir. Bu bağlamda, realist görüşe mensup teorisyenler, devletlerin güç yaklaşımını; gücü koruma, gücü artırma veya gücü gösterme olarak tanımlamakta ve devletleri, emperyalist ve prestij politikalar izlediğini ifade etmektedir (Tanrıseven, 2014:57). Bu sebeple, devlet-içi çatışmalara müdahalede bulunan üçüncü taraf aktörler, çatışmanın birincil taraf aktörleri üzerinde güç dengesini değiştirme ya da statükoyu kendi lehine bozma isteğini içeren emperyalist politikalar ile siyasi ve askeri gücünü kullanarak, tarafları, sahip olduğu gücün etkisi altına almak amacıyla prestij politikaları izlemektedir (Arı, 2009:301-313). Benzer şekilde, gücü bir aktörün başka bir aktör üzerinde davranışını etkilemesi olarak ifade eden yaklaşım olarak açıklayan çalışmalarda bulunmaktadır. Bu kapsamda, devlet-içi çatışmalara müdahalede bulunan üçüncü taraf aktörlerinin amacı, tarafların tutum ve davranışlarını değiştirmek ya da kontrol altına almaktır (Kadercan, 2018:324). Başka bir deyişle, üçüncü taraf aktörler sahip olduğu gücün etkisiyle çatışma tarafları üzerinde etki kurmayı amaçlamaktadır. Ayrıca üçüncü taraf aktörler, devlet-içi çatışma içerisinde yaptıkları müdahaleler ile çatışmanın tarafları dışında çatışmaya taraf olmayan devletler üzerinde de prestij kazanma ve etki oluşturma imkânı bulmaktadır.

Üçüncü taraf aktörlerin çatışmanın tarafları üzerinde etki kurmak istemesindeki amaç, çatışmanın taraf veya taraflarına yardım ederek, ilerleyen dönemlerde kendi politikaları doğrultusunda hareket etmelerini sağlamaktır. Mevcut

durumda bahsi geçen üçüncü tarafın, çatışan taraftan beklentisi, aslında iki aşamada gerçekleşebilir. Birincisi, çatışma devam ederken birincil taraflardan biri, üçüncü tarafa duyduğu minnet duygusundan dolayı çatışma sürecinde üçüncü tarafın politikalarını desteklemekte veya yaptığı müdahaleleri görmezden gelebilmektedir. İkincisi ise, çatışmanın birincil tarafı, çatışmanın sonuçlanmasında üçüncü taraf aktörün yaptığı katkıya duyduğu minnet duygusundan dolayı farklı konularda üçüncü taraf aktörün yanında yer almasını, desteklemesini veya ona yönelik pozitif ayrımcılık yapılmasını talep edebilir. (Yılmaz, 2018:139)

1.6.2.3. Tarihsel ve Kimliksel Bağlar

Üçüncü taraf aktör rolünü üstlenen devletlerin, çatışmanın yaşandığı coğrafya ile olan tarihsel bağı veya çatışmanın taraflarıyla arasındaki kimliksel bağlar üçüncü taraf aktörlerin çatışmalara müdahalede bulunmasında etkili olmaktadır.

Üçüncü taraf aktör olan devletlerin, kendi coğrafi konumları merkez edinen mekân algılamaları ile kendi tarihi tecrübelerini merkez edinen zaman algılamaları ve yönelişleri müdahalelerini etkileyen motivasyon altyapılarını oluşturmaktadır (Davutoğlu, 2015:29). Başka bir deyişle, üçüncü taraf aktörler müdahalede bulunurken, çatışmanın olduğu coğrafya ile kendi tarihsel hafızası veya tarihsel düşünceleri üzerinden bağ kurmaktadır.

Devlet-içi çatışmalarda çatışmanın taraflarının sahip olduğu kimlik, üçüncü taraf aktörün müdahalede bulunması ya da bulunmaması üzerinde etkili olmaktadır. Devletlerin dost veya düşman algılamalarının maddi unsurların yerine sosyal bağlar üzerinden oluştuğunu ifade eden inşacı yaklaşıma göre; bir devletin askeri açıdan sahip olduğu güç, komşuları tarafından her zaman etkili olmamaktadır (Demirtaş, 2018:173). Bu bağlamda, devlet-içi çatışmalarda, üçüncü taraf aktörün müdahalede bulunmasında etkili olan unsur tarafların sahip olduğu kimliklerdir. Diğer bir deyişle, üçüncü taraf aktör ile kimliksel bağı olan tarafın, çatışma sürecindeki kazanımları üçüncü taraf için her zaman tehdit oluşturmayabilir, bazen de kazanımlarını arttırmak için müdahalede bulunarak destek verebilmektedir. Ancak, buradaki esas husus, kimliksel bağı olmayan diğer tarafların kazanımlarını tehdit olarak algılaması ve

onların kazanımlarını azaltmaya yönelik müdahalede bulunmasıdır. Suriye iç savaşı örneğinden açıklamak gerekirse Türkiye için, Suriye Türkmenleri ulusal çıkar açısından bir tehdit olarak değerlendirilmemekte, bununla birlikte olası kazanımlar elde etmesi için desteklemektedir. Ancak, Demokratik Birlik Partisi/Partiya Yekitiya Demokrat (PYD) ulusal tehdit olarak görülmekte ve çatışma sürecinde kazanım elde etmemesi için müdahalelerde bulunmaktadır.

Geçmiş ile geleceği şekillendirme sürecini stratejik zihniyet olarak görmekte ve bunu sağlayan dokunun tarih ile kimlik olduğunu ifade etmektedir. Ona göre stratejik zihniyet, devletlerin varoluş iddiasının bir yansımasıdır aksi halde edilgen bir devlet yapısı ortaya çıkmaktadır. Diğer bir ifadeyle; tarihsel olarak köklü geçmişe sahip devletlerin tekrar eski güçlerine kavuşması ve etkin birer aktör olarak uluslararası sistemde bulunmaları kimlik, tarih ve mekan bilinci ile güncel gerçekliklerin birlikte yorumlanmasıdır (Davutoğlu, 2015:29-30). Bu bağlamda, Devlet-içi çatışmalarda üçüncü taraf aktörlerin eski hâkimiyet coğrafyalarında, tekrardan hâkimiyet kurma istekleri müdahale bulunmalarında etkili olan motivasyon kaynağıdır.

Üçüncü taraf aktörlerin, tarihsel ve kimliksel bağlar etrafında gerçekleşen müdahaleleri, çatışmanın olumsuz etkilerinden kaçınmak için yaptığı ulusal çıkar odaklı motivasyon unsuruyla benzeşmekle birlikte, tarihsel ve kimliksel bağlar etrafında gerçekleşen müdahaleler; tüm devletlerin, tüm zamanlarda ve tüm coğrafyalarda ulusal çıkarlarının olamayacağı üzerinden açıklanmaktadır. Bu noktada, devletlerin zaman ve mekân bağlamında öncelikli olarak önce kendi kimliklerini oluşturdukları ve ulusal çıkarlarının belirlenmesinin ardından müdahalelerde buldukları ifade edilmektedir (Wendt, 1992:424). Başka bir ifadeyle, üçüncü taraf aktörlerin müdahalede bulunması için çatışma coğrafyası veya çatışan taraflar arasında tarihsel veya kimliksel bir aidiyet bağı bulunması gerekmektedir. Benzer şekilde, üçüncü taraf aktörlerin çatışmanın tarafları üzerinde etki sahibi olma isteği, emperyalist/sömürge hâkimiyeti anlayışı ile kültürel ve kimliksel bağlarının müdahale nedeni olması benzeşebilmektedir. Bununla birlikte, buradaki ayrım emperyalist/sömürgeci anlayışın saf çıkar temelli yaklaşım sergilemesi, kültürel anlayışın ise coğrafya ile tarihsel ve sosyal bağlar üzerine kurulan bir yaklaşım benimsenmesinden ileri gelmektedir (Arı, 2013:500). Başka bir

deyişle, iki motivasyon unsuru arasında, çıkar kavramına farklı yaklaşımlar üzerinden bir ayrım bulunmaktadır.

1.6.2.4. Sosyal Barış ve Uyum Motivasyonu

Üçüncü taraf aktörler, zaman zaman herhangi bir çıkar kaygısı gütmeyen, çatışmaların sonlanması ve/veya dönüştürülmesi için müdahalede bulunabilmektedirler. Bu tarz müdahalenin amacı; devlet gücünün kötüye kullanımını engelleme, çatışmaya sebep olan antidemokratik (teokrasi, monarşi veya faşizm) rejim veya başarısız devlet yapısını ortadan kaldırma, sivil ve siyasi hakları güvence altına alınan demokratik rejimin temellerinin oluşturulması, başka bir deyişle devlet inşasıdır. Kuramsal olarak liberal görüş tarafından dile getirilen bu müdahale, liberal teorisyen Kant tarafından, insanlığa yönelik uygulanan devlet zulmünün ortadan kaldırılmasını insanlığa karşı bir sorumluluk olarak ifade edilmektedir (Ercan, 2018:478). Bu tarz müdahalelerde devletlerin çıkar duygusunu yok saymayacağını ifade eden realist teori, bu sebeple müdahalede bulunan üçüncü taraf aktörleri niyet saklamakla ve samimiyetsizlikle suçlamaktadır. Bu bağlamda realist yaklaşıma göre, devlet için ulusal çıkarları tehdit edebilecek ya da arttıracak bir durum söz konusu olmadığında yapılacak müdahaleler gereksizdir. Realistlere göre; devletin önceliği kendi ülkesinin güvenliği ve çıkarlarıdır. Bu sebeple, kendi ülkesinin askerini ulusal çıkar teşkil etmeyen bir konuda, yabancı insanları kurtarmak için müdahale yapılmasını siyasi ve etik açıdan hatalı bir davranış olarak değerlendirmektedir (Öztürk, 2011:25).

Bu tarz müdahaleleri de genellikle ulus-üstü ve ulus-ötesi yapıların benimsediği görülmektedir. Devlet düzeyinde gerçekleşen müdahaleler ise daha çok arabuluculuk girişimleriyle sınırlı kalmaktadır. Devlet düzeyinde gerçekleşen arabuluculuk girişimlerinde bile genellikle prestij kazanma niyeti bulunabileceği için aslında realist teorinin yaptığı eleştirinin haklılığı gözükmemektedir (Yılmaz, 2018:140).

Üçüncü taraf aktör olarak, devletlerin müdahalelerinin incelendiği bu bölümde, müdahalede bulunan taraflar, mevcut durumda kendileri için en iyiye ulaşma niyeti taşımaktadırlar. Bu, kimi zaman statükonun korunması olurken; kimi

zaman da değişimler çerçevesinde gelişmektedir. Dikkat edilmesi gereken bir diğer konu ise üçüncü taraf aktörlerin yukarıda belirtilen nedenlerin bir veya bir kaçını bir arada kullanabilmeleri ihtimalidir. Diğer bir ifadeyle, üçüncü taraf tarihsel ve kültürel bağları motivasyon unsuru olarak görürken; hem barış niyetinde, hem etki yaratmak, hem de uyuşmazlığın olumsuz etkilerinden korunmak isteyebilir. Bu konuda verilebilecek en güzel örnek bu tezinde inceleme konularından birisi olan Türkiye'nin Suriye iç savaşına müdahalesidir.

1.6.3. Üçüncü Taraf Aktörlerin Müdahale Yöntemleri

Üçüncü taraf aktörlerin müdahale yöntemleri konusunda çeşitli sınıflandırmalar bulunmaktadır. Sınıflandırmalar üçüncü tarafların niyetine göre; çatışmayı arttırıcı ve çatışmayı çözmeye yönelik iki grupta incelenebileceği gibi; kullanılan araçlara göre siyasi/diplomatik, askeri ve ekonomik olarak üç gruba ayırmak da mümkündür. Yapılan sınıflandırmalar birbirlerini dışlamamış olsalar da genel itibariyle bir ayırım yapmak çalışmanın üçüncü bölümünün sınırlandırılması açısından gereklilik yaratmaktadır (Dixon, 1996:653). Bu nedenle bu bölümde; üçüncü taraf aktörlerin müdahale yöntemleri siyasi/diplomatik, askeri ve ekonomik olarak üç başlık altında incelenmektedir.

1.6.3.1. Diplomatik/Siyasi Müdahale

Diplomatik veya siyasi müdahaleler genellikle üçüncü taraf aktörler tarafından çatışmayı çözmeye veya çatışmayı dönüştürmeye yönelik olarak gerçekleştirilen barışma, danışma, arabuluculuk, uzlaştırma, garantörlük ve barış inşası gibi şiddet içermeyen eylemleri kapsamaktadır (Fisher, 2001:6). Bu tarz girişimlerde üçüncü taraf aktörün taraflı veya tarafsız olması çerçevesinde başarı sürecini etkileme ihtimali bulunmaktadır. Buna göre, üçüncü tarafın tarafsız bir kimliğe sahip olması, başka bir deyişle iki tarafın da güvendiği bir taraf olması, süreci genellikle olumlu yönde etkilemektedir (Yılmaz, 2018:167-168). Ayrıca

üçüncü taraf aktör sürecin kendi çıkarları doğrultusunda gelişmesi ya da sonlanması için, çatışmanın taraflarından birine nota verme, diplomatik temsilcinin geri çekilmesi, diplomatik ilişkileri sonlandırma ile tanımama ya da tanıma gibi diplomatik yaptırımlar uygulayabilir (Arı, 2009:382-389). Bir diğer husus ise üçüncü taraf aktörün, daha önce de değinildiği gibi çatışma sürecine olumlu katkı sunmasının yanı sıra, çatışmayı arttırıcı katkıda bulunmasıdır. Özellikle şiddete dönüşmemiş çatışmalarda, üçüncü taraf aktör tarafından bir başka devletin iç politikasını etkilemeye yönelik demeçler veya yayınlarda bulunulması, çatışmanın diğer tarafının cesaretlenmesine ve çatışmanın şiddete dönüşmesine neden olabilir (Nye ve Welch, 2018:302).

1.6.3.2. Askeri Müdahale

Üçüncü taraf aktörler tarafından uygulanan askeri müdahaleler, genellikle şiddet uygulanan çatışma aşamasında gözükmektedirler. Burada üçüncü taraf aktör, çatışmanın taraflarından birisine dolaylı veya doğrudan askeri müdahalede bulunabilir. Doğrudan askeri müdahale ile üçüncü tarafın çatışma sahasında asker, tank ve uçak gibi askeri birliklerini kullanması ifade edilmektedir. Dolaylı müdahale ise, üçüncü taraf, çatışmanın taraflarından birisine askeri malzeme, istihbarat ile askeri danışmanlık gibi lojistik ve istihbarat yardımlarında bulunmaktadır (Öztop, 2019:109). Sonuç olarak, doğrudan müdahalede üçüncü taraf, kendi ordusuyla çatışmaya dâhil olurken; dolaylı müdahalede çatışmanın tarafları arasından bir veya birkaçını destekleyerek süreci yürütmektedir.

1.6.3.3. Ekonomik Müdahale

Ekonomik müdahale yöntemi ise genellikle siyasi ve askeri müdahalelerle bağlantılı ve onlara paralel olarak gerçekleştirilmektedir. Burada, üçüncü taraf aktör(ler), çatışmanın birincil tarafına karşı ödüllendirici veya cezalandırıcı niyetlerle hareket etmektedir. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse; çatışma sürecinde

desteklediği tarafa para, gıda ve insani yardımda bulunarak ödüllendirebileceği gibi; çatışmanın diğer tarafına karşı da banka hesaplarını dondurma, ticaret anlaşmalarını askıya alma, abluka, ambargo, boykot ve kara listeye alma gibi cezalandırıcı yaptırımlar uygulayabilmektedir (Gönlübol, 2000:140-142). Burada ki ödüller ve yaptırımlar üçüncü taraflar tarafından devlete karşı uygulanabileceği gibi, bir kısmı çatışmanın diğer grup ya da gruplarına karşı da uygulanabilmektedir.

Üçüncü taraf aktörler devlet-içi çatışmalarda yukarıda açıklanan; siyasi, askeri ve ekonomik müdahalelerden birisini kullanabileceği gibi birkaçını veya hepsini kullanabilirler. Burada önemli olan üçüncü taraf aktörün kullandığı müdahale yönteminin başarılı olup olmadığıdır.

Üçüncü taraf aktörlerin müdahalede bulunmadan önce; çatışmanın durumu, tarafları ve tarafların güçleri gibi bağımlı değişkenler ile çatışmanın konumu ve uzaklığı, ittifaklar, rejim ve kabiliyetler gibi bağımsız değişkenler üzerinden çatışma ile maliyet ve kaynak gerekliliği değerlendirmesini yaptıktan sonra müdahale biçimine karar vermektedir (Joyce ve Braithwaite, 2013:599-603). Bu bağlamda, üçüncü taraf aktörün müdahalesinin başarılı olarak değerlendirilebilmesi için iki ölçüt bulunmaktadır. Birincisi; müdahalede bulunan aktör/devletin, müdahale nedenlerine ve hedeflerine ulaşp ulaşmadığının değerlendirilmesidir. İkincisi ise, diğer tarafların çatışmaya başlamadan önceki amaçlarına ulaşmaktan vazgeçirme ile çatışmayı devam edilmez veya maliyeti karşılanmaz duruma getirilmesidir (Regan, 1996:341). Başka bir deyişle, üçüncü taraf aktörün müdahalesinin başarılı olarak değerlendirilmesi, müdahale hedeflerine ulaşması veya diğer tarafların gözünde çatışmayı mücadele etmek için değersiz kılması üzerinden değerlendirilmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. DEVLET-İÇİ ÇATIŞMA OLARAK SURİYE İÇ SAVAŞI

Çalışmanın bu bölümünde devlet-içi çatışma olarak değerlendirilen Suriye iç savaşı, Mason ve Rychard'ın çatışma çarkı modeli doğrultusunda, bağlam, aktörler, nedenler, dinamikler ve stratejiler olmak üzere beş başlık altında analiz edilmektedir.

2.1. ÇATIŞMANIN BAĞLAM

2010 yılında Tunus'ta başlayan halk hareketlerinin zamanla Kuzey Afrika ve Orta Doğu ülkelerine yayılmasıyla birlikte, literatürde Arap ayaklanmaları olarak adlandırılan sürecin başladığı gözlenmektedir. Bu halk hareketleri, uzun yıllardır yönetim gücünü elinde bulunduran siyasi liderlerin iktidarlarına karşı, siyasi ve ekonomik talepleri içermektedir. Kuzey Afrika'da meydana gelen bu hareketler zamanla Arap dünyasının genelini etkisi altına almasıyla birlikte, Suriye'de de benzer ayaklanmaların oluşmasına ortam hazırlamıştır.

Suriye'de ortaya çıkan halk hareketinin başlangıcı da bu doğrultuda diğer ülkelerle benzerlik göstermesine rağmen, Suriye yönetiminin, Kuzey Afrika'da iktidar karşıtı protesto gösterilerinin başlaması üzerine ülkede aldığı önleyici önlemler ile olayların Mart 2011 tarihine kadar kitlesel boyuta ulaşması engellenmiştir. Ancak, bu tarihten sonra hem Suriye yönetiminin göstericilere karşı verdiği sert tepki, hem de Arap ayaklanmaları ile birlikte Kuzey Afrika'daki diktatörlük rejimlerinin yıkılması, Suriye halkının rejim karşısında başarıya ulaşabileceği inancını oluşturmuş ve bu durum rejim karşıtı gösterilerin ülke geneline yayılmasında tetikleyici bir unsur oluşturmuştur (Özdemir, 2016:90). Suriye'deki protestocu grupların, YouTube ile Twitter gibi sosyal medya araçlarını kullanmaları ve bu araçlar vasıtasıyla organize olarak gerçekleştirdikleri Cuma günü protestolarında, Arap ayaklanmalarının yaşandığı diğer ülkelerdeki yöntem ve uygulamaların izleri görülmektedir. Başka bir deyişle, Arap ayaklanmalarının, Suriye'de meydana gelen protesto hareketlerinde, protestocuları motive edici

etkisinin yanı sıra ayaklanma sürecinde yöntemsel katkısının da bulunduğu ifade edilebilir.

Suriye’de Arap ayaklanmaların etkisiyle gerçekleşen protesto hareketinin ilki 26 Ocak 2011 tarihinde Kürt nüfusun yoğun olarak bulunduğu Haseke bölgesinde bir gencin kendini yakmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu olayı Kürt kökenli iki askerin öldürülmesi sonrası Rakka şehrinde meydana gelen gösteriler takip etmiştir. (Orhan, 2011) Şubat ayında ise gösterilerin Şam’da da görülmeye başlanması kritik bir nokta olmakla birlikte, bu protesto gösterileri Beşar Esad yönetiminden ziyade polislin esnafa yönelik uyguladığı şiddet eylemine bir tepki olarak gelişmiştir.

Mart 2011 tarihinden itibaren ise, protestoların niteliği değişim göstermiştir. Buna göre, bir ayaklanma durumunun Suriye’de görülmemesi için yapısal reform önerileri vaat eden Beşar Esad’ın bu girişimlerinin sembolik nitelik taşıması ve sürecin yavaş ilerlemesi protestoların artık Beşar Esad ve rejim karşıtı bir görüntü sergilemeye başlamasını da beraberinde getirmiştir. Mart ayının ilk haftasında, Deraa’da “Ey doktor şimdi sıra sende” sloganı yazan rejim karşıtı gençlerin tutuklanmasıyla başlayan protesto gösterileri ile ülkedeki toplumsal huzursuzluk daha bir görünür hale gelmiştir (Biggar, 2013:397). Deraa olaylarının ardından, 15 Mart 2011 tarihinde Şam ve Halep şehirlerinde “siyasi tutukluların serbest bırakılması” ve “ülkenin demokratikleşmesi” yönünde talepleri olan otuz beş göstericinin gözaltına alınması, protestoların hızla büyüyerek ülke geneline yayılmasına sebep olmuştur. Bu bağlamda, 18 Mart tarihinde; Şam, Halep, Deraa, Haseke (Kamışlı), Humus, Rakka, Banyas (Tartus) ve Deyrizor kentlerinde gerçekleştirilen protestolarda, Halep ve Şam’da düzenlenen gösterilerdeki talepler yenilenmiştir (Orhan, 2011).

Deraa’daki gösterilerde güvenlik güçlerinin dört göstericiyi öldürmesi ve rejiminin, protestoları şiddet yoluyla bastırmaya çalışması, Suriye’de yaşanan olaylar açısından bir kırılma noktasıdır. Bu bağlamda, rejimin reform girişimlerinin başarısız olması üzerine, göstericileri terörist olarak adlandırarak Shabiha isimli milis gruplar aracılığıyla durdurulmaya çalışılmış ve bu durum da protestoların şiddetinin daha da artmasına neden olmuştur (Çoştan ve Yaylı, 2020:2086). Diğer bir ifadeyle, protesto gösterilerinin diğer şehirlere de yayılmasıyla birlikte, Esad rejiminin protestoları

yoğun şiddet kullanarak engelleme politikası, protestoları kontrol altına almaktan ziyade protestocuların tepkisinin artmasına neden olmuştur.

2011 Martında Suriye’de başlayan olaylar, rejim ve muhalif gruplar arasında artan şiddet eylemlerine sebep olmuş ve 2012 yılının haziran ayından itibaren bir iç savaşa dönüşmüştür. Yerel bir gündemle başlayan olaylar, şiddet eylemleri ve silahlı aktörlerin çoğalmasından dolayı krizin farklı bir gündeme dönüşmesine sebep olmuştur. Suriye rejimi ve Suriyeli muhalif gruplar arasında yaşanan sürece kuzey’de etkin olan Halk Koruma Birlikleri/Yekineyen Pastina Gel (YPG) ve Irak’ta etkinlik kazanan IŞİD dahil olmuştur. Bundan dolayı, Esad rejimi, muhalifler, YPG ve IŞİD arasındaki ilişkiler, çatışma sürecini ve krizi derinden etkilemiştir. Bunun yanında, Suriyeli muhalif gruplar arasında yaşanan bölünmeler de yerelde yaşanan krizi daha derin ve karmaşık hale getirmiş ve çatışma sürecindeki tüm aktörlerin birbirleri ile mücadele ettiği bir alanı ortaya çıkarmıştır. (Bilgin, 2019:8-9) On yıllık dönemde bölgedeki yerel aktörler, alanda hâkimiyet kazanmaya çalışmış ve diğer aktörlere karşı üstünlük sağlamak için şiddet kullanımına önem vermiştir. Bu bağlamda yerel çatışmalar göz önüne alındığında 2016 yılının sonunda 400 bin kişiden fazla insan hayatını kaybetmiş, 2021 yılı itibariyle de 6 milyona yakın kişi mülteci konumuna düşmüştür (UNHRC, 2021). Ayrıca yaşanan göç ve abluka süreçleri, insani krizleri artırmıştır. Oluşan bu sürecin sonunda Suriye iç savaşı, “hukuken” uluslararası bir çatışma olmasa da çok sayıda dış aktörün dahil olduğu ve etkilendiği uluslararası bir krizi ortaya çıkarmıştır.

Yerel talepler etrafında gelişen protesto gösterileri ile başlayan bu süreç artan şiddet eylemleri ile ülke genelinde etkili olan bir krize dönüşmüş ve Suriye rejimi açısından kendi güvenliğini sağlama mücadelesi haline gelmiştir. Suriye dışındaki aktörlerin krize yönelik gerçekleştirdiği müdahaleler, farklı araç ve yöntemler etrafında olmuştur. Bu durum, aynı zamanda, aktörler ile Suriye rejimi arasında dış politika alanında sorunlara sebep olmuştur. (Çağlar ve Aksu, 2019:512-513) Bunun yanında, yerelde başlayan çatışmaların Suriye ile sınırlı kalmayıp dışarıya yayılma ihtimali ve Suriye krizine yerelde birçok aktörün dahil olması, dış aktörler açısından Suriye krizi özelinde dış politika yaklaşımında sorunları ortaya çıkarmıştır. Türkiye’nin, Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Rusya ve Suriye ile Suriye’nin ise İsrail ile olan sorunlarının yanında, Suriye krizi, bölge ülkelerinin sınır güvenlikleri

ve devlet dışı aktörlerle olan mücadelesi nedeniyle, sorunun bölgeselleşmesini de hızlandırmıştır. Bu noktada, bölgesel düzeyde de yerel gelişmeler öncelikli konu haline gelmiştir. Bundan dolayı bölgedeki aktörlerin çoğu yerel çatışmaların bir tarafı haline gelerek aktif bir şekilde Suriye krizine müdahil olmuştur. Bu doğrultuda İran, Hizbullah ve Şii milisler, Suriye rejiminden yana çatışmalarda yer alırken; Türkiye, Suudi Arabistan ve Katar'da Suriyeli muhalif grupları destekleyerek, çatışmanın bölgeselleşmesinin hızlanmasına sebebiyet vermiştir. IŞİD ile mücadele etmek amacıyla Suriye'ye gelen yabancı aktörler ile YPG'nin çatışmalarda aktif olarak yer alması, hem çatışmaları arttırmış hem de krizin bölgeselleşmesinde etkin olmuştur (Bilgin, 2019: 9-13). Bölgesel düzlemde, bölgedeki aktörler arasında çatışmanın çözümüne yönelik anlaşmazlıklar yaşanmış, bölgesel örgütler çatışmaya taraf olmuş ve yaşanan süreç doğrultusunda bölgesel gerilimin arttığı vekalet savaşları ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, sınırlandırılmayan ve çözüme kavuşturulamayan Suriye iç savaşı ve yaşanan gelişmeler krizin uluslararasılaşmasını hızlandırmıştır. (Oktav, 2013:75)

2.2. ÇATIŞMANIN AKTÖRLERİ

Suriye'de, meydana gelen protesto gösterileri zamanla iç savaşa dönüşen bir sürece gitmesiyle birlikte, çatışma sahasının ve çatışma sürecinin karmaşık bir şekil aldığı gözlenmektedir. Bu bağlamda, protesto gösterilerinin başında mevcut iktidarın politikalarını eleştiren silahsız sivil halk ile elli yıldır iktidarı kontrol eden Esad rejimi arasında başlayan çatışma süreci zamanla bölgesel, bölge-dışı ve devlet-dışı aktörlerin dahil olmasıyla birlikte çatışma sahası, farklı çıkar ve hedefler doğrultusunda hareket eden aktörlerin rekabet sahasına dönüşmüştür (Laub, 2017). Bunun dışında muhalif unsurlar arasında, ideolojik farklılıklar ve bölgesel/bölge-dışı aktörlerin etkisiyle bölünmeler meydana geldiği de görülmektedir (Sengupta, 2015). Suriye çatışma sahasındaki bu karmaşıklık, iç savaşın analiz edilmesini güçleştirmekte ve aktör düzeyinde farklı analiz yöntemlerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Literatürde karşılaşılan bu zorluğu ortadan kaldırmak için bu çalışmada, Suriye iç savaşı tarafları analiz edilirken, aktörlerin rollerine göre sınıflandırma tercih edilmiştir. Çatışma taraflarının rolleri üzerinden yapılan sınıflandırmaya göre aktörler; iç aktörler, bölgesel aktörler ve uluslararası aktörler olmak üzere üçe ayrılmaktadır.

2.2.1. İç Aktörler

Suriye iç savaşının birincil taraf aktörlerini, Suriye devleti ile farklı isimde gruplar ve hedefler altında hareket eden rejim karşıtı muhalif gruplar oluşturmaktadır.

2.2.1.1. Esad Rejimi

Çatışmanın ana aktörlerinden ilki Beşar Esad ve Baas Partisinin oluşturduğu meşru hükümettir. Meşru hükümet olarak bilinen Baas rejimi, genellikle kabile ve parti temelli ilişkiler üzerine tasarlanan bir sistemi ifade etmektedir. Beşar Esad'ın babası olan önceki Cumhurbaşkanı Hafız Esad'ın, 1970 yılında iktidarı ele geçirmesiyle birlikte iktidarını koruyabilmek için ülkeyi günümüze kadar varlığını sürdüren kendine özgü otoriter bir rejim sistemine dönüştürmüştür. Bu çerçevede, baba ve oğul Esad, kendi ailesi ve aşiretinden olan kişileri ordunun ve istihbaratın yönetim kademelerinde görevlendirirken; aynı şekilde Baas Partisi'nde farklı azınlık gruplarında ordu başta olmak üzere bürokrasi ve ticaret alanında yapılandığı görülmektedir (Ataman, 2012:14-15). Bu sebeple, iç savaş sürecinde Beşar Esad'ın ailesi ve yakın çevresi dışında rejim yanlısı politika izleyen; Baas partisi, Suriye güvenlik güçleri (istihbarat ve polis güçleri), Suriye silahlı kuvvetleri, Suriyeli milis grupları (Ulusal Savunma Kuvvetleri), yönetime sadık sosyo-ekonomik seçkinler (içlerinde Sünni tüccarlarda bulunmakta) ve azınlıklar (Alevi, Hristiyan, Şii) gibi siyasi, ekonomik ve askeri kesimden birçok yerel aktör bulunmaktadır (Bilgin, 2019; 8).

2.2.1.2. Muhalif Aktörler

Suriye iç savaşında, birbirinden farklı ideolojik görüş ve hedeflere sahip rejim karşıtı yüzlerce muhalif grup bulunmaktadır (Walther ve Pedersen, 2020:451). Dolayısıyla, rejim karşıtı olan aktörlerin yapısı, rejim yanlısı gruplara göre daha karmaşıktır. Bu sebeple mevcut çalışmada, muhalif aktörlerin rejime karşı pozisyonları analiz edilerek sınırlandırılmıştır. Bu noktadan hareketle, muhalif grupları şu şekilde sınırlandırılmaktadır:

- a.Rejim ile diyalog sürecine kapalı ve rejim değişikliği sonrası demokratik ve özgürlükçü bir Suriye hedefleyen “Suriyeli muhalifler”,
- b.Rejim ile diyalog sürecine açık ve rejim değişikliğinden ziyade reform yapılmasını isteyen “ılımlı muhalifler”,
- c.Rejimi yıkarak İslami (Selefi) devlet kurmayı amaçlayan “İslami (radikal) muhalifler”

Suriyeli Muhalif Gruplar: Suriyeli muhalifler, Esad rejimi ve Baas Partisinin iktidarı devretmesinin ardından ülkenin toprak bütünlüğünü koruyarak özgür ve demokratik bir ülke olması amacıyla hareket eden grupları ifade etmektedir. Bu gruplar, rejim ile görüşme ve diyalog kurmaktan kaçınmakla birlikte, bölgesel ve küresel ülkeler ya da örgütlerle hareket ederek, Suriye’de yaşanan çatışmaların son bulması ve iktidar devrinin gerçekleşmesi için dış müdahaleleri desteklemektedirler (Orhan, 2011:47). Diğer bir ifadeyle, Suriyeli muhalifler, genel olarak çatışma sürecinde meşru hükümetin karşısında alternatif bir yönetim oluşturma çabası içerisinde hareket eden gruplardır.

Suriyeli muhalif hareketler içerisindeki etkin siyasi aktörlerden ilki, Antalya ve İstanbul’da yaptığı toplantılar sonrası resmi olarak 2 Ekim 2011 tarihinde İstanbul’da kuruluşunu gerçekleştiren Suriye Ulusal Konseyi/Syrian National Council (SNC) dir (Uzun, 2016:10). SNC içerisinde, Şam Deklarasyonu Grubu ve Müslüman Kardeşler gibi farklı siyasi grupların yanı sıra, hiçbir örgüt veya toplulukla ilişkisi olmayan Suriye dışında yaşayan rejim karşıtı akademisyen, iş insanı, gazeteci ve hukukçu olmak üzere çeşitli sivil aktivistler de bulunmaktadır

(Reuters, 2011). SNC, Libya'daki Ulusal Geçiş Konseyi gibi uluslararası alanda tanınma stratejisi takip etmekte ve Suriye'nin meşru temsilcisi olarak ülkenin demokratik sisteme geçiş sürecinde “geçiş hükümeti” kurmayı amaçlamaktadır (Farrell, 2011). Bu bağlamda, İstanbul'da toplanan Suriye'nin Dostları Toplantısı İstanbul Bildirisi'nde, SNC bütün Suriyelilerin meşru temsilcisi ve Suriyeli muhalif grupların altında toplandığı şemsiye bir örgüt olarak tanınmıştır (Trt Haber, 2012). Ancak SNC yönetiminde, Müslüman Kardeşler grubunun artan etkisine bağlı olarak meydana gelen çekişmeler, konseyde ayrılımların yaşanmasına ve aynı zamanda çatışma sahasında yeni muhalif aktörlerin de ortaya çıkmasına neden olmuştur (VOA, 2013). Bunun dışında, Konsey kuruluş aşamasından itibaren Türkmen, Hıristiyan, Şii, Dürzi ve Kürt unsurların temsili konusunda yetersiz kalması ve farklı kesimleri bir araya getirme konusunda başarı sağlayamaması sebebiyle muhalefete siyasi liderlik etme gücünü kaybettiği ifade edilmektedir (Uzun, 2016:10).

SNC'nin etkisiz kaldığı yönündeki eleştiriler üzerine, 11-18 Kasım 2012 yılında Katar'ın başkenti Doha'da yapılan istişare toplantısında, SNC ile Devrimci güçler arasında yapılan anlaşma sonucunda Suriye Muhalif ve Devrimci Güçler Ulusal Koalisyonu (SUKO) isimli yeni bir ittifak oluştuğu görülmektedir (Gamal, 2012). Suriye Muhalif ve Devrimci Güçler Ulusal Koalisyonu; Suriye Ulusal Konseyi, Suriye Devrimci Genel Komisyonu, Yerel Koordinasyon Komiteleri, Kürt Ulusal Meclisi ve bağımsız sivil aktivistler de dahil olmak üzere 65 temsilciden oluşmaktadır (Carnegie Middle East Center, 2012). Koalisyon, Suriye muhalefetindeki farklı kesimleri bir araya getiren şemsiye grup olarak, siyasi unsurları koordine etmeyi ve uluslararası yardımları tek bir kanal üzerinden muhalif unsurlara aktarılmasını amaçlamaktadır (Sofer ve Shafroth, 2013:3). Bu bağlamda SUKO, uluslararası kamuoyunun desteğini aldıktan sonra, geçici hükümeti kurma ve Esad rejimi sonrası da Suriye'yi yönetecek geçiş hükümeti sürecini yürütme görevini üstlenecek şekilde tasarlanmıştır (SMDG, 2012). Türkiye, Fransa, İngiltere, Katar ve Suudi Arabistan başta olmak üzere yirmiden fazla ülke SUKO'yu Suriye'nin tek meşru temsilcisi olarak tanıırken; ABD, İtalya, Birleşik Krallık ve Almanya' da Koalisyon'u halkın meşru temsilcisi olarak kabul etmektedir (Carnegie Middle East Center, 2013). Koalisyon, uluslararası toplum nezdinde destek kazanmış olmasına rağmen, zamanla iç bölünmeler ve dış müdahaleler yaşamış ve SNC'nin yaşadığına

benzer sorunlarla mücadele etme durumunda kalmıştır. Koalisyonun içinde bulunduğu bu durum otoritesini kaybettiği yönünde görüşlerin ağırlık kazanmasını da beraberinde getirmiştir (BBC, 2013).

Suriyeli muhaliflerin arasında siyasi grupların yanı sıra askeri gruplar da bulunmaktadır. Bunlardan en etkili olanı, 29 Temmuz 2011 tarihinde Albay Riyad el-Esad önderliğinde, Suriye ordusundan ayrılan subaylar tarafından yayınlanan video ile kuruluşunu ilan edip, silahlı mücadeleye başlayan Özgür Suriye Ordusu (ÖSO)'dur (Demirci, 2016:201-203). ÖSO, Esad rejiminin, protesto gösterilerinde şiddet kullanması üzerine halkı korumak amacıyla ordudan ayrılan subay ve askerler tarafından oluşturulmuş şemsiye bir örgüttür (Şen, 2015:7). Diğer bir ifadeyle, muhalif unsurlardan oluşan ÖSO'nun kuruluşu, rejime karşı planlı bir silahlı mücadeleden ziyade, rejimin uyguladığı sert politikalara karşı oluşan tepkinin etkisiyle oluşmuştur.

ÖSO, ilk ortaya çıktığında, mezhepçi ve muhafazakâr düşünceden uzak laik bir düşünceye sahip olmasına rağmen, zamanla İslami yönelimi bulunan isyancı gruplar da ÖSO'ya katılım göstermiştir (O'Bagy, 2012:19). Bu bağlamda ÖSO, kuruluşunun ilk zamanlarında birkaç birlikten oluşurken, çatışmanın şiddetlenmesi ve üçüncü taraf aktörlerin çatışma sahasına müdahaleleriyle birlikte, Suriye silahlı muhalefetin önemli aktörlerinden birisi haline gelmiştir (Sofer ve Shafroth, 2013:6). Bu noktada, ÖSO şemsiye bir yapı olmasının yanı sıra farklı ideolojiye sahip grupları bünyesinde barındırması ile güç kazanırken, aynı zamanda da karmaşık bir yapıya dönüşen bir durum sergilemiştir.

İç savaş sürecinde yer alan yerel ve mahalli grupların çoğunluğu, kendini ÖSO olarak ifade etmiştir. Bununla birlikte, bu grupların yaptıkları eylem ya da saldırılar ise üst bir komuta kademesinden emir almadıkları yönünde bir kanının oluşmasını da beraberinde getirmiştir. Bu sebeple, çatışmanın ilk başından itibaren muhalif gruplar arasında kolektif bir kimlik ve ortak bir düşman ile mücadele konusunda fikir birliği bulunmadığı ifade edilebilir (Laub, 2017). Diğer bir ifadeyle, ÖSO aslında silahlı muhalif grupların tümünü ifade eden şemsiye bir kavram olmakla birlikte askeri manada hiyerarşik bir komuta anlayışı bulunmayan bir oluşumdur.

ÖSO'yu hiyerarşik bir yapıya sahip ulusal orduya dönüştürme amacıyla; yüksek askeri meclis, ortak komutanlık, yüksek askeri müşterek komutanlığı gibi farklı isimlerle yapılanma ve örgütlenme süreci geliştirilmiştir (Şen, 2015:9-10). Ancak, çatışma sahasında irili ufaklı yüzlerce silahlı ÖSO grubunun bulunması ve bu birlikler arasında ortak hedeflerden ziyade çatışan çıkarların olması sebebiyle ortak bir yapı oluşturma çabaları başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

İlimli Muhalif Gruplar: İlimli muhalif gruplar, Suriyeli muhalif grupların aksine Esad rejiminin varlığını inkâr etmeyerek, rejim değişikliğini öncelikli konu olarak görmemektedir. Bu sebeple, rejim değişikliği için dış müdahale gibi yöntemleri kesin bir şekilde reddetmekle birlikte Suriye'de yaşananların başından beri demokratik taleplerin dile getirilmesinden ibaret olduğunu ve bu talepler ifade edilirken şiddet içermeyen siyasi yöntemlerin tercih edilmesi gerektiğini savunmaktadır (Carnegie Middle East Center, 2012(b)). Başka bir ifadeyle, ilimli muhalif gruplar, Suriye'de yaşananları Esad rejiminin değişmesi ya da değişmemesinden ziyade, bu çatışmalara sebep olan sistemin değişmesi gerektiğini savunmakta olup, bu doğrultuda da Esad rejimiyle diyalog sürecini sürdürme yanlısı bir yaklaşım benimsedikleri görülmektedir.

İlimli muhalifler içerisindeki en etkin aktör, 30 Haziran 2011 tarihinde Suriye'nin başkenti Şam'da kuruluşunu gerçekleştiren Ulusal Koordinasyon Komitesi (UKK)'dir. Komite, Suriye'de faaliyet gösteren on üç sol görüşlü siyasi parti ile birlikte üç Kürt partisinin bir araya gelmesiyle kurulmuştur. Bununla birlikte, PYD dışındaki iki Kürt partisi (Suriye Kürt Demokratik Partisi ve Kürt Sol Partisi) Ocak 2012'de komiteden ayrılarak, Kürt Ulusal Konseyi içerisinde hareket etmeye başlarken, PYD'nin de 2014 yılı itibariyle Komite'den ayrı, bağımsız politikalar izlediği gözlenmektedir (Dursunoğlu ve Eren, 2014:605-606). Annan Planı'nın, Suriye'nin içinde bulunduğu durumdan kurtulması için en iyi yol olduğunu düşünen UKK, bu sebeple Cenevre görüşmeleri, Riyad Konferansı ve Yüksek Müzakere Heyeti (YMH) gibi diyalog temelli çözüm arayışlarının içerisinde yer alırken, Suriye'nin Dostları Toplantısı gibi mevcut rejim karşısında alternatif oluşturmayı amaçlayan toplantılara katılım sağlamadığı görülmektedir (Tekdemir, 2021:93; Aljazeera,2015). Benzer şekilde Komite, Suriye'de yaşanan olayların barışçıl yollarla çözülmesi için Esad rejimiyle diyalog kurarak çözüm arayışları

içerisinde yer alırken; SUKO gibi muhalif oluşumların dış müdahaleye ortam hazırladığı ve muhaliflerin silahlanarak çatışmaları şiddetlendirdiğini ifade etmektedir. Bu durumun da diyalog kurmayı zorlaştırdığının da altı çizilmelidir (Uzun, 2016:10). Bu bağlamda, UKK Suriye’de yaşananları bir sorun olarak görmekle birlikte, bu sorunun çözümünün de dış müdahaleler ya da muhaliflerin silahlanarak şiddet kullanmasıyla değil, diyalog temelleri üzerinde Suriye’nin kendi içinde aranması gerektiğini savunmaktadır.

İslami (Radikal) Muhalif Gruplar: İslami muhalifler, Suriye’de Sünni (Selefi) anlayışa uygun dini bir rejim oluşturma isteğiyle hareket eden grupları tanımlamak için kullanılmaktadır (Tekdemir, 2021:103). Bununla birlikte, Suriye çatışma sahasında faaliyet gösteren İslami hareketlerin sayıca fazlalığı ve değişen ittifak ilişkileri göz önüne alındığında, homojen bir yapı olarak ifade etmenin mümkün olmadığı söylenebilir. Bu sebeple mevcut çalışma, çatışma sahasında siyasi ve askeri olarak ön plana çıkan aktörler incelenerek sınırlandırılmaktadır.

Suriye çatışma sahasında, İslami hedeflerle hareket eden muhalif gruplardan en etkili olanı El-Nusra Cephesi’dir. Suriye’de yaşanan çatışmaların büyüüp iç savaşa dönüşmesiyle, selefi ve cihat ideolojisine sahip örgütler için yeni bir mücadele alanı ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede El-Nusra Cephesi, 2012 yılında Irak El-Kaidesi’nin finansal ve askeri desteğiyle Suriye El-Kaidesi olarak oluşturulmuşsa da örgüt, zamanla IŞİD ve El-Kaide’den bağımsız olarak farklı isimler (Şam’ın Fethi Cephesi (ŞFC) ve Heyet-i Tahiru’ş Şam “HTŞ”) altında çatışma sahasında mücadele etmiştir (Charles, 2016:229-230).

Suriye rejimini yıktıktan sonra İslami (Selefi) anlayış üzerine yeni bir devlet kurma hedefiyle hareket eden örgüt, diğer aktörlerden farklı bir yöntem takip ederek, kontrol altında tuttuğu bölgelerde sivil örgütlenmesinin tamamlaması adına, yerel halkın ihtiyaç ve sorunlarıyla ilgilenmektedir (Şen, 2015:62). Bu çerçevede, egemenliği altındaki bölgelerde devlet gibi hareket ederek, yerel halka eğitim, adalet, güvenlik ve sağlık hizmetleri sağlamaya yönelik politikalar geliştirdiği görülmektedir (Lister, 2016:25). Örgütün bu politikası, bir kısım yerel halk ve muhalif unsurlar tarafından olumlu karşılanmakla birlikte, ideolojik olarak Selefi anlayışa sahip olması olumsuzlukların da yaşanmasına sebep olmaktadır. Diğer bir ifadeyle, örgütün, düşman olarak tanımladığı gruplar ve kişilere karşı eylemleri de

bulunmaktadır. Bu sebeple, uluslararası terör örgütü olan El-Kaide bağlantısı ve çatışma sahasındaki insan hakları ihlallerinden dolayı birçok ülke tarafından terör örgütü olarak tanınmaktadır (BBC Türkçe, 2020).

Yukarıda ifade edilen, El Nusra cephesi dışında Suriye çatışma sahasında irili ufaklı onlarca İslami hedeflerle hareket eden radikal muhalif grup bulunmaktadır. Bu çerçevede, İslam Cephe, Ahraru's Şam Hareketi, Livau't Tevhid, Ceyşu'l İslam, Cundu'l Aksa, Ensaru'd-Din Hareketi, İmam Buhari Ketibesi, Cundu's-Şam, Ensaru'l İslam, Türkistan İslam Partisi, Fethu'l İslam, Abdullah Azzam Tugayları bu radikal muhalif gruplarından bazılarıdır (Şen, 2015:2-3).

2.2.1.3. Devlet-dışı Aktörler

Devlet-dışı aktörlerden ilki, terör örgütü PKK'nın; Türkiye, İran, Irak ve Suriye topraklarının bir kısmında kurmayı planladığı konfederasyon hedefinin Suriye kolunu oluşturan PYD'dir (Pollock, 2012). Kuruluşunun ilk dönemlerinde etkin bir aktör olmayan ve rejim tarafından kontrol altında tutulan PYD'nin, Suriye'de ayaklanmaların başlamasından sonra rejim ile kurduğu iyi ilişkilerle Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde güç kazandığı gözlenmektedir (Topal, 2016:91). PYD ideolojik olarak, sosyalist, laik ve feminist bir görüşü savunmakla birlikte, pratikte bölgedeki diğer Kürt siyasi hareketleriyle mücadele ederek ülkenin kuzey bölgesinde tek hâkim aktör olmayı hedeflemektedir (Lund, 2018:59-60). Benzer şekilde, bölgedeki Arap ve Türkmen halka karşı uyguladığı otoriter siyasi politikalar ile bölgede demografik üstünlüğü sağlamaya yönelik politikaları da bulunmaktadır (AA, 2015).

PYD, literatürde siyasi bir parti olarak tanımlanmakla birlikte, yukarıda ifade edildiği üzere, PKK terör örgütünün Suriye'deki siyasi ayağını oluşturmaktadır. Bu sebeple, siyasi yanının yanı sıra silahlı bir gücü de bulunmaktadır. PYD'nin askeri kanadı YPG ve Kadın Koruma Birlikleri (Yekineyen Parastina Jin-YPJ) oluşmaktadır (Acun ve Keskin, 2017:20). YPG ve YPJ'nin varlığı PYD'ye, bölgede diğer Kürt partilerinin ve farklı etnik grupların faaliyetlerini kısıtlama ya da engelleme fırsatı sunmaktadır. Dahası, bölgede fiziki üstünlük kurmanın yanı sıra,

rejim tarafından kendisine bırakılan bölgelerde “demokratik özerklik” hedefini gerçekleştirme imkânı da sağlamaktadır (Erkmen, 2012:24). Bu bağlamda, çatışma sahasında, IŞİD’e karşı verdiği mücadelede demokrasi, ekoloji, sekülerizm ve feminizm gibi evrensel temalarla politikasını meşrulaştıran YPG, radikal Selefilik karşısında Batılı devletlerin sempati ve desteğini kazanmıştır (Demirel, 2017:35). Burada, Suriye Demokratik Güçleri (SDG) isimli çok etnikli askeri bir ittifak oluşturan YPG, IŞİD’e karşı mücadelesini bu çerçevede sürdürmüştür. Her ne kadar YPG’nin bu farklı isim/ittifak stratejisi doğrultusunda oluşturduğu yeni yapı içerisinde farklı etnik unsurlar bulunsa da ittifakın YPG tarafından kontrol edildiği bir gerçektir (Ferris ve Self, 2015:5). Diğer bir ifadeyle, YPG’nin yeni bir ittifak oluşturma stratejisi, Kürdistan Topuluklar Birliği/Koma Civaken Kurdistan (KCK) yapılanması içerisinde yer almasından ve dolayısıyla PKK ile olan organik bağlarından ötürü başta Türkiye olmak üzere bölge ülkelerin tepkisinden kaçınma ve uluslararası toplumun desteğini kazanma isteğinden kaynaklanmıştır.

Suriye çatışma sahasında bulunan bir diğer devlet dışı aktör ise, IŞİD’dir. Irak’ta etkin bir aktör olmaya başlayan örgüt, 2013 yılından itibaren Suriye’deki çatışmalarda rol almaya başlamış ve 2014-2019 yılları arasında çatışma sahasında aktif bir şekilde mücadele etmiştir (Özer, 2016:237). IŞİD, ideolojik olarak selefi anlayışa sahip olmakla birlikte, Hz. Muhammed’in peygamberlik döneminden sonra ortaya konan sünnet, gelenek gibi anlayışların tümüne karşıdır. Bu sebeple, mezhepleri kabul etmeyen örgüt, Hz. Muhammed’in peygamberlik döneminde olduğu gibi, değiştirilmemiş, saf Müslümanlığı yaymayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, mücadele alanı olarak Dar’ül İslam’ı öne süren IŞİD, İslam coğrafyasındaki hâkimiyet alanlarında devlet kurmayı hedeflemektedir (Luizard, 2016:110-111). Bu bağlamda, Suriye çatışma sahasında; Suriye yönetimi, Suriyeli muhalif gruplar, YPG ve El Nusra gibi çatışmanın farklı taraflarıyla mücadele etmektedir.

IŞİD gibi çatışma sahasına dışardan katılan devlet-dışı aktörlerden bir diğeri de Hizbullah’tır. Suriye’de yaşananlar, Lübnan merkezli Hizbullah’ı da yakından ilgilendirmektedir. Bu doğrultuda, Suriye iç savaşında, Körfez ülkelerinin oluşturduğu Sünni Blok, rejim karşıtı muhalif grupları destekleyerek, Esad rejimini devirip yerine Sünni bir iktidarın gelmesini hedeflemektedir (Mroueh, 2013). Bu

noktadan hareketle, Hizbullah açısından, Suriye’de yaşanacak olası bir rejim değişikliği yalnızca İran ile lojistik bağının kesilmesini beraberinde getirmeyecek, aynı zamanda bölgedeki Sünni unsurlar tarafından sıkıştırılmasına da sebep olacaktır. Dolayısıyla, Hizbullah, bölgedeki en önemli lojistik desteğini kaybetmesi durumunda varlığını sürdürmesi de tehlike altına girecektir (Kahraman, 2019:129). Bu sebeple, Hizbullah, çatışmanın muhalifler lehine dönmesi üzerine örgüt çıkarları ve İran’ın teşvikiyle, çatışma sahasına müdahil olup; muhalif unsurlara karşı silahlı mücadele yürütmektedir (Blanford, 2013).

2.2.2. Bölgesel Aktörler

Bölgesel aktörlerden ilk akla geleni Türkiye’dir. 2002 yılından sonra Türk dış politikasında “komşularla sıfır sorun” politikası doğrultusunda Türkiye-Suriye ilişkileri gelişim gösterirken, Arap ayaklanmalarının Suriye’de de görülmesiyle iki ülke ilişkilerinde değişim yaşanmaya başlamıştır (Balcı, 2015:307-308). Çatışmaların ilk aşamasında Türkiye, bölgesel rekabet içerisinde olduğu İran ve Suudi Arabistan’ın dışında alternatif bir politika üretmeyi tercih etmiş ve bu sayede, bölgede politika belirleyici aktör olmayı amaçlamıştır (Öztop, 2019:110). Bu çerçevede, sorunun siyasi ve diplomatik yollarla çözülmesine yönelik girişimleri bulunmaktadır. Ancak, çatışmaların şiddetlenerek iç savaşa dönüşmesi ve yeni aktörlerin ortaya çıkmasıyla, Türkiye’nin dış politika yaklaşımı bölgesel rekabetten ziyade ulusal güvenlik öncelikli bir dönüşüm geçirmiştir (Yeşilyurt, 2017:421). Bu noktadan hareketle, Türkiye, çatışma sahasında ortaya çıkan sınır güvenliği ve mülteci krizi gibi çatışmanın olumsuz etkilerini ortadan kaldırma hedefiyle hareket etmiş ve siyasi ve diplomatik müdahalelerin yanı sıra askeri, ekonomik ve insani müdahaleleri de çatışma sahasında kullanmayı tercih etmiştir.

Türkiye gibi çatışma sahasında bölgesel düzeyde yer alan bir diğer aktör de İran’dır. İslam devrimi sonrası birçok konuda birlikte hareket eden İran ile Suriye, aralarında imzaladığı askeri işbirliği anlaşmalarıyla da bu ittifakı stratejik bir işbirliğine dönüştürmüştür (Akınar, 2013:220). Bununla birlikte, İran’ın, Suriye’ye yönelik dış politikası Arap ayaklanmaları ile birlikte farklı bir boyut kazanmıştır.

İran'ın, Suriye iç savaşında rejimi desteklemesi sadece bölgedeki önemli bir müttefikin korunması dışında bir anlam içermektedir. Daha açık bir ifadeyle, İran, Hizbullah ve Hamas başta olmak üzere, dış politika ve savunma stratejisi açısından önemli unsurlarla bağlantısını da korumayı amaçlamaktadır (Bhalla, 2010). İran, Arap ayaklanmalarının ilk döneminden itibaren Esad rejiminin devamını, kendi rejiminin devam etmesiyle eş değer görmektedir (Bilgetürk, 2018:400). Bu nedenle, İran'ın, Arap ayaklanmalarının Suriye'de yansımalarının görüldüğü ilk günden itibaren bölgedeki stratejik ortağı olan Suriye rejimi lehine askeri, siyasi ve ekonomik müdahalelerde bulunduğu gözlenmektedir.

Türkiye ve İran'ın dışında bölgesel aktörlerden bir diğeri de Suudi Arabistan'dır. Orta Doğu bölgesinde Sünni kanadın en önemli temsilcisi konumunda bulunan Suudi Arabistan, Şii kanadın temsilcisi İran'ın bölgede güç kazanmasını istememektedir. Bununla birlikte küresel bir güç olan ABD'nin bölgede aktif rol üstlenmemesi, Suudi Arabistan'ı son yıllarda İran'la bölgesel rekabet içerisine girmesinde de etkili olmuştur (Oktay, 2011:120-123). Bu bağlamda, geçmişten beri Suriye ile inişli-çıkışlı bir ilişki içerisinde olan Suudi Arabistan'ın, Suriye rejimi karşısı rol üstlenmesinin asıl nedeni, bölgede gittikçe artan İran, Suriye ve Hizbullah'ın oluşturduğu Şii eksen etkisini sonlandırılmasıdır (Akpınar, 2013:222). Bu doğrultuda, Riyad yönetimi çatışma sahasında muhalif unsurlara ekonomik ve askeri destek sağlarken; aynı zamanda uluslararası arenada siyasi ve diplomatik girişimlerde bulunmaktadır.

Sahip olduğu ekonomik gücü kullanmaktan yana tavır sergileyen Katar ise bölgede prestij elde etmeyi arzulamakta ve bu yöndeki politik yaklaşımını Suriye krizinde de ortaya koymaktadır (The Guardian, 2012). Bu bağlamda, Suriye rejiminin gösterileri şiddet yoluyla bastırma politikası sonrası Katar, muhalif unsurları aktif bir şekilde; askeri, ekonomik ve siyasi olarak desteklemeye başlamıştır (Financial Times, 2013). Katar, izlediği revizyonist politika sonrası Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) gibi Körfez ülkelerinin yaptırımlarıyla karşılaşmış ve bu süreçte Türkiye ile iyi ilişkiler kurarak aktif bir dış politika izlemeye devam etmiştir (Aras ve Akpınar, 2017:3). Ancak, ülkede yaşanan lider değişikliği sonrası, Suriye başta olmak üzere Orta Doğu bölgesinde eskiye nazaran

daha pasif ve Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi (KİK) ile uyumlu bir dış politika sürdürmektedir (Yetim, 2014:344).

İsrail'in ise, Suriye iç savaşı sürecinin ilk başından beri Esad rejiminin gitmesi ya da kalması yönünde kesin bir tavrı bulunmamaktadır. Bu noktada, İsrail, Esad rejimini tehdit olarak görmekle birlikte, İran'ın bölgede oluşturduğu direniş ekseninin (İran, Suriye, Hizbullah, Hamas) güçlenmesinden de rahatsız olmaktadır (Hanauer, 2016:2). Ayrıca, çatışma sahasında ortaya çıkan aktörlerin İsrail dış politikası için yaratacağı olumsuzlukların belirsizliği İsrail'i "bildik şeytani bilmedik şeytana tercih ederim" şeklinde bir yaklaşıma itmektedir. Burada, İsrail, Esad'ın varlığını kendisi için daha öngörülebilir bir düşman olarak değerlendirmektedir (Jenkins, 2014:19). İsrail, çatışma sürecinin genelinde "ulusal güvenliği" ile doğru orantılı politikalar geliştirmiştir (Dekel ve Valensi, 2021:3). Başka bir ifadeyle, İsrail çatışma sürecinde nötr bir politika izlemekle birlikte, ulusal güvenliğini ilgilendiren konularda aktif bir politika uygulamaktan da geri kalmamıştır.

Ürdün ise çatışma sahasında aktif bir rol üstlenen bölgesel aktörlerdendir. Ürdün, çatışma sürecinde genellikle Körfez ülkeleri ile ABD'nin, muhalif unsurlara silah yardımlarını gerçekleştirdiği lojistik üst konumundadır (Aljazeera Türk, 2016). Ancak, IŞİD'in artan etkisiyle birlikte çatışma sahasında aktif bir politika da izlemiştir. Bu çerçevede Ürdün, bir yandan hava kuvvetleri aracılığıyla IŞİD unsurlarına karşı doğrudan hava operasyonları düzenlerken; diğer yandan da Suriye'nin güneyindeki muhalif unsurlara destek vermiş ve bu sayede sınır güvenliğini korumaya çalışmıştır (Schenker, 2017). Diğer taraftan Ürdün, Suriye ile komşu ülke olması sebebiyle mülteci krizine bağlı ortaya çıkan siyasi, ekonomik, sosyo-kültürel, çevresel ve iç güvenlik sorunlarıyla da mücadele sürdürmüştür (Alshoubaki ve Harris, 2018:165-169).

Suriye iç savaşında rol üstlenen aktörlerden bir diğeri de BAE'dir. BAE, sahip olduğu enerji kaynakları sebebiyle zengin bir ülke olsa da bölgede etkili düzeyde askeri ve siyasi gücü bulunmadığından dolayı dış politikasını, ABD ve KİK üyelerinin (başta Suudi Arabistan) yaklaşımları doğrultusunda şekillendirmektedir (Üççağaç, 2014:260). Bu bağlamda, Suriye çatışma sahasında da bölgesel güvenliği açısından Suudi Arabistan ve KİK ile uyumlu bir politika takip ederek, muhalif unsurları desteklemektedir. Bununla birlikte, geleneksel dış politikasına tehdit

oluşturan köktendinci, cihatçı ve Müslüman Kardeşler gibi muhalif grupların güçlenmesini de önlemeyi amaçlayan bir yaklaşım sergilemektedir (Daher, 2019:3).

2003 yılında Irak'ın işgali sonrası ülkedeki Şii nüfusun, etkin bir aktör konumuna gelmesiyle birlikte Irak, Şii mezhebinin temsilcisi konumundaki İran için yeni bir hareket alanına dönüşmüştür. Özellikle ülkenin başbakanının Şii mezhebenden olması sebebiyle Irak ile İran ikili ilişkileri geçmiş yılların aksine hızla gelişme göstermiştir (Arı, 2014:483-485). Bu doğrultuda, Suriye iç savaşında Irak yönetimi, İran ile uyumlu bir politika takip ederek Suriye'de mevcut Esad rejiminin devamı yönünde dış politika izlemektedir (Duman, 2011:31-32). Irak'ın, Suriye iç savaşına doğrudan(aktif) müdahalesi bulunmamakla birlikte, Suriye çatışma sahasına silah tedariki açısından lojistik üst konumundadır (Kalaycı, 2014:48-49). Bunun dışında, Suriye'de çatışmanın giderek şiddetlenmesi ve iç savaşa dönüşmesiyle birlikte, Irak iç siyasetinde, çatışmadan kaçan Suriyeli mülteciler ve sınır güvenliği başta olmak üzere birçok sorunun ortaya çıktığı görülmektedir (Pirinççi, 2018:224-225)

Lübnan açısından bakıldığında ise Suriye ile komşu ülke olması sebebiyle Lübnan, yaşanan mevcut sürecin olumsuz etkilerinin ülkesinde görülme ihtimaline karşılık, Suriye'de yaşananlara yönelik tarafsız politika sergilemektedir (Doğrusözlü ve Üçağaç, 2012:130-133). Ancak, Lübnan çatışmanın olumsuz etkilerinden kaçınmaya yönelik politikalar izlese de Suriye'de çatışmaların şiddetlenmesi, iç politikasında zorlukları da beraberinde getirmiştir. Buna göre, Lübnan, Suriye'den göç eden mülteci sorunu ve ülke içinde yarattığı olumsuzluklarla mücadele etmek zorunda kalmıştır (Çakmak, 2014:125-128). Bunun dışında, Lübnan iç siyasetinin önemli aktörü olan Hizbullah'ın Suriye çatışma sahasında aktif olarak bulunmasına bağlı olarak, İsrail ile Lübnan ilişkilerinde de gerilimin yaşanmasına imkân sağlamıştır (Özdemirci, 2016:89-90).

Arap ayaklanmalarının yaşandığı ülkelerden birisi olan Mısır'ın ise Suriye iç savaşına yönelik dış politika yaklaşımı, iç siyasetteki iktidar değişikliğine bağlı olarak aktif veya in-aktif düzeyde gelişmiştir (Kurt ve Özdemir, 2018:224-234). Benzer şekilde, rejime ya da muhalif unsurlara yönelik bakışı da karar vericilerin ideolojik yaklaşımları etrafında değişiklik göstermektedir (Aronson, 2015). Bu

değişken politikası sebebiyle, çatışma sahasında Mısır'ın aktif ve etkin bir rol üstlenemediği görülmektedir.

Körfez bölgesinin zengin ülkelerinden olan Kuveyt'in Suriye iç savaşına yönelik dış politika süreci KİK ile uyumlu bir şekildedir. Bu noktada Kuveyt, ağırlıklı olarak diplomasi ve insani yardım konularına odaklanmıştır. Buna göre, insani yardım temalı uluslararası toplantılara ve kampanyalara ev sahipliği yapan Kuveyt, ulusal güvenliğine tehdit oluşturan IŞİD'e karşı oluşturulan koalisyon güçleri içerisinde de yer almaktan geri kalmamıştır (Keskin, 2014: 300-301).

Tablo 4 Suriye İç Savaşında Bölgesel Aktörlerin Yaklaşımları

Çatışma Sürecini Etkileme Gücü	Üçüncü Taraf Aktör Yaklaşımı	
	Üçüncü Taraf Yaklaşımı Var	Üçüncü Taraf Yaklaşımı Yok
Etkileme gücü var	Türkiye, Suudi Arabistan, İran	İsrail
Etkileme gücü yok	Birleşik Arap Emirliği, Katar, Kuveyt	Lübnan, Ürdün, Irak

Not: Bu tablo, Suriye iç savaşında bölgesel aktörlerin yaklaşımlarını ortaya koyabilme adına yazar tarafından oluşturulmuştur.

Yukarıda ifade edildiği üzere, bölgesel aktörlerin/devletlerin Suriye çatışma sürecine yaklaşımında farklılıklar bulunmaktadır. Tablo 4'de görüldüğü üzere, Suriye iç savaşında bölgesel aktörler, üçüncü taraf aktör yaklaşımı ve çatışma sürecini etkileme güçleri açısından iki farklı değişkende incelenmektedir. Bu doğrultuda, üçüncü taraf aktör yaklaşımına sahip olmasının yanı sıra çatışmayı

etkileme gücünde bulunan aktör/ler, üçüncü taraf aktör olarak kabul edilmiştir. Bu bağlamda, Türkiye, İran ve Suudi Arabistan, Suriye iç savaşının üçüncü taraf aktör rolüdür. Diğer yandan, üçüncü taraf aktör yaklaşımına sahip olmakla birlikte çatışma sürecini etkileme gücüne sahip olmayan BAE, Katar ve Kuveyt ise çatışma sürecini etkileyen ikinci taraf aktör rolündedir. Bununla birlikte, Suriye çatışma sahasında, üçüncü taraf aktör yaklaşımı bulunmayan ve çatışmayı etkileme gücüne de sahip olmayan Lübnan, Ürdün ve Irak çatışma sürecinden olumsuz etkilenen ikinci taraf aktör rolündedir. Çatışma sahasında diğer bölgesel aktörlerden farklı bir rol üstlenen İsrail ise çatışma sürecini etkileme gücüne sahip olmakla birlikte, çatışma sahasında üçüncü taraf aktör yaklaşımı sergilemeyerek nötr aktör rolündedir.

2.2.3. Uluslararası Aktörler

Rusya, küresel düzeyde rejim lehine hareket eden aktörler arasında yer almaktadır. Rusya'nın Suriye'deki askeri varlığı, uluslararası hukukta (Birleşmiş Milletler Anlaşması) yer alan davet ile müdahale kapsamındadır (Kırdım, 2017:187). Diğer bir ifadeyle, ülkenin meşru temsilcisi konumunda olan Esad rejimi, Rusya'nın Suriye'de askeri olarak bulunmasına izin vermektedir. Rusya'nın rejim yanlısı politika izlemesinde etkili olan unsurlar ise iki ülke arasındaki tarihsel ilişkiler, ticari kaygılar ve Akdeniz kıyısındaki Tartus şehrinde bulunan Rus askeri üssünü koruma arzusundan kaynaklanmaktadır (Yiğit, 2016:377). Bununla birlikte, Rusya'nın, siyasi ve askeri müdahalesi daha geniş bir bakış açısıyla incelendiğinde, yukarıda bahsedilen iki ülke arasındaki müttefiklik bağı dışında rekabet olgusunun da varlığı göze çarpmaktadır. Daha açık bir ifadeyle, Rusya, tıpkı Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi güç merkezlerinden birisi olma isteği taşımaktadır. Rusya'nı bu isteğinin altında ise küresel rekabet mücadelesi yatmaktadır. Bu bağlamda, Suriye çatışma sahasına müdahalede bulunan Rusya, bu sayede eski Sovyet coğrafyası dışında da askeri müdahale yapabileceğini, uluslararası toplumun gündemini belirleyebileceğini ve uygulanan yaptırımlardan etkilemediğini sahada gösterme amacıyla hareket etmektedir (Borshchevskaya, 2013).

ABD ise küresel düzeyde rejim karşıtı hareket eden bir taraf aktör pozisyonundadır. 2008 yılında yaşanan ekonomik kriz sonrası dış politikada yüksek maliyetli müdahalelerden kaçınmayı önceleyen ABD, ekonomi odaklı iç sorunlara daha çok öncelik vermektedir. Bu sebeple, farklı bölgelerde ortaya çıkan sorunlar için geçmişte izlediği dış politika yaklaşımının aksine, yeni dönemde bölgesel ve diğer küresel güçlerin daha fazla rol üstlenmesini istemektedir (Yalçın, 2018). Bu bağlamda, ABD yönetimi, bölgesel sorunların çözümü için askeri müdahalenin gerekli olması durumunda, çatışma sahasındaki yerel aktörleri ya eğit-donat programıyla destekleyerek, vekil savaşı yürütmekte ya da müdahalenin bölgesel ve küresel aktörlerin oluşturduğu koalisyon güçleri tarafından yapılmasını talep ederek destek (hava harekâtı, lojistik, istihbarat vb.) sağlamaktadır (Humud ve Blanchard, 2020:3). ABD'nin, Suriye iç savaşındaki rolü de mevcut dış politika yaklaşımıyla uyumlu olarak gelişmiş ve bu çerçevede ağırlıklı olarak diyalog ve müzakere yöntemlerini tercih etmiştir (Lang ve diğerleri, 2014:4). Bununla birlikte ABD'nin, küresel liderliği veya ulusal çıkarlarını doğrudan etkileyen olaylar karşısında ise siyasi ve ekonomik müdahalelerin dışında dolaylı ya da doğrudan askeri müdahale yöntemini de tercih ettiği görülmektedir (Cerrah, 2016:334).

2.3. ÇATIŞMANIN NEDENLERİ

Arap ayaklanmaları etkisiyle, Suriye'de görülmeye başlayan halk hareketlerinin şiddetli çatışmaya dönüşmesinde etkili olan nedenler, üç başlık altında incelenmektedir. Bunlardan ilki, siyasi ve ekonomik etkenlere bağlı yapısal nedenlerdir. İkincisi, tarihsel hafızaya bağlı psikolojik nedenler iken, sonuncusunu taraflar arasındaki çıkar çatışmasına bağlı çıkar temelli nedenlerdir.

2.3.1. Yapısal Nedenler

2.3.1.1. Siyasi Nedenler

Otoriter yönetim anlayışına sahip siyasi iktidarlarda, rejimin belirlediği sınırlı bir kesim ve bu sınırlı kesim içerisinde siyasi iktidarı elinde bulunduran rejim, ülkenin vatandaşlarına hukuken veya fiilen hesap verme durumunda değildir. Vatandaşlar tarafından hesap sorulamayan bu yönetim biçimi, kendisini, siyasal sistemin halka kapalı olması biçiminde gösterir (Linz, 2017:133-139). Otoriter yönetim tarzını benimseyen siyasi rejimlerin bir kısmında halkın siyasetten dışlanması bilinçli bir yaklaşım olarak bilinçli bir yaklaşım olarak benimsenirken, kimi otoriter rejimlerde ise halkın siyasetin dışında tutulması belirli bir sürecin sonucunda mümkün olmaktadır (Sartori, 1996: 200-202). Buna göre, ilkinde siyasi rejim sahipleri çıkarlarını koruma ve iktidarı sürdürme amacı taşırken, ikincisinde genellikle, sömürge yönetimine karşı verilen bağımsızlık mücadelesi sonrasında gelişen durumlar söz konusudur. Buna göre iktidarın kuruluş sürecinde geniş katılım sağlayan ve siyasi iktidara desteğini sunan halkın, siyasi katılımının zamanla sona erdiği görülmektedir (Yayla, 2014: 55-57). Başka bir ifadeyle, otoriter yönetim tarzına sahip ülkelerde, siyasi katılımı sağlayacak ana unsur olan halkın, siyasi iktidar tarafından dışlandığı görülmekle birlikte, siyasi iktidarın otoriterleşme sürecinde de farklılıklar bulunmaktadır.

Diğer taraftan, otoriter rejimler genellikle monarşi, diktatörlük veya askeri diktatörlük gibi geleneksel yönetimlerin bulunduğu sistemlerde görülmekle birlikte, cumhuriyet gibi modern yönetimlerin bulunduğu ülkelerde de otoriter rejimin etkisi söz konusu olabilmektedir. Bu durumda, ilgili ülkenin otoriter rejim olarak değerlendirilmesinde dikkat edilmesi gereken önemli nokta, ülkenin yönetim şekillerinden hangisini tercih ettiğinden ziyade, siyasi iktidarın karar alma evresinde halkın söz sahibi olmaması ve/veya siyasi iktidara hesap sorma yetkisinin bulunmamasıdır (Erdem ve Erdem, 2013:216-217). Bu rejim türünde siyasi iktidar, başka bir ifadeyle ülkeyi yönetme gücü, tek bir kişi üzerinde toplanabileceği gibi, belirli bir azınlık grup ya da parti etrafında da toplanabilmektedir.

Bu genel çerçeveden hareketle, Suriye'deki yönetim biçiminde otoriter bir rejimin hâkim olduğunu söylemek mümkündür. Şöyle ki, ülkenin sömürge geçmişini ve bağımsızlık sonrası siyasi istikrarsızlıklarını dikkate alan Hafız Esad, iktidara geldikten sonra, Suriye'ye özgü bir yönetim anlayışı benimsemiş ve bu doğrultuda, siyasi dinamikler ve ulusal güvenlik üzerine örgütlenen otoriter bir devlet yapısı oluşturmuştur (Şöhret, 2016:41-42). Bu bağlamda incelendiğinde, Suriye'de siyasi lider olan cumhurbaşkanı aynı zamanda Baas Partisi genel sekreteri, silahlı kuvvetler başkomutanı ve istihbarat başta olmak üzere ülkenin diğer kurumlarını da kontrol eden yegâne güçtür (Ataman, 2012:13). Buradan da görülebileceği üzere, otoriter rejimlerin çoğunda olduğu gibi, devletin varlığı ve tüzel kişiliğinin liderin kendisiyle özdeşleşmektedir.

Suriye, günümüzde cumhuriyet rejimiyle yönetilen bir ülke olmasına rağmen, bu ülkede demokratik bir siyasi işleyişin varlığından söz etmek mümkün değildir. Suriye'de mevcut düzen, Baas Partisi, ordu ve bürokrasiden oluşan siyasi yapı, devlet başkanının kişisel liderliği etrafında toplandığı otoriter bir yönetimle özdeşleşmektedir. Otuz yıla yakın bir süre iktidarını sürdüren Hafız Esad'ın 2000 yılında vefat etmesinin ardından, ülkenin yeni lideri Beşar Esad olmuş ve bu andan itibaren tek partinin yönetiminde, otoriter yönetim görülmeye devam etmiştir (Süer, 2012:4). Daha açık bir ifadeyle, Suriye'de Hafız Esad tarafından oluşturulan otoriter rejim sayesinde Baas Partisi ve Esad ailesi elli yıla yakın bir süredir iktidarını sürdürmektedir.

Yukarıda da değinildiği üzere, Suriye'de siyasi iradenin en önemli unsurlarından ilki Baas Partisi'dir. 1940 yılında, birlik, bağımsızlık ve sosyalizm ilkeleri üzerinden şekillenen Baas Partisi'nin üç temel önceliği bulunmaktadır (Seale, 1989:30). Bunlardan ilki, Arap halkları içerisindeki parçalanmışlığı ortadan kaldırmak ve bu sayede birliği sağlamaktır. Bu anlamda, Parti, ulusal kimliklerden ziyade Arap kimliği ve İslam üzerinden bütün Arap toplumlarını bir araya getirmeyi amaçlayan enternasyonal bir hareket olarak değerlendirilebilir. İkinci olarak, Baas Partisi'nin öncelikli hedefi Arap topluluğunun işgal düzeninden kurtarılmasıdır. Bu hedefte etkili olan noktaya bakılacak olursa, Baas Partisi'nin ideolojik bakış açısının şekillenmeye başladığı ilk dönemde Arap toplumlarının birçoğunun sömürge yönetimi altında bulunduğu açıkça görülmektedir. Dolayısıyla, böyle bir dönemde

kurulan Baas Partisi, Arap toplumlarında var olan düzeni bir anlamda değiştirme amacıyla da hareket etme arzusunda olmuştur. Son olarak, asillerin tekeline bulunan zenginlik ve siyasi iktidarın devletin idaresinde olmasından yana olan Baas Partisi, bu sayede sosyal adaletin sağlanmasını amaçlamıştır.

Dięer taraftan, kitle partisi olma amacıyla hareket eden Baas Partisi, ideolojik yaklaşımını sosyalizm ve sekülerizm üzerine inřa etmiş ve bu sayede Suriye'nin yönetiminden ve ekonomisinden dışlandığını dūřünen azınlık kesimlerin ilgisini daha çok çekmiştir. Bu bağlamda, bağımsızlık sonrası siyasi, ekonomik ve dini alanların genellikle Sūnni Arapların kontrolünde olduğu Suriye'de, Baas Partisi, sekülerizm ve sosyalizm üzerinden inřa ettiği Batı tarzı dūřünceyle, azınlıklara dayanan yeni bir rejim oluşturmuştur (Ataman, 2012:15).

“Arap birliğinden” ziyade “Suriye ulusalcılığı” üzerinden yeniden oluşturulan Baas ideolojisi, Suriye'deki küçük kasaba ve köylerde yaşayan Sūnni Müslümanlar ile Nusayri, Dürzi ve İsmaililer gibi azınlıkların desteğini kazanmıştır (İnce, 2017:274-275). Bu çerçeveden değerlendirildiğinde, Baas ideolojisinin, Suriye'nin geleceğini belirleyen ana aktörlerinden birisi olduğu ifade edilebilir. Bu durumun bir gereği olarak, devlet kurumları ile özel kuruluşların tamamı Baas Partisi ve şubelerinin denetimine girmiş ve böylece Esad rejimi lehine faaliyetler yürütmüşlerdir (Seale, 1989:61). Esad rejimini yıkma ya da meşruluğunu sorgulatmaya yönelik faaliyetlerde bulunma ihtimali olan ve rejimin güvenliğine tehdit oluşturması muhtemel, ordu, polis, medya, üniversite, iř dünyası ve sendikalar gibi, bütün kurumlar Baas Partisi üzerinden kontrol altına alınarak, rejimin savunucusu ve destekçisi kurumlar haline getirilmiştir (Rubin, 2007:46). Benzer şekilde, devlet kurumlarında çalışmanın başlıca şartlarından birisini de Baas Partisi üyeliği oluşturmuş, parti üyesi olmayan ya da rejim muhalifi kişilerin siyasi katılım sürecine dahil olmaları da engellenmiştir. Bu sebeple, devlet kurumlarında görev alacak kişilerden, liyakatten önce rejimin sadık bir üyesi olmaları beklendiği açıkça görölmektedir. Ayrıca, burada, devlet kadrolarındaki görevlendirmelerin de Baas Partisi üzerinden gerçekteştirilmesine özen gösterilmiş ve böylece hem rejimin güvenliği kontrol altında tutulmak istenmiş, hem de toplumun Baas Partisi ve rejim aleyhine hareket etmesi engellenerek, toplumun mevcut siyasi düzene razı olması amaçlanmıştır (şöhret, 2016:65). Dięer bir ifadeyle, Esad rejimi, toplumun farklı

kesimlerden insanları parti çatısı altında bir araya getirerek, Suriye’yi bir nevi Baas ülkesi haline getirmiştir.

Bu noktadan hareketle, Suriye’de, 1973 ile 2012 yılları arasında uygulanan seçim yasasına bakıldığında, rejime muhalif partilerin seçime katılma hakkına imkân tanınmadığı görülmektedir. Başka bir ifadeyle, 2012 yılına kadar yapılan seçimlerde, Rejim, Ulusal İlerici Cephe (UİC) ile bağımsız adayların dışında farklı siyasi aktörlerin seçime katılmasına izin vermemiştir (Varulkar ve Winter, 2007). Bunun yanı sıra, her ne kadar, Baas Partisi’nin dışında rejimi destekleyen farklı siyasi partiler bulunsa da mevcut partilerin, Baas (Esad) rejiminin politikalarına muhalefet etme gibi bir yaklaşımı söz konusu değildir. Bu partiler, denetleme görevini yerine getirmekten ziyade, daha çok Baas rejiminin tabanını genişletme amacıyla faaliyetler yürütmüşleridir. Bu bağlamda bahsi geçen partiler, Baas Partisi’nin merkezini oluşturduğu UİC koalisyonu içerisinde hareket ederek, seçimlere katılım sağlamışlardır (O’Bagy, 2012(b):2).

Baas Partisi dışında, Suriye’de faaliyet gösteren siyasi partilerin ya da Halk Meclisi olarak adlandırılan Parlamento’nun, demokratik ülkelerde olduğu gibi, siyasi iktidarı denetlemek ve hesap sormak gibi işlevi bulunmamaktadır. Bilakis, otoriter rejimlerde olduğu gibi, siyasi iktidarı elinde tutan gücün politikalarına meşruiyet kazandıran, göstermelik yapılar olarak faaliyetlerini sürdürmektedirler (Seale, 1989:176). Bu sebeple, Suriye Halk Meclisi seçimlerinin de demokratik toplumlarda olduğu gibi, halkın temsilinin parlamentoya yansımından ziyade, Baas rejiminin meşruiyetini sağlayacak parlamentonun oluşturulmasından ibaret olduğu söylenebilir.

Halk Meclisi seçimlerine bakıldığında, seçim yasası gereği parlamentonun 2/3’ünün seçime katılma hakkı bulunan UİC’ye kontenjan olarak ayrıldığı, geri kalan 1/3’ünün ise bağımsız adaylar için olduğu gözlenmektedir (Varulkar ve Winter, 2007). Başka bir ifadeyle, 250 milletvekili bulunan Halk Meclisi’nde, seçimler yapılmadan önce UİC’nin en az kaç milletvekili (167) ile temsil edileceği bellidir. Bu bağlamda, 2007 seçimleri incelendiğinde, 250 milletvekilinin bulunduğu Halk Meclisi’nde, UİC 169 sandalye kazanmıştır (DW Türkçe, 2007). UİC’nin 169 sandalyenin 134 tanesi, ittifakın en önemli aktörü olan Baas Partisi’ne aittir. UİC’nin diğer üyesi 10 siyasi parti ise toplamda 35 milletvekiline sahiptir. Bu partilerden, bir

tanesi dahi Halk Meclisi'nde temsil hakkı kazanamaz iken; diğer dokuz parti 1 ile 8 arasında değişen sayılarda milletvekili bulundurmaktadır. UİC'nin dışında kalan 81 milletvekili ise bağımsız milletvekillerinden oluşmaktadır (Orhan, 2012).

Suriye'de otoriter rejiminin oluşması ve varlığını sürdürmesinde etkili olan ikinci unsur, ordu ve güvenlik birimlerinde görev alan komutan ve yöneticilerin, Esad tarafından güvenilir ve tanıdık kişiler arasından atanmasıdır. Buna göre, Suriye'de ordu veya güvenlik birimlerinin başında bulunan kişilerin yüzde 90'a yakını Esad'ın mensubu olduğu Nusayri mezhebine mensuptur (Tatar ve Altuner, 2016:187). Burada, Esad rejiminin, ordu ve güvenlik birimlerinde mezhepsel bağlara önem vermesinin asıl nedeni, ülkenin darbe geçmişinden kaynaklanmaktadır. Bu noktadan hareketle, Suriye'de siyasi iktidarın belirlenmesinde en önemli gücün ordu olması, Esad rejiminin de, darbe yapma gücünü elinde tutan silahlı birimlerin tümünü, kendisi ile aynı mezhepsel bağlara sahip, sadık ve güvenilir komutanlardan atmasını beraberinde getirmektedir (Perthes, 1995:182). Bununla birlikte, ordu ya da güvenlik birimlerinde komuta kademesinde görev alan Nusayri mezhebinden bir kişinin yerine yeni atama yapıldığında, halef ile selef genellikle aynı aşiret ya da aileye mensuptur (Dam, 2000:202). Bu bağlamda, Esad rejimi, askeri ve güvenlik birimlerinde komuta kademesini Nusayri mezhebi mensuplarından oluşturmakla birlikte; bu politikayı hassas denge ve rekabet üzerinden gerçekleştirmektedir.

Esad rejiminin, diğer otoriter rejimler ile benzerlik gösteren bir diğer özelliği ise, rejimin varlığını devam ettirmek için sert ve baskıcı politikalar uygulamaktan çekinmemesidir. Bu bağlamda, ülkeyi korumakla görevli silahlı kuvvetlerin yanı sıra, rejimin güvenliğini sağlayan ve Esad'ın kendisi veya ailesi tarafından kontrol edilen 15 ayrı istihbarat veya muhafız birimi de bulunmaktadır (Rathmell, 1996). Buna göre istihbarat birimlerinin iki görevi bulunmaktadır. Bunlardan ilki, ordu ve güvenlik birimleri komutanlarının denetlenmesidir. Her ne kadar, Esad rejimi ordu ve güvenlik birimleri komutanlarını Nusayri mezhebine mensup, sadık ve güvenilir kişilerden atamış olsa da bu güçlerin de farklı birimler tarafından denetlenmesini ve kontrol altında tutulmasını amaçlamıştır (Şöhret, 2016:55-56). Diğer bir ifadeyle, kendi içinde tam manasıyla kimseye güvenmeyen Rejim, bu kurumların birbiriyle rekabet etmesini sağlayarak, güçlenmelerinin önüne geçmek ve bu sayede rejime tehdit oluşturmalarını engellemek istemiştir.

İkinci olarak, bu istihbarat birimleriyle ülkedeki her insan, her yerde ve her zaman gözetim ve denetim altında tutulacaktır. Rejimin uyguladığı bu otoriter politikalar, halkın günlük hayatının baskı ile kontrol edilmesine olanak sağlamaktadır (Süer, 2012:6). Ziadeh'e göre, Suriye'de neredeyse her 257 kişiye bir istihbarat polisi düşmektedir (Ziadeh, 2011). Bu noktadan hareketle, otoriter rejimlerin genelinde görüldüğü gibi, Rejim, varlığını sürdürebilmek için polis devletine dönüşmektedir (Mehanna, 2020). Diğer bir ifadeyle, kendi vatandaşlarını bir tehdit unsuru olarak gören Rejim, halkı kontrol edebilmek için, farklı istihbarat birliklerini kullanmaktadır.

Diğer taraftan, Suriye iç savaşında siyasi sebeplerden kaynaklanan yapısal nedenleri genel manasıyla özetlemek gerekirse, Esad'ın Baas Partisi üzerinden; askeri, bürokratik ve siyasi unsurları kişisel liderliği etrafında topladığı ve bu sayede otoriter bir yönetim oluşturduğu görülmektedir. Bu bağlamda, varlığını devam ettirebilmek isteyen Rejim'in, uyguladığı baskı ve kontrol politikaları ile Arap ayaklanmaları sonrası halk hareketlerinin ortaya çıkmasında başlıca etken olduğu söylenebilir.

2.3.1.2. Ekonomik Nedenler

Yoksulluk, gelir eşitsizliği ve siyasi iktidar tarafından karşılanamayan ekonomik beklentiler devlet-içi çatışmaların ortaya çıkması ve halkın isyana katılım sürecine etkisi olduğu bilinmektedir (Blattman ve Miguel, 2010:14). Bu bağlamda, Suriye ekonomisi 1990'lı yıllardan sonra; artan işsizlik rakamları, düşük yatırım oranı, yüksek dış borç ve rejime yakın kişilerin yolsuzluklarına bağlı olarak kalıcı bir kriz içerisindedir (Gürson, 2016:227).

2000 yılında Beşar Esad devlet başkanı seçildikten sonra ülke ekonomisinde köklü bir dönüşüm gerçekleştirmek için ekonomik reformlar yapmayı amaçladığı görülmektedir. Beşar Esad'ın ülkede uygulanan ekonomi politikasında keskin bir değişim istemesinin nedeni, ülkede uzun yıllardır uygulanan "sosyalist ekonomi" politikasının, dönemin ve ülkenin ihtiyaçları karşılamakta yetersiz kalmasından kaynaklanmaktadır (Baczko , Dorronsoro ve Quesnay, 2018:41-42). Özellikle,

ekonomünün alt sektörlerinde, düşük teknolojik gelişmişlik seviyesi ve yetersiz kaynaklardan dolayı verimliliğin düşük olması yerli ve yabancı yatırımcıları yatırım yapmaktan caydırmaktadır. Bu sebeple, hızlı nüfus artışı ve bunun sonucunda artan işgücü ve işsizliği önleme için yerli ve yabancı yatırımlar için siyasal ve sosyal köklü reformlara ihtiyaç duyulmaktadır (Raphaeli, 2007:44-47). Beşar Esad'ın ortaya koyduğu bu yeni ekonomi politikası, babası döneminde kademeli olarak uygulanmaya çalışılan ekonomik liberalleşme sürecini kalıcı hale getirerek, ülkenin ekonomi politikasını kesin bir şekilde “piyasa ekonomisine” dönüştürmektir (Dahi ve Munif, 2012:326-327). Diğer bir ifadeyle, Beşar Esad'ın ülke ekonomisine büyük bir yük olan devlet sektörünün ağırlığını hafifletmek ve ülkenin küresel sisteme katılması için neo-liberal bir yaklaşım izlemeyi amaçladığı gözlenmektedir.

Suriye ekonomisinde uygulanmaya çalışılan bu ekonomik reform çalışmaları uzun dönemli bir stratejik planlama gerektiren bir süreç olması sebebiyle, Suriye ekonomisinin içinde bulunduğu kötü durumun ortadan kalkmasında kısa vadede yeterli etkiyi gösterememiştir (Öztürkler, 2011:47). Ayrıca, Beşar Esad'ın uygulamak istediği ekonomik reform süreci, sosyalist ve Pan-Arap ideolojisine sahip Hafız Esad döneminden kalma rejim sahiplerinin ekonomik çıkarlarına zarar verecek olmasından dolayı, ülkenin ihtiyaç duyduğu bu değişime direnç gösterdikleri görülmektedir (Gürson, 2016:228-229). Başka bir ifadeyle, Suriye ekonomisinde gerçekleştirilmek istenen dönüşüm süreci, iç politikadaki dengeler ve yetersizliklerden dolayı yavaş ve durağan bir şekilde ilerleme kaydetmektedir.

Rejimin ekonomik kaynakları kontrol etme isteği ulusal zenginliklerin eşitsiz bir şekilde dağıtılmasına neden olmuştur (Donatti, 2013:55-56). Bu sebeple, ülke nüfusunun çoğunluğunu oluşturan kesim fakirleşirken, belirli bir seçkin kesimin aşırı zenginleşmesi sonucu toplumsal gelir eşitliği sağlanamamıştır. Suriye’de devlet kontrolünde olan sektörler, Esad rejimi tarafından çeşitli imtiyazlar ya da ayrıcalık sözleşmeler ile ağırlıklı olarak Nusayri toplumuna mensup iş adamlarının kontrolüne geçiş ve bunun sonucunda kapitalistlerini oluşturmuştur (Shadid, 2011). Dolayısıyla, yandaş ya da eş-dost kapitalizmi (crony capitalism) olarak ifade edilen siyasi iktidarı elinde tutan gücün, rejime sadık iş adamları üzerinden kendi özel sektörünü oluşturma çabası Suriye’de de görülmektedir (Stockman, 2013:614). Uluslararası Şeffaflık Örgütü tarafından her yıl düzenli olarak yayınlanan yolsuzluk algısı

endeksine göre, Suriye 2010 yılında, yüz yetmiş sekiz ülke arasında yüz yirmi yedinci sırada yer alırken; Orta Doğu bölgesinde ise on dokuz ülke arasında on dördüncü sırada yer almaktadır (Transparency International, 2010). Bu noktadan hareketle, Beşar Esad'ın kuzeni Rami Mahluf'un, Suriye'nin eskiyen alt yapısını yenileme ihalesini alan 350 milyon dolar sermayeli Cham Holding ile ülkede yüzde 55 pazar payına sahip SyriaTel şirketi başta olmak üzere en kazançlı sektörlerle (gayrimenkul, telekomünikasyon, ulaşım, bankacılık, sigorta, inşaat ve turizm) nüfus ederek bu sektörleri kontrol etmesi yandaş kapitalizmine örnek olarak verilebilir (Donatti, 2013:41-42).

Suriye'de uygulanmaya çalışılan yeni ekonomik politikalar doğrultusunda, devlet kırsal ve yeni kentleşen bölgelere yeterince kaynak yatırımı yapmaktan kaçınmaktadır. Bunun yerine, işgücü gerektirmeyen, bankacılık, turizm ve ticaret gibi hizmet sektörüne yönelik yatırımlar tercih edilmektedir. Bu sebeple, kırsal kesimden ülkenin büyük şehirlerine göçün artışı, yeni bir toplumsal sınıfın oluşmasına neden olduğu görülmektedir (Hinnebusch, 2012:100-102). Bu doğrultuda, Baas Partisi'nin ilk dönemlerinde toprak reformunun yürürlüğe girmesi, ekonominin devletleştirilmesi ve burjuvazinin marjinalleşmesi üzerine inşa edilen sosyalist sistem, zamanla devletin kontrolündeki ekonomik sektörlerin orta ve alt sınıfın aleyhine olacak şekilde iktidarın yandaşı olan kişiler lehine özelleştirildiği neoliberal bir sisteme dönüşmüştür (Baczko , Dorronsoro ve Quesnay, 2018:39). Diğer bir deyişle, Suriye, sahip olduğu doğal kaynaklar, tarımsal üretim imkânı ve köklü ticaret geleneğine rağmen, siyasi iktidarın isabetsiz kararları ve bölgesel istikrarsızlık sebebiyle ekonomik kalkınma sürecini başarılı bir şekilde gerçekleştirememektedir (Ataman, 2012:11).

Dünya Bankası (DB), reel Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) verileri üzerinden ülkeleri; düşük, düşük-orta, yüksek-orta ve yüksek seviyede değerlendirmektedir. Suriye bu değerlendirme ölçütüne göre, düşük-orta gelir seviyesinde yer almaktadır (Raphaeli, 2007:33). Bu doğrultuda, Suriye'nin iyi bir ekonomik performans göstermediği ileri sürülebilir. Özellikle, Beşar Esad'ın iktidara geldiği 2001 yılı ile protesto gösterilerinin başladığı 2011 yılları arasındaki verilere göre, ülke, ortalama yüzde 4,5 oranında büyüme gerçekleştirmiştir. Bu rakamın düşük-orta grupta değerlendirilen ülkelerde ortalama 8,1 olarak gerçekleşmesi göz

önüne alındığında, gruptaki diğer ülkelere kıyasla, Suriye'nin ekonomik olarak başarısız bir performans gösterdiği görülmektedir (Öztürkler, 2011:42-43).

Ülkelerin sosyo-ekonomik verileri üzerinden gelişmişlik seviyelerini derecelendiren çeşitli indeksler incelendiğinde de Suriye ekonomisinin içinde bulunduğu kötü durum görülmektedir. Bu doğrultuda, Wall Street Journal ile Heritage Foundation'ın, ülkelerin ticaret politikası, devlet müdahalesi, mülkiyet hakları ve kayıt dışı piyasa faaliyetleri gibi elli bağımsız değişken üzerinden değerlendirilerek oluşturduğu 2010 yılı "Ekonomik Özgürlük Endeksine" (Annual Index of Economic Freedom) göre Suriye, yüz yetmiş dokuz ülke arasında yüz kırk beşinci sırada yer alırken; aynı raporda Orta Doğu bölgesinde incelenen on yedi ülke arasında da on beşinci sırada derecelendirilmektedir (Miller ve Holmes, 2010:399-400). Benzer şekilde, Uluslararası Finans Kurumu (IFC) tarafından yatırımcıların iş yapma kolaylığı üzerine oluşturulan "iş indeksi raporunda" da Suriye, yüz yetmiş beş ülke arasında yüz otuzuncu sırada değerlendirilmektedir (Raphaeli, 2007:37). Diğer bir ifadeyle, Suriye ekonomik olarak geri kalmış bir ülke olması sebebiyle, devlet yatırımları konusunda yetersiz kalmasının yanı sıra özel sektörün yabancı/yerli yatırımcılar üzerinden yatırım yapması için güvenli bir ülke olarak görülmemektedir.

Suriye ekonomisindeki başarısız büyüme rakamları, yeni iş imkânlarını oluşturmada yetersiz kalarak, işsizlik oranlarının artışına neden olmaktadır. Bu noktadan hareketle, resmi rakamlara göre, işsizlik oranı ortalama yüzde dokuz olarak açıklamasına rağmen, bağımsız kuruluş ve araştırmacılara göre, bu oran yüzde on sekiz ile otuz arasında olduğu iddia edilmektedir (Raphaeli, 2007:45-46).

Suriye'nin ekonomi politikaları başta olmak üzere, sosyal ve siyasal alanda baskı oluşturan etkenlerden bir diğeri ise demografik yapısındaki yüksek artış oranıdır. Bu doğrultuda, yıllık yüzde 2,5 nüfus artış hızı ve Irak'ın işgali sonrası 1 milyona yakın mültecinin Suriye'ye göç ederek yerleşmesiyle birlikte, ülke nüfusu 2000-2010 arasında yüzde 25 oranında artış göstererek, yaklaşık 22 milyona (2010 yılı) ulaşmıştır (Eğri, 2016:217-219). Bu hızlı nüfus artışı karşısında Suriye hükümetinin, yeni istihdam alanı oluşturmanın yanı sıra, temel hizmetler ve altyapı gibi farklı konularda da çözümler üretmekte yetersiz kaldığı görülmektedir.

Yukarıda ifade edilen rejimin ekonomi politikaları sonucunda, ülkenin sosyo-ekonomik yapısında değişime neden olan, etkenlerden bağımsız olarak ülke ekonomisini etkileyen unsurlar da bulunmaktadır. Bu bağlamda, petrol ve tarım sektörüne bağımlı olan Suriye ekonomisi, 1996 yılından itibaren petrol üretiminin düşmesi neticesinde, petrol ithal eden bir ülke haline gelmiş ve bu sayede en önemli gelir kaynağı ortadan kalkmıştır. Benzer şekilde, 2007 ve 2009 yıllarında yaşanan kuraklıklar ile ikinci önemli gelir kaynağı olan tarımsal üretimde de gelir kaybı meydana gelmiştir (Daher, 2018:6). Diğer bir ifadeyle, iktidarın ekonomi politikalarından bağımsız gelişen olumsuzlardan dolayı düşük-orta gelir seviyesinde bulunan Suriye ekonomisinin kısıtlı olan gelirleri daha da azalmıştır.

Genel olarak Suriye’de, ekonomik yapının bozulması, ekonomik gelirlerin toplumun tüm kesimleriyle eşit bir şekilde paylaşılmaması ve sosyalist ekonomik sistemden liberal sosyal piyasa ekonomisine geçişin yönetilememesine bağlı ortaya çıkan işsizlik, gelir adaletsizliği ve yolsuzluklar 2011 yılında meydana gelen ayaklanmaları tetikleyen ekonomik etkenlerdir.

2.3.2. Psikolojik Temelli Nedenler

Bağımsızlık sonrası, Suriye siyaset tarihinde yaşanan olaylar ülkedeki etnik ve dini grupların zihninde tarihsel bir hafıza oluşturmuştur. Bu bağlamda, ülkedeki etnik ve dini grupların tarihsel tecrübesiyle oluşan psikolojik nedenler ülkedeki çatışma ortamını oluşturmuştur. Bu doğrultuda, Suriye’deki çatışma sürecinin başlamasında etkili olan psikolojik etkenler; (1) dışlanmışlık psikolojisi, (2) seçilmiş travma, (3) etnik ve dini gruplar arasındaki güvensiz ortamdır.

Suriye’de yaşanan çatışmaların psikolojik nedenlerinden ilki, ülkenin bağımsızlığını kazanmasından itibaren bazı azınlık grupların kimlikleri yok sayarak yönetimden uzaklaştırma politikasıyla oluşan dışlanmışlık psikolojisidir (Atay 2000, 136-139). Özellikle ülkede Arap milliyetçiliğinin ana ideoloji olarak benimsenmesinden itibaren, mevcut yönetimler ülkedeki Arap olmayan etnik azınlıkları birer tehdit olarak görmüş ve yönetimden uzaklaştırmaya dönük bir politik yaklaşım benimsemiştir.

Suriye’de mevcut yönetimlerin azınlıklara yönelik asimilasyon ve dışlama politikasına maruz kalan etnik gruplardan ilki, ülkenin ikinci büyük azınlık grubu olan Kürtler’dir. Kürtler, Suriye’nin bağımsızlığını kazanmasının ilk on yılı (1946-1958) haricinde sistematik bir şekilde ülke yönetimi ve toplumsal hayattan dışlanmıştır (Özkaya, 2007:93-94). Suriye ve Mısır’ın, Arap Birliği fikri etrafında 1958 yılında birleşmesinde oluşan Birleşik Arap Cumhuriyeti (BAC)’nin kurulması ile Suriye Kürtlerine yönelik dışlayıcı politikalar başlamıştır. Bu doğrultuda, Kürtlerin etnik olarak Arap olmaması; Arap birliği etrafında şekillenen BAC için bir tehdit olarak görülmüştür. Bu doğrultuda, Suriye Kürtlerini, kültürel ve siyasi hayattan dışlanmaya yönelik; ana dilde eğitim imkanı tanınmazken, resmi azınlık statüsüne kavuşması talep eden Suriye Kürdistan Demokratik Partisi (SKDP) kapatılmış ve Kürtçe müzik ve yayın yasaklanmıştır (Gökcan, 2018:169-170).

BAC’nin dağılması ve devam eden süreçte de Kürtlere yönelik dışlayıcı ve önleyici politikalar devam etmiştir. Bu çerçevede, Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı Haseke şehrinde 1962 yılında yapılan nüfus sayımında, Suriyeli Kürtlere, 1945 yılından önce Suriye topraklarında yaşadığını resmi belgeyle ispatlamak şartı getirilmiştir. Bu yeni uygulama ile 1962 yılında yüz yirmi bine yakın kişi vatandaşlıktan çıkartılmıştır (Ataman, 2012:32). Bununla birlikte, günümüze kadar devam eden bu vatandaşlık problemine göre; Suriye’de yaşayan Kürtler üç statüye ayrılmaktadır. Bunlar; (1) *vatandaşlar*, (2) *ecanib*, (3) *maktumin*’dur. Nüfus sayımı sonrası 1945 yılından önce ülkede yaşadığını beyan edemeyen Suriyeli Kürtler, ecanib/yabancılar olarak kayıt altına alınarak; diğer vatandaşlardan farklı bir kimlik verilmiştir (Sökmen, 2016:238-239). Bununla birlikte, mektumin olarak adlandırılan grup ise resmi nüfus kaydı bulunmamaktadır. Bu çerçevede, ülkedeki Kürt nüfusunun bir bölümü, vatandaş olma, eğitim, mülk sahibi olma, seyahat etme, devlet memuru olma, siyasete katılım, yasal evlilik ve çocuk kaydı gibi temel insani hak ve özgürlüklerden mahrum kalarak toplumsal hayattan dışlanmışlardır (Yıldız, 2005:96-105). Suriyeli Kürtlere yönelik uygulanan bir başka asimilasyon yöntemi ise, mevcut Suriye devletinin toplumun her aşamasında uygulanan Araplaştırma politikasına bağlı olarak, Suriye’deki Kürt bölgeleri bir yandan Araplaştırırken diğer yandan da Kürt nüfusun yoğun olarak bulunduğu bölgedeki Kürtleri başka bölgelere yerleştirilmiştir (Koyuncu,2016:196).

Suriye’de Kürtlerin dışında, bir diğer etnik grup olan Türkmenlere yönelik asimilasyon ve dışlayıcı politikalar uygulanmıştır. Bu çerçevede, Suriye Türkmenlerine yönelik baskıların altında ilk sebebi, mevcut yönetimler, ülkedeki Türkmenleri, Türkiye’nin potansiyel bir ajanı olarak görmesinden kaynaklanmaktadır. İkinci olarak ise Türkmenlerin eski egemen sınıfı (Osmanlı) oluşturan ana unsur olmasından intikam alma duygusundan kaynaklanmaktadır (Kirişçiöğlü, 2013:10-11). Bu çerçevede, Suriye’deki mevcut rejimler, kültürel ve ekonomik seviyesi olarak geri kalmış bir Türkmen toplumu oluşturmak için çeşitli politikalar izlemiştir. Bu doğrultuda, Arap birliği hedefi doğrultusunda hareket eden yönetimlerin bir politikası olarak Türkmenlere yönelik sistematik bir Araplaştırma politikası uygulanmıştır. Ülkedeki Türkmenler, azınlık olarak kabul edilmeyerek; Suriye vatandaşı olarak görülmüştür. Bu sebeple, Türkmenler, ana dilde eğitim, etnik kimlik ve seyahat hakkı gibi temel hak ve özgürlüklerden yoksun bırakılmıştır (Koyuncu,2016:197). Bunun dışında, toprak reformu adı altında Türkmenlere ait topraklara rejim tarafından el konularak Arap unsurlar yerleştirmesiyle bölgenin Araplaştırılmasına yönelik politikalar uygulanmıştır (Abbasov, 2016:260).

Suriye’deki yönetimler tarafından uygulanan dışlama ve asimilasyon politikaları, Kürtler ve Türkmenler üzerinde dışlanmışlık psikolojisi oluşturduğu görülmektedir. Bununla birlikte, iki etnik grubun dışlanmışlık algılamalarında farklılıklar bulunmaktadır. Bu bağlamda, Kürtler, Osmanlı İmparatorluğu sonrası Suriye siyasetinde yaşanan gelişmelerde genellikle etkisiz aktör konumunda oldukları görülmektedir. Bu süreçte Kürtler, diğer azınlık grupların aksine özerk yönetim oluşturamadıkları gibi yönetim kademelerinde de söz sahibi olamamıştır. Yaşanan bu tarihsel tecrübelerin oluşturduğu azınlık kompleksi, Suriye Kürtlerinin çatışmaya dahil oluşu ve çatışma sürecindeki temel hedeflerinin şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Suriye’nin Osmanlı İmparatorluğunun elinden çıkmasından itibaren yaşanan süreçte; ülkedeki diğer azınlık gruplar kısa süreliğine de olsa özerk bir yönetime sahip oldukları görülürken; önemli bir nüfusu oluşturan Kürtlere özerklik verilmemiştir. Benzer bir süreç, Suriye’nin bağımsızlığı kazanması sonrasında da devam etmiştir. Özellikle, Baas Partisinin iktidarı ele geçirmesi sonrasında da azınlık gruplar ülke yönetiminde aktif birer unsur haline gelirken, Kürtler yönetimden dışlanmıştır. Bu çerçevede, Kürtler, genellikle Suriye siyasetinde

etkisiz bir aktör konumunda olmuşlardır. Yaşanan bu tarihsel tecrübelerin oluşturduğu azınlık kompleksi, Suriye Kürtlerinin çatışmaya dahil oluşu ve çatışma sürecindeki temel hedeflerinin şekillenmesinde belirleyici olmuştur (Koyuncu, 2016:197). Bununla birlikte, Türkmenler ise, tarihsel, kültürel veya demografik hâkimiyet coğrafyalarını koruma ve hakim olma isteğinin yarattığı motivasyon ile çatışma sürecine dahil olmuştur (Demirci, 2016(b) 278). Diğer bir ifadeyle, Türkmenler 'in çatışma sürecine yaklaşımını etkileyen etken, eski egemen sınıfın mensubu olmalarının yanı sıra Suriye'de bin yıldan uzun bir süredir varlığını sürdürmüş olmanın verdiği tarihsel övünçtür.

Suriye'de yaşanan çatışmaların psikolojik nedenlerinden ikincisi ise seçilmiş travmadır. Bu çerçevede, Volkan tarafından oluşturulan seçilmiş travma kavramını,

“ötekilerin elinden çıkan, geniş grup kimliğinin tamamında büyük ölçüde insan, toprak, prestij ve onur kaybına yol açan çaresizlik, mağdurlaşma, utanç ve aşağılanmışlık duygularını yaratan tarihsel bir olayın zihinsel temsili” olarak ifade etmektedir (Volkan, 2009:238).

Bu bağlamda, Suriye siyaset tarihinde, etnik ve dini gruplar üzerinde seçilmiş travma olarak değerlendirilecek olay Hama Katliamıdır. Hama Katliamı, Esad (Hafız) rejim güçleri tarafından, İhvan hareketinin (Müslüman Kardeşler) kalesi konumundaki Hama şehrine düzenlediği askeri operasyondur. 2 Şubat 1982 tarihinde Hama şehrinin her tarafı helikopterlerle bombalanırken, karadan da on iki bin rejim askerinin katıldığı saldırılarda, çoğunluğu İhvan üyesi olmak üzere on bin ile otuz bin arasında insan yaşamını yitirmiştir (Orhan, 2011(b):17). Hama katliamı sırasında pek çok İhvan üyesi hayatını kaybederken; hayatta kalanlarında çoğunluğu idam edilmiştir. Bununla birlikte, saldırılarda ölmeyen ya da idam edilmeyen İhvan lider kadrosu ise yurt dışına sürgüne giderken, örgütün üyeleri de faaliyetleri sonlandırıp yer altına çekilmişlerdir. Rejimin düzenlediği bu saldırıyla, toplumun tümünü denetim altına alırken diğer yandan da rejim karşısında oluşacak muhalif hareketler üzerinde kalıcı bir korku bırakmıştır (Akkaya, 2016:174). Hama katliamından sonra ülkede uzun yıllar boyunca rejime karşı ayaklanma veya protesto girişimi görülmemiştir. Bu noktadan hareketle, Protestoların ortaya çıktığı 2011 yılından önce ülke içinde birçok yapısal sorun olmasına rağmen Suriye halkı, rejiminin uyguladığı baskıcı politikaların etkisi ile ayaklanma ve protesto benzeri tepkisel politik

hareketler gerçekleştirmekten uzak durmaktadır. Bu bağlamda, 2004 yılında Suriye'nin doğusunda Kürtlerin çoğunluğu oluşturduğu Kamışlı bölgesindeki kısa süreli ayaklanma girişimi dışında Suriye'deki muhalif gruplar, Esad rejimine karşı çekingen bir politika izlemişlerdir (Milliyet 2004).

Suriye'de yaşanan çatışmaların psikolojik nedenlerinden sonuncusu, ülkenin etnik ve dini grupları arasında birbirlerine karşı güvensiz bir ortam bulunmaktadır. Bu doğrultuda, bağımsızlık sonrası Suriye siyaset tarihinde yaşanan gelişmeler ülkedeki etnik ve dini grupların tarihsel hafızasında oluşan algıdan dolayı, farklı bir grubun sergilediği her davranışı tehdit veya meydan okuma şeklinde algılanmaktadır (Koyuncu, 2016:207-208). Bu bağlamda, ülkedeki grupların birbirleriyle olan ilişkileri şüphecilik ve rekabet çerçevesinde oluşan güvensizlik üzerine kurulmuştur. Bu noktadan hareketle, bağımsızlık sonrası geçen süre içerisinde, bir tarafta Sünni kesimden zulüm gördüğüne inanan Nusayri, Dürzi, İsmaili ve Hristiyan dini azınlık grupların oluşturduğu blok yer alırken; diğer tarafta ülkenin çoğunluğunu oluşturmasına rağmen elli yıla yaklaşan bir sürede Nusayri grubuna mensup Esad ailesinin otoriter yönetiminde zulüm gördüğünü savunan Sünni Müslüman bloğu bulunmaktadır. Bu çerçevede, Sünni grup dini azınlık gruplara bakışı ötekileştirici ve yargılayıcı olarak ifade ederken; azınlık dini gruplarda Sünni grubu intikamcı olarak tanımlamaktadır. Bu sebeple, taraflar arasında yüzeysel ve kırılğan bir iletişim bulunmaktadır (Şenzeybek, 2013:490).

Benzer bir güvensizlik ortamı dini azınlık gruplar arasında da bulunmaktadır. Bu doğrultuda, Baas Partisinin iktidara geliş sürecinde parti içerisinde yer alan Dürziler, zamanla partinin Nusayrilerin kontrolüne geçmesiyle partiden ve ülke yönetiminden tasfiye edilmesinden sonra; Dürzi-Nusayriler kutuplaşması yaşanmıştır (Pipes, 1989:444). Ayrıca, dini azınlık grupların birbirleriyle verdiği mücadelenin dışında kendi içlerinde de mücadeleleri görülmektedir. Bu noktadan hareketle, Nusayri subayların parti ve ordu içerisindeki diğer gruplarla girdiği iktidar mücadelesini kazandıktan sonra kendi içlerinde yaşadığı iktidar mücadelesi örnek verilebilir (Salık, 2016:62). Bu bağlamda, ülkedeki dini grupların geçmişten günümüze yaşadıkları olayların etkisinde oluşan tarihsel hafızaya bağlı olarak oluşan güvensizlik ortamı grupları sürekli bir tehdit ve rekabet ortamı içerisinde tutmaktadır. Bu tehdit ve rekabet ortamı en üst seviyede Sünni Blok ile dini azınlık grupları

arasında başlarken sırayla azınlık grupları arasında ve en sonda azınlık grupların kendi içlerinde rekabet ve güç mücadelesine dönüşebilmektedir.

2.3.3. Çıkar Temelli Nedenler

Çıkar temelli çatışmalar, bütün çatışmaların özünü oluşturmaktadır. Bu sebeple, çatışmalarda yapısal ve psikolojik nedenleri bulunmakla birlikte çatışmanın merkezinde çatışmanın tarafları arasındaki çıkar farklılıkları bulunmaktadır. Diğer bir ifadeyle, çatışma analizlerinin genelinde çatışma nedenleri, ana aktörlerin birbirlerine karşı doğrudan tepkileri ile açıklanmaya çalışılmaktadır. Ancak, çatışmanın doğası gereği taraflar arasındaki çıkar ve rekabet olgusunu göz ardı eden bu yaklaşımlar çatışma analizini eksik kalmasına sebep olmaktadır. Bu bağlamda, daha önce değinildiği üzere Suriye rejimi, otoriter yönetimi anlayışına sahiptir. Bu sebeple, ülkede rejimin toplumsal tabanı ve çıkar gruplarının varlığına bağlı olarak, çıkar temelli toplumsal ayrışma meydana gelmiştir (Orhan, 2011: 20).

İç savaştan önce 22 milyon civarında olan Suriye nüfusunun; yüzde 60'ı Sünni Arap, yüzde 12'si Nusayri Arap, yüzde 10'u Sünni Kürt, yüzde 10'u Hıristiyan Arap, yüzde 5'i Türkmen ve yüzde 3'ü Dürzi Araplar oluşturmaktadır (Tomar, 2019). Bu bağlamda, Suriye'de homojen bir nüfus yapısı bulunmadığı gibi iktidar gücünün de merkezini Nusayri azınlığın oluşturduğu Baas ideolojisine sahip belirli bir çıkar grubunun kontrolü altındadır (Şöhret, 2016:79). Nusayri azınlığın, Suriye yönetim kademelerinde bu denli etkin olması sebebiyle literatürdeki çalışmaların çoğunda Esad rejiminin Nusayri bir rejim olarak ifade edildiği görülmektedir (Süer, 2012:5).

Yapılan bu tespit yanlış olmamakla birlikte eksiktir. Baas (Esad) rejiminin yönetim kademesinde Nusayri bir grup var olmakla birlikte ülkedeki diğer azınlık gruplar ile zengin Sünni tüccarların (özellikle Şam ve Halep bölgesi) oluşturduğu geniş bir toplumsal tabanı da bulunmaktadır (Khatib, 2017:390). Bu çerçevede, Esad rejimi Nusayri toplumunun dışında Suriye halkının farklı kültürel toplulukların bir araya gelmesiyle oluştuğu görülmektedir.

Suriye’de meydana gelen ayaklanmalarda, iktidar olmanın gücü ve nimetlerine sahip olmayan gruplar (ağırlıklı olarak Sünni Araplar) rejim karşıtı bir rol almış ve ayaklanma sürecine dahil olmuştur (Özgöker ve Altuner, 2016:197). Bununla birlikte, rejim yanlısı gruplarda, ülkede yaşanacak olası bir iktidar değişikliğinde, kendilerinin siyasi, ekonomik ve toplumsal hayattan tekrar dışlanacağını düşünmeleri sebebiyle rejimin yanında hareket etmişlerdir (Atlıoğlu,2016:178). Diğer bir deyişle, Suriye’deki farklı gruplar arasında yaşanan iktidar mücadelesi Suriye’de yaşanan mevcut çatışmanın taraflarını oluşturmaktadır.

Bu noktadan hareketle, Suriye ekonomisinde önemli bir yere sahip olan Sünni Arapların çoğu, Baas rejimi döneminde ki kazanımlarını devam ettirmek için çatışma sürecinde mevcut siyasi iktidarın (Esad rejimi) yanında hareket etmeye devam etmiştir. Diğer yandan, Baas rejimi dönemi de dahil olmak üzere Suriye yönetiminden dışlanan Kürtler içerisindeki bazı unsurlar (başta PYD) çatışma sürecinin sonunda kazanımlar elde etmek için mevcut rejim ile işbirliği içerisinde hareket etmiştir. Bu bağlamda, çatışmanın ortaya çıkması ve şekillenmesinde etkili olan unsur kimlik temelli nedenlerin yanı sıra tarafların çıkar temelli yaklaşımlarının da etkisi olduğu görülmektedir (Evrensel, 2015). Diğer bir ifadeyle, Suriye’de yaşanan çatışmaların çıkar temelli nedenleri; siyasi, ekonomik ve toplumsal alanda yeni kazanımlar elde etme isteği ya da var olan kazanımları koruma isteğinden kaynaklanmaktadır. Bu sebeple, literatürdeki birçok çalışma da Suriye’deki mevcut çatışma mezhep savaşı/kimliksel temelli çatışma olarak ifade edilmesine rağmen çatışma analizi açısından bu tespit yanlış bir ifadedir. Bu çerçevede, Suriye’de çatışma sürecinin ortaya çıktığı ilk andan itibaren rejim yanlısı veya rejim karşıtı gruplar arasında kimliksel temelli homojen bir ayrışmadan ziyade çıkar temelli ayrışma söz konusudur.

2.4. ÇATIŞMANIN DİNAMİKLERİ

2.4.1. Çatışma Evreleri

Suriye özelinde Arap ayaklanmaları etkisiyle yaşanan çatışmayı, çatışma barometresinin (Conflict Barometer) çatışma inceleme değerleri doğrultusunda beş farklı dönemde incelemek mümkündür. Bu bağlamda, gizli çatışma seviyesinde başlayan çatışma zamanla görünür çatışma, kriz, şiddetli kriz ve savaş seviyesine evrilmiştir.

Gizli/görünmez çatışma dönemi, Suriye çatışmasını oluşturan yapısal, çıkar temelli ve psikolojik nedenlerin görüldüğü evredir. Diğer bir ifadeyle, bu dönemde potansiyel bir çatışma ortamı bulunmasına rağmen açık bir çatışma yoktur. Bu sebeple, Arap ayaklanmaları etkisiyle Suriye içerisinde protesto gösterilerinin başladığı Ocak 2011 tarihinden öncesi gizli çatışma dönemi olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte, bu dönemin başlangıç aşaması kesin olarak belirlenmesi mümkün değildir.

Görünür çatışma dönemi, Ocak 2011 itibariyle ülkede hissedilmeye başlanan protestoların, şiddet içermeye başladığı Mart 2011 tarihine kadar ki süreci görünür çatışma dönemini kapsamaktadır. Bu dönem, Suriye’de Arap ayaklanmalarının etkisiyle gerçekleşen protesto hareketleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu doğrultuda, Arap ayaklanmaları etkisiyle ocak ayından itibaren ülke içerisinde küçük çaplı protesto gösterileri yapılmış olsa da bu protestolar, siyasi iktidardan (Beşar Esad) ziyade, yerel yönetici ve güvenlik güçlerinin uygulamalarına yönelik tepkileri içermektedir (Orhan, 2011(b):7). Arap ayaklanmalarını yaşanan diğer ülkelerin aksine, Suriye’nin halk tarafından desteklenen, sınırlıda olsa belli başlı reformlarla ülkeyi dönüştürmeye çalışan genç bir liderinin bulunması, protesto çağrılarının Mart 2011’e kadar yeteri kadar destek bulmamasına neden olmuştur (Phillips, 2016:41). Protestoların doğrudan siyasi iktidarı hedef almaması sebebiyle, Suriye rejiminin olayları geçici protestolar olarak değerlendirdiği ve herhangi bir önlem almaya gerek duymadığı görülmektedir (Acar, 2013:132). Diğer bir deyişle, halk ayaklanmalarının görüldüğü diğer ülkelere kıyasla, Suriye’deki ayaklanmanın ilk döneminde hem

kitlesel boyutta protesto gösterilerinin olmadığı, hem de Beşar Esad'ın siyasi meşruiyetini sürdürdüğü gözlenmektedir. Bu sebeple, mevcut durum içerisinde çatışma görünür bir hale gelmiş olmakla birlikte, henüz şiddet içermeyerek düşük yoğunluk seviyesinde gerçekleştiği gözlenmektedir.

Kriz dönemi, Mart 2011 tarihinden itibaren protestocuların artık Beşar Esad'ın liderliğine ve Baas rejimine yönelik eleştirilerde bulunması üzerine rejimin şiddet kullanımını ön plana çıkararak güvenlikçi bir yaklaşım sergilemeye başlamasıyla, çatışma sürecinde kriz aşamasına geçilmiştir. Bu dönemde, rejim (Esad), ülkede yaşananları arkasında İsrail'in olabileceği bir komplo hareketi olarak ifade ederek; yaşananları toplumsal taleplerden ziyade teröristlerle mücadele olarak görmüştür (Oweis, 2011). Rejimin, şiddet yanlısı gruplar ile toplumsal taleplerde bulunan gruplar arasında ayırım yapmadan, kontrolü sağlamak için çatışma sahasında kullandığı askeri araçları ve yöntemlerine bağlı olarak şiddetin tırmandığı gözlenmektedir (BBC Türkçe, 2011). Diğer yandan bu dönemde, rejime yönelik şiddet kullanan muhalif gruplarda bulunmaktadır (Çağlar, 2019:105-106). Bu doğrultuda, rejimin protestoları şiddet yoluyla bastırma politikasının yarattığı tepki, protesto gösterilerine kitlesel bir boyut kazandırmakla birlikte ülke içerisinde rejim aleyhine protesto gösterileri yapan grupların yanı sıra rejim lehine destek gösterileri düzenlenmesiyle Suriye vatandaşları arasında, rejim yanlısı ve rejim karşıtı olmak üzere ikili bir bölünme yaşanmıştır (BBC Türkçe, 2011(b)). Bu bağlamda, ülke geneline yayılan protestolar, Suriye yönetimi tarafından ulusal bir soruna haline gelirken; aynı zamanda düşük yoğunluk seviyesinde başlayan çatışma, orta yoğunluk seviyesine evrilmiştir (Biggar, 2013:397). Başka bir deyişle, çatışma sahasında bir yandan rejim karşıtı ve rejim yanlısı kitlesel protestolar meydana gelirken diğer yandan da protestocular ile rejim güçleri arasında yaşanan karşılıklı çatışmalar sonrası ülkede çok sayıda ölüm yaşanmaya başlamıştır.

Suriye çatışmasının kriz döneminde, rejim, protestoları durdurmaya yönelik sınırlı reform çalışmaları ile siyasi, toplumsal ve ekonomik tedbirler almıştır. Bu doğrultuda, yoğun olarak Kürtlerin yaşadığı bölgelerde kontrolü kaybetmemek adına, ülkede elli yıla yakın süredir (1962'den itibaren) vatandaşlık hakkına sahip olmayan Suriyeli Kürtlere (Haseke bölgesindeki) vatandaşlık hakkı tanırken; uzun yıllardır sürgünde bulunan PYD lideri Salih Müslüm'ün de ülkeye dönüşüne izin vermiştir

(BBC, 2011; Orhan,2012(b)). Benzer şekilde, rejim, Naci Itri başbakanlığındaki hükümet yerine reform yanlısı bir hükümet değişimiyle; ya da gösterilerin yoğun olarak yaşandığı Dera, Humus, Hama ve Deyrizor valileri görevden alarak toplumsal huzursuzluğu ortadan kaldırmaya çalışmıştır (CNN, 2011; Aljazeera, 2011). Rejimin bu toplumsal tedbirlerin yanı sıra Suriye'deki göstericilerin öncelikli siyasi reform talepleri dikkate alarak; ülkede kırk sekiz yıldır (1963'den itibaren) uygulanan olağanüstü hal yasası ve devlet güvenlik mahkemelerini yürürlükten kaldırması; mevcut siyasi partiler yasasında değişiklik ve siyasi mahkûmlara yönelik af ilanı gibi reform uygulamaları da bulunmaktadır (BBC, 2011(b)). Diğer bir ifadeyle, rejim, bir yandan ülkede yaşananları bir komplo hareketi ve protestocuları terörist olarak ifade ederek şiddet yoğunluklu müdahalelerde bulunurken; diğer yandan da sınırlı reform ve tedbirlerle, ülkede artan protestoların son bulmasını amaçlamıştır. Çatışma bu dönemde, şiddet içermeye başlamasıyla birlikte, düşük yoğunluk seviyesinden orta yoğunluk seviyesine yükseldiği gözlenmektedir.

Şiddetli kriz dönemi, çatışmanın en kritik aşaması olan kriz dönemi hükümet tarafından iyi yönetilmeyerek *şiddetli krize* dönüşmüştür. Bu doğrultuda, rejim, gösterilerin büyüdüğü kentlerde kontrolü sağlamak için ordu kuvvetlerini kullanmaya başlayarak, tank ve helikopter gibi araçlarla kuşatmalar gerçekleştirmiş; bu kentlerden bazılarında da askeri operasyonlar düzenlemiştir (Shadid, 2011(b)). Bu dönemde, Suriye'de yaşanan çatışmaların şiddet yoğunluk seviyesi orta seviyeden yüksek seviyeye yükselmiştir. Bu doğrultuda, protestolara katılan Suriye halkının, katılımcı demokrasinin (basın ve toplanma özgürlüğü, siyasi parti kurma özgürlüğü vb.) hayata geçirilmesine yönelik talepleri ile rejimin varlığını koruma için izlediği baskıcı uygulamaların (işkence, tutuklama, şiddet kullanma vb.) sona erdirilmesine yönelik beklentilerin karşılanmasında rejimin, yetersiz kalması ve sivillere yönelik organize bir şekilde şiddet kullanmaya devam etmesi, muhalif grupları siyasi ve askeri örgütlenmeye yöneltmiştir (Dalacoura, 2012:66).

Ülke içerisinde rejim karşıtı protestoların devam ettiği bu süreçte muhalifler bir yandan da askeri ve siyasi örgütlenme sürecine girerek rejim karşısında daha organize bir mücadele etmeyi amaçlamıştır. Bu doğrultuda, ülke içinde ya da ülke dışında olmak üzere muhalif siyasi örgütlenmeler oluştuğu görülmektedir. Suriye içerisinde örgütlenme sürecini tamamlayan grup/lar, rejime karşı daha ılımlı ve

reform yanlısı gruplar olurken; ülke dışında örgütlenen grup/lar, kendi vatandaşını öldüren bir rejimin iktidarı devretmesi gerektiği yönünde keskin bir politik yaklaşımı benimsemektedir (BBC, 2013). Rejim dışında, alternatif siyasi oluşumların ortaya çıkmasıyla birlikte, çatışma farklı bir aşamaya dönüşmüştür. Bu bağlamda, ülke dışında örgütlenme sürecini gerçekleştiren muhalif grupların varlığı, Suriye'nin diğer devletlerle yaşadığı dış politika krizlerinin önemli sebeplerinden biri olmasıyla Suriye'de yaşananların bölgesel bir boyut kazanmasına sebep olmuştur (Çağlar, 2019:99). Başka bir ifadeyle, bölgesel ve küresel aktörler açısından ülke sınırları dışında kurulan siyasi oluşumları, çıkarlarını gerçekleştireceği ya da Suriye üzerinde etki sahibi olacağı vekil unsurlar olarak görmektedirler. Bu sebeple, bu aktörleri üzerinden çatışma sahasında öne çıkma isteği çatışmayı bölgesel ve küresel boyuta dönüştürmüştür.

Silahlı muhalif grupların örgütlenmesi ise siyasi muhalif gruplardan farklı bir süreç geçirdiği görülmektedir. Bu noktadan hareketle, askeri muhalif grupların geneli, sivil halkı rejimin uygulamış olduğu şiddete karşı korumak amacıyla çatışma sahasında kendiliğinden oluşmuş yapılardır (White, 2011). Bununla birlikte, Suriye'de yaşanan çatışmaların şiddetlenmeye başlaması ve çatışma sahasında farklı aktörlerin ortaya çıkması ile birlikte, silahlı muhalif grupların birçoğu, siyasi muhalif hareketler gibi bölgesel ve küresel aktörler açısından çıkarlarını gerçekleştireceği ya da Suriye üzerinde etki sahibi olacağı vekil unsurlara dönüşmüştür (Asseburg ve Wimmen, 2012:3). Diğer bir ifadeyle, bu yapılar, çatışmaların şiddet içermeye başladığı dönemde belirli bir hiyerarşik yapılanma ya da dış destekle oluşmamış; birçoğu yerel kaynaklarla sivil halkı koruma amacıyla hareket etmiş olmalarına rağmen çatışmanın şiddet yoğunluk seviyesi artmasıyla birlikte bölgesel/küresel aktörlerden dış destek almışlardır.

Mevcut dönem içerisinde, çatışma sahasında hiyerarşik bir yapılanmadan yoksun bir şekilde hareket eden silahlı grupların çoğu; ülke genelinde sivil halka yönelik organize bir şekilde şiddet kullanan rejim unsurlarına karşı örgütlü bir silahlı direniş oluşturmak amacıyla Suriye ordusundan ayrılan subayların oluşturduğu ÖSO altında bir araya gelmişlerdir (Şen, 2015:21). ÖSO, şemsiye bir yapı olduğu için tam manasıyla emir komuta zinciri içerisinde hareket eden hiyerarşik bir askeri birlik olmamakla birlikte; silahlı bir muhalif oluşumun yükselişi hükümetin şiddet

politikasının daha da sertleştirmeye yöneltmiştir. Bu çerçevede, çatışma sürecinin başında rejim ile silahsız halk arasında başlayan süreç, zamanla farklı arayışlar içerisinde olan muhalif yapıların ortaya çıkmasıyla, rejim için yerel bir sorun olan protesto sürecini varlık mücadelesine dönüştürmüştür.

Savaş dönemi, 2012 yılının ikinci yarısından itibaren çatışmanın şiddet yoğunluğu en üst seviyeye ulaştığı iç savaş aşamasına dönüşmüştür (Öztop, 2019:118). Bu dönemde, ÖSO ve El-Nusra gibi silahlı muhalif grupların yanı sıra YPG, Hizbullah ve IŞİD gibi farklı talepleri bulunan silahlı devlet-dışı aktörlerin Suriye çatışma sahasında mücadele ettiği görülmektedir (Çağlar ve Aksu, 2019:513). Rejim dışındaki unsurların homojen bir yapıda olmamaları sebebiyle çatışma sahasında ki muhalif unsurlar bir yandan rejim güçlerine karşı mücadele verirken; diğer yandan da çatışma sahasında birbirleri arasında alan mücadelesi vermişlerdir (Mirza ve diğerleri, 2021:51). Diğer bir ifadeyle, çatışma sahasında farklı grupların ortaya çıkmasıyla birlikte, gruplar arasındaki hâkimiyet mücadelesi taraflardan birisinin lehine sonuçlanmayarak; on yıldır süren iç savaşın gidişatını şekillendirmiştir.

Mevcut dönem içerisinde, ÖSO'nun hiyerarşik bir yapıdan ziyade yerel güçleri koordinasyonunu sağlayan yapısı sebebiyle örgütsel bir bağlılığın bulunmadığı görülmektedir. Bu sebeple, ÖSO olarak ifade edilen yerel unsurlar arasında, yeni hâkimiyet alanları kazanımları karşısında; yapı içerisinde yeni rekabet ve anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır (Ulutaş ve diğerleri, 2015:9). Bunun dışında, ÖSO'nun çatışma sahasındaki başarıları karşısında, SUK ve SUKO gibi siyasi gruplar siyasi destek ve kaynak sağlama da yetersiz kalmasının yanı sıra çatışma sahasında ortaya çıkan yeni aktörlerin sahip olduğu güç ve destekler de, ÖSO'nun hâkimiyet kaybetmesine neden olmuştur (AA, 2013). Kaybedilen bu hâkimiyet alanları ise çatışma sahasında farklı aktörlerin kontrolüne geçmiştir (Tok ve diğerleri, 2019). Başka bir ifadeyle, Suriye'de şiddet seviyesinin artması ve çatışmanın farklı alanlara yayılmasıyla birlikte ülke içerisinde ÖSO haricinde alternatif oluşumlar oluşmaya başlamıştır.

Ülkede arttan şiddete bağlı olarak daha önceden pek çok ülkede terör faaliyetlerinde bulunmuş tecrübeli selefi/cihadi savaşçıların da popülaritesini arttırmıştır. Bu durum, çatışma sahasına radikal savaşçı akımını tetikleyerek; radikal

aktörlerin etkinliğini arttırmıştır (Jones, 2013:54-59). Bu radikal aktörler arasında etkinlik kazanan gruplardan birisi de, Irak El Kaidesi/İrak İslam Devleti (İİD) bünyesindeki Suriyeli militanlar tarafından oluşturulan El Nusra Cephesi'dir (Orhan, 2013:90-91). Nusra Cephesi, sahip olduğu taktiksel tecrübesiyle rejim karşısında hareket eden muhalif silahlı aktörler arasında etkin ve önemli bir unsur haline gelmiştir (Polat, 2016(b):216-217). Diğer yandan bu örgütün çatışma sahasındaki kazanımlarına bağlı olarak ÖSO bünyesinde faaliyet gösteren silahlı muhalif gruplar ile ülke dışından yabancı savaşçıları saflarına katmıştır (Laub, 2017). Başka bir deyişle, Suriye'de çatışmanın şiddetlenmesiyle birlikte, demokratik ve özgürlük odaklı ortaya çıkan muhalif yapıların dışında dini öğretileri barındıran radikal unsurlarda oluşmaya başlamasıyla çatışma sahası radikal bir boyutta kazandığı gözlenmektedir.

Bu dönemde ortaya çıkan radikal muhalif oluşumların dışında, devlet-dışı silahlı aktörlerde bulunmaktadır. Bu çerçevede hareket eden aktörlerden en önemlisi PYD'dir. Suriye'de yaşananlar iç savaşın ilk dönemlerinde, rejim güçleri, Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı ülkenin kuzeyinden çekilmesi ile bu bölgeler PYD ve askeri silahlı gücü YPG ile YPJ'nin kontrolüne geçmiştir (Acun ve Keskin, 2017: 12). 19 Temmuz 2012 tarihinden itibaren çatışma sahasında aktif olarak yer almaya başlayan örgüt; bölgedeki kazanımları ve hâkimiyet alanını genişleterek 11 Kasım 2013 tarihinde, Suriye Kürdistan'ı olarak ifade edilen Rojava'da kurucu meclis oluşturan örgüt; kontrolü altındaki bölgede, Cezire, Kobani ve Afrin kantolarını ilan etmiştir (BBC Türkçe, 2013). Bu doğrultuda, örgüt, Cenevre II sürecine dahil edilmemesi üzerine de tek taraflı olarak Ocak 2014'te demokratik özerklik ilan etmiştir (Özçelik, 2019:6). PYD'nin özerklik ilanı ve kanton stratejisi, Türkiye açısından ulusal güvenlik sorunu olarak algılaması; çatışma sürecine doğrudan askeri müdahalede bulunmasına etki etmiştir (Kerman ve Efegil, 2017:164). Benzer şekilde, PYD, Suriye rejimi ve ordusuyla çatışmaya girmekten kaçınırken; rejim karşıtı hareket eden muhalif ve radikal gruplarla rekabet içerisinde olduğu gözlenmektedir. Bunun dışında, PYD'nin ilk olarak YPG ve YPJ unsurları ile ilerleyen dönemlerde ise SDG olarak ifade ettiği kendi kontrolündeki farklı etnik ve dini yerel grupların bulunduğu koalisyon güç üzerinden IŞİD'e karşı yoğun çatışmalar yaşamıştır. Bu süreçte, başta ABD olmak üzere uluslararası aktörlerin askeri ve ekonomik desteğini almasıyla

çatışma sahasında önemli bir hâkimiyet alanı kazanmıştır (BBC Türkçe, 2019). Ayrıca, ABD'nin, IŞİD unsurları karşısında, Türkiye'nin terör örgütü olarak ifade ettiği SDG/YPG'yi desteklemesi Türkiye-ABD ilişkilerini olumsuz etkilenmiş ve Türkiye'yi süreç içerisinde farklı alternatif işbirliği arayışlarına yöneltmiştir (Özçelik, 2019). Bu bağlamda, PYD'nin çatışma sahasında ki varlığı ve kazanımları çatışmanın aktörleri tarafından farklı yorumlanmaktadır.

Çatışma sürecine, Suriye dışından gelerek Suriye çatışma sahasında yer almaya başlayan devlet-dışı aktörlerinde etkisi bulunmaktadır. Bu doğrultuda, çatışma sürecini etkileyen devlet-dışı aktörlerden ilki, ilerleyen süreçte İslam devletine dönüşecek olan Irak İslam Devleti (İİD)'dir. İİD, askeri ve ekonomik destek vererek oluşturduğu El Nusra cephesinin, çatışma sahasında kısa sürede sağladığı başarılar ve kazanımlar sebebiyle sahada kendisinden ayrı politika izleyeceği ve kazanımları paylaşmayacağından çekinmesi sebebiyle, El Nusra cephesini feshederek; iki örgütü IŞİD adı altında birleştirdiğini duyurmuştur. El Nusra cephesi, IŞİD adı altında birleşmeyi kabul etmeyerek, El Kaide bünyesinde faaliyetlerini sürdürme isteği; El Nusra ile IŞİD unsurları arasında yoğun çatışmaların yaşanmasına sebep olmuştur (Charles, 2016:229). Bu doğrultuda, IŞİD unsurları, Irak dışında Suriye'de de doğrudan faaliyete geçmesiyle, rejim ve muhalif gruplar başta olmak üzere çatışma sahasındaki aktörlerle de mücadele içerisine girmiştir (Ersöz ve diğerleri, 2019). Örgütün, Suriye ve Iraktaki kazanımlarının yanı sıra başta Türkiye olmak üzere farklı ülkelerde gerçekleştirdiği terör saldırıları sonucu küresel bir tehditte dönüşmesi, bölgesel ve küresel aktörleri, örgüte yönelik askeri müdahalede bulunmaya yöneltmiştir (Şenol ve diğerleri, 2016:278). Diğer bir ifadeyle, örgütün yarattığı bu tehdit ortamı, çatışma sahasına farklı aktörlerin dahil olmasını tetikleyerek, Suriye'de yaşanan süreci, uluslararası bir gündeme dönüştürmüştür.

Devlet-dışı aktörlerden olan Hizbullah ise Suriye ayaklanmalarının başladığı 2011 yılından itibaren faaliyet gösterdiğine dair iddialar bulunsa da örgüt resmi olarak çatışma sahasındaki varlığı 30 Nisan 2013 tarihinde kabul etmiştir (The Guardian, 2013). Hizbullah'ın Suriye iç savaşına dahil olmasıyla Esad rejimi askeri gücünün organizasyonu ve gelişmesini sağlayarak direniş ekseninin omurgası olarak görülen Suriye'nin (Esad rejimi) ayakta kalmasında kritik rol oynamıştır (Miş,

2014:9). Bu doğrultuda, Hizbullah, iç savaşın ilk dönemlerinde danışmanlık misyonuyla hareket ederken, 2013 yılından itibaren Hizbullah'ın Suriye çatışmasında rolü değişim göstererek Suriye ordusunun yanında aktif bir şekilde çatışmalara katılım sağlamıştır (Ralph, 2013). Hizbullah unsurları, rejim yanında çatışmalara doğrudan dahil olmasıyla Suriye güçlerinin sayısındaki artışın yanı sıra; bazı çatışmalarda operasyonun planlanması ve yürütülmesini kontrol ederek rejim unsurlarına askeri destek sağlamıştır. Diğer yanda, Hizbullah'ın çatışma sahasına dahil olmasıyla, askeri yetenek, disiplin ve liderlik sıkıntısı yaşayan Suriye rejimine bağlı savunma güçlerinin operasyon yeteneği artmıştır. Bu doğrultuda, rejim unsurlarının aldıkları eğitim, muhalifler karşısında kontrolü kaybettiği alanlarda yeniden hâkimiyet kazanmaları ile kontrol sağladığı hâkimiyet alanlarının korunmasında etkili olmuştur (Sullivan, 2014:10-12). Bununla birlikte, Hizbullah unsurlarının çatışma sürecine dahil olmasının bölgesel etkisi de bulunmaktadır. Bu çerçevede, Hizbullah'ın çatışma sahasında aktif olarak rol üstlenmesi, İsrail'in çatışma sürecine dahil olması ve Lübnan ile İsrail arasında sorunların yaşanmasını tetiklemiştir (Fırat, 2020).

Suriye'de yaşanan çatışmaların bölge ülkeleri tarafından farklı yorumlanması, bölgesel güç mücadelesi, devlet-dışı aktörlerin bölge ülkeleri için oluşturduğu güvenlik krizi ve komşu ülkeler açısından göç eden Suriyelilerin sosyo-ekonomik tehdidi, çatışmanın etki alanı ulusal düzlemde bölgesel düzleme evrilmesine neden olmuştur (Oktav, 2018:215). Bu dönemde, bölgesel güç konumunda bulunan Türkiye, İran ve Suudi Arabistan ile Katar, İsrail, Lübnan ve Ürdün gibi bölge ülkeleri yaşanan çatışma sürecinde ön plana çıkan aktörler olmaya başlamışlardır.

Türkiye, Suudi Arabistan, Katar ve BAE'nin rejim karşısında bir pozisyon alarak Suriyeli muhalif unsurlardan SUK ile SUKO'yu ülkenin meşru temsilcisi olarak tanıyıp siyasi destekleri görülmektedir (Nanda, 2012:18). Bununla birlikte, Suudi Arabistan ile Körfez ülkeleri, Suriye'deki çatışmalarda doğrudan şiddetli müdahalede bulunmaktan kaçınıp, sahip oldukları ekonomik gücü kullanarak dolaylı askeri müdahaleleri tercih etmiştir (Oktav, 2013:75).

Türkiye'nin ise çatışma sürecine dolaylı askeri müdahalesinin yanı sıra, doğrudan askeri müdahalesi de bulunmaktadır. Özellikle, silahlı devlet-dışı aktörlerin Suriye içerisinde faaliyetleri ve etki alanlarının artması, Suriye'nin komşuları başta

olmak üzere bölge ülkelerinin genelinde bir ulusal güvenlik krizi oluşturmuştur (Çağlar, 2019:147-149). Bu bağlamda, IŞİD ve PYD'nin bölgedeki kazanımlarının Türkiye açısından bir ulusal güvenlik sorunu yaratması, Türkiye'nin çatışma sürecinde izlediği dolaylı askeri müdahale yöntemi yerine, doğrudan çatışma sahasına müdahalede bulunmasına neden olmuştur. Bu noktadan hareketle, Türkiye'nin, Suriye çatışma sahasında IŞİD ve PYD/YPG karşı, Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı ve Barış Pınarı isimli askeri operasyonlar düzenleyerek, sınır güvenliğini korumaya çalıştığı görülmektedir (Ertem, 2018:142-143).

İsrail ise çatışma sürecine dahil olmamakla birlikte, çatışma sahasında İran ve Hizbullah'ın güçlenmesi ile kimyasal silah tehdidi gibi İsrail için bir ulusal tehdit oluşturan durumlarda Suriye rejimi, Hizbullah ve İran unsurlarına karşı doğrudan müdahaleleri de beraberinde getirmiştir (Magen, 2015:122).

İran'ın ise Suriye rejiminin devamını kendi rejiminin devamı olarak gören yaklaşımı ve Suudi Arabistan ile bölgesel güç olma rekabeti sebebiyle Körfez ülkelerinin genelinden farklı bir politika izleyerek rejimi desteklediği gözlenmektedir (Miş, 2014:229). İran rejimi çatışmanın her aşamasında, Esad rejimiyle paralel hareket etmiştir. Bu doğrultuda, İran rejiminin, Esad rejimi lehine çatışma sahasındaki Suriye rejimi lehine uyguladığı; siyasi, ekonomik ve askeri müdahaleleriyle neredeyse çatışmanın birinci taraf aktörü gibi hareket etmiştir (Ulutaş ve diğerleri, 2015:21). Bu çerçevede, İran'ın, Afgan ve Şii Milisler ile Hizbullah'ın Esad rejimi lehine çatışmaya katılmasına öncülük etmesi ve doğrudan müdahalelerinin yanı sıra çatışmaların şiddetlenmesiyle birlikte Kudüs gücü unsurlarını kullanarak çatışma sürecine dahil olması 2015 yılına kadar (Rusya'nın doğrudan çatışma sürecine dahil olması) Suriye rejiminin varlığını devam ettirmesinde hayati rol oynamıştır (Akbarzadeh, 2015:45).

Suriye'de yaşananlar bazı bölge ülkelerini için ulusal güvenlik dışında sosyo-ekonomik tehditlere de sebep olmuştur. Özellikle Suriye'de çatışmaların şiddetlenerek ülkenin tümüne yayılmasıyla birlikte yaşadığı yerleri terk etmek zorunda kalan Suriyelilerin ilk kaçış noktası Ürdün, Lübnan, Irak ve Türkiye gibi komşu ülkeler olmuştur (Pirinççi, 2018(b):43-44). Bu doğrultuda, savaş ortamından kaçarak gelen Suriyeliler bu ülkelerde ekonomik, demografik ve adli sorunlara sebep

olmuş ve bu durum Suriye iç savaşının etkilerinin bölgeselleştiren bir etki doğurmuştur (Orsam, 2014:55-58)

Suriye çatışma sahasında, uluslararası aktörlerin çatışan talep ve hedefleri, rejimin kimyasal silah kullanımı, IŞİD'in artan etkinliğine bağlı olarak oluşan küresel terör tehdidi ve çatışmalardan kaçan Suriyelilerin Avrupa Birliği (AB) üyesi ülkeler için oluşturduğu göç riskinden dolayı çatışmanın dinamikleri bölgesel düzlemle sınırlı kalmayarak uluslararası düzleme evrilmiştir (Yavaş, 2018:141-1451). Bu dönemde bölgesel aktörlerin dışında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin (BMGK) beş daimi üyesi (ABD, Rusya, Çin, Fransa ve Birleşik Krallık) ön plana çıktıkları görülmektedir.

Rusya, Suriye'deki olaylar başladığı ilk andan itibaren, rejim lehine bir pozisyon alarak siyasi, diplomatik ve ekonomik destek sağlarken; 2015 yılından itibaren davetli müdahaleci olarak çatışmalara doğrudan müdahalede bulunmuştur (Gupta, 2016:34). Rusya, askeri desteğinin yanı sıra, ekonomik ve siyasi araçları da kullanarak rejimin varlığını sürdürmede kritik bir rol üstlenmiştir (Dag Hammarskjöld Library, 2021). Bu noktadan hareketle, Rusya, BMGK'de veto yetkisini kullanarak Suriye'ye yönelik uluslararası müdahaleleri önlemekle kalmamış, aynı zamanda çatışmanın çözümüne yönelik düzenlenen Cenevre görüşmeleri dışında Astana ve Soçi gibi alternatif çözüm arayışlarına öncülük etmiştir. Bu süreçte, Türkiye ve İran gibi çatışma sürecinde farklı yaklaşımlar sergileyen bölgesel aktörlerle işbirliği yapan Rusya çatışmaların tırmanmasını da bu sayede engellemeye çalışmıştır (Şensoy, 2018:232).

Suriye iç savaşında rejim lehine politikalar takip ederek ön plana çıkan bir diğer uluslararası aktör olan Çin ise çatışma sürecinde şiddet içeren politikalar uygulamaktan ziyade, Rusya ile uyumlu politikalar izlemiş ve BMGK'deki veto yetkisini kullanarak, Suriye'ye uluslararası bir müdahale yapılmasını önlemiştir (Garwood-Gowers, 2012:389)

Rusya ve Çin'e karşı, ABD, Fransa ve Birleşik Krallık ise Suriye rejimine karşı bir pozisyon içerisinde yer almakla birlikte, rejime yönelik müdahale yöntemi konusunda seçici davranarak doğrudan askeri müdahalede bulunma yerine dolaylı askeri müdahaleler ile siyasi, diplomatik ve ekonomik araçları öncelikli olarak tercih

etmiştir (Köse, 2018:178-188). Bununla birlikte, küresel boyuta ulaşan terör tehdidi ile uluslararası toplumun tepkisini çeken insan hakları ihlallerinin bulunduğu durumlarda da çatışma sahasında doğrudan müdahalede buldukları görülmektedir. Bu noktadan hareketle, IŞİD'in küresel düzeyde bir terör örgütüne dönüşmesi sonrası ABD'nin, uluslararası ve bölgesel aktörlerle ortaklaşa IŞİD hedeflerine yönelik düzenlediği hava operasyonları, doğrudan müdahaleye örnek teşkil etmektedir (BBC, 2014). Benzer şekilde, Suriye rejiminin muhalifler ve sivil halka yönelik kimyasal silah kullanımı olduğuna dair iddiaların artması sonrası 2017 yılında ABD'nin tek başına; 2018 yılında ise ABD, Fransa ve Birleşik Krallık hava kuvvetleri işbirliğinde Suriye'ye yönelik hava saldırıları da yine bu kapsamdan değerlendirilebilir (Foreign and Commonwealth Office, 2018). Ayrıca, başta ABD olmak üzere Batılı ülkelerin, IŞİD ile mücadele adı altında YPG'nin kontrolündeki SDG sağladığı askeri, ekonomik ve siyasi destek; mevcut durumda Suriye'de üç parçalı bir bölünme yaşanmasına sebep olmuştur.

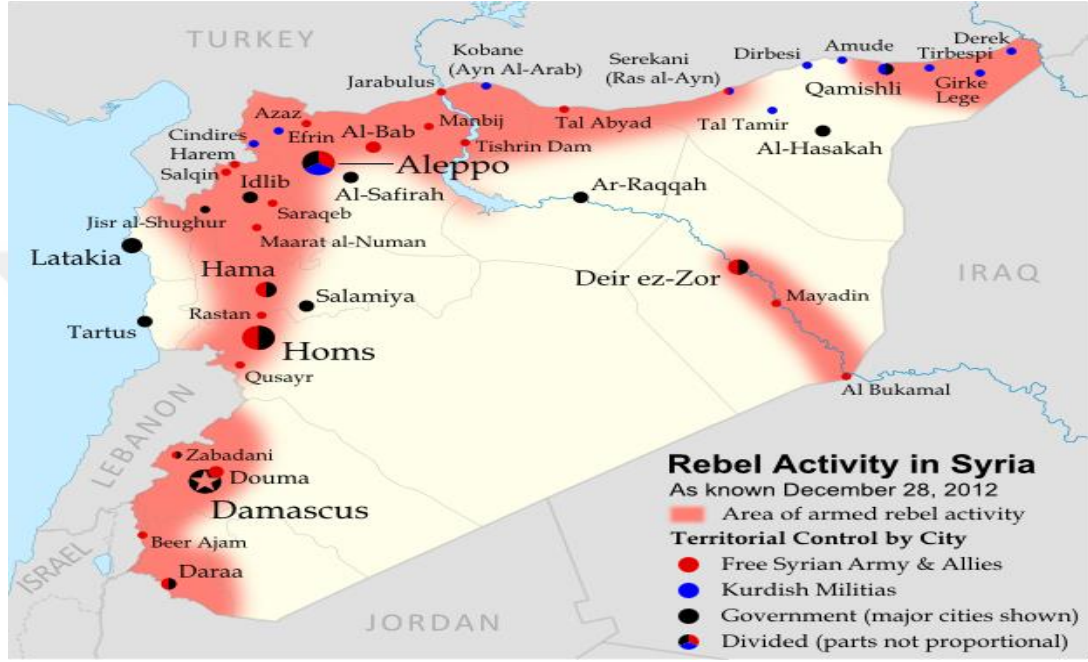
2.4.2. İç Savaş Dönemi Aktörlerin Hâkimiyet Alanları

2012 Yılı

2012 yılında yaşanan çatışmalar, Görsel 1'de gösterildiği üzere ülkenin kuzey ve batısında yoğunlaşmıştır. Bu doğrultuda, ÖSO unsurları, etkinlik ve faaliyet alanını ülke çapına yayarak; Humus, Dera, Hama'nın Kuzeyi, İdlib kırsalı, Deyrizor ve Halep'in kuzeyi ve batısında hâkimiyet alanını arttırarak; rejim unsurlarıyla aynı anda birden çok cephede çatışma yürütmektedir. Bu bağlamda, rejim ise ülkenin belirli bölgelerinde hâkimiyet kaybetmeye başlamıştır (TRT Haber, 2018). Bununla birlikte, rejim karşıtı hareket eden muhalif gruplar içerisinde yer alan El Nusra gibi radikal oluşumlar da bu dönemde hâkimiyet kurmaya başladığı görülmektedir (Crisis Group, 2012:10). Diğer bir deyişle, bu dönemde, muhalifler Esad rejimine karşı askeri üstünlüğü ele geçirmeye başlamıştır. Benzer şekilde, Suriye rejim temmuz ayından sonra ülkenin kuzeyinden silahlı çatışmaya girmeden çekilmesiyle birlikte; YPG, Kürtlerin yoğun nüfusa sahip olduğu Kobani ve diğer bölgelerde hâkimiyet kurmaya başlamıştır (Orhan ve diğerleri, 2020:8). Bu bağlamda, 2012 yılında

çatışmalar, genellikle Suriye rejimi ile muhalifler arasında gerçekleşirken, ülkedeki kaos ve rekabet ortamının artması sebebiyle çatışma sahasında etnik ve radikal unsurlarında hâkimiyet alanı kazanmaya başladığı bir yıl olmuştur.

Görsel 1 28 Aralık 2012 Tarihinde Suriye Çatışma Sahası

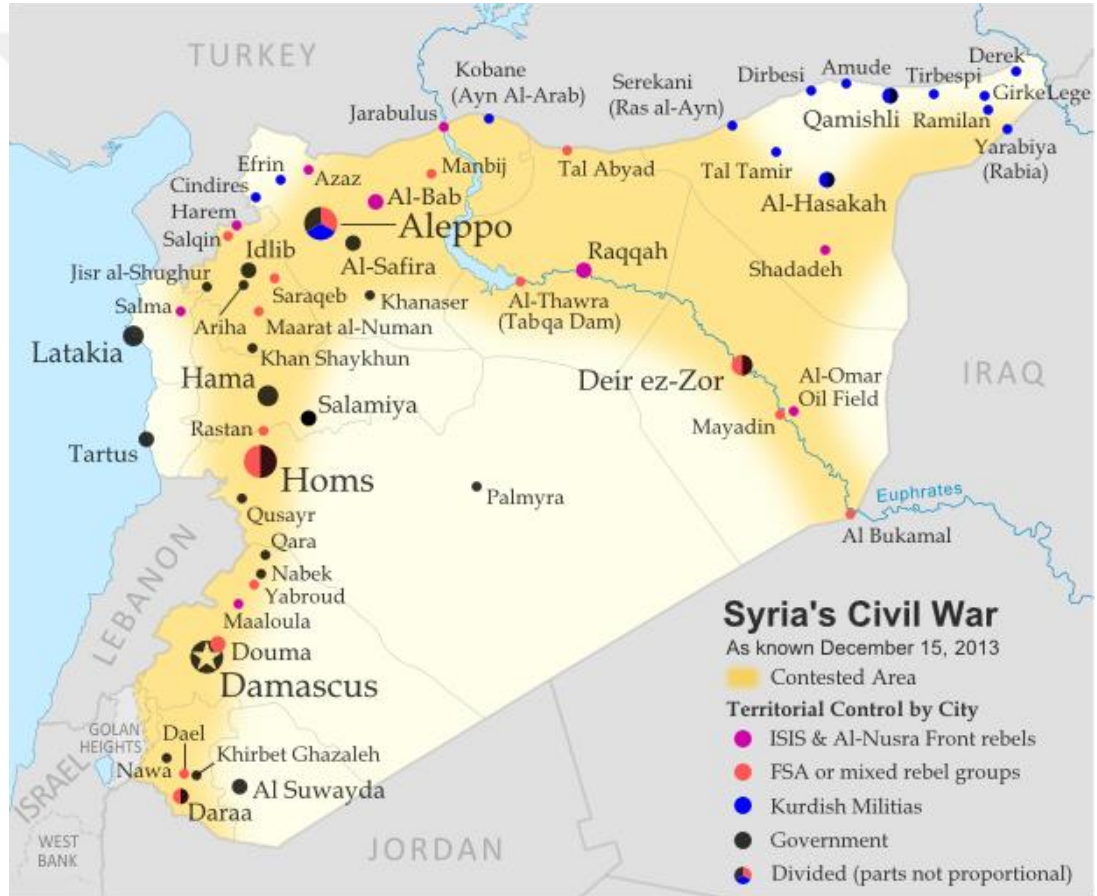
Kaynak: (Political Geography Now, 2012)

2013 Yılı

2013 yılında Görsel 2’de gösterildiği üzere, ülkenin kuzey, doğu ve batı bölgelerinde Suriye rejimi, Suriyeli muhalifler, radikal muhalifler (El Nusra) ve YPG arasında yaşanan hâkimiyet mücadelesine; ülke dışından IŞİD ile Hizbullah unsurları da katılmıştır. Suriye rejimi ise ülkenin kuzeyinde hâkimiyet kaybı devam ederken; Lazkiye, Tartus, Hama şehirlerinde hâkimiyetini sürdürmekte; Humus, Halep ve Deraa bölgelerinde ise muhalif unsurlar ile yoğun çatışmalar yaşanmıştır (Miş ve Özdemir, 2014:209-211). Ayrıca, Hizbullah’ın çatışmaya dahil olmasıyla birlikte, Lübnan sınırına yakınlığıyla; Hizbullah ve direniş eksenini için stratejik bir geçiş noktası olan Kusayr bölgesi başta olmak üzere belirli bölgeler rejimin kontrolüne geçmiştir. Hizbullah unsurları bu savaş ile çatışma sahasında ilk kez doğrudan

müdahalede bulunurken; iki yıldır muhaliflerin büyük kazanımlar elde ettiği iç savaş sürecin de Esad rejimi lehine kırılma yaşanmaya başlamıştır (Muir, 2013). 2013 yılının sonuna doğru IŞİD çatışma sahasına dahil olarak ÖSO ve radikal muhaliflerin (El Nusra başta olmak üzere) hakim olduğu bölgeleri ele geçirmeye başlamıştır (AA, 2014). YPG’de, ülkenin kuzey bölgelerinde hâkimiyetini genişleterek otonom bölge kuracağını ilan ederken; bu bölgelerde ÖSO, El Nusra ve IŞİD unsurlarıyla mücadeleye devam etmiştir (Erkmen, 2013).

Görsel 2 15 Aralık 2013 Tarihinde Suriye Çatışma Sahası

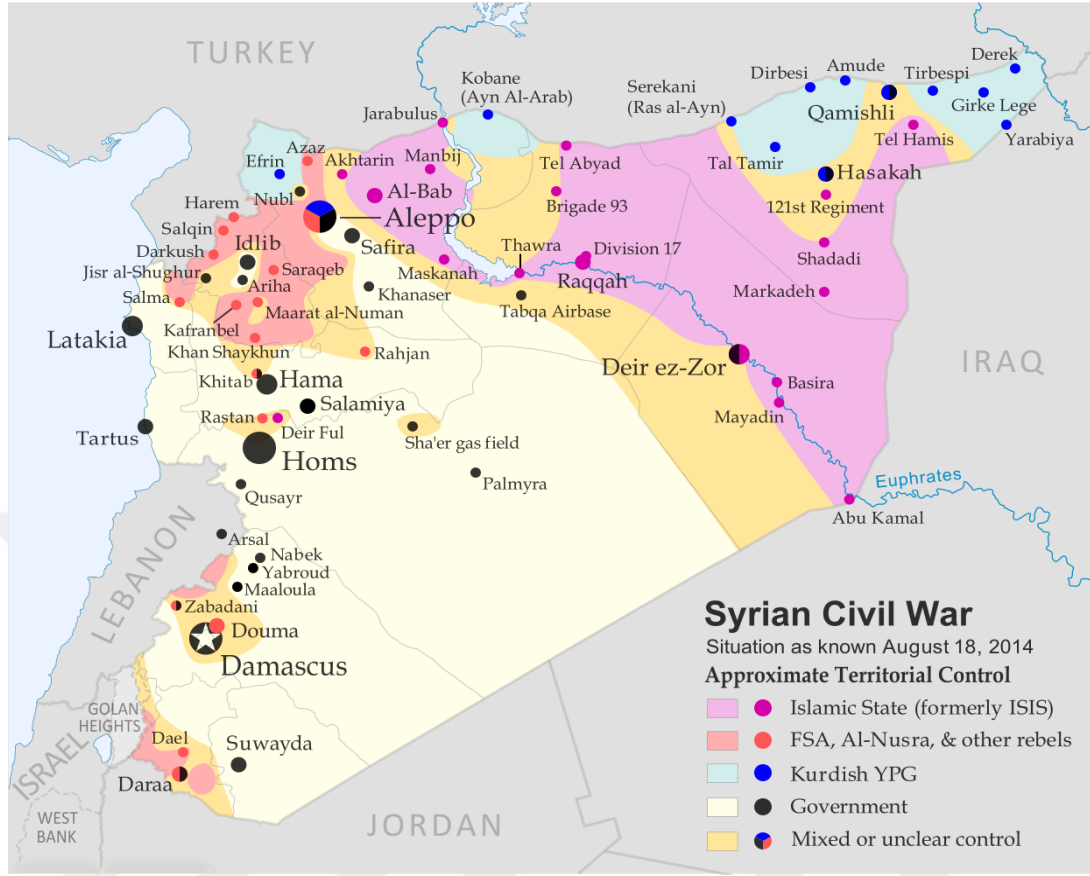
Kaynak: (Political Geography Now,2013)

2014 Yılı

2014 yılında ise Suriye iç savaşında İran destekli yabancı savaşçılar (Şii Milis güçleri ile Hizbullah) ile IŞİD'in çatışma sahasında görünürlüğü arttığı bir yıl

olmuştur. Bu çerçevede, 2013 yılı itibariyle çatışma sahasında varlığı görünür bir hal alan İran'ın Şii milisler ve Hizbullah unsurlarının yanı sıra İran Devrim Muhafızları Ordusu (DMO)'na bağlı Kudüs Gücü (KG)'yle rejim lehine çatışmaya müdahil olmasıyla Hama ve Humus gibi ülkenin önemli şehirlerinde muhalifler karşısında yeniden hâkimiyet kazanmıştır (Aljazeera Türk, 2015(b)). Bu dönemde, IŞİD'de önemli bir aktör haline gelmiştir. Bu çerçevede, radikal grupların kontrolünde bulunan Rakka, El-Bab, Cerablus, Tel Abyad ile Deyrizor bölgeleri kontrolü ele alarak Suriyeli muhalifler ile radikal gruplara karşı kazanımlar elde etmiştir. Özellikle, IŞİD'in, Rakka kentinde bulunan Tabka hava üssünü ele geçirmesiyle iç savaş sürecinde, Suriye rejimi ilk kez bir kentte kontrolü tamamen kaybetmiştir (Dagher, 2014). Bu doğrultuda, IŞİD, Rakka'yı başkent olarak konumlandırıp; İslam Devleti'nin kuruluşu ve Ebu Bekir Bağdadi'nin halifeliğini ilan etmiştir (Evrensel, 2019). Bununla birlikte, Suriye'nin en büyük petrol sahası El Ömer'in kontrolü de ele geçiren örgüt, günlük on bin varil petrol gibi önemli bir gelir kaynağına da sahip olmuştur (Aljazeera Türk, 2014). Ayrıca, IŞİD'in Suriye'nin kuzeyinde hâkimiyet alanını genişletme hedefi YPG ile IŞİD arasında şiddetli çatışmaların meydana getirmiştir. Özellikle, Kobani kırsalında hâkimiyet kuran örgüt, şehir merkezini kontrol altına almak için Kobani kuşatmasını başlatması ve sonraki gelişmeler çatışma sahasında önemli bir kırılma yaşanmasına sebep olmuştur (BBC Türkçe, 2019). Çatışmanın diğer iç aktörlerinin hâkimiyet mücadelesi ise Görsel 3'de görüldüğü üzere, YPG ülkenin kuzey bölgesinde olan hâkimiyetini koruyarak genişletmeye çalışırken; bu dönemde öncelikli konusu IŞİD'in Kobani bölgesine yönelik saldırı planı olmuştur. Suriye rejimi ise, ülkenin Hamus, Hama, Lazkiye, Tartus, Şam gibi şehirlerde hâkimiyetini korumaya devam ederken; Halep ve İdlib bölgelerinde Suriyeli muhalifler ve radikal gruplara karşı bazı çatışma alanlarını kaybetmiştir.

Görsel 3 18 Ağustos 2014 Tarihinde Suriye Çatışma Sahası

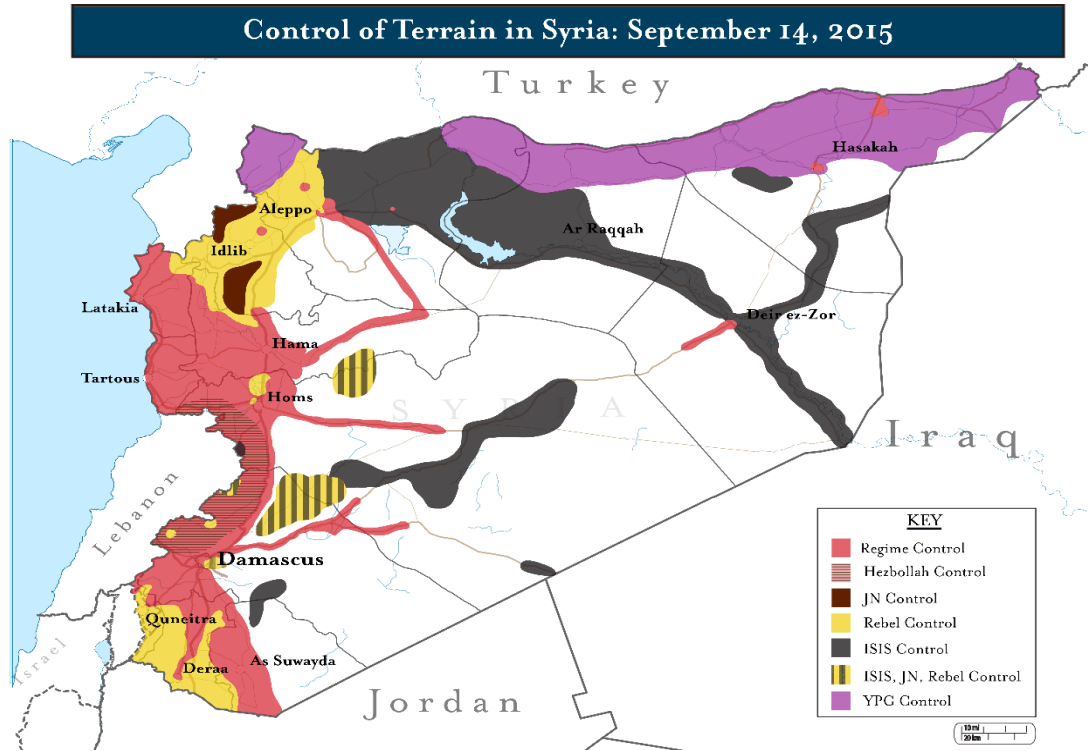
Kaynak: (Political Geography Now, 2014)

2015 Yılı

2015 yılında Suriye'deki hâkimiyet mücadelesi Görsel 4'de görüldüğü üzere, rejim karşıtı muhalif gruplar, rejime karşı İdlib, Halep, Humus ve Deraa bölgelerinde kontrol sağlayarak rejime karşı hâkimiyet alanlarını genişletmesi, rejim ile muhalifler arasındaki güç dengesi tekrardan muhalifler lehine dönmüştür (Kökçam, 2017). Bununla birlikte, Suriye rejimi, muhaliflerin bu kazanımları karşısında Rusya'dan yardım talep etmesiyle, 30 Eylül 2015 tarihinde Rusya terörle mücadele kapsamında muhaliflere yönelik hava saldırısı düzenlemiştir. Rusya'nın çatışmaya doğrudan müdahale de bulunmasıyla, güç dengesi tekrardan rejim lehine dönmüştür (Polat, 2016:149). Diğer bir ifadeyle, Suriye rejimi ile muhalifler arasında yaşanan güç mücadelesinde 2015 yılında iki farklı kırılma yaşamıştır.

2015 yılı, yukarıda ifade edilen rejim ile muhalifler arasındaki hâkimiyet mücadelesinin dışında, IŞİD, Humus kırsalında başta Tedmur şehri ve hapishanesi ile Palmira antik kenti olmak üzere çeşitli bölgelerde rejime karşı üstünlük sağlayarak kontrolü ele geçirmiştir (T24, 2015). YPG ise 2014 yılında Kobani kuşatması başta olmak üzere IŞİD ile olan hâkimiyet mücadelesini 2015 yılında da sürdürmüştür. Bu doğrultuda, YPG -SDG adı altında- uluslararası koalisyon güçlerinin desteğiyle, Tel Abyad ve Ayn İsa'da kontrolü sağlayarak Fırat nehrinin doğusundan Irak sınırına kadar kesintisiz hâkimiyet alanı oluşturmuştur. Bununla birlikte, YPG/SDG, ABD'nin öncülüğündeki uluslararası koalisyon güçlerinin desteğiyle; IŞİD unsurlarına karşı Kobani bölgesinin kontrolünü sağlarken; bölgenin güney kesiminde de hâkimiyet sağlayarak kontrol ettiği alanı genişletmiştir (Kerman ve Efeğil, 2017:165). Bu çerçevede, 2015 yılındaki hâkimiyet mücadelesinde, YPG en büyük kazanım sağlayan aktör olurken, IŞİD ise 2014 yılındaki hızlı yükselişinin ardında uluslararası koalisyon güçlerinin müdahalesiyle çatışma sahasında alan kaybetmeye başlamıştır.

Görsel 4 14 Eylül 2015 Tarihinde Suriye Çatışma Sahası

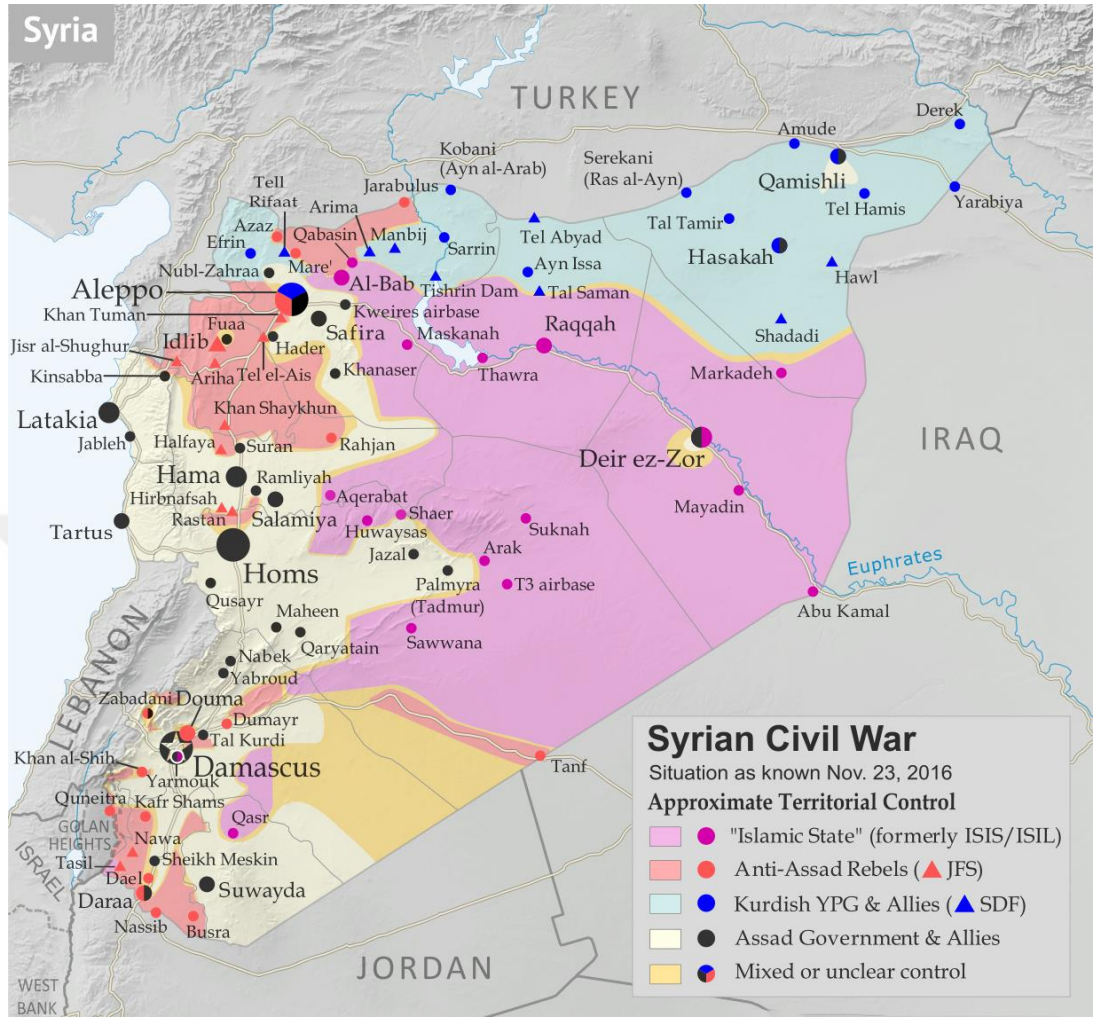
Kaynak: (ISW, 2015)

2016 Yılı

2016 yılında Suriye çatışma sahasında ki hâkimiyet alanlarındaki mücadelesi, IŞİD-YPG/SDG, IŞİD-ÖSO, IŞİD-Suriye rejimi ve Suriye rejimi-muhalifler arasında gerçekleşmiştir. Bu doğrultuda, Görsel 5’de görüldüğü üzere, YPG/SDG, IŞİD ile mücadele adı altında ABD, koalisyon güçleri ve Rusya’nın desteğiyle IŞİD’in sözde başkenti Rakka bölgesine doğru hâkimiyet alanını genişletirken; aynı zamanda Kürt kuşağını tamamlamaya yönelik olarak Fırat nehrinin batı kısmında yer alan Menbiç bölgesinde de kontrolü sağlamıştır (DW Türkçe, 2016). Türkiye’nin ÖSO unsurları öncülüğünde düzenlediği Fırat Kalkanı Harekâtıyla birlikte, çoğunluğu IŞİD kontrolünde olan Fırat nehrinin batısındaki Azez-Cerablus hattı rejim karşıtı muhalif grupların daha doğru bir ifadeyle Türkiye’nin kontrolüne geçmiştir. Bu çerçevede, Türkiye, IŞİD unsurlarına karşı sınır güvenliğini sağlarken diğer yandan, PYD/YPG’nin Suriye’nin kuzeyinde oluşturmak istediği Kürt kuşağı hedefi engelleme amacıyla iç savaşı sürecindeki ilk doğrudan askeri müdahalesinde bulunmuştur (Yeşiltaş ve diğerleri, 2017:13-17). Diğer yandan Rusya’nın Suriye rejiminin yanında çatışmalara müdahil olmasıyla, Halep, Lazkiye, Humus (Palmira şehri) ve İdlib çatışma bölgelerinde çeşitli alanlarda IŞİD ve muhalif unsurlara karşı hâkimiyet kurmuştur (Ankasam, 2017). Özellikle, 2012 yılından itibaren muhalifler ile rejim arasında hâkimiyet mücadelesinde sahne olan Suriye’nin en kalabalık şehri Halep’te, şehir tamamen rejimin kontrolüne geçmiştir (VOA, 2016). Muhalifler açısından “savaşın anahtarı”, rejim tarafından ise “Suriye’nin Stalingrad’ı” olarak ifade edilen Halep şehrinin rejimin kontrolüne geçmesi, Esad için bir zafer; muhalifler açısından bir hezimet olmuştur (Spencer, 2012). Bu doğrultuda, ilerleyen dönemde Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad, Halep’in alınmasını iç savaşın dönüm noktası olarak ifade etmiştir (Göksedef, 2021).

Genel manasıyla, 2016 yılındaki hâkimiyet alanları mücadelesi dış aktörlerin müdahalesi; 2014 yılında IŞİD’e karşı ABD öncülüğünde oluşturulan uluslararası koalisyon güçleri, 2015 yılında Rusya’nın çatışma sahasına doğrudan katılımı ve 26 Ağustos 2016 Türkiye’nin başlattığı Fırat Kalkanı Harekâtı çerçevesinde şekillenmiştir. Bu doğrultuda, IŞİD ile muhalif gruplar hâkimiyet alanlarını kaybederken; YPG ile Suriye rejimi çatışma sahasında kontrol alanını genişlettiği gözlenmektedir.

Görsel 5 23 Kasım 2016 Tarihinde Suriye Çatışma Sahası

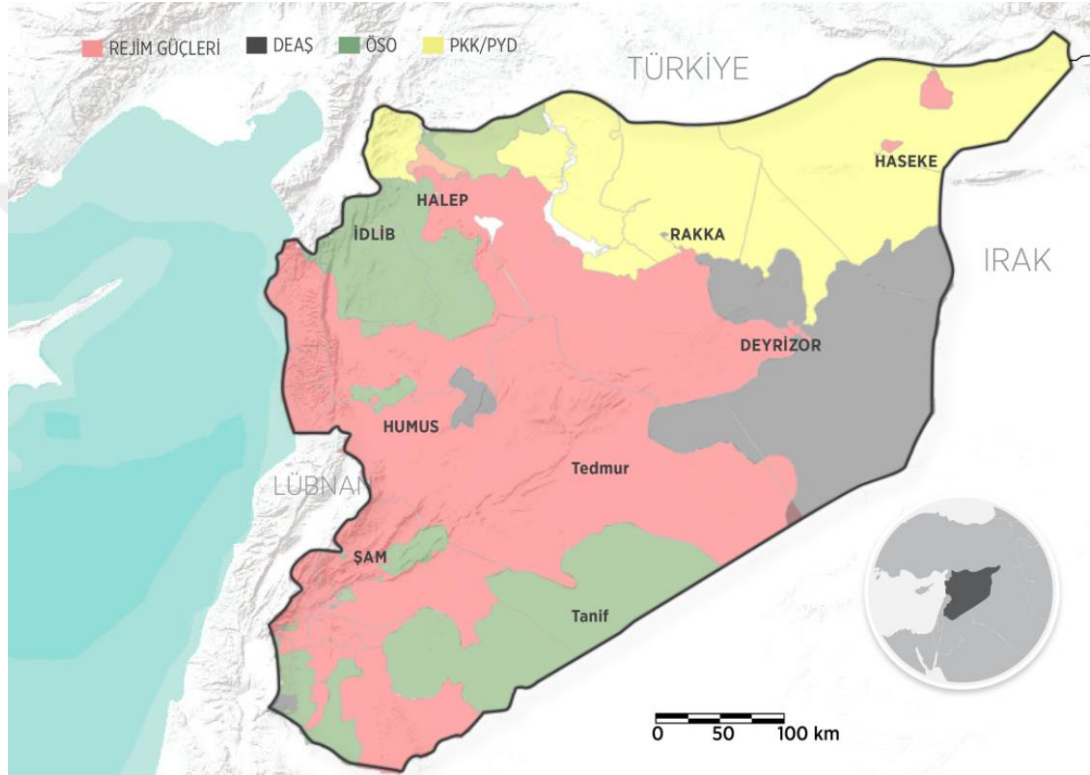
Kaynak. (Political Geography Now, 2016)

2017 Yılı

2017 yılında Görsel 6'da görüldüğü üzere, IŞİD ile Suriyeli muhalif gruplar çatışma sahasında hâkimiyet kaybetmeye devam ederken, PYD ile Suriye rejimi yeni hâkimiyet alanları kazanmıştır. Bu doğrultuda, Suriye rejimi, Rusya hava unsurları ile İran Kudüs Gücü ve Hizbullah unsurlarının desteğiyle, 2014 yılından beri IŞİD'in kontrolünde olan Deyrizor'un batısında hâkimiyet kurmuştur (Evrensel, 2017). ABD destekli YPG/SDG ise IŞİD'in sözde başkenti Rakka'da kontrolü ele geçirmesinden sonra IŞİD'in Suriye topraklarında önemli bir varlığı kalmamıştır. Bununla birlikte mevcut durumda, YPG/SDG, Suriye topraklarının yüzde 25'inin yanı sıra Suriye

doğal kaynaklarının da yüzde 60'ını kontrol eder konuma gelmiştir (Orhan, 2017). Diğer taraftan, 29 Mart 2017 tarihinde sona eren Fırat Kalkanı Harekâtıyla; Cerablus-Azez-El Bab arasındaki alan IŞİD unsurlarından temizlenerek Türkiye'nin kontrolüne geçmiştir.

Görsel 6 2017 Yılı Suriye Çatışma Sahası

Kaynak: (AA, 2017)

2017 yılında yaşanan bir kırılma noktası da, Türkiye, Rusya ve İran arasında Suriye çatışma sahasında, dört çatışmasızlık bölgesinin oluşturulmasıdır. Bu çerçevede, Rastan ve Telbise, Doğu Guta, Dera ve Kuneytra ile İdlib bölgelerinde çatışmasızlık bölgesi ilan edilmiştir (Göksedef, 2021). Bunun dışında, 2017 yılı muhalif unsurlar açısından farklı bir hâkimiyet alanı mücadelesine de sahne olmuştur. Bu bağlamda, 2015 yılından itibaren Rusya'nın müdahalesi sonrası rejim saldırıları karşısında çoğu cephede hâkimiyet kaybeden muhalif unsurlar ise kontrolü kaybettiği bölgelerden, İdlib bölgesine geri çekilmiştir (Acun ve Salaymeh, 2018:

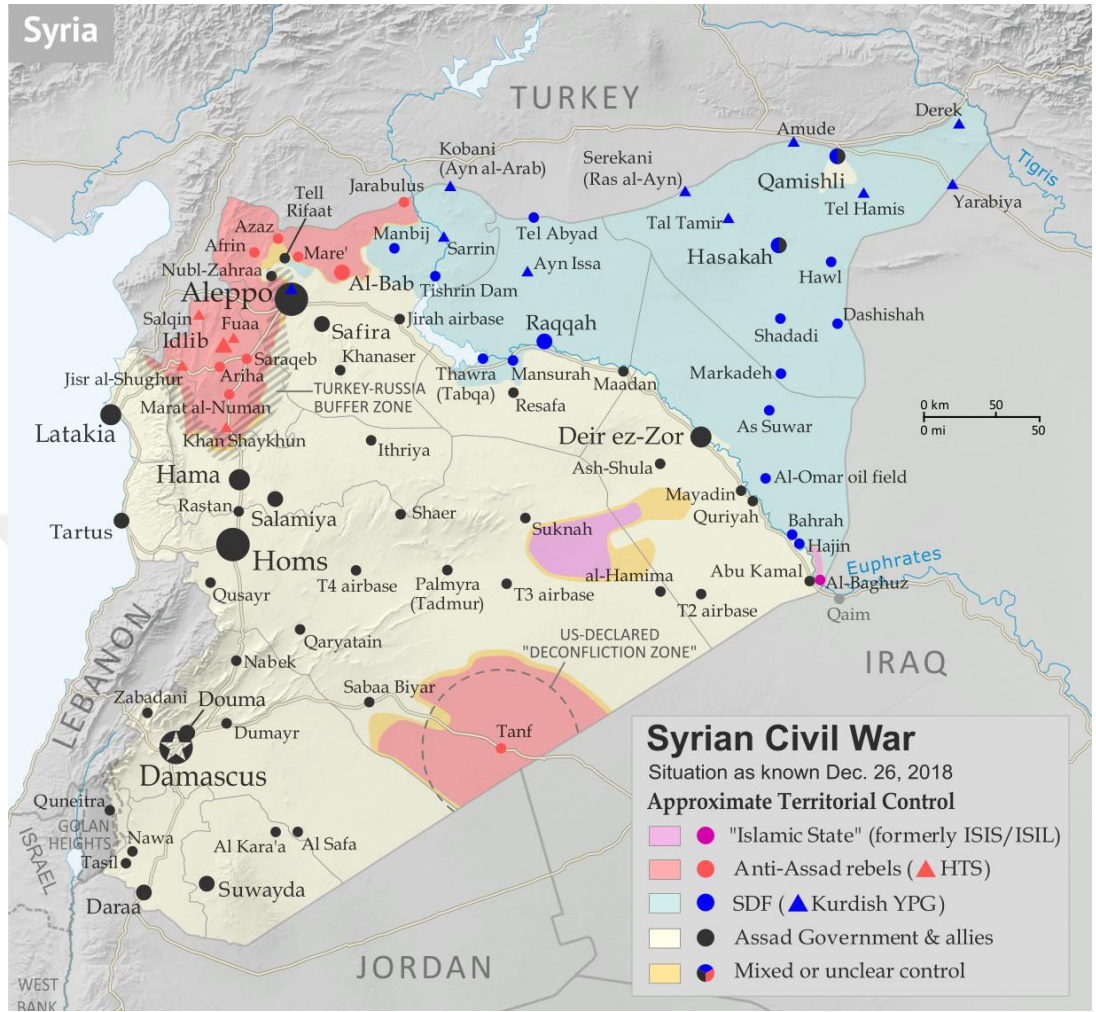
10). Bu doğrultuda, 2015 yılından itibaren ağırlıklı olarak radikal muhalifler tarafından ortak olarak yönetilen İdlib bölgesi, bölgeyi kontrol eden en güçlü iki cihatçı grup; TŞH ile Ahrar'uş Şam arasında "cihatçı savaşı" olarak adlandırılan hâkimiyet mücadelesinin TŞH'nin üstünlüğüyle sonuçlanmasıyla; TŞH, başta İdlib kent merkezi olmak üzere bölgenin genelinde hâkimiyet kurmuştur (Evrensel, 2017 (b)).

Yukarıda ifade edilen gelişmeler doğrultusunda, 2017 Suriye iç savaşı açısından kritik gelişmelerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu bağlamda, YPG/SDG'nin, Rakka'da kontrolü ele geçirmesiyle birlikte Fırat nehrinin doğusunda Suriye topraklarının neredeyse tamamını kontrol edecek konuma gelmiştir (Gadjiev, 2017). Bununla birlikte, muhalif unsurlar, çatışmasızlık bölgeleri ilan sonrası, İdlib bölgesinde toplanmaya başlamıştır. Bu iki gelişme Suriye iç savaşının ilerleyen dönemdeki iki gündem konusunu oluşturmaktadır. Diğer bir ifadeyle, rejim, bölge ülkeleri ve uluslararası aktörlerin, Suriye iç savaşındaki yeni gündem maddesi YPG ve İdlib bölgesinin geleceği olmuştur.

2018 Yılı

2018 yılında, rejim, İran destekli milisler ve Rusya'nın hava desteğiyle; Astana sürecinin etkisiyle oluşturulan dört çatışmasız bölgenin üçünü (İdlib hariç) ele geçirerek hâkimiyet kurmuştur. Muhalif savaşçıların, anlaşma gereği, aileleriyle birlikte İdlib'e gönderilmesiyle 2011 yılından beri rejim karşısında mücadele eden muhalif gruplar ülkenin kuzeybatısına çekilmiştir (Özcan, 2021). Bu çerçevede, Görsel 7'de görüldüğü üzere, Suriye çatışma sahasında, rejim, başkent Şam'da dahil olmak üzere ülkenin yüzde 60'ında hâkimiyet sağlamıştır (Temizer ve Tok, 2018). YPG/SDG unsurları ise ABD'nin desteğiyle, Fırat nehrinin doğusunda, IŞİD unsurlarının terk ettiği bölgelerde kontrolü sağlayarak hâkimiyet alanını genişletmeye devam etmiştir (Orhan, 2019). Bununla birlikte, Türkiye, 20 Ocak-18 Mart tarihleri arasında Suriye çatışma sahasında ikinci kez doğrudan askeri harekâtını (Zeytin Dalı) gerçekleştirmiştir. Bu doğrultuda, Türkiye, YPG/PKK unsurlarına yönelik gerçekleştirdiği harekâta; Fırat Kalkanı Harekâtının doğusunda yer alan Afrin ilçesi ve çevresinin kontrolünü sağlamıştır.

Görsel 7 26 Aralık 2018 Tarihinde Suriye Çatışma Sahası

Kaynak: (Political Geography Now, 2018)

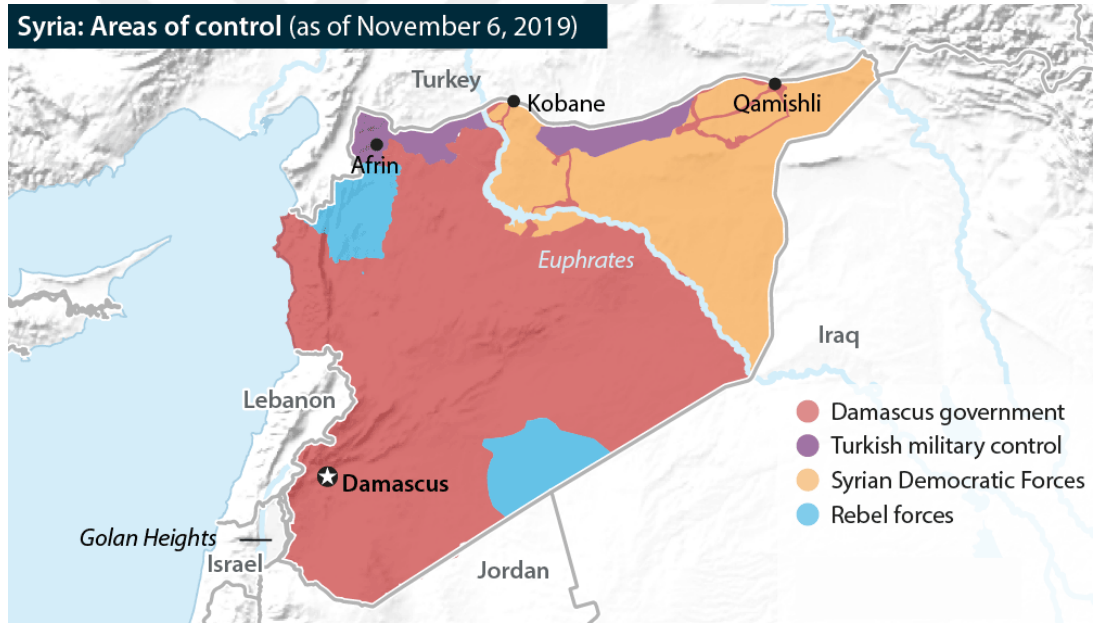
2019 Yılı

2019 yılında hâkimiyet mücadelesi genel manasıyla Suriye'nin kuzeyinde gerçekleşmiştir. Bu doğrultuda, muhalif grupların son kalesi olan İdlib bölgesi, Suriye rejiminin açık hedefi haline dönüşmüştür. Suriye ordusu, İran destekli Şii milis güçlerin karadan, Rusya'nın ise hava desteğiyle "İdlib Şafağı" olarak isimlendirdiği operasyonla İdlib bölgesine muhaliflere karşı hâkimiyet alanı kazanmıştır (Erkmen, 2019). Bunun dışında Suriye'nin kuzeyinde yaşanan bir diğer değişiklik ise Türkiye'nin, Suriyeli muhaliflerden oluşturduğu Milli Ordu unsurlarıyla, YPG'nin kontrolündeki, Tel Abyad ile Resulayn bölgelerine yönelik

düzenlediği “Barış Pınarı Harekâtı” olmuştur. Bu harekâtın sonucunda, Türkiye, Tel Abyad ile Resulayn’ı içine alan 32 kilometrelik bir alanda kontrol sağlayarak Suriye’deki üçüncü hâkimiyet alanını oluşturmuştur (Kako, 2019).

YPG/SDG unsurları ise ABD’nin hava saldırılarıyla, Şubat 2019 itibariyle Fırat nehrinin doğusunda yer alan IŞİD’in son hâkimiyet alanını da sonlandırmıştır (Callimachi, 2019). Bu doğrultuda, Görsel 8’de görüldüğü üzere, IŞİD, Suriye topraklarında yüzde üç gibi kısmi bir alanı kontrol edecek konuma gelirken, YPG/SDG unsurları Suriye topraklarının yüzde yirmi sekizlik kısmını kontrol etmektedir.

Görsel 8 6 Kasım 2019 Tarihinde Suriye Çatışma Sahası

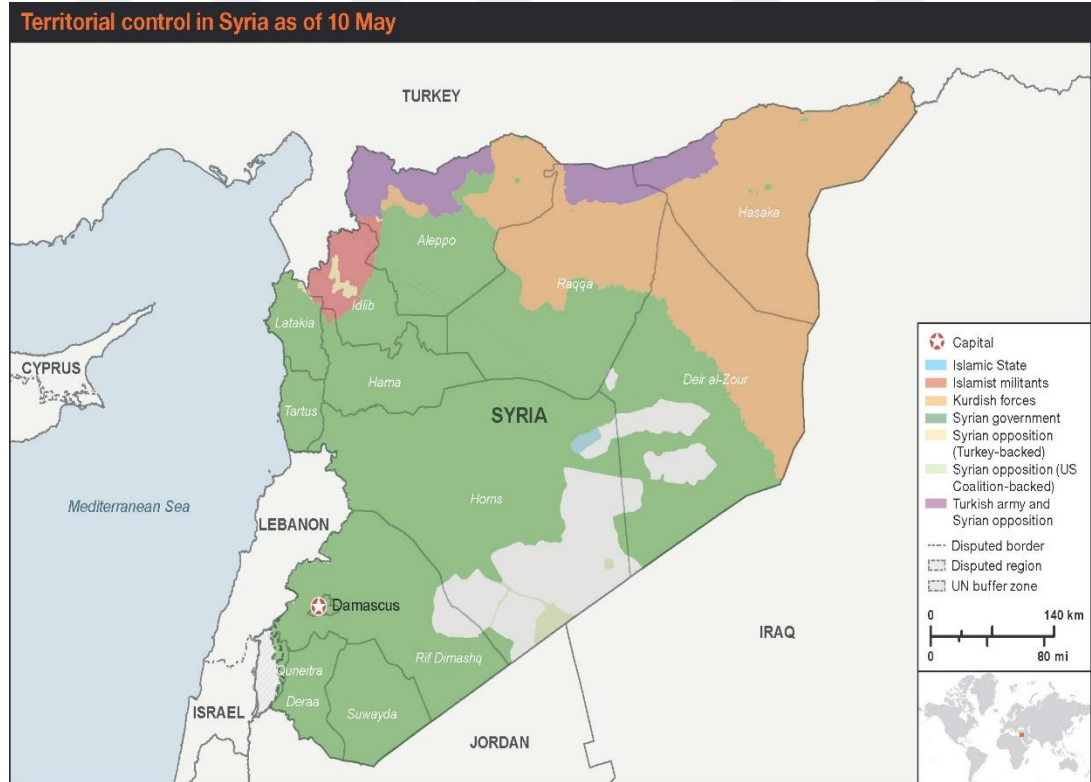
Kaynak: (Oxford Analytica, 2019)

2020-31 Mart 2021 Arası

2020 yılı hâkimiyet mücadelesi Görsel 10’da görüldüğü üzere, muhaliflerin kontrolündeki son nokta olan İdlib üzerinde yaşanmıştır. Suriye rejimi, İran ve Rusya’nın desteğiyle, 2019 yılından başlattığı kara saldırılarını, 2020 yılının Ocak-Şubat aylarında da devam etmiştir. Bu doğrultuda, rejim ile muhalifler arasında

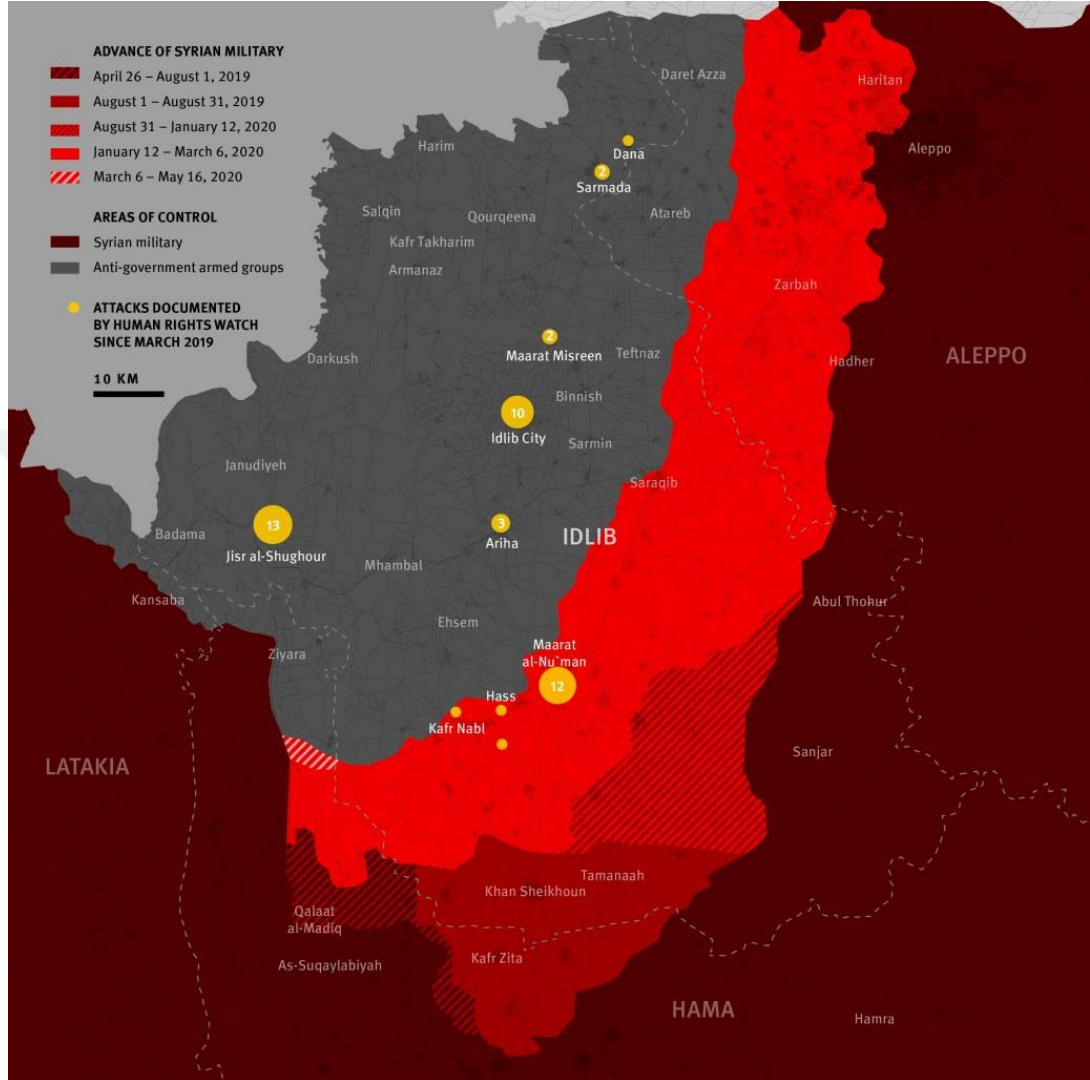
hâkimiyet mücadelesi verdiği bölgeler, Halep-Laskiye (M4) otoyolu ve Şam-Halep (M5) otoyolunun İdlib bölgesinde kalan kısımları ile bu iki karayolunun kavşak noktası olan Serakib bölgesi olmuştur (Erkmen, 2020). Rejim, Mayıs 2019 ile Mart 2021 arasında düzenlediği bu kara harekâtında, İdlib çatışmasızlık bölgesinin yarısında kontrolü ele geçirmiştir. Bu çerçevede, İdlib bölgesinde oluşan yeni statükoya göre, M5 karayolu kuzey-güney hattı tamamen rejimin hâkimiyetine geçerken; M4 karayolunun İdlib bölgesinde kalan alanı Türkiye ile silahlı muhaliflerin kontrolünde; karayolunun 20 km güneyi ise rejimin kontrolüne geçmiştir (Ergin, 2020). Bununla birlikte, Türkiye'nin, Mart 2018 Soçi mutabakatı çerçevesinde İdlib bölgesinde oluşturduğu on iki gözlem noktasından yedi tanesinin Suriye rejiminin kontrol ettiği yeni hâkimiyet alanı içerisinde kalması nedeniyle Türkiye bu yedi gözlem noktasını güvenli alana taşınmıştır (Haşıl, 2020). Bu bağlamda, 5 Mart 2020 yılından oluşan bu yeni statüko sonrasında Mart 2021 tarihine kadar geçen bir yılı aşkın sürede İdlib bölgesinde göreceli bir sükunet hakimdir (Ergin, 2021).

Görsel 9 10 Mayıs 2021 Tarihinde Suriye Çatışma Sahası

Kaynak: (Janes, 2021)

Görsel 10 16 Mayıs 2020 Tarihinde İdlib Çatışma Bölgesi

Kaynak: (Human Rights Watch, 2020:1)

Mart 2011 ile Mart 2021 yılları arasında Suriye çatışma sahasında verilen hâkimiyet mücadelesi genel hatlarıyla bir değerlendirilecek olursa; Görsel 9’da görüldüğü üzere, Mart 2021 itibariyle 3 parçalı bir Suriye olduğu ifade edilebilir. Bu doğrultuda, Suriyeli muhalifler ile radikal muhalif gruplar İdlib şehri ve çevresinde hâkimiyet kurmuşlardır. Bununla birlikte, Afrin-Cerablus ile Tel Abyad-Resul Ayn hattı, Türkiye ve Türkiye’nin desteklediği Suriyeli muhalif grupların kontrolündedir. Fırat nehrinin doğu bölgesinin ise genel itibariyle YPG/SDG

kontrolünde olduğu gör÷lmektedir. Bu noktadan hareketle, Suriye rejimi, muhaliflerin kontrolündeki İdlib ile Türkiye'nin askeri harekât alanları dışında ÷lkenin batısında tamamen hâkimiyet sağladığı gör÷lmektedir. Bununla birlikte, ÷lkenin doğusunda yer alan PYD'nin kontrolü altındaki bölgelerde ise hukuki olarak rejimin kontrolü altında olmasına rağmen fiili olarak (Kamışlı hariç) hâkimiyet PYD'nin kontrolündedir. Diğer bir deyişle, rejim ile muhalifler arasında İdlib bölgesinde yaşanan çatışmalar sonuçlandıktan sonra Suriye çatışma sahasındaki olası yeni hâkimiyet mücadelesi Fırat nehrinin doğusudur.

2.5. ÇATIŞMA İYİLEŞTİRME STRATEJİLERİ

Suriye'de yaşanan sürecin sonlanması için tarafların izlediği çatışma iyileştirme stratejileri de bulunmaktadır. Çatışmanın iç aktörleri dışında, bölgesel/küresel aktörler ile bölgesel/uluslararası örgütlerin çatışmayı yatıştırma ve çatışmayı çözmeye yönelik faaliyetleri dikkat çekmektedir. Bununla birlikte, çatışma henüz sonuçlandırılmamış olması sebebiyle çatışmaya dönüştürmeye yönelik stratejiler bulunmamaktadır. Bu noktadan hareketle öne çıkan çatışma iyileştirme stratejileri, Suriye Halkının Dostları Toplantıları, Cenevre Barış Görüşmeleri ve Astana platformudur.

2.5.1. Suriye Halkının Dostları Grubu Toplantıları

Suriye'de yaşanan çatışmaları durdurmak için gerçekleştirilen uluslararası arabuluculuk girişimlerinden ilki, Suriye muhalefetinin tek açısı altında örgütlenmesini sağlayarak, güçlenmesi ve uluslararası toplum nezdinde meşruiyet kazanması amacıyla gerçekleştirilen Suriye Halkının Dostları Toplantıları (SHDT)'dir. Bu toplantılar, çatışmanın bütün taraflarını bir araya getirmekten ziyade muhalif unsurlar üzerine yoğunlaşması sebebiyle zaman içerisinde etkinliğini kaybederek yerini alternatif arayışlara bırakmıştır (Ayvaz, 2020: 52).

SHDT'ndan ilki, 2012 yılının Şubat ayında Tunus'ta gerçekleşmiştir. Bu toplantıda, SNC'nin Suriye halkının meşru temsilcilerinden birisi olduğu kabul edilmiştir. Bunun dışında, toplantı sonunda ortak kararlar arasında yer almamakla birlikte, Suudi Arabistan'ın silahlı muhalefetin desteklenmesi ile Katar'ın, Arap Gücü yoluyla Suriye rejimine yönelik askeri müdahalelerin düşünülmesini önerdikleri görülmektedir (Aljazeera, 2012). İkinci toplantı ise İstanbul'da (Türkiye) 2012 yılı nisan ayında gerçekleşmiştir. Bu toplantıda SNC, Suriye halkının resmi temsilcisi olarak tanınırken; ÖSO unsurlarına belirli alanlarda yardım yapılması yönünde kararlar alınmıştır (TC Dışişleri Bakanlığı, 2012). Bu çerçevede, Suriyeli muhaliflerin uluslararası toplum nezdinde meşruiyeti ve görünürlüğü artmıştır. SHDT'nin üçüncü, 2012 yılı temmuz ayında Paris'te (Fransa) gerçekleşmiş, bu toplantıda Suriye rejimine uygulanan yaptırımların sıklaştırılması ve muhalefetin daha fazla desteklenmesi kararı alınmıştır (TC Dışişleri Bakanlığı 2012(b)). Dördüncü toplantı ise 2012 yılı aralık ayında Marakeş'te (Fas) düzenlenmiştir. Bu toplantıda SUKO, Suriye halkının meşru temsilci olarak tanınmıştır (AlJazeera Türk, 2012).

2013 ve 2014 yıllarında da SHDT ile Suriye'nin Dostları Çekirdek Grubu (SDÇG) toplantılarının devam ettiği görülmektedir. Bu toplantılarda, genel manasıyla muhalefetin dağınlığının giderilmesi, muhalif unsurlara yardım sağlanması ve Suriye içerisinde ortaya çıkan radikal unsurların kontrol edilmesi yönünde konular görüşülmüştür. Bununla birlikte, Cenevre-II görüşmeleri öncesinde 2014 yılı ocak ayından düzenlenen SDÇG toplantısında, muhalif unsurlar arasındaki ayrılıkları gidermeye çalışmıştır. Toplantı sonrası Suriye'nin geleceğinde Beşar Esad ve ailesinin yer almayacağı açıklanırken, bu bağlamda SUKO'ya çağrıda bulunulmuş ve geçiş sürecinde yer alacak heyetin oluşturulması istenmiştir (Miş ve Özdemir, 2012:202).

Çatışmayı yatıştırma stratejisi olarak, Suriye Halkın Dostları Toplantıları çatışmanın bütün taraflarını bir araya getirerek çözüm üretmekten ziyade, muhalefetin tek çatı altında örgütlenmesini tamamlayıp, Esad rejimi sonrası geçiş sürecinin gerçekleştirilmesini amaçlamaktadır. Bu bağlamda, toplantılara Suriye rejimi katılım göstermediği gibi rejim yanlısı politik yaklaşım sergileyen İran, Çin ve Rusya gibi bölgesel ve küresel aktörler de katılım sağlamamışlardır. Bununla

birlikte, ilk toplantıda seksene yakın ülke temsil edilirken ilerleyen toplantılarda BM, AB ve Arap Birliği gibi bölgesel/uluslararası örgütlerde katılım sağlamışlardır (T24, 2012). Daha açık bir ifadeyle, Suriye Halkın Dostları Toplantıları aktörler arasındaki farklı yaklaşımlar ve Suriye krizinin uluslararası düzlemde karmaşık bir yapıya sahip olması sebebiyle Suriye muhalefetini, uluslararası düzeyde tanınan konumuna getirmekle sınırlı kalmıştır. Bu sebeple çözüm üretmekte yetersiz kalması sebebiyle çatışma iyileştirme stratejisinin ana hedefi olan şiddetin durması noktasında başarısız olduğu görölmektedir.

2.5.2. Cenevre Görüşmeleri

Suriye'deki çatışma sürecine için gerçekleştirilen bir diğer önemli arabuluculuk girişimi de Suriye Eylem Grubu görüşmeleridir. Görüşmelerin seri haline gelmesiyle birlikte Cenevre Görüşmeleri olarak anılan bu toplantının amacı SHDT'sında bulunmayan Çin ve Rusya gibi aktörlerin süreç içerisinde yer almalarını sağlayarak, çatışmaların sonlandırılması ve mülteci konusunun çözülmesidir. Ancak yapılan bu görüşmelerde, Suriye'den rejim ya da muhaliflerin görüşmelere katılım konusunda isteksiz yaklaşımları ile çözüme yönelik farklı düşünce ve tutuma sahip diğer aktörlerin bulunması sebebiyle başarılı bir sonuç alınamamıştır (Miş, 2014:226).

BM ve Arap Birliğinin özel temsilcisi Kofi Annan'ın başkanlığında 30 Haziran 2012 tarihinde gerçekleştirilen ilk Cenevre görüşmesine, BMGK daimi üyesi beş devletin (İngiltere, Fransa, Çin, Rusya ve ABD) dışında dört bölge devleti (Türkiye, Irak, Küveyt ve Katar) ile AB ve Arap Birliği temsilcileri katılım sağlarken, görüşmelere Suriye muhalefeti ya da rejim tarafından katılım olmamıştır. Bu sebeple, Cenevre-1 görüşmesinde, çatışmanın ana aktörleri bulunmadığı için aşağıda alınan kararların tavsiye niteliğinden öteye geçemediği görölmektedir.

- Suriye'de rejim ve muhalif unsurlar başta olmak üzere tüm grupların temsil edildiği geçici hükümetin kurulması,
- Suriye halkının isteklerini karşılayan yeni bir anayasanın oluşturulması,

- Özgür, demokratik ve serbest bir şekilde gerçekleştirilecek çok partili seçimlere hazırlık yapılması yönünde kararlar ilan edilmiştir (Aljazeera Türk, 2014(b)).

Cenevre-2 görüşmelerine kimlerin katılacağı konusu müzakere sürecinde yeni bir tartışma konusu olmuştur. Bu noktadan hareketle, Rusya'nın, çatışmanın bölgesel aktörlerinden olan İran'ın sürece dahil edilmesi yönünde görüş savunduğu görülürken, Suriye muhalefeti (SUKO), İran'ın Cenevre-1 kararlarını tanınması ve çatışma sahasındaki unsurlarını geri çekmesi şartıyla sürece dahil olabileceğini, aksi takdirde kendisinin müzakerelere katılım sağlamayacağını beyan etmiştir (BBC, 2013(b)). Bu bağlamda, 2013 yılı boyunca yerel, ulusal, bölgesel ve uluslararası aktörlerin görüşmelere katılacak taraflar konusundaki farklı yaklaşımları sebebiyle Cenevre-2 görüşmelerinin gerçekleşme süreci uzamış ve nihayetinde görüşmeler 22 Ocak 2014 tarihinde başlayabilmiştir. Cenevre-2 görüşmeleri Suriye rejimi ile muhalif unsurların farklı odalarda da olsa bir araya geldiği ilk toplantı olması sebebiyle önem arz etmektedir. Bununla birlikte, muhalif unsurlar arasında Esad rejiminin geleceği konusunda görüş ayrılıkları ve Suriye rejiminin süreci oyalamaya dönük talepleri sebebiyle görüşmelerden sonuç alınamamıştır (BBC Türkçe, 2014).

Cenevre-3 görüşmeleri 29 Ocak 2016 tarihinde başlamıştır. İran'ın da dahil edildiği bu görüşmeler, Suriye rejiminin "terörizmle mücadele" iddiasıyla Halep'i bombalaması üzerine son bulmuştur (Aljazeera Türk, 2016(b)). 23 Şubat 2017 tarihinde başlayan Cenevre-4 görüşmelerine ise Suriye rejimi, SUKO ve YMH gibi çatışmanın ana aktörleri ile Rusya, ABD, Türkiye ve İran başta olmak üzere çok sayıda ülke katılım sağlamıştır. Bu görüşmede, BMGK'nin 2254 sayılı kararında, "geçiş yönetimi", "çok partili ve özgür seçim ortamı" ve "yeni anayasa" olarak çözüm sürecine ilişkin öngörülen üç ana maddesine ek olarak, "terörle mücadele" dördüncü madde olarak eklenmiştir. Cenevre-5 (22 Mart-1 Nisan 2017), Cenevre-6 (16-20 Mayıs 2020), Cenevre-7 (10-14 Temmuz 2017) ve Cenevre-8 (28 Kasım- 14 Aralık 2017) görüşmeleri ise Suriye rejimi ve Suriye muhalefetinin pozisyonlarında herhangi bir değişim oluşturmadığı gibi çatışmanın çözümüne yönelik somut bir katkı da sağlayamamıştır (Orhan ve diğerleri, 2020:4; AA, 2017(c)).

Çatışmayı yatıştırma stratejisi olarak Cenevre görüşmeleri üzerine bir değerlendirme yapmak gerekirse, Cenevre Görüşmeleri Suriye iç savaşı üzerine en

geniş katılımlı ve kapsayıcı uluslararası çözüm arayış süreci olmakla birlikte, çatışma iyileştirme stratejisinin ana hedefi olan negatif barışın sağlanması konusunda başarılı olamamıştır. Bu bağlamda, rejim ile muhalif unsurlar arasındaki görüş farklılıkları dışında, ulusal, bölgesel ve uluslararası aktörler arasında da görüş farklılıklarının bulunması sebebiyle çözüm üretmekte yetersiz kaldığı görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, müzakere sürecine katılan aktörlerin fazlalığı çözümü güçleştirmektedir.

2.5.3. Astana Platformu

Astana Platformu süreci Astana görüşmeleri, Soçi zirveleri, Suriye Ulusal Diyalog Kongresi ve Suriye Anayasa Yapım Komitesi çerçevesinde değerlendirilebilir.

Astana Görüşmeleri: Suriye iç savaşı üzerine ön plana çıkan bir diğer önemli çözüm arayışı; Rusya, Türkiye ve İran öncülüğünde yürütülen Astana görüşmeleri olmuştur. 20 Aralık 2016 tarihinde Türkiye, Rusya ve İran'ın dışişleri bakanları, Kazakistan'ın başkenti Astana'da BMGK'nin 2254 sayılı kararı doğrultusunda, Suriye barış görüşmeleri yapılması için anlaştıklarını ilan etmesiyle Astana Süreci fiilen başlamıştır. Bu anlaşma doğrultusunda, 30 Aralık 2016 tarihinde ülke genelinde IŞİD, El Nusra Cephesi ve PYD/YPG dışındaki unsurları kapsayan ateşkes planı yürürlüğe girmiştir. Bu doğrultuda, Suriye rejimi ile muhalif grupların geneli ateşkes kararını kabul ederek, karşı operasyonlara son vereceklerini duyurmuştur (Ayvaz, 2020: 54).

Astana görüşmelerinde, Suriye rejimi ile muhalifler arasında kalıcı bir ateşkesin sağlanarak çatışmaların sonlanması, taraflar arasında siyasi çözüme geçilmesi, Suriye'nin toprak bütünlüğünün korunması ve Suriye'deki terör örgütlerine karşı mücadele edilmesi hedeflemektedir (Orhan ve diğerleri, 2020:5). Bu doğrultuda, Türkiye, Rusya ve İran'ın öncülüğünde 23 Ocak 2017 ile 17 Şubat 2021 tarihleri arasında on beş Astana görüşmesi gerçekleşmiştir.

23-24 Ocak 2017 tarihinde düzenlenen Astana-1 görüşmeleri, Türkiye, Rusya ve İran'ın katılımıyla gerçekleşmiştir. Bu toplantı, rejim ile muhalif unsurların ilk

kez aynı masa etrafında müzakere yaptıkları görüşme olması sebebiyle önem taşımaktadır. Bu doğrultuda,

- 30 Aralık tarihinde yürürlüğe giren ateşkesin denetlenmesi için Türkiye, İran ve Rusya'dan oluşan üçlü bir mekanizma kurulması,
- Çözümün, askeri yöntemler yerine siyasi yöntemlerle çözüleceği kararları alınmıştır (Ayvaz, 2020:54).

15-16 Şubat 2017 tarihinde düzenlenen Astana-2 görüşmelerinde Türkiye, Rusya ve İran tarafından askeri görev gücünün oluşturulması kararı alınmıştır (DW Türkçe, 2017). 14 Mart 2017 tarihinde yapılan Astana-3 görüşmelerinde ise rejim güçlerinin anlaşmaya sadık kalmaması ve askeri saldırılara devam etmesi nedeniyle muhalif gruptan katılım olmamıştır. Görüşmeler sonunda, Türkiye, Rusya ve İran tarafından oluşturulan ateşkesin devamlılığı için var olan mekanizmanın güçlendirmesi kararlaştırılmıştır (AA, 2017(c)).

3-4 Mayıs 2017 tarihlerinde Soçi (Rusya)'de gerçekleştirilen Astana-4 görüşmelerinde, çatışmasız ve güvenli bölgeler oluşturulması konusunda mutabakat sağlanmıştır. Bununla birlikte, çatışmasızlık bölgelerinin sınırları ve işleyişlerine ilişkin ayrıntıların ve düzenlemelerin ise Astana Platformu içerisinde yapılacak gelecek toplantılarda belirlenmesine karar verilmiştir. Yapılan mutabakata istinaden, oluşturmak istenen 4 çatışmasız ve güvenli bölge şu şekilde belirlenmiştir:

- İdlib'in tamamı, Lazkiye, Halep ve Hama'nın bazı bölgeleri,
- Şam/Doğu Guta bölgesi,
- Humus vilayetinin bazı bölgeleri,
- Deraa ve Kuneytra vilayetlerinin belli bölümleri (TC Dışişleri Bakanlığı, 2017).

Bu bölgelerde, IŞİD, E Nusra Cephesi ile BM'nin terör örgütü listesinde bulunan örgütler kapsam dışı tutulmak şartıyla; hava saldırıları dahil tamamen silah kullanılmasının durdurulması hususlarında muhtıra imzalanmıştır. Bu doğrultuda, bu bölgelere insani yardımların sağlanması ve bu alanlardaki alt yapı hizmetlerinin onarılması sağlanması öncelenmiştir. Ayrıca, ülke içinde ve dışındaki göçmenlerin terk ettikleri yerlere geri dönmeleri de amaçlanmıştır (TRT Haber, 2019).

4-5 Temmuz 2017 tarihlerinde gerçekleştirilen Astana-5 görüşmelerinde, “Ortak Çalışma Grubu” oluşturularak, çatışmazlık bölgelerinde koordinasyon merkezinin kurulması ve güvenliğin yükseltilmesi konusunda mutabakat sağlanmıştır (TRT Haber, 2017). 14-15 Eylül 2017 tarihindeki Astana-6 görüşmesiyle “İdlib çatışmazlık bölgesi” ilan edilmiştir. Bu doğrultuda, üç garantör ülke olan Türkiye, Rusya ve İran arasındaki mutabakat uyarınca, söz konusu üç ülkeden gözlemcilerin, çatışmazlık bölgesinin sınırlarını teşkil eden güvenli bölgelerde oluşturulacak kontrol ve gözlem noktalarına konuşlandırılması kararlaştırılmıştır. Müşterek Koordinasyon Merkezi koordinasyonunda yürütülecek faaliyetlerin ana görevi, rejim ve muhalefet arasında çatışma yaşanmasını engelleme olarak tanımlanmıştır (TC Dışişleri Bakanlığı, 2017(b)). Benzer şekilde, 2017 yılının son çeyreğinde yapılan Astana- 7 ve 8 görüşmeleri, 5. Astana görüşmeleri ile benzer doğrultuda çatışmazlık bölgeleri üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Diğer taraftan, Astana-8 görüşmelerinde ise Soçi’de yapılması planlanan Ulusal Diyalog Kongresinin tarihi (29-30 Ocak 2018) belirlenmiştir (Euronews Türkçe, 2017).

14-15 Mayıs 2018 tarihinde Astana-9 görüşmelerinde, ateşkesin korunması ile Suriye Ulusal Diyalog Kongresi’nde kurulacağı ilan edilen Anayasa Komitesi’nin hayata geçirilmesinde atılan adımlar seyri değerlendirilmiştir. Bununla birlikte, başta BMGK’nin terör listesindeki IŞİD ve El Nusra Cephesi gibi terör gruplarıyla mücadele ve insani erişimin iyileştirmesi konuları da ele alınmıştır (AA, 2018). 30-31 Temmuz 2018 tarihinde (Soçi’de) yapılan Astana-10 görüşmeleri, Suriyeli sığınmacıların ve geçici olarak yer değiştirmiş kişilerin dönüşünün sağlanmasına da odaklanmıştır (Sputnik Türkçe, 2018).

28-29 Ekim 2018 tarihinde gerçekleştirilen Astana-11 görüşmelerinde, anayasa komitesinin çalışmaları ve İdlib ana gündem konuları olmuştur. Bu doğrultuda, İdlib’de ateşkes ihlallerini önleme için ortak çalışma yöntemleri, kimyasal silahların kullanılmasına kınama ve geri dönüşler için uluslararası konferans konuları ele alınmıştır (AA, 2018(b)). 26-27 Nisan 2019 tarihinde gerçekleştirilen Astana-12 görüşmeleri de daha önceki görüşmelerle benzer şekilde İdlib ve mülteciler konuları üzerine yoğunlaşmıştır (DW Türkçe 2019).

1-2 Ağustos 2019'da yapılan Astana-13 görüşmeleri, çatışmasız bölge olarak kararlaştırılan İdlib'de, garantör ülkeler Türkiye, İran ve Rusya tarafından 17 Eylül 2018 tarihli Soçi Mutabakatı'na bağlılık yenilenmiştir. Bununla birlikte, taraflar, Suriye'nin siyasi birliği ile toprak bütünlüğüne kasteden ve komşu ülkelerin milli güvenlikleri için tehdit oluşturan ayrılıkçı gündemleri reddetmişlerdir (Sputnik Türkçe, 2019(b); TC Dışişleri Bakanlığı, 2019). 10-11 Aralık 2019 tarihinde gerçekleştirilen Astana-14 görüşmeleri ve 16-17 Şubat 2021 tarihinde gerçekleştirilen Astana-15 (Soçi'de) görüşmelerinde, Anayasa Komitesi işleyiş süreci ve İdlib ile Fırat'ın doğusundaki gelişmeler ele alınmıştır. Bu bağlamda toplantı sonu açıklanan bildiride, Suriye'nin toprak bütünlüğü ve siyasi birliğine yönelik oluşumlar reddedilirken, benzer şekilde komşu ülkelerin milli güvenlikleri açısından tehdit oluşturacak ayrılıkçı oluşumlar ile terörle mücadele altında faaliyet gösteren gayrimeşru girişimler de reddedilmiştir (AA, 2019; Evrensel 2021).

Soçi Zirvesi: 22 Kasım 2017 tarihinden itibaren Astana sürecini teyit eder nitelikte üç garantör ülkenin devlet başkanlarının katılım gösterdiği üçlü zirvelerdir. Bu doğrultuda, 22 Kasım 2017 tarihinde Soçi'de gerçekleştirilen üçlü zirvenin ilki Rusya'nın ev sahipliğinde; Rusya Devlet Başkanı V. Putin, Türkiye Cumhurbaşkanı R.T. Erdoğan ve İran Cumhurbaşkanı H. Ruhani arasında gerçekleşmiştir. Üçlü zirve sonrası, rejim ve muhalif unsurların katılımıyla yeni anayasa ve seçimlerin görüşüleceği Suriye Ulusal Diyalog Kongresi'nin toplanması kararı alınmıştır (Sputnik Türkçe, 2017).

22 Kasım 2017 Soçi, 4 Nisan 2018 Ankara, 7 Eylül 2018 Tahran, 14 Şubat 2019 Soçi, 16 Eylül 2019 Ankara ve 1 Temmuz 2020 video konferans olarak gerçekleşen üçlü zirvelerde, Suriye çatışma sahasındaki güncel durum ve çatışmanın çözümüne yönelik konular, üç garantör ülkenin en üst düzey yetkilileri tarafından ele alınmaktadır. Bu doğrultuda, üçlü zirvelerde tarafların ortak hareket ettiği konular genel manasıyla şu şekilde sıralanabilir (TC Dışişleri Bakanlığı, 2018; TC Dışişleri Bakanlığı, 2018(b); BBC Türkçe, 2018; Sputnik Türkçe, 2019; AA, 2020):

- Suriye'de yaşanan silahlı çatışmaların azaltılması ve kalıcı siyasi çözümün bulunmasına katkı sunması açısından tek etkili uluslararası girişimin Astana platformunun olması ve tarafların bu aktif işbirliğini sürdürmesi,

- Suriye'nin egemenliği, bağımsızlığı, birliği, toprak bütünlüğü ve belli bir mezhep temelinde olmayan yapısı olan bağlılık ile komşu ülkelerin ulusal güvenliğini zayıflatmaya dönük ayrılıkçı gündemlere karşı durma,
- IŞİD ve HTŞ (El-Nusra Cephesi) gibi BMGK tarafından terör örgütü olarak kabul edilen yapılarla sürdürülen mücadeledeki kararlılık,
- İhtilafın Suriye'nin öncülüğünde ve ev sahipliğinde, BM'nin kolaylaştırıcılığında, BMGK'nin 2254 sayılı kararıyla uyumlu siyasi süreç yoluyla sona erdirilmesi,
- 4 Mayıs 2017 tarihli Muhtırasında oluşturulan gerginliği azaltma bölgelerinin geçici olması.

Soçi'de, üçlü zirvelerinin yanı sıra, ikili zirveler de gerçekleşmiş ve taraflar arasında önemli mutabakat muhtıraları imzalanmıştır. Bu çerçevede imzalanan mutabakat zaptlarından ilki, İdlib çatışma bölgesinde, silahlardan arındırılmış bir bölge oluşturulmasıdır. Bu doğrultuda, 17 Eylül 2018 tarihinde Soçi'de, Rusya Devlet Başkanı V. Putin ile Türkiye Cumhurbaşkanı R.T. Erdoğan arasında yapılan görüşme sonucunda, Türkiye Milli Savunma Bakanı H. Akar ile Rusya Savunma Bakanı S. Şoygu arasında "İdlib Gerginliğin Azaltılması Bölgesindeki Durumun İstikrarlaştırılması İlişkin Mutabakat Zaptı" imzalanmıştır. Bu muhtıranın maddeleri şu şekildedir (TRT Haber, 2018(b)):

- İdlib gerginliği azaltma bölgesinin korunması,
- RF, İdlib'de düzenlenecek askeri operasyonlar ve saldırıların kaçınılması için gerekli önlemleri alması ve mevcut statükonun korunması,
- 15-20 kilometrelik bir silahsızlandırma bölgesi oluşturulması,
- Tüm radikal terörist gruplar, 15 Ekim 2017 tarihine kadar silahsızlandırma bölgesinden çıkması,
- 10 Ekim 2017 tarihine kadar, çatışan tarafların elindeki ağır silahlar (tank, roketatar, top ve havan) silahsızlandırma bölgesi dışına çıkarılması,
- Silahsızlandırma bölgesi denetimi Türk ve Rus askerlerin tarafından yapılması,
- M4 ile M5 otoyollarının güvenliği yılsonuna kadar sağlanarak, trafiğe açılmasının hedeflenmesi.

Astana Platformu içerisinde, ikinci mutabakat zaptı ise Türkiye'nin Barış Pınarı Harekâtı kapsamında 22 Ekim 2019 tarihinden Türkiye ile Rusya arasında Soçi'de imzalanmıştır. Bu çerçevede imzalanan mutabakat muhtırasının bazı maddeleri şu şekildedir (AA, 2019(b)):

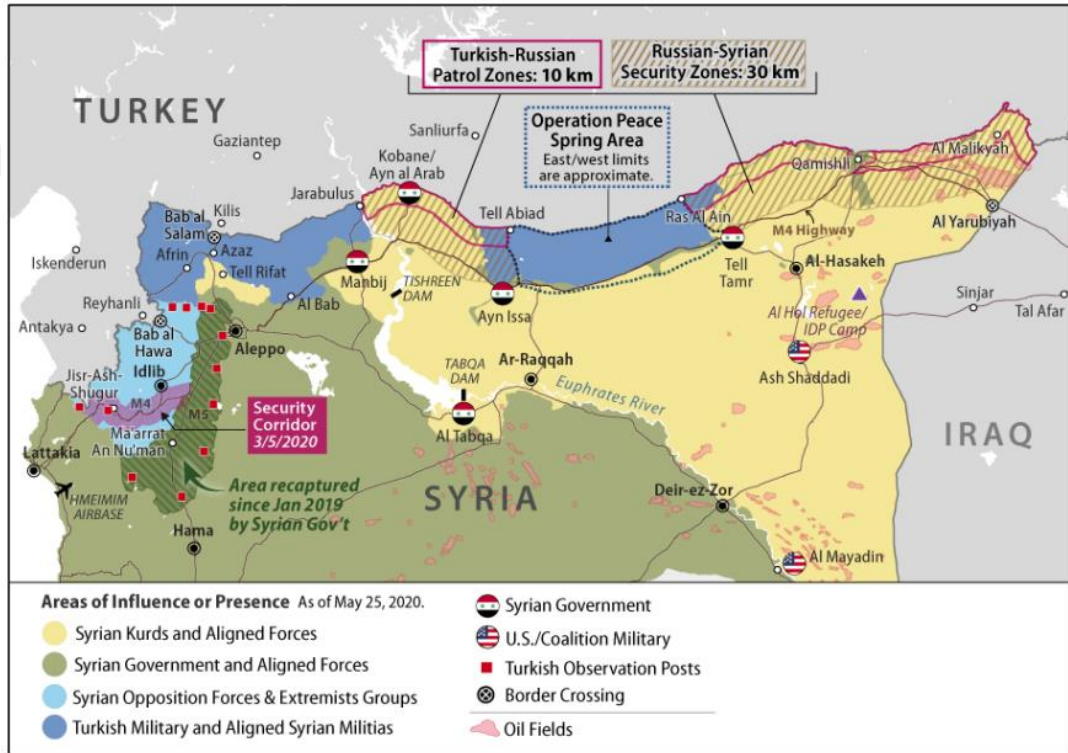
- Her iki tarafta Suriye'nin siyasi birliği ve toprak bütünlüğünün muhafazası ve Türkiye'nin milli güvenliğini korumasına olan bağlılıklarını teyit ederler,
- Terörizmin tüm şekil ve tezahürleriyle mücadele etme ve Suriye toprağında ayrılıkçı hareketleri işlevsiz kılma kararlılığı vurgular,
- Barış Pınarı Harekâtı kapsamında, Tel Abyad ve Ras Al Ayn'ı kapsayan 32 km derinliğindeki mevcut yerleşik statünün muhafazasına,
- Her iki tarafta Adana Anlaşması'nın önemini teyit eder,
- 23 Ekim 2019 tarihinde, Rus ve Suriye, Barış Pınarı Harekât alanı dışında kalan Türkiye-Suriye sınırında, yer alan YPG unsurları, 150 saat içinde sınırın 30 km dışarısına çıkarılmasını temin edecek, mevcut Barış Pınarı Harekâtı alanı sınırlarının batısı ve doğusunda (Kamışlı şehri hariç) 10 km derinlikte Türk ve Rus devriyeleri başlayacak,
- Münbiç ve Tel Rıfat'tan bütün YPG unsurları silahlarıyla birlikte çıkartılacak,
- Mültecilerin güvenli ve gönüllü şekilde geri dönüşleri için ortak çalışmalar yapılacak,
- Taraflar Astana mekanizmasının ihtilafın kalıcı bir şekilde çözülmesine katkı sunması için ortak çalışmayı sürdürecektir ve Anayasa komitesinin faaliyetlerini destekleyecektir.

Türkiye ile Rusya arasında imzalanan son metin ise 5 Mart 2020 tarihli "İdlib Gerginliği Azaltma Bölgesi'ndeki Durumun İstikrarlaştırılmasına İlişkin Muhtıraya Ek Protokol" dür. Ek protokolün maddeleri şu şekildedir (TC Cumhurbaşkanlığı, 2020):

- İdlib gerginliği azaltma bölgesi hattı boyunca tüm askeri faaliyetler 6 mart 2020 tarihinden itibaren durdurulacak,

- M4 karayolunun kuzeyinde ve güneyinde 6 km derinliğinde, işleyişi daha sonra belirlenecek olan güvenli bir koridor tesis edilecek,
- Türk-Rus ortak devriyeleri 15 Mart tarihinden itibaren M4 karayolunun Trumba'dan Ain-Al-Havr'a kadar olan kesimi boyunca başlayacaktır.

Görsel 11 5 Mart 2020 Sonrası Suriye Çatışma Sahası Genel Durum Haritası

Kaynak: (Humud ve Blanchard, 2020:13)

Suriye Ulusal Diyalog Kongresi: 22 Kasım 2017 tarihinde gerçekleştirilen Soçi Zirvesi sonucunda alınan kararla, Suriye rejimi ve muhalif unsurlar, Rusya Federasyonu'nun daveti üzerine Soçi şehrinde bir araya gelmişlerdir. Bu doğrultuda, Suriye Ulusal Diyalog Kongresi, Suriye'nin silahlı çatışmadan ve sosyal ve ekonomik yıkımdan kurtarılması, bölgesel ve uluslararası düzeyde ülkenin itibarının yeniden tahsis edilmesi, tüm vatandaşların temel hak ve özgürlükler ve şiddet ile terörden arındırılmış müeffeh ve özgür bir yaşama kavuşması için çalışılması gerekliliği ile hareket ettikleri görülmektedir. Bu bağlamda, kongre sonunda

yayınlanan nihai bildirmede siyasi çözüm arayışı doğrultusunda, Suriye Arap Cumhuriyeti Hükümeti ve geniş temsilli muhalefet heyetinden oluşan bir anayasa komitesi çerçevesinde, 2254 sayılı BMGK kararı gereğince, BM himayesinde siyasi çözüme katkı sağlamak amacıyla bir anayasal reform taslağı oluşturulması konusunda mutabık kalmışlardır (TC Dışişleri Bakanlığı 2018(c)).

Anayasa Komitesi: 30 Ocak 2018 tarihinde düzenlenen Suriye Ulusal Diyalog Kongresi sonrası Anayasa Komitesi'nin oluşturulması yönündeki çağrı sonucu, 23 Eylül 2019 tarihinde komite oluşturulmuştur. Komite üyelerinin ve çalışma usul kurallarının belirlenmesinin ardından, 30 Ekim 2019 tarihinde açılış oturumuyla komite çalışmaya başlamıştır.

150 üyeden oluşan komite üyelerinin, 50'si Suriye hükümeti tarafından seçilmiş isimlerden; 50 üye muhalefet cephesinden; kalan 50 üye de BM Suriye Özel Temsilcisi tarafından komiteye davet edilmiş kişilerden oluşmaktadır (BBC Türkçe, 2019(c)). Komitenin anayasa yazım usulüne göre, komite üyeleri içerisinde her üç kesimi temsilen 15'er kişinin katılımı ile 45 kişilik yazım kurulu olarak adlandırılan alt komisyon bulunmaktadır. Bu komisyon, sadece anayasa yazımından sorumludur. Bununla birlikte, komitenin bütün üyelerinin (150 kişi) görev aldığı geniş komite ise alınan kararların onaylama yetkisine sahiptir. Benimsenen usule göre, bir karar alınabilmesi için üyelerin en az yüzde 75'inin onayı gerekmektedir (Orhan ve diğerleri, 2020:6).

Yukarıda ifade edilen hedefler ve usuller doğrultusunda, 30 Ekim 2019 tarihinde faaliyete geçen Anayasa Yazım Komitesi, 30 Mart 2011 tarihine kadar -yaklaşık 1,5 yılda- Cenevre'de 5 tur toplantı gerçekleştirilse de önemli bir ilerleme kaydedemeyerek faaliyetlerini belirsiz süreliğine durmuştur. Komitenin başarılı olamamasında, Suriye rejiminin, muhaliflerin ve Suriye Özel Temsilcisinin tekliflerine yapıcı yaklaşmayı ile süreci engellemeye dönük yaklaşımı etkili olmuştur (AA, 2021).

Çatışma çözme stratejisi olarak Astana süreci üzerine bir değerlendirme yapmak gerekirse, Astana süreci çatışma sahası içerisinde çıkarları çatışan Türkiye, Rusya ve İran'ın, diğer bir ifadeyle sahada gerçek nüfuz alanına sahip aktörlerin, bir araya gelmesi ve ortak bir çözüm arayışı sunması sebebiyle Cenevre sürecine kıyasla

daha etkili olmuştur (Orhan ve diğeri, 2020:5). Bu doğrultuda, her ne kadar ihlaller gözlenirse de Astana süreci içerisinde oluşturulan çatışmasızlık bölgelerinde rejim ile muhalif unsurlar arasında ateşkes sağlamıştır. Benzer şekilde, Suriye rejimi ile muhalif grupların, Astana görüşmeleri, Suriye Ulusal Diyalog Kongresi ve Suriye Anayasa Yapım Komitesi etrafında bir araya gelmesi ve müzakere sürecine dahil olmaları, taraflar arasında bozulan ilişkileri düzeltme ve olumsuz algıları ortadan kaldırmaya yönelik olumlu gelişmelerdir. Bununla birlikte, tarafların olumsuz tutumları ve çatışma sahasında yerel aktör sayısının fazlalığı sebebiyle, süreç kısmen başarılı olmuştur (Çağlar, 2019:293-294). Diğer bir ifadeyle, Astana süreci çatışmayı çözme stratejisi doğrultusunda oluşturulan bir süreç olmakla birlikte, çatışmayı iyileştirme aşaması ile çatışmayı çözme aşaması arasında kalmaktadır. Bu çerçevede, Suriye rejimi ve muhalifler arasında kalıcı ateşkes sağlanması, silahlı çatışmaların sonlanması ve siyasi çözüme geçilmesi hedeflerinin uzağında kaldığı gözlenmektedir. Bununla birlikte, her ne kadar başarılı bir sonuç alınmamış olmasına rağmen, genellikle çatışmalar sonlandıktan sonra çatışmanın dönüşüm aşamasında karşılaşılan anayasa Yazım Komitesi gibi kalıcı barışa yönelik katkılar dikkate alındığında, çatışma yatıştırmanın ilerisinde bir katkı sunduğu görülmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. BÖLGESEL GÜÇLERİN SURIYE İÇ SAVAŞDAKİ ROLLERİ

Çalışmanın bu bölümünde Suriye İç Savaşında üçüncü taraf aktör olarak yer alan bölge ülkeleri; *Türkiye, İran ve Suudi Arabistan*'ın çatışma sürecinde rolleri incelenecektir. Bu bağlamda, aktörlerin rolleri üzerine yapılacak çalışmada ilgili aktörün; *dış politika unsurları*, çatışma sahasına *müdahalede bulunmasında etkili olan nedenler* ve çatışma sürecinde uyguladığı *müdahale yöntemleri* üzerinden bir inceleme yapılmaktadır.

3.1. TÜRKİYE

3.1.1. Türk Dış Politikasını Oluşturan Unsurlar

Suriye iç savaşında, bölgesel üçüncü taraf aktörlerden birisi olan Türkiye'nin, çatışmada bulunduğu konumu ve uygulamalarını değerlendirebilmek için politika yapım sürecindeki etkin görüşün belirtilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda, uzun zamandır Türkiye'nin dış politikasını etkilen temel unsurlar, batıcılık ve statükoculuk olmuştur (Oran, 2015:46). Ancak, 2002 sonrasında yaşanan iktidar değişikliği ile birlikte bu unsurların yerini farklı yaklaşımlar almıştır.

Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti), iktidarının ilk dönemleri Batı merkezli ve AB tam üyelik müzakereleri etrafında şekillenmiştir. Bu doğrultuda oluşturulan süreçte dış politika yaklaşımı, AK Parti'nin siyasal değişiminin en önemli adımını oluşturmaktadır (Yavuz, 2005:105-111). Ancak, tam üyelik müzakereleri başladıktan sonra bu alanda çok fazla ilerleme gösterilememiş ve Ak Parti'nin dış politika yaklaşımında köklü değişiklikler yaşanmaya başlamıştır. Ahmet Davutoğlu'nun, "Afro-Avrasya" alanında oluşan boşluğun doldurulmasını hedefleyen yaklaşımı, bu anlamda ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda, Ahmet Davutoğlu ile birlikte Türk dış politikasında neo-Osmanlıcı bir çizgide dönüşüm yaşadığı görüşü ağırlık

kazanmıştır. Kültür coğrafyası olarak tanımlanan Orta Doğu bölgesine bu dönemde ilgi artmış ve bölgede etkin bir dış politika izlenmesi amaçlanmıştır (Tüysüzoğlu, 2013:305).

Türkiye'nin dış politika yaklaşımında temel söylem olarak Atatürk'ün "Yurtta Sulh Cihanda Sulh" sözü kabul edilmektedir. TC Dışişleri Bakanlığı'nın bu doğrultuda ortaya koyduğu "girişimci ve insani dış politika" yaklaşımı, bölge ve dünyada barışın sağlanmasını amaçlayan bir yaklaşımı temsil etmektedir (TC Dışişleri Bakanlığı, 2020).

Türkiye, bu anlayış çerçevesinde bölgesindeki ve dünyadaki olaylarda daha aktif yer almaya çalışmaktadır. Bu yaklaşım değerlendirilirken, neo-Osmanlıcı yaklaşımın göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Türkiye'de, bölgesinde sağlanacak barışın kendi iç güvenliğini doğrudan etkileyeceği düşüncesi hakimdir. Bölgesel olaylara karşı artan ilgisi Türkiye'nin Osmanlı ile olan bağlılığı doğrultusunda gerçekleşmektedir (Davutoğlu, 2015:53-54). Osmanlı İmparatorluğu'nun kültür coğrafyasında etkin olmasını amaçlayan bu yaklaşım, bölgede Osmanlı düşüncesinin devamlılığının sağlamaktadır. Bu dönemde, Türkiye'nin, dış politikasında kendi coğrafyası ile sınırlı kalmayarak, kültür coğrafyasında etkin bir güç olması gerektiği düşüncesi benimsenmektedir. Türkiye'nin dış politikasında yaşanan bu dönüşümde batıcılık unsurunun yanı sıra, İslami unsur ağırlık kazanmıştır. Bu durum, dış politika uygulamalarında da İslam coğrafyasında daha etkin faaliyet yürütülmesine yol açmıştır (Oğuzlu, 2015:243-244).

3.1.2. Türkiye'nin Müdahale Nedenleri

Suriye iç savaşında üçüncü taraf aktörlerden birisi olan Türkiye'nin, bu savaşın etkin aktörlerinden olmasının altında çeşitli motive edici unsurlar bulunmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye'nin motive edici unsurlarının, güvenlik ve insani kaygıların etrafında geliştiği görülmektedir. Bu doğrultuda Türkiye'nin Suriye iç savaşında üçüncü taraf aktör olarak yer almasında etki eden unsurlar şu şekildedir.

- *"Bölgesel rekabet,*

- *Üçüncü taraf aktörlerin bölgeye yönelik davranışları,*
- *Terör örgütlerinin yarattığı güvenlik kaygısı,*
- *Türkiye'nin en uzun sınır komşusunun Suriye olması,*
- *Çatışmanın yayılma tehlikesi ve Suriyeli mültecilerin durumu” (Öztop, 2019:110).*

Türkiye'nin, Suriye'ye yönelik yaklaşımı, 2002 sonrasında gelişme göstermiş ve eskiye dönük sorunlar çözüme kavuşturulmaya başlanmıştır. Ancak, Arap ayaklanmalarının bölgede etkin olmaya başlaması ile Türkiye, bölgedeki değişim dalgasından yana tavır almaya başlamıştır. Bu doğrultuda, dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, TBMM'de yaptığı konuşmada özgürlük ve adalet kavramlarına vurgu yapmış ve Orta Doğu bölgesi ile ilgili olarak “beşerî coğrafya” tanımını kullanmıştır. Bu bağlamda, Türkiye'nin bölgede yaşanan ayaklanmalar karşısında insani bir dış politika benimsediğini ve toplumun demokrasi taleplerini desteklediğini görmek mümkündür (TC Dışişleri Bakanlığı, 2012(c)). Türkiye, Orta Doğu'da yaşanan bu değişim sürecinde aktif bir rol alarak, kendi lehine oluşacak bölgesel bir düzen oluşturulmasını amaçlamıştır. Orta Doğu'da başlayan ayaklanmaların Suriye'de de baş göstermesi ile Suudi Arabistan ve İran, oluşan güç boşluğunu doldurmak istemiştir. Bu doğrultuda, Türkiye de bölgede etkin olmak isteyen iki ülke ile bölgesel güç mücadelesi içerisine girmiştir. Buna göre, Orta Doğu'da artan güç boşluğu karşısında Türkiye'nin bölgesel hegemonyaya bir alternatif oluşturmayı hedeflediği ifade edilebilir. Bu bağlamda, Türkiye'nin, Suriye iç savaşında etkin bir aktör olmasında bölgesel rekabetin etkisi bulunmaktadır. Bu da Türkiye'nin Orta Doğu'da yükselen bir bölgesel aktör konumundan, bölgenin çıkarlarının savunucusu konumuna geçişini sağlamıştır (Altunışık, 2014:138).

Bilindiği üzere, Suriye iç savaşı, birçok açıdan çok aktörlü bir yapıya sahiptir. Rejim destekçileri ve muhalif oluşumların yanında çatışmada farklı terör örgütleri ve askeri yapılar bulunmaktadır. Çatışmada, tarafların etkinliği ve oluşan güç dengesi üçüncü taraf ülkelerin, çatışmaya olan yaklaşımları etrafında şekillenmiştir. Türkiye açısından bakıldığında, çatışmaya müdahil olmasında, ABD ve Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü/North Atlantic Treaty Organization (NATO) ekseninde müttefiklerle ortak çıkarlar doğrultusunda hareket edilmesi, Esat yönetiminin, Suriye üzerindeki etkisinin azaltılması ve yönetimde, rejim kuvvetleri ile çatışma haline

bulunan ÖSO'nun etkisinin artırılması hedeflenmiştir. Ancak, 2014 yılında IŞİD'in bölgede etkinlik kazanmaya başlaması ile ABD'nin öncelik alanında değişme yaşanmıştır. Bu doğrultuda, Türkiye, Esad'ın iktidardan uzaklaştırılması ekseninde geliştirdiği yaklaşımda etkili olamamış ve Suriye'de gerçekleştirdiği müdahale, bölgesel konumunu ve çıkarlarını korumaya yönelik bir yaklaşım olarak devam etmiştir. Buna göre, diğer aktörlerin yaklaşımları Türkiye'nin üçüncü taraf müdahalesindeki motivasyon unsurlarının başında gelmektedir (Ekşi, 2018:71-99).

Türkiye, Suriye'de ortaya çıkan gelişmelerin diplomatik yöntemler kullanılarak çözülmesi taraftarı olsa da sürecin olumlu sonuçlanmaması, sınır bölgesinde bir güvenlik tehdidi ortaya çıkarmıştır. Suriye'deki çatışmalara müdahil olan aktörlerin, rejimin güç boşluğundan yararlanarak ilerleyen IŞİD'e karşı, bölgedeki bir başka güç unsuru olan YPG/PYD'yi silahlandırmaya çalışması ve bu silahların PKK tarafından kullanılması, Türkiye'nin doğrudan bir tehdit algısı içerisine girmesine neden olmuştur (Milliyet, 2016). PYD'nin bölgede etkisinin artması ile beraber Irak ve Suriye çizgisinde bir "Kürt kantonu" oluşturma düşüncesi doğrultusunda sözde özerlik ilan etmesi, Türkiye'nin bir güvenikleştirme sürecini ortaya çıkarmıştır. Bölgede yaşayan Türkmen ve Arapların, oluşturulacak kantonda tehlike altına girecek olması, Türkiye'nin planlanan kanton için itirazlarını sürekli dile getirmesini de beraberinde getirmiştir. Türkiye'nin bu yaklaşımında, bölgenin kültürel önemi olduğu kadar insani kaygılarının da etkisi bulunmaktadır (T24, 2015(b)). Bununla beraber, IŞİD'in, Suriye'de etkili hale gelmesi de Türkiye açısından bir güvenlik sorunu olmuştur. Bombalı eylemler, Musul konsolosluk saldırısı, Süleyman Şah Türbesi'nin taşınması ve sınır saldırıları, bu kapsamda Türkiye'ye karşı olan IŞİD tehdidini ortaya koymaktadır (Yeşiltaş, 2015).

IŞİD ve YPG, Türkiye tarafından terör örgütü olarak kabul edilen yapılardır. Ancak, ABD'nin YPG'yi silahlandırma girişimi, Türkiye tarafından terör örgütüne yardım yapıldığı şeklinde yorumlanmıştır. Bu doğrultuda, Türkiye, ABD ve NATO eksenini dışında, Rusya-Çin-İran ile birlikte alternatif bir yapı içine girmiştir. Türkiye, aynı zamanda, Irak ve Suriye'yi kapsayan, terör koridoru oluşturulması planına karşın, askerî harekât yapılabileceğini de belirtmiştir. Dolayısıyla, Türkiye'nin bölgede terör örgütlerinin herhangi bir etkisinin bulunmasına tamamen karşı olduğu

ve bu doğrultuda kesin bir yaklaşım ortaya koyduğu söylenebilir (Karaağaç ve Acar, 2020:87-88).

Türkiye, 1984'den bugüne terör örgütleri ile mücadele içerisinde. Bu mücadele süreci ve deneyimi, Suriye'de ortaya çıkan durum açısından bir motivasyon unsuru olarak görülmelidir. Türkiye-Suriye sınırı, Türkiye'nin en uzun kara sınırı olmasından dolayı bu hat üzerinde gerçekleşecek bir terör eyleminin veya terör kantonunun, Türkiye'nin iç siyasi güvenliği açısından olumsuz durumlar oluşturacağı bir gerçektir (Yeşiltaş, 2015(b)). Yaşanan bu gelişmelerin yanında, Türkiye iç siyasetinde 6-8 Ekim Ayn-el Arab/Kobani olaylarının ortaya çıkması ve ardından düzenlenen sokak eylemleri, Türkiye'nin sınır güvenliğine ve toplumsal huzuruna doğrudan tehdit oluşturan olaylar olmuştur. Bu bağlamda, bu tehdit ortamı karşısında uygulamaya koyduğu "sıfır tolerans" anlayışı ile Türkiye'nin tehdit unsurlarının tamamını ortadan kaldırmayı hedeflemesi, bir motivasyon unsuru olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, Türkiye'nin sınır güvenliği doğrultusunda müdahale imkanının bulunduğu açıkça görülmektedir (Öztop, 2019:112).

Suriye iç savaşında ortaya çıkan en önemli sorunlardan birisi de, Suriyeli mülteciler olmuştur. Savaştan kaçan Suriyelilerin büyük çoğunluğu Türkiye başta olmak üzere Ürdün ve Lübnan gibi komşu ülkelere sığınmak durumunda kalmıştır (Hamsici, 2019). 2012 yılında 5 bin kişilik bir grubun Türkiye'ye gelmesi ile başlayan süreç, bugün itibariyle resmi rakamlara göre 3,6 milyondan daha fazla kişinin Türkiye'de bulunması ile kritik bir hal almıştır (UNHRC, 2020). Türkiye'nin, bu dönemde, Suriyeli mültecilere yönelik "açık kapı" politikası izlemesi ve gelen bütün Suriyelileri kabul edilerek "geçici koruma statüsü" vermesi, insani bir dış politika uygulaması göstermesinin yanında, ekonomik olarak da büyük bir yükün altına girmesine sebebiyet vermiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın yapmış olduğu açıklamada 35 milyar dolarlık bir kaynağın, Suriyeliler için kullanıldığını açıklaması önemli bir noktadır. Burada, özellikle Batılı ülkelere gerekli desteği görmediğini vurgulayan Türk karar alıcıları, var olan mevcut durumun ortak bir düzlemde ve insani kaygılar gözetilerek çözülmesi gerektiğinin altını sıklıkla çizmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, Türkiye'nin Suriye müdahalesinde, mülteci krizinin etkin bir motivasyon unsuru olduğu görülmektedir (Bağ, 2019).

3.1.3. Türkiye'nin Müdahale Yöntemleri

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye'nin, Suriye iç savaşında üçüncü taraf aktör olarak müdahale yöntemleri incelenecektir. Bu bağlamda, Türkiye'nin, Suriye iç savaşındaki müdahale yöntemlerini; siyasi, askeri, ekonomik ve insani olmak üzere dört başlık altında tanımlanmaktadır.

3.1.3.1. Siyasi Müdahale

Türkiye'nin, Suriye iç savaşında müdahale süreci dönemin koşulları etrafında şekillenmiştir. Arap ayaklanmalarının, Suriye'de etki göstermeye başladığı “görünür çatışma” döneminde Türkiye, ikili ilişkilerin getirdiği yaklaşımla, Suriye'den yana bir sorun oluşacağını düşünmemiştir. Dolayısıyla ikili ilişkilere verilen önem ortak projelerde de gösterilmiştir (Çetin, 2011). Protestocuların, ekonomik ve siyasi talepleri doğrultusunda, Şam yönetimi reformların yapılacağını belirtmiştir. Protestoların bütün Suriye'ye yayılması sonrasında başlayan “kriz” dönemi ile birlikte Türkiye, Suriye'ye reform çağrısı yapmış ve Şam yönetimi ile yapılması planlanan reformlar konusunda destekleyici bir rol üstlenmiştir. Bu dönemde, iki ülke arasında çeşitli görüşmelerin yapılması, Türkiye'nin tarafsız arabulucu olarak üçüncü taraf aktör müdahalesini gerçekleştirdiği görülmektedir (Bakri, 2011).

Suriye'de artan protestolar ve Şam yönetiminin reform yapmaması karşısında Türkiye'nin iki taraf arasında bir değerlendirme yaptığı ve karar veremediği görülmektedir. Buna göre, Türkiye'nin, protestoculardan yana tavır göstermesi durumunda ekonomik çıkarlarını göz ardı etmesi ihtimali söz konusu iken; mevcut yönetimden yana tavır alması durumunda da protestoların bu kadar yükseldiği bir dönemeçte, bölgesel güç konumu ve model ülke konumunu olumsuz etkileme ihtimali belirlemiştir (Öniş, 2012:53). Dolayısıyla, Türkiye ilk olarak Şam hükümeti ile bağlantıyı koparmadan, reform sürecine dahil olmayı amaçlamış ve Suriye'nin demokratik bir yapıya dönüştürülmesinde etkili olmasının, Türkiye'nin bölgedeki gücünü arttıracığı görüşü ortaya çıkmıştır (Öztop, 2019:115).

Türkiye, Esad yönetimi karşısında güçlü bir blok oluşturmayı hedeflemiş ve bu doğrultuda ABD ve Arap Birliği gibi uluslararası aktörleri kendi tezi doğrultusunda yönlendirmeye çalışmıştır. 21 Eylül 2011’de Obama ile Erdoğan’ın görüşmesi sonucunda, ortak mutabakata varıldığının açıklanması ve Arap Birliği’nin Suriye’ye karşı tavır alması Türkiye’nin elini daha da güçlendirmiştir (VOA, 2011). Esad yönetimin, protestoculara karşı sert tavır alması neticesinde ise dönemin Başbakanı Erdoğan’ın, Esad’a net bir biçimde çekilme çağırısında bulunmuştur. 2012 yılında Türk uçağının, Suriye tarafından düşürülmesi sonrasında “Suriye Ulusal Konseyi”, Türkiye’de toplanmış ve aynı zamanda Davutoğlu tarafından da Türkiye’nin muhalifleri destekleyeceği belirtilmiştir. Dönemin Başbakanı Erdoğan’ın, Suriye soruna dair var olan durumu bir dış sorun olarak değil de iç sorun olarak yorumlaması ve bu çerçevede Suriye’deki krizin, Türkiye’yi doğrudan etkileyeceğine vurgu yapması önemli bir nokta olmuştur (Walker, 2012). Bu bağlamda, Türkiye ile birlikte diğer üçüncü taraf aktörlerinde, devreye girmesi ve uyum içinde olması, aradaki etkileşimin gösterilmesi açısından önemlidir.

Türkiye’nin, Suriye’ye yönelik müdahalesinde 2011-2012 yılları arasında 3 aşama ön plana çıkmaktadır:

- Şam yönetiminden reform yapmasına yönelik baskı oluşturmak,
- Muhalif yapıların birleştirilmeye çalışılması ve uluslararası aktörlere yaptırım sürecinin uygulanması,
- BM çevresinde çözüm uygulamasını desteklemek (Abdi, 2016:450).

Bu çerçevede değerlendirildiğinde, Türkiye’nin, Suriye’ye olan yaklaşımında “bölgesel sahiplenme”nin etkili olduğu söylenebilir. Buna göre, Suriye’deki olaylara öncelik verilmiş ve genel politikası da bu olaylar doğrultusunda şekillenmiştir. Temelde, dış aktörlerin etkin hale getirilmesi ve muhaliflerin desteklenmesi hedeflenmiştir. Dolayısıyla, Türkiye, üçüncü taraf aktör olarak, çatışma taraflarından güçsüz olanı destekleyerek uzlaşa sağlanması ihtimalini artırmıştır. Türkiye, bu müdahaleyle çatışmaya yön vermeye çalışmış ve risk almadan (doğrudan müdahale gibi) çatışmanın sonlandırılmasını amaçlamıştır (Akpınar, 2015:257).

2012-2015 yıllarını kapsayan ikinci dönemde Türkiye'nin Suriye'ye yönelik politikası daha da sertleşmiş ve Esad'ın iktidardan ayrılması için çeşitli müdahale görüşmeleri için çalışılmıştır. Ancak, bu görüşmelerde çeşitli sorunların yaşaması ve Suriye'deki dağınık durumdan dolayı IŞİD'in güç kazanması sonrasında ABD ve NATO'nun önceliğinin değişmesi, Türkiye'nin ortak bir müdahale yaklaşımının başarısız olmasına neden olmuştur (Öztop, 2019:118). Bu dönemde dönemin Başbakanı Erdoğan'ın, Suriye konusunda Türkiye'nin yalnız bırakıldığını söylemesi, ortak bir müdahale yaklaşımı için tarafları ikna edemediğini göstermiştir. Dolayısıyla, Lübnan, Ürdün ve Türkiye gibi komşu devletler, mültecilerin kabul edilmesi dışında etkili bir yaklaşım geliştirememiştir (Abdi, 2016:455).

ABD ve Batı ülkeler ise bölgede artan IŞİD tehdidi karşısında koalisyon oluşturarak askeri bir müdahalede bulunmuşlardır (BBC Türkçe, 2014(b)). Türkiye ise başlangıçta bu müdahaleye mesafeli yaklaşmıştır. Buna göre, Türkiye'nin müdahalede etkin olmamasının sebebi, kendi yaklaşımını belirleme ve diğer müttefiklerin Esad konusunda net bir karar vermemesi şeklindedir. Ayrıca, Suriye tezkeresinin kabul edilmesi de Türkiye'nin, ABD ve Batılı müttefiklere göre siyasi ve askeri anlamda farklı bir müdahale içerisinde olduğunu göstermektedir. Bu dönemde, ABD ve diğer taraflarda Esad'ın olmadığı durumda oluşacak boşluktan terör örgülerinin güç kazanacağı görüşü hakimken; Türkiye, sorunun ana kaynağının Esad olduğu görüşünü devam ettirmiştir (Öztop, 2019:119).

2015-2021 yıllarını kapsayan üçüncü dönemde ise Türkiye, Rusya ve İran'la birlikte Astana Platformu oluşumu içerisinde yer almıştır. Türkiye, çatışmaya doğrudan etkisi bulunan bu iki aktörle, uluslararası çözüm arayışları içerisinde yer alarak; Suriye'de yaşanan çatışmaların azaltılması ve kalıcı barışın sağlanması doğrultusunda müdahalelerde bulunmuştur (Ulutaş ve diğerleri, 2017:157-158). Bu doğrultuda, Türkiye, Suriye'de siyasi bir çözüm sürecinin içerisinde yer alarak, bir önceki dönemde oluşan ulusal güvenliğine dönük (sınır güvenliği, göç ve terör) tehditleri ortadan kaldırırken; diğer yandan da çatışma çözümünde aktif bir rol üstlenerek bölgesel güç olma iddiasını sürdürmektedir. Benzer şekilde, Türkiye, Astana sürecinin içerisinde yer alarak mevcut ve olası askeri müdahaleleri için uygun ortam oluşturmaya çalışırken; müdahale sonrası da kazanımlarını tescil ettirmeyi amaçlamıştır. Diğer bir ifadeyle, Türkiye, Astana sürecinde ve Soçi Zirvesi'nde,

Rusya ve İran'la, oluşturduğu üçlü bir yapı ile çatışmaların durması ve iç savaşın sonlanmasına yönelik müdahalede bulunulmuştur. Dolayısıyla, Türkiye'nin siyasi anlamda müdahale süreci, uluslararası aktörler çerçevesinde çözümün sağlanması doğrultusunda gelişme göstermiştir.

3.1.3.2. Askeri Müdahale

Türkiye, 2012 yılında Türk keşif uçağının düşürülmesi sonrasında angajman kurallarında değişikliğe gitmiş ve Suriye'den gelen tacizlere “misliyle karşılık verilmesi” kararlaştırılmıştır. Ayrıca, Meclis'ten geçen Suriye tezkeresi ile birlikte olası askeri müdahalenin önü açılmıştır. Buna rağmen, Türkiye, sürecin başından itibaren tek başına askeri bir müdahale gerçekleştirmekten yana olmamış ve uluslararası bir müdahalenin gerçekleştirilmesi gerektiğini sıklıkla savunmuştur. (Erten, 2017:103).

Türkiye, iç savaşın ilk dönemlerinde doğrudan müdahale yöntemi yerine dolaylı askeri müdahalelerde bulunmayı tercih etmiştir. Bu doğrultuda, Türkiye, iç savaşın ilk döneminde ÖSO'nun kuruluşu ve örgütlenme sürecine ev sahipliği yaparken, çatışma sahasında da Katar ile birlikte belirli ÖSO gruplarına yönelik silah, askeri teçhizat ve eğitim desteği sağlamıştır (BBC Türkçe, 2018(b)). İç savaşın ilerleyen dönemlerinde ise ÖSO'nun örgütsüz yapısı ve çatışma sahasındaki önemini kaybetmeye başlamasına rağmen Türkiye, kendi dış politika hedefleri doğrultusunda hareket eden belirli ÖSO unsurlarını desteklemeye devam etmiştir. Bu çerçevede, ağırlıklı olarak Arap ve Türkmenlerden oluşan ÖSO unsurları; Türkiye ile işbirliğini sürdürerek, birlikte hareket etmişlerdir (AA, 2017(d)). Türkiye de ÖSO unsurlarını yeniden yapılandırma ve örgütlenme sürecine katkı vererek, 30 Aralık 2017 tarihinde otuza yakın ÖSO unsurunun birleşmesiyle oluşan Suriye Milli Ordusu (SMO) kurulmuştur. Türkiye'nin desteğiyle oluşan SMO, Fırat Kalkanı Harekât bölgesinde ele geçirilen bölgeleri; rejim, IŞİD ve YPG unsurlarına karşı savunmaktadır. Bununla birlikte, ilerleyen dönemde, Türkiye'nin Suriye'de gerçekleştireceği, Zeytin Dalı ve Barış Pınarı harekâtlarına da doğrudan katılarak, TSK unsurlarıyla birlikte hareket etmiştir (Orhan ve diğerleri, 2020:7). Bunun dışında, 4 Ekim 2019 tarihinde SKC ile

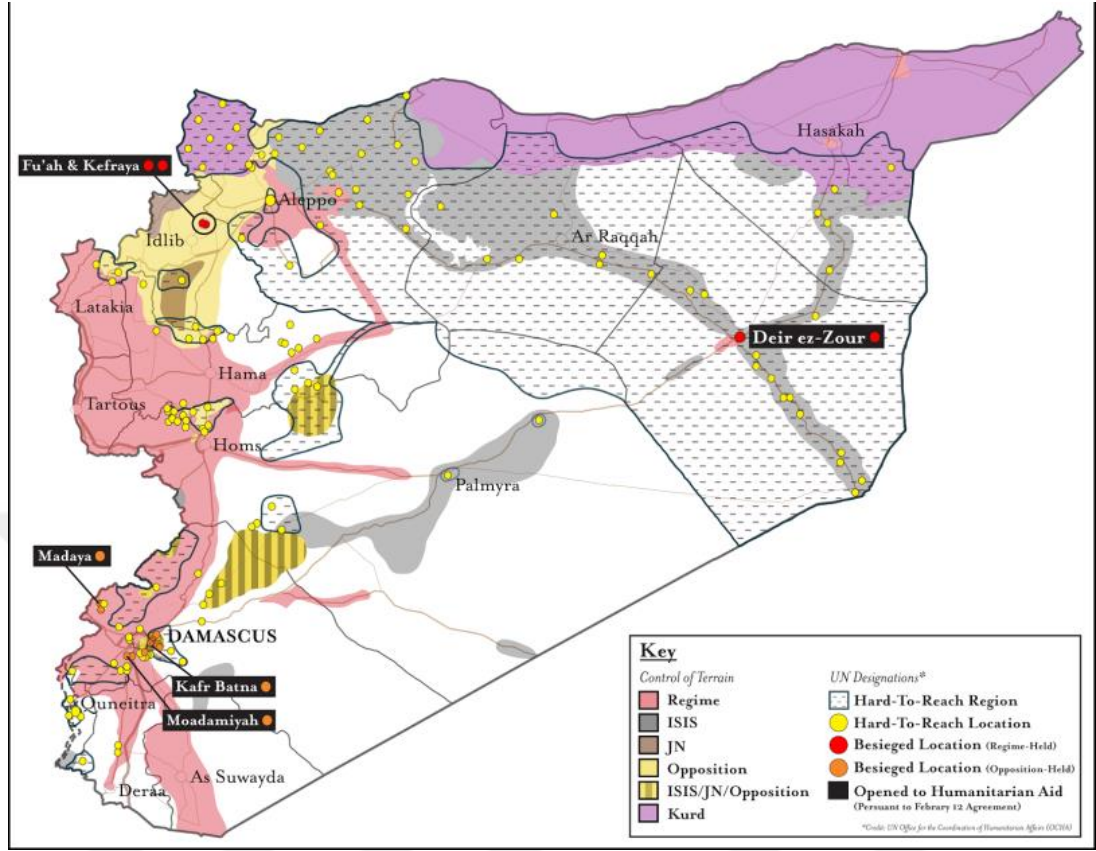
SMO unsurları Şanlıurfa’da biraraya gelerek iki koalisyonun Milli Ordu (Ceyşül Vatani) altında birleşmiştir (Euronews, 2019). ÖSO’dan Milli Ordu’ya evrilme sürecinin her aşamasında bahsi geçen yapıların Türkiye’den aldığı desteklere bağlı olarak; bu yapılar Türkiye’nin Suriye’deki kilit vekil aktörleri olarak değerlendirilmiştir (Yüksel, 2019:7).

Türkiye, İdlib bölgesinde radikal gruplar arasında yaşanan çatışmada, HTŞ (El-Nusra) karşısında, Suriye Kurtuluş Cephesi (SKC) içerisinde yer alan Ahraru’ş Şam Hareketini (AŞH) desteklediği ileri sürülmektedir (Durgun, 2017). Bu sebeple, İdlib bölgesinde faaliyet gösteren İslami muhalif gruplardan on beşinin bir araya gelmesiyle oluşan SKC’nin de TSK tarafından koordine edildiği iddiaları bulunmaktadır (Evrensel, 2018). Bu çerçevede, Türkiye’ye yönelik zaman zaman çatışma sahasındaki cihatçı örgütlerle işbirliği yaptığına yönelik eleştiriler yapılmaktadır (DW Türkçe, 2020).

2012 yılında keşif uçağının düşürülmesi sonrasında oluşan güvensizlik ortamına, Görsel 12’de görüldüğü üzere, IŞİD’in güçlenmesi, PKK/PYD/YPG’nin Türkiye ve Suriye’de etkinlik kazanması ve sınır güvenliği sorununun ortaya çıkması ve 2015 yılında Rus jetinin düşürülmesi olayları ile bölgedeki durum karmaşık bir hal almaya başlamıştır. Buna ek olarak, 2016 yılında Türkiye’de gerçekleşen Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ) darbe girişimi ile birlikte, Türkiye’nin güvenlik tehdidinin boyutu artmıştır. Dolayısıyla, Türkiye bu süreçler doğrultusunda iç ve dış politikada güvenlikçi bir yaklaşımı benimsemiştir (Yeşiltaş ve diğerleri:18). Bu çerçevede, 2016 yılında Türkiye, kendisine yönelik gerçekleşen terör eylemlerini, BM’nin 51. Maddesine dayanak oluşturarak “meşru müdafaa” hakkı çerçevesinde değerlendirmiş ve ÖSO birlikleriyle beraber “Fırat Kalkanı Harekâtı (FKH)’nı” başlatmıştır. Bu doğrultuda harekâtın üç amacı bulunmaktadır:

- IŞİD’in sınır güvenliğine olan tehdidin ortadan kaldırılması,
- YPG/PYD gibi terör örgütlerinin kanton bölge oluşturmasını önlenmesi,
- Terör örgütlerinden temizlenmiş güvenli bölge oluşturarak Suriyelilerin geri döneminin sağlanmasıdır (Yeltin, 2018:209).

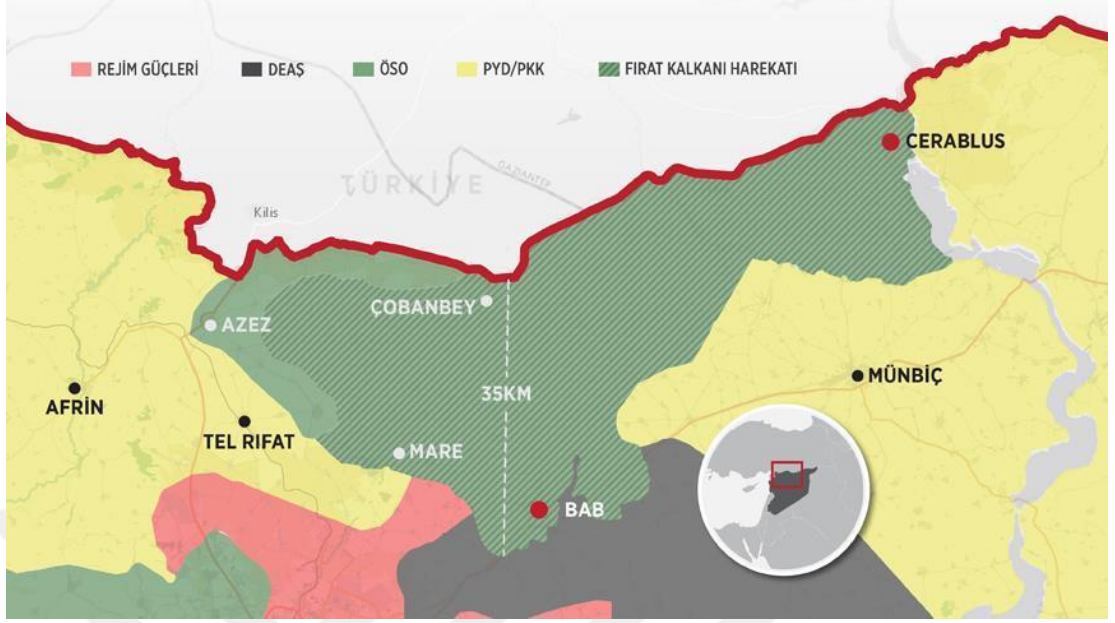
Görsel 12 FKH Öncesi Suriye Çatışma Sahası Genel Durum Haritası

Kaynak: (ISW, 2016)

Harekât ile birlikte Türkiye, doğrudan askeri müdahale yöntemini kullanmıştır. Harekâtın sonunda Görsel 13’de görüldüğü üzere Türkiye sınır güvenliğini belirli oranda sağlamış ve PYD ile olan mücadelesine devam etmiştir. FKH ile sahada önemli bir başarı gösteren Türkiye’ye, harekâtın IŞİD ile sınırlı kalmayıp YPG/PYD ile de aktif çatışma içerisine girilmesi, IŞİD ile olan mücadeleyi aksatacağı yönünde eleştirileri de beraberinde getirmiştir (Özalp, 2018:182-183).

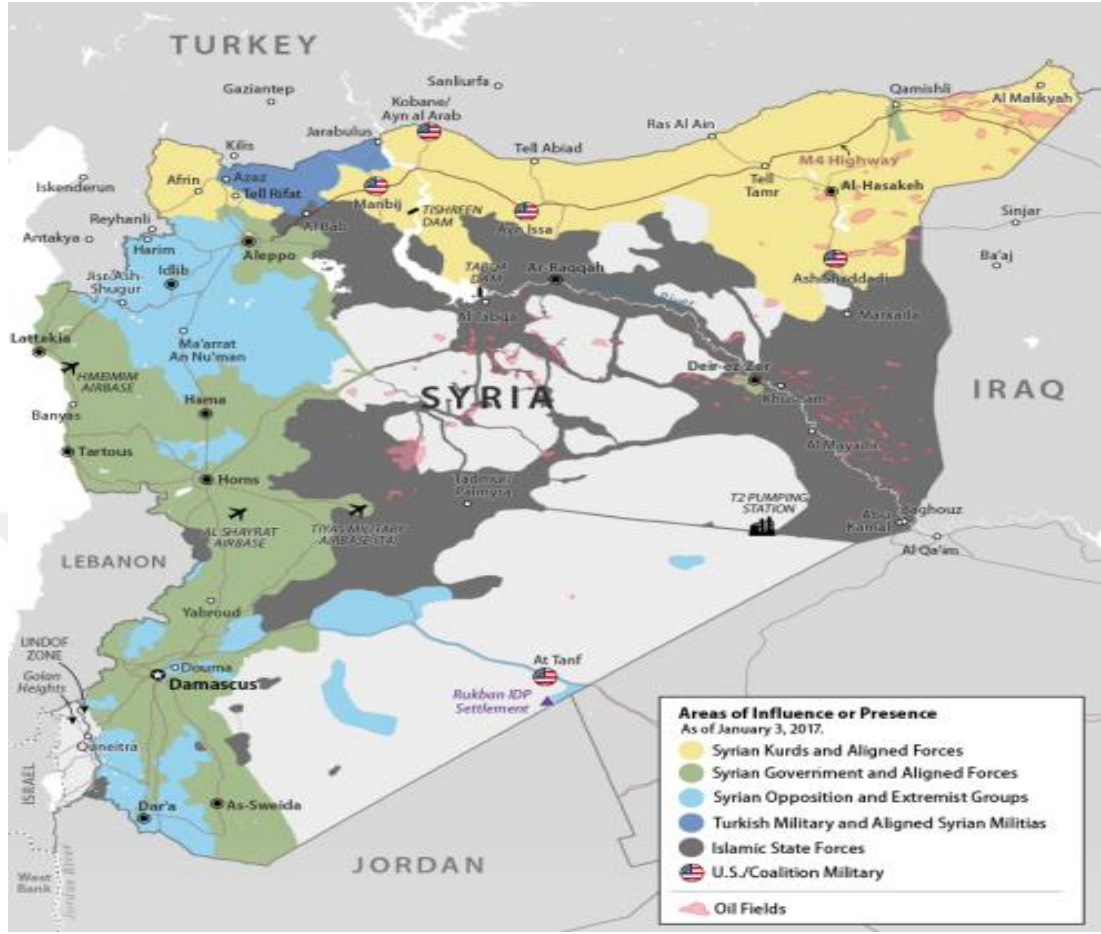
Görsel 13 Fırat Kalkanı Harekât Sahası

Kaynak: (AA, 2017(e))

Türkiye'nin bölgede gerçekleştirdiği ikinci askeri müdahale, Zeytin Dalı Harekâtı (ZDH)'dir. Bu harekât, Görsel 14'de görüldüğü üzere, FKH'den farklı olarak IŞİD ile mücadeleden çok Türkiye'nin sınır bölgesinde artan YPG/PYD etkisine yöneliktir. Bu doğrultuda, Türkiye, Afrin ile Kobani'nin birleşmesini "Kürt koridoru" projesinin en önemli ayağı olarak görmektedir. Dolayısıyla, YPG/PYD'nin Fırat Nehri'nin batısına geçerek Irak'tan Akdeniz'e uzanan bir koridor oluşturulması düşüncesi karşısında, Türkiye, askerî harekât düzenleme kararı almıştır (Varlık, 2018:4-5).

Görsel 14 ZDH Öncesi Suriye Çatışma Sahası Genel Durum Haritası

Kaynak: (Humud, Blanchard ve Nikitin, 2019:5)

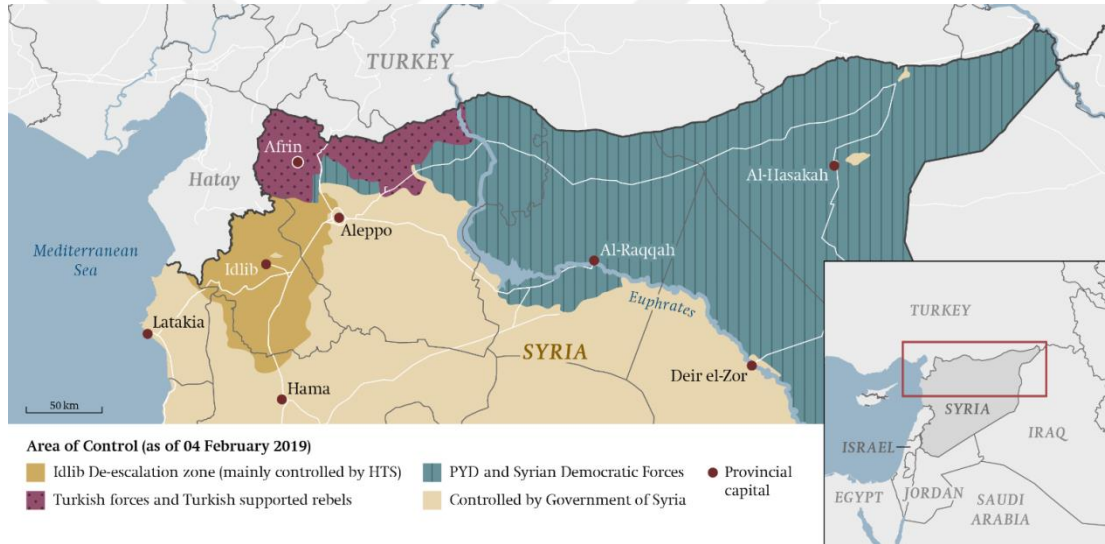
Bu çerçevede, Türkiye'nin, ZDH'yi gerçekleştirmek için nedenleri şu şekilde sıralanabilir:

- “10 bin kilometrekarelik bir alanın, ÖSO nüfuzuna geçmesini sağlamak.
- Doğu Akdeniz'e ulaşmayı hedefleyen PKK kuşağını tamamen engellemek.
- Türkiye'nin sınır illerinin güvenliğinin sağlanmasında ve Fırat Kalkanının korunmasında Afrin kritik önemdedir.
- Fırat Kalkanının güvenliğini ve devamını sağlamak.
- Terör örgütünün Akdeniz'e ve buradan dünyaya açılmasını engellemek.

- *Tel Rifat bölgesinin kontrolünü ele geçirerek sivillerin evlerine geri dönmesini sağlamak.*
- *ABD'nin terör örgütlerine desteğini önlemek” (Köylü, 2018:80).*

Görsel 15’de görüldüğü üzere, Türkiye, ZDH ile Suriye topraklarındaki etkisini daha da artırmış ve sınırında oluşabilecek bir “Kürt koridoruna” izin vermemiştir. Bununla birlikte, harekâtın IŞİD ile olan mücadeleyi olumsuz etkilediği ve Türkiye’nin yayılcı politika uyguladığı söylemleri nedeniyle uluslararası aktörler tarafından Türkiye eleştirilmiştir.

Görsel 15 ZDH Sonrası Suriye Çatışma Sahası Genel Durum Haritası

Kaynak: (Perthes, 2019:2)

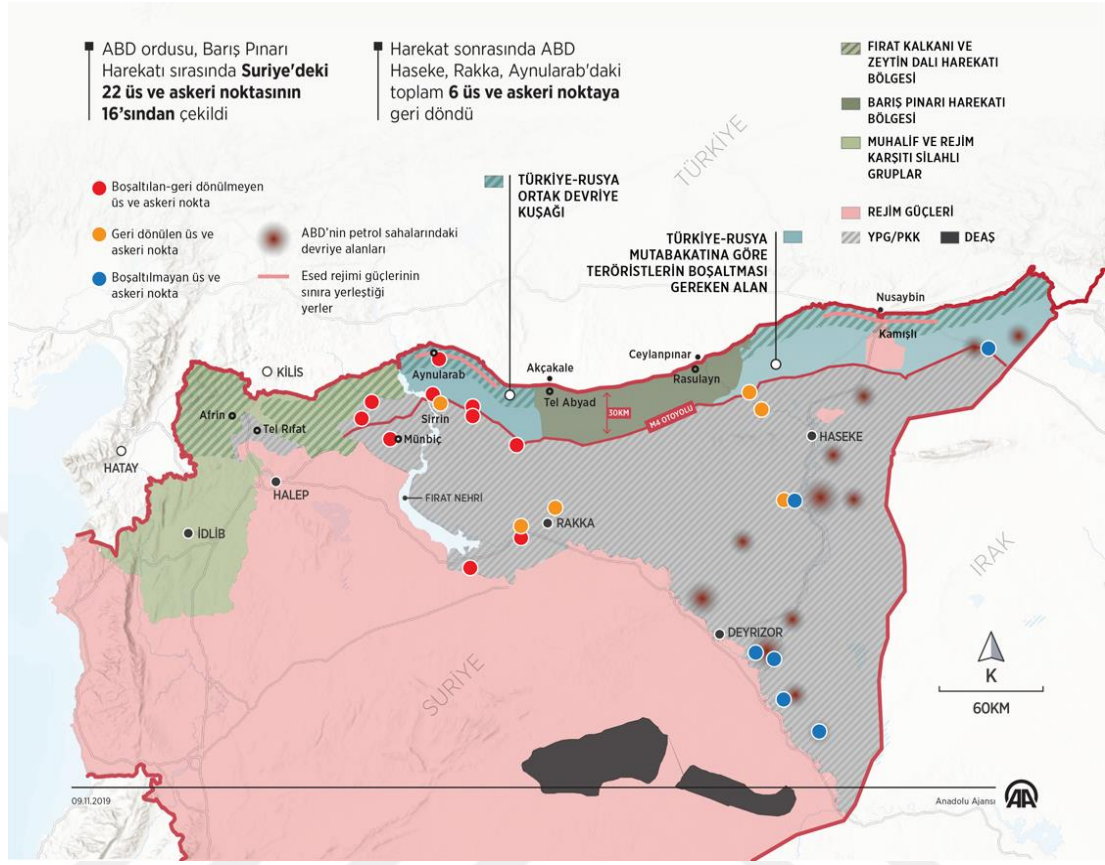
Türkiye’nin bölgede gerçekleştirdiği bir diğer müdahale, Barış Pınarı Harekâtı (BPH)’dir. Bu harekât, FKH ve ZDH’den farklı olarak Fırat nehrinin doğusundaki tehdit algısına yöneliktir. Bu doğrultuda harekâtın beş amacı bulunmaktadır:

- Suriye sınırınının 25-30 kilometre içerisinde güvenli bir bölge kurulmasını sağlayarak, Türkiye’nin ulusal güvenliğini tehdit eden PYD/YPG unsurlarını sınır hattından uzaklaştırılması,

- Terör örgütü PYD/YPG'nin ikmal hattı olarak kullandığı M4 karayolunu kontrol altına alarak, yasa dışı faaliyetlerini kontrol altına almak,
- Güvenli bölge içerisinde bir yaşam alanı oluşturarak, Türkiye'de geçici sığınma altında bulunan Suriyelilerin dönüşünü sağlama,
- Yeni bir göç dalgasının yaşanmaması için Suriye'nin kuzeyinde yaşayan bölge halkının güvenliğini sağlanması,
- Suriye'nin toprak bütünlüğünü koruyarak ülkenin bölünmesini engellemektir (Erol 2019:8; BBC Türkçe, 2019(d)).

Türkiye, BPH sonrası, Görsel 16'da görüldüğü üzere, PYD/YPG'nin Fırat'ın doğusunda devletleşme süreçlerini önleyerek siyasi kazanım elde etmiştir. Diğer bir ifadeyle, BPH'ye kadar Fırat nehrinin doğusunda oluşan statüyü kısmen de olsa sonlandırılmasının yanı sıra Suriye çatışma sahasında yeni bir hâkimiyet alanı kazanmıştır. Bununla birlikte, askeri olarak Fırat nehrinin doğusunda PYD/YPG kontrolündeki sınır 30 km dışında güvenli bir bölge oluşturma hedefi ABD ve Rusya'nın sürece dahil olmalarıyla yarıda kalmıştır (Orhan, 2019).

Görsel 16 BPH Sonrası Suriye Çatışma Sahası Genel Durum Haritası

Kaynak: (AA, 2019(b))

Türkiye'nin Suriye'de gerçekleştirdiği askeri operasyonlardan sonuncusu Bahar Kalkanı (BKH)'dir. Bu harekât, Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) unsurlarına saldırı düzenleyen, Suriye rejimi unsurlarını hedef almıştır. Bu yönüyle IŞİD veya PYD/YPG unsurlarına yönelik diğer müdahalelerden ayrılmaktadır.

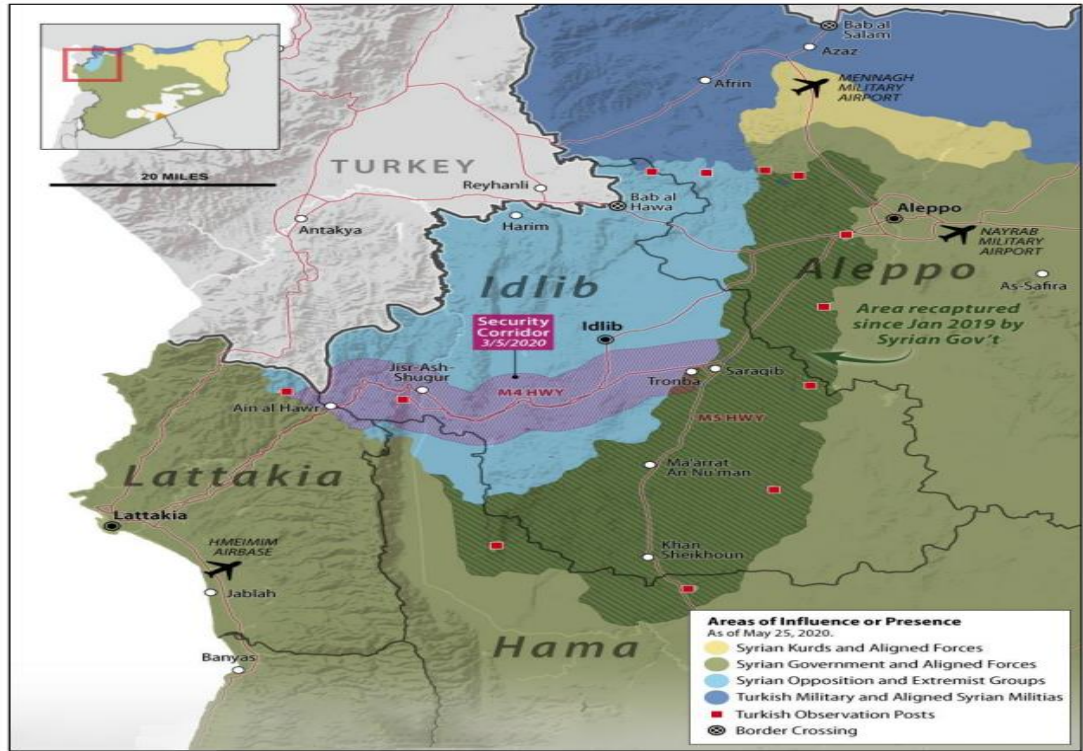
Türkiye'nin Suriye iç savaşında bir seferde en büyük kaybı (34 şehit) yaşadığı 27 Şubat 2020 tarihindeki saldırı sonrası, TSK, BKH'yi başlatarak, silahlı insansız hava aracı (SİHA), savaş uçakları ve topçu atışlarıyla Suriye Silahlı Kuvveti unsurlarına yönelik ağırlıklı hava operasyonları gerçekleştirmiştir (Milliyet, 2020).

Bu doğrultuda Türkiye'nin BKH'nin hedefleri şu şekildedir (Kasapoğlu ve Kaya, 2020):

- Suriye rejimine İdlib konusunun oldubitti ile bitecek tek taraflı bir çözümün mümkün olmadığını gösterme,
- Göç dalgasını önlemektir.

27 Şubat ile 5 Mart 2020 tarihleri arasında gerçekleşen saldırılarda 3138 rejim askeri öldürülürken; Suriye Silahlı Kuvveti unsurlarına ait çok sayıda uçak, helikopter, tank gibi askeri araç ve teçhizat imha edilmiştir (Mevlütöğlü ve Korkmaz, 2020:10-12).

Görsel 17 BKH Sonrası İdlib Çatışma Sahası Genel Durum Haritası

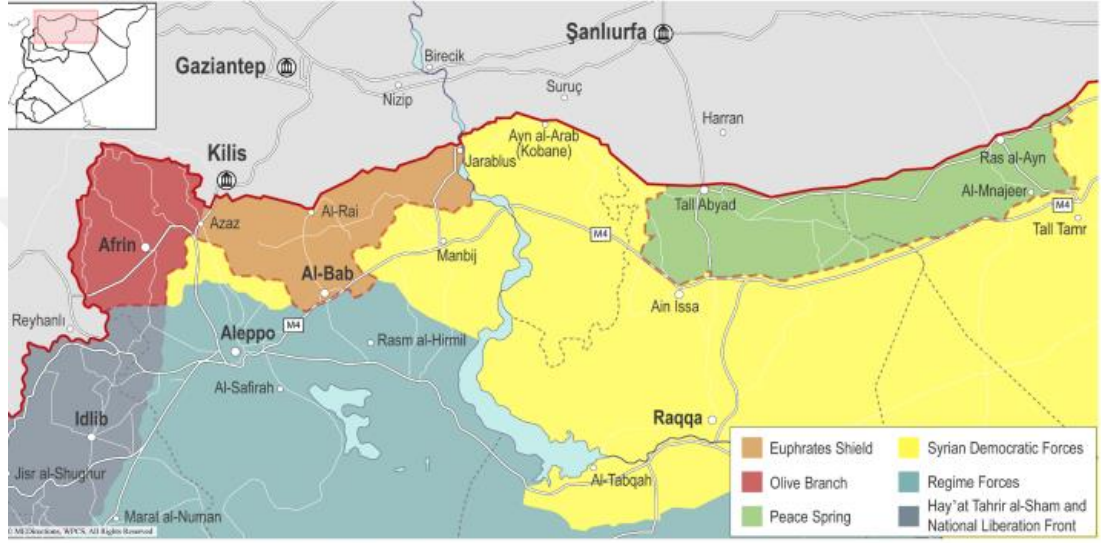

Kaynak: (Humud ve Blanchard, 2020:19).

5 Mart 2020 tarihinde Türkiye Cumhurbaşkanı R. T. Erdoğan ile Rusya Devlet Başkanı V. Putin arasında gerçekleştirilen Moskova görüşmesi sonucunda imzalanan Moskova mutabakatında sonucunda Görsel 17’de görüldüğü üzere İdlib bölgesi içerisinde bir güvenli koridor oluşturulması ve ateşkesin sağlanması üzerine BKH son bulmuştur (Özkızılcık, 2020:8) .

Dolayısıyla, Görsel 18’de görüldüğü üzere, FKH, ZDH, BPH ve BKH, Türkiye’nin üçüncü taraf aktör olarak Suriye’de doğrudan gerçekleştirdiği askeri müdahaleler olması bakımından önemli bir yer tutmaktadır.

Görsel 18 Askeri Müdahaleler Sonrası Türkiye’nin Suriye Çatışma Sahasındaki Genel Durum Haritası

Source: The Author. Graphic designer: Ayoub Lahouioui. December 2020

Kaynak: (Al- Hilu, 2021:03)

3.1.3.3. Ekonomik Müdahale

Türkiye’nin, Suriye’ye yaptığı reform çağrısının cevap bulmaması üzerine, Erdoğan, Esad’a güç uygulamaması çağrısında bulunmuş ve Ardından da Türkiye, Suriye’ye yönelik aldığı ekonomik müdahale adımlarını açıklamıştır:

- “Suriye’de halkıyla barışık meşru bir yönetim işbaşına gelene kadar Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi mekanizmasının askıya alınması.
- Suriye’de temel liderlik kadrosu mensubu olup, haklarında halka karşı şiddete ve hukuk dışı yöntemlere başvurduklarına dair iddialar bulunan bazı yetkililere seyahat yasağı konulması ve bu kişilerin ülkemizdeki

malvarlıklarının dondurulması; Suriye rejiminin kuvvetli destekçisi konumundaki tanınmış bazı işadamlarına da benzer tedbirlerin getirilmesi.

- *Suriye Ordusu'na her türlü silah ve askeri malzemenin satış ve tedarikinin durdurulması.*
- *Türkiye toprakları, hava sahası ve karasuları kullanılmak suretiyle üçüncü ülkelerden Suriye'ye silah ve askeri malzeme transferi yapılmasının uluslararası hukuka uygun olarak engellenmesi.*
- *Suriye Merkez Bankası ile ilişkilerin durdurulması.*
- *Suriye Hükümeti'nin Türkiye'deki finansal varlıklarının dondurulması.*
- *Suriye Hükümeti ile kredi ilişkilerinin durdurulması.*
- *Mevcut işlemler hariç, Suriye Ticaret Bankası (Commercial Bank of Syria) ile işlemlerin durdurulması.*
- *Suriye'deki altyapı projelerinin finansmanı için imzalanan Eximbank kredi anlaşmasının askıya alınması.” (TC Dışişleri Bakanlığı, 2011).*

Türkiye aldığı bu yaptırımlar ile birlikte üçüncü taraf aktör olarak doğrudan ekonomik müdahalede bulunmuştur. Türkiye'nin, Suriye'ye yönelik ekonomik yaptırım uygulamakta beklemesinin nedeni, ekonomik ilişkilerin olumsuz etkilenmesi ve Esad'ın reform yapabileceğine olan düşünceden kaynaklanmaktadır. Alınan bu kararlar sonucunda, Şam yönetimi de Türkiye'ye benzer yaptırımlar uygulama kararı almıştır.

3.1.3.4. İnsani Müdahale

2011 yılında Türkiye, ilk mülteci grubunu kabul etmesi ile birlikte önemli bir mülteci göçünün yaşanmasına neden olmuştur. Dolayısıyla, Türkiye, Suriye iç savaşında çatışmalara müdahil olmasının yanında, korunmaya muhtaç insanların güvenliğini sağlayarak, insani değerleri ön planda tutmuştur. Türk Kızılay'ı bu bağlamda, bölgede önemli çalışmalar yürütmektedir. Türkiye, gerçekleştirdiği askeri müdahaleler ile terörden temizlediği alanlara kurduğu kamu kurumlarıyla (sağlık, eğitim, iletişim vb.) bölge insanına yardımda bulunmaktadır (Öztop, 2019:115).

Türkiye, iç savaş başlangıcından itibaren, sivilin güvenliğinin sağlanması konusunda görüş bildirmektedir. Buna ek olarak, 4 milyona yakın mülteciye ev sahipliği yaparak da iç savaşta yer alan üçüncü taraf aktör olarak insani müdahalede bulunmaktadır. Türkiye, demokratik, laik ve çağdaş görünümüyle bölgeye örnek teşkil etmektedir. Dolayısıyla, yapılan insani müdahale bölgedeki imajının güçlenmesine katkı sağlamaktadır (Köseoğlu ve Çevikel, 2014:14).

Her ne kadar, Suriye'nin Türk keşif uçağını düşürmesi sonrasında bozulan Türkiye-Suriye ilişkilerinde taraflar birbirine ambargo uygulasa da Türkiye, insani yardımların ulaşması konusunda, hem geçiş ülkesi, hem de önemli bir yardım tedarikçisi olarak Suriye'deki insanlara yardımda bulunmaktan geri kalmamıştır (DW Türkçe, 2020(b)).

Türkiye'nin, Suriye'de gerçekleştirdiği askeri müdahalelerin, insani müdahale olarak değerlendirilmesi ise doğru değildir. Bu noktada Türkiye'nin mevcut tavrı şu şekilde açıklanabilir:

“Türkiye'nin tek taraflı insani müdahalesi söz konusu değildir. Türkiye'nin tek taraflı müdahalesi ise insani amaçlarla yapılan bir müdahale olmaktan ziyade Türkiye'nin egemenliğine zarar verebilecek terör örgütlerinin bertaraf edilmesi amacıyla yöneliktir. Türkiye, resmi söylemlerinde bunu dile getirmiştir. Türkiye'nin Kuzey Suriye'de yapmış olduğu müdahaleler neticesinde insani yararlar gözetilmiş olmakla birlikte, operasyonların temel amacı Suriye halkını derin acılardan kurtarmak değildir. Amaç, Türkiye Cumhuriyeti'nin egemenliğinin korunmasıdır.” (Hamurcu ve Özden, 2019:467). Dolayısıyla, Türkiye'nin Suriye iç savaşındaki insani müdahalesi, Suriyeli mültecilerin Türkiye'de koruma, eğitim ve sağlık gibi temel ihtiyaçlarının karşılanması üzerinedir.

Tablo 5 Suriye İç Savaşında Üçüncü Taraf Aktör Olarak Türkiye'nin Rolü

Türkiye'nin Üçüncü Taraf Aktör olarak rolü		
Motivasyon Unsurları	Çatışmanın Olumsuz etkilerinden kaçınma	-PYD/YPG ve IŞİD gibi terör örgütlerine bağlı oluşan ulusal güvenliğe yönelik tehditleri önleme, - Göç başta olmak üzere bölgede yaşanan insani krizleri önleme,
	Sonuç	Kısmen başarılı, sınır güvenliği ve ulusal güvenliği konusunda gerçekleştirdiği müdahaleler ile başarılı sonuçlar alırken, insani krizden en çok etkilenen ülke konumundadır.
	Etki sahibi olma isteği	-Bu değişim sürecinde aktif bir rol alarak, kendi lehine oluşacak bölgesel bir düzen oluşturma isteği
	Sonuç	Kısmen başarılı, rejim değişikliği gerçekleşmediği için istediği sonuca ulaşamamıştır. Ancak askeri müdahaleleri sonucunda, Suriye'nin kuzeyinde kontrol ettiği alan oluşturmaya bağlı olarak, çatışmanın çözümüne yönelik süreçlerde dikkate alınan bir aktör konumundadır.
	Tarihsel ve kimliksel bağlar	-Suriyeli Türkmenler aleyhine gelişecek durumları önleme, -Eski hâkimiyet coğrafyasında sorun çözücü aktör olma isteği (Neo-Osmanlılık hedefi),
	Sonuç	Başarısız, çatışma sahasında Türkmenlere yönelik operasyonları önlemekte ya da süreç içerisinde önemli bir aktör olmalarına dönük başarılı bir politika izlenememiştir. Ayrıca, çatışma sürecinde bölgesel önceliklerden, ulusal önceliklere yönelik bir dönüş yaşanmıştır.
	Sosyal barış ve uyum motivasyonu	-Suriye'de siyasi hakları güvence altına alınan demokratik rejimin temellerini oluşturma isteği (rol model olma hedefi)

	Sonuç	Kısmen başarısız, rejim değişikliği gerçekleşmediği için hedefine ulaşamamış olmakla birlikte, çatışmanın aktif olmasına bağlı olarak çatışma dinamiklerinin ne şekilde sonuçlanacağı belirsizliği devam etmektedir. Bu sebeple, Türkiye'nin çatışmanın çözümü ve dönüşümü süreçlerinde üstleneceği rol başarılı/başarısızlık cevabını belirleyecektir.
Müdahale Yöntemleri	Askeri	-Doğrudan askeri müdahaleler, *FKH, ZDH, BPH, BKH, *Türk-Rus-İran ortak gözlem noktaları kontrolü, *Türk-Rus devriyeleri, -Dolaylı askeri müdahaleler, Suriyeli silahlı muhalif gruplara yönelik eğitim, silah ve teçhizat yardımı.
	Siyasi ve Diplomatik	-Çatışmaları önlemeye yönelik arabuluculuk girişimleri, -Çatışmaları durması ve sonlanmasına yönelik bölgesel ve uluslararası toplantılarla rol üstlenme, -Siyasi karar alıcıların muhalif unsurları destekleyen demeçler, -Suriyeli muhalif grupların toplanması ve örgütlenme sürecine ev sahipliği yapma.
	Ekonomik	-Çeşitli işbirliği anlaşmalarının iptali ve rejimin bazı üyelerine yönelik doğrudan ekonomik yaptırımlar.
	İnsani	-Resmi rakamlara göre, 3 milyon 800 bine yaklaşan geçici sığınma altındaki Suriyelilerin koruma, eğitim ve sağlık gibi temel ihtiyaçlarının karşılanması.

Not: Bu tablo, Suriye iç savaşında üçüncü taraf aktör olarak Türkiye'nin rolünü analiz etme amacıyla yazar tarafından oluşturulmuştur.

Yukarıda ifade edilen Türkiye'nin Suriye iç savaşındaki üçüncü taraf aktör olarak rolüne ilişkin bilgileri Tablo 5 üzerinden değerlendirildiğinde, Türkiye'nin, Suriye'de ayaklanmaların ortaya çıktığı ilk günden bu yana sorunun çözümü yönünde politikaları savunduğu görülmektedir. Bu bağlamda, Türkiye en uzun sınır komşusu Suriye'de ortaya çıkacak olumsuzluklardan doğrudan etkilenecek olması

sebebiyle çatışmanın olumsuz etkilerinden kaçınmak için sorunun çözümüne yönelik bütün girişimleri desteklemiştir. Bunun yanı sıra, çatışmaların şiddetlenmesiyle birlikte, çatışma sahasında ortaya çıkan PYD ve IŞİD gibi terör örgütlerin varlığı Türkiye'nin ulusal güvenliği açısından tehdit oluşturması da yine müdahalede bulunmasında etkili olmuştur. Bunun dışında, Türkiye'nin sahip olduğu bölgesel güç olma hedefi ve Neo-Osmanlılık hedeflerinden dolayı eski hâkimiyet coğrafyası olan Suriye topraklarında yaşanan gelişmelerde sorunu çözen aktör olmayı tarihsel sorumluluğu olarak görmektedir. Buna bağlı olarak, Suriye sınırları içerisinde yaşayan Suriyeli Türkmenler ile arasındaki kimliksel bağ sebebiyle Türkmen unsurlarının aleyhine gelişmeleri engellemek amacıyla da müdahalede bulunduğu gözlenmektedir. Türkiye'nin Suriye çatışma sahasında uyguladığı müdahaleleri askeri, siyasi ve ekonomik olmak üzere üç başlık altında incelenmektedir. Türkiye'nin uyguladığı müdahaleler içerisinde askeri müdahaleler ile siyasi ve diplomatik müdahaleler ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye siyasi ve diplomatik olarak çatışmanın ilk aşamasından beri arabuluculuk girişimleriyle sonuçlandırılması için arayışlar içerisinde olduğu gözlenmektedir. Ancak bu arabuluculuk girişimlerini sonuçsuz kalması üzerine uluslararası konferans ve toplantılarla aktif bir politika izleyerek Suriye'deki çatışmaların durması ve sonlanmasını dönük oluşumları destekleyerek aktif bir rol üstlendiği görülmektedir. Bu noktadan hareketle, muhalif grupların örgütlenmesi ve uluslararası destek kazanması için Antalya ve İstanbul'da çeşitli toplantılara ev sahipliği yaptığı görülmektedir. Ayrıca, Suriye'nin dostları toplantıları, Cenevre görüşmeleri, Astana ve Soçi görüşmeleri gibi uluslararası toplantılara katılım göstermiş ve öncülük etmiştir. Bu bağlamda, Astana ve Soçi görüşmelerinde Rusya ve İran gibi Suriye'deki çatışma sürecinde rejim yanlısı politika izleyen üçüncü taraf aktörler ile işbirliği yaparak sorunun çözümüne yönelik aktif bir rol üstlenmiştir. Askeri müdahaleleri ise, bölücü terör örgütü PKK'nın Suriye kolu olan PYD'nin Suriye'nin kuzeyinde özerk bölge oluşturma riski, küresel terör örgütü IŞİD'in yükselişinin yaratacağı tehdidi önleme ve olası göçleri engelleme amacıyla Şah Fırat Operasyonu, Fırat Kalkanı Harekâtı, Zeytin Dalı Harekâtı, Barış Pınarı Harekâtı ve Bahar Kalkanı Harekâtı isimli operasyonlar düzenleyerek çatışma sahasında doğrudan müdahalede bulunduğu görülmektedir. Bu müdahalelere bağlı olarak Suriye'nin kuzeyinde kurduğu hâkimiyete bağlı olarak sınır güvenliğini sağladığı görülmektedir.

3.2. İRAN

3.2.1. İran Dış Politikasını Oluşturan Unsurlar

Suriye iç savaşında, bölgesel üçüncü taraf aktörlerden birisi olan İran'ın çatışma sahasında izlediği politikanın analiz edilebilmesi için, öncelikle İran'ın dış politika yapım sürecini etkileyen unsurların incelenmesi gerekmektedir. Bu noktadan hareketle, güçlü devlet yapısı, Fars milliyetçiliği, siyasi kültür, tarihsel tecrübeler, etnik yapı ve Şii İslam anlayışı gibi bağımsız değişkenler, İran dış politikasının oluşmasını etkilemektedir (Efegil, 2012:53).

İran dış politikasını oluşturan unsurlardan ilki, güçlü devlet yapısıdır. Tarihsel olarak İran devlet yapısı incelendiği zaman, her dönemde, sıkı ve düzenli bir şekilde işleyen kontrol mekanizmasının karizmatik lider etrafında toplanmasıyla oluşturulan güçlü bir yönetime sahip olduğu görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, İran'ın devlet yapısı, tarihsel olarak süreklilik göstererek varlığını devam ettirmektedir. Bu sebeple, İran İslam devriminde yönetici kademelerde bir değişim meydana gelirken; devletin yönetim yapısı genel manasıyla aynı kalmıştır (Kalaycı 2017:126). Bu bağlamda, lider etrafında oluşturulan geleneksel ve güçlü devlet yapısı, dış politikada karar alıcıların sınırlı bireylerden oluşmasına neden olmaktadır.

İran, Orta Doğu bölgesinin tarihsel ve kültürel yönden en eski medeniyetlerinden birisidir. Bu sebeple İran (Fars) milliyetçiliği, geniş bir coğrafyada hâkimiyet kuran Pers İmparatorluğu'na dayanmaktadır. Devrim sonrası İran dış politikasının, yayılmacı ve nüfuz alanı oluşturmaya dönük siyasetinin temeli de bu geçmiş ile bağ kurmasındandır (Kojoori-Saatchi, 2010:30). Bununla birlikte, İran dış politikasında, tarihsel övünçler kadar, yaşanmış olayların da etkisi görülmektedir. Bu bağlamda, İran'ın tarihsel hafızası da bölgesel ve küresel düzlemde tehdit algılamalarında kritik öneme sahiptir. İran'ın tarihsel tecrübesinin, dış politika sürecinde belirleyici unsur olmasının sebebi, tarih boyunca İran topraklarının farklı büyük güçler (Yunan, Arap, Türk, Moğol, Rus, İngiliz vs.) tarafından istilaya uğramasından kaynaklanmaktadır. İran'ın tarihsel olarak maruz

kaldığı bu müdahaleler, İran halkı ve yöneticileri üzerinde işgal edilme sendromu yaratmıştır (Efegil, 2012:54). İşgallerin dışında ekonomi ve siyasi dış müdahalelerin de İran dış politikasını şekillendirdiği görülmektedir. Bu noktadan hareketle, 1933 yılında yapılan petrol anlaşması, 1941’de Rıza Şah’ın işgalle iktidardan uzaklaştırılması ve 1953’te Başbakan Musaddık’a düzenlenen darbe süreci gibi dış müdahalelerin etkisine bağlı olarak İran siyasetinde, emperyalizm, Batı karşıtlığı ve bağımsız politika söylemlerinin ön plana çıkması, büyük oranda bu tarihsel hafıza ile ilişkilendirilmektedir (Arı, 2014:418-419). Diğer bir ifadeyle, tarihsel olarak büyük güçler tarafından İran’ın istila ve dış müdahaleye maruz kalması, her an dış müdahale ya da istilaya maruz kalacağı algısını oluşturmaktadır. Buna bağlı olarak, büyük güçlere karşı ihtiyatlı politikalar izlerken; bölge ülkeleriyle rekabetinde ise çatışma sahasına doğrudan müdahil olmayıp, vekil unsurlar üzerinden çatışmaya dahil olmaya özen göstermektedir.

Diğer taraftan, İran nüfusunun yüzde 51’ini Farisi gruplar oluşturmakla birlikte, yüzde 49’luk kısmını diğer topluluklar (Türk, Arap ve Ermeni) oluşturmaktadır. İran’ın çok etnikli bir yapıya sahip olması sebebiyle, kimlik oluşturma süreci etnik aidiyet çerçevesinde şekillenmemiş, bunun yerine üst kimlik üzerine inşa edilmesi amaçlanmıştır. Halkın yüzde 89’unun sahip olduğu Şii inancı bu süreçte belirleyici bir etken olarak görülmektedir (Saraçlı, 2008:164). Bu noktadan değerlendirildiğinde, İran’ın sahip olduğu bu heterojen etnik yapı, diğer devletlerin ülkedeki farklı gruplar üzerinden İran’a dış müdahale ya da istilada bulunacağı düşünceni benimsemektedir. Diğer bir ifadeyle, İranlı yöneticiler, ülkenin parçalı etnik yapısını bir tehdit unsuru olarak görmekte ve bu gruplara karşı şüpheli yaklaşmaktadırlar.

İran sahip olduğu jeo-stratejik konum ve tarihsel geçmişinden ötürü kendisini bölgenin geleceğini belirleyen güç olarak görmektedir. Bu noktada, devletlerin dış politikasının şekil almasında ulusal çıkarın önemli bir etken olduğu bilinmektedir. Bu etkeni oluşturan araçsalcı (instrumentalism) yaklaşıma göre, etnik ve dini gruplara duyulan aidiyet hissi ile grup içi ilişkiler beklenen çıkarlarla doğru orantılı bir şekilde gerçekleşir (Rabinovich, 2004:30-31). Bu açıdan değerlendirildiğinde, İran bölgesel hâkimiyet alanı kurmaya hedefini gerçekleştirmek için Şii azınlık grupları/Şiiliği bir araç olarak kullanmaktadır.

İran, yukarıda açıklanan unsurlar doğrultusunda oluşturduğu dış politikasında üç stratejik hedefi merkeze almaktadır. Bunlardan birincisi, dışa bağımlılığı sonlandırma ve kendi kendine yetebilen bir ülke haline gelme, ikincisi İran'ın caydırıcılık kapasitesini arttırmak ve sonuncusu ise bölgesel bir güç olan İran'ın bölgede meydana gelen stratejik ortama uygun hareket etmesini sağlamaktır (Doster, 2014:44). Bu bağlamda, 1979 İslam devrimi sonrası, İran, dış politikasını bu hedefler doğrultusunda şekillendirdiği görülmektedir.

3.2.2. İran'ın Müdahale Nedenleri

İran'ın, Arap ayaklanmalarının görüldüğü ülkelerde, monarşi rejimlerin yıkılması yönünde halk hareketlerini destekleyici politikalar izlediği görülmektedir. Ancak, Suriye'deki halk hareketinde ise diğer Arap ülkelerinde sergilediği politikanın aksine, muhalif grupları ilk günden itibaren görmezden gelerek, Esad rejimi lehine destek vermiştir. Bu bağlamda, İslam devrimi sonrası değişim gösteren İran'ın Suriye'ye yönelik dış politikası, Arap ayaklanmalarıyla birlikte farklı bir boyut kazanmıştır. İran, Arap ayaklanmalarının ilk döneminden itibaren Esad rejiminin devamını, kendi rejiminin devam etmesiyle eş değer görmektedir (Bilgetürk, 2018:400). Bu nedenle, İran, Arap ayaklanmalarının Suriye'de de yansımalarının görüldüğü ilk günden itibaren, bölgedeki stratejik ortağı Suriye rejimi lehine müdahalelerde bulunmaktadır. Buna göre, İran, Suriye'deki rejiminin varlığını devam ettirmesi yönünde politika izlemesinin çeşitli nedenleri vardır.

Bu nedenlerden ilki, İran'ın çatışmanın olumsuz etkilerinden kaçınma isteğidir. İran'ın Orta Doğu politikasına bakıldığında Irak, Suriye, Lübnan ve Körfez ülkelerindeki Şii unsurları kapsayan bir Şii hilali oluşturarak, Sünni bloğu çevreleme ve bölgenin liderliği rolünü üstlenmeyi amaçladığı görülmektedir. İran'ın bu hedefinden dolayı, Suriye'nin stratejik konumu, Şii hilali açısından hayati önem taşımaktadır. Bu bağlamda, İran'ın, Suriye üzerinden Hizbullah ve Hamas'a lojistik, askeri ve ekonomik destek sağladığı bilinmektedir (Polat, 2016(c):483). Dolayısıyla, Suriye, İran devrim ideolojisi doğrultusunda hareket eden Hizbullah, Hamas ve diğer direniş hareketleri için lojistik üst konumundadır.

Buna bağılı olarak İran, Lübnan ve Filistin sorunlarında da söz sahibi olmaktadır. İran, devlet dışı aktör olan Hizbullah ve Hamas'ın direniş mücadelesine destek vererek, hem büyük şeytan ve küçük şeytan olarak adlandırdığı ABD ve İsrail'e karşı dolaylı yoldan savaş açmış, hem de Filistin ve Şiiilerin gözünde prestij sağlamıştır (Oktav, 2011:34-35). Bu bağlamda, İran, Suriye'nin jeopolitik konumu sayesinde, Hizbullah ve Hamas üzerinde etki sahibi olarak, Orta Doğu bölgesindeki sorunlara, bölgesel güç olarak müdahale bulunurken; aynı zamanda İran'ın bölgede artan etkisiyle İran ile Suriye ittifakını da güçlendirmektedir.

Irak'ın işgalinden sonra İran önderliğindeki direniş cephesinin/Şii eksenin (İran, Suriye, Hizbullah ve Hamas) Orta Doğu bölgesinde güç kazanması üzerine, Şii eksen karşıtları, statükocu anlayışa sahip Arap rejimlerinin oluşturduğu Sünni blok, ABD ve İsrail tarafından direniş bloğunu zayıflatacak arayışlara yönelmiştir (Sinkaya, 2007:58). Bu doğrultuda, oluşturulan üç hedefe bakıldığında, ilki İran'ın kuşatılması, ikincisi Hizbullah'ın kuşatılması, sonuncusu ise Suriye'ye angajman uygulayarak direniş cephesinden çıkarılması ile karşılaşmaktadır. Bu hedefler, Arap ayaklanmalarının etkisiyle, İran rejiminin bölgesel ve küresel rakipleri tarafından Suriye üzerinden gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Suriye'de çatışmanın başlamasıyla birlikte, İran'ın bölgesel ve uluslararası rakiplerinin yaşanan krizden yararlanarak, mevcut yönetimi değiştirmeyi amaçladıkları görülmektedir. Başka bir ifadeyle, Suudi Arabistan başta olmak üzere Sünni bloğunu oluşturan Körfez ülkeleri ve Batılı ülkeler, muhaliflerin lehine çatışma sürecine destek vererek, Suriye'yi direniş cephesinden çıkarmayı ve Sünni bloğun içerisinde yer alacak bir biçimde yeni rejimin oluşturulmasını amaçlamaktadırlar (Erboğa, 2018:242-243). Bu nedenle, İran'ın Suriye rejiminin varlığını koruma politikası, İran devriminden bu yana uygulamaya çalıştığı Şii eksen hedefini ayakta tutma çabasıdır.

Bunun dışında İran, Suriye'de yaşanacak olası bir rejim değişikliği sonrası kendi üzerinde uluslararası baskının artacağını düşündüğü için, Suriye rejimine destek vermektedir. Bu bağlamda, İran'ın, tarihsel olarak farklı güçler tarafından istila edilmiş olmasının yarattığı tarihsel travma, dış politikasını İran toprakları dışında oluşturmaya çalışmasına sebebiyet vermiştir (Efegil, 2012:55). Başka bir ifadeyle, İran, bölgede "haydut devletler" olarak adlandırılan ülkelerden (Afganistan,

Irak, Suriye, Libya ve İran) Afganistan ve Irak'ın işgali ile Libya ve Suriye'de yaşanan gelişmelerin rejim değişikliğiyle sonuçlanması durumunda, sıranın İran toprakları ve rejime geleceği düşüncesidir.

İran'ın Suriye çatışmasına müdahalede bulunmasının ikinci nedeni ise Suriye rejimi üzerinde etkisini sürdürme isteğidir. Daha önce de vurgulandığı gibi, İran, Arap ayaklanmalarının görüldüğü ülkelerde monarşi rejimlerin yıkılması yönünde halk hareketlerini desteklerken, Suriye'deki Esad rejimi lehine destek vermiştir. Bu sebeple, Arap ayaklanmalarının görüldüğü diğer ülkelerde iktidar değişiklikleri yaşanırken; Suriye rejimi, İran'ın desteğiyle mücadelesini sürdürebilmektedir (Polat, 2016:489). Dolayısıyla İran, Suriye rejimine verdiği destek sayesinde, iç savaşın sonucunda varlığını devam ettirmesi durumunda, Suriye üzerine var olan siyasi etkisini sürdürmeyi amaçlamaktadır.

Genel hatlarıyla bakıldığında, İran'ın Suriye iç savaşında rejimi desteklemesi sadece bölgedeki önemli bir müttefikin korunması değildir. Başta Hizbullah ve Hamas olmak üzere dış politika ve savunma stratejisi açısından önemli unsurlarla bağlantısını sürdürme isteği de burada etkili olmuştur. Bu sayede, İsrail'e karşı caydırıcılık unsurlarını etkin bir biçimde elinde tutmak isteyen İran, Hizbullah ve Hamas ile olan ilişkileri çerçevesinde de Suriye'de olası bir rejim değişikliğini desteklememektedir.

3.2.3. İran'ın Müdahale Yöntemleri

Çalışmanın bu bölümünde İran'ın, çatışma sürecinde üçüncü taraf aktör olarak müdahale yöntemleri incelenecektir. Bu bağlamda, İran'ın Suriye iç savaşındaki müdahale yöntemlerini; siyasi, askeri ve ekonomik olmak üzere üç başlık altında incelenmektedir (Djalili ve Kellner, 2014:396).

3.2.3.1. Siyasi Müdahale

İran, Suriye'de halk ayaklanmasıyla başlayıp zamanla iç savaşa dönüşen çatışma sürecinde Suriye rejimi lehine siyasi desteği dönemsel koşullar ve zamana

bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Bu noktadan hareketle, Tahran yönetiminin, Suriye rejimi lehine gerçekleştirdiği siyasi desteği, Suriye'nin iç işlerine müdahale edilmesini engelleme, Suriye'ye küresel/bölgesel aktörler ya da uluslararası örgütlerin dış müdahalede bulunmasını önleme ve Esad rejiminin dış politikada yalnızlaştırılma çabalarını etkisiz kılmak üzerine inşa edildiği görülmektedir (Zibakalam, 2011).

Tahran yönetimi, Arap ayaklanmalarının etkisiyle Suriye'de meydana gelen protestoları bir iç sorun olarak görmektedir. Bu noktadan hareketle, Dini Lider Hamaney başta olmak üzere, üst düzey İranlı yöneticilerin, Esad rejimi gibi, yaşanan olayları terör olarak ifade ettiği görülmektedir. İran Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Ramin Mihmanperest, Ocak 2012 tarihinde yaptığı açıklamada, Suriye'de yaşanan gelişmeleri bir iç sorun olarak gördüklerini ve bu konuda kararı Suriye rejimi ile Suriye halkının vermesi gerektiğini ifade etmiştir (Yeşiltaş, 2014:78). İran'ın ayaklanmaları bu şekilde adlandırmasının nedeni, yaşanan gelişmeleri, Suriye'nin güvenliği ve bütünlüğünü tehlikeye atacak girişimler olarak değerlendirilmesi gerektiği düşüncesidir. Görüldüğü üzere, İran, Suriye'de yaşanan gelişmelerin bir iç sorun olduğunu, bu sebeple, uluslararası toplumun Suriye'nin iç işlerine karışmaması gerektiğini ifade etmektedir.

Suriye'de meydana gelen halk ayaklanmalarında muhalif unsurların askeri ve siyasi olarak örgütlenmeye başlamasıyla birlikte çatışmanın yoğunluk seviyesi artmaya başlamıştır. Bu aşamada İran, Suriye rejimine destek veren bir aktör olmasına yanı sıra, çok taraflı bir dış politika izleyerek çatışmanın sonlanmasını yönünde politika izlediği görülmektedir. Bu sebeple, Esad rejiminin devamını sağlayacak çözümün bulunması amacıyla muhalifler ile rejim arasında arabuluculuk girişimleri gerçekleştirmiştir (Djalili ve Kellner, 2014:399). İran'ın, muhalifler ile rejim arasında arabuluculuk girişiminde bulunma nedeni, Suriye'ye yönelik olası müdahalelerin önüne geçmek ve çatışmanın kendi içinde çözülmesi isteğinden kaynaklanmaktadır. Ancak, Suriye rejiminin halk hareketlerini bir tehdit olarak görmesi ve şiddet kullanarak olayları sert bir biçimde bastırma politikası, muhalif unsurların bölge ülkelerinden aldıkları desteklerle güç kazanması ve Tahran yönetiminin çatışmanın ilk aşamasından itibaren Esad rejimi yanlısı politik tutumu nedeniyle İran'ın arabuluculuk girişimi sonuçsuz kalmıştır.

İran, çatışma sahasında muhalif grupların askeri ve siyasi örgütlenmesini destek vermekten kaçınarak her fırsatta Suriye rejimine siyasi ve diplomatik desteğini sürdürmüştür. Bu çerçevede, Suriye'nin ve muhalif unsurların geleceğinin konuşulduğu Suriye'nin Dostları Toplantıları'na katılım göstermeyen Tahran yönetimi, bu toplantıları Suriye'nin seçilmiş ve meşru yönetimi yok saydığı için çözümden uzak, emperyalizm ve Siyonizm çıkarlarına hizmet eden faaliyetler olarak değerlendirmektedir (Neciye, 2019:839-841). Tahran yönetimi, çatışma sahasında muhalif unsurları, askeri, siyasi ve ekonomik olarak destekleyen Suudi Arabistan, Türkiye, Katar, ABD ve diğer Batılı ülkelerin izlediği politikaya muhalefet ederek, Suriye rejimine karşı olası müdahaleye engel olmaya çalışmıştır.

Suriye'de yaşanan ayaklanmalar bölge ülkeleri ve küresel güçlerin etkisiyle çatışma sahasının *iç savaşa* dönüşmesiyle birlikte Tahran yönetiminin, Suriye krizinde benzer politikalara sahip olduğu Rusya ve Çin gibi uluslararası aktörler ve Irak gibi bölge ülkeleriyle birlikte, siyasi bir çıkış yolu bulunması için işbirliği geliştirdiği görülmektedir (Awaad, 2020). Suriye iç savaşında temel stratejisini Esad'ın görevinde kalması üzerine inşa eden Tahran yönetimi, buna bağlı olarak, bölgesel ve küresel güçlerle işbirliği yaparak Baas rejiminin yalnızlaştırılması yönündeki politikaları etkisiz kılmayı, bu sayede Esad'a siyasi destek sağlamayı amaçlamaktadır.

İran, Suriye'de meydana gelen çatışma sürecinde Suriye'nin geleceğinden ziyade, Baas rejiminin, dolayısıyla Esad'ın geleceğini düşünmektedir. Bu noktadan hareketle, devrim muhafızları komutanı M. Ali Caferi'nin "Rusya'nın Esad'ın iktidarda kalmasını umursamayabilir, ancak İran'ın Başkan Esad'dan daha iyi bir seçeneği yok" beyanı Esad'ın, İran rejimi için önemini yansıtmaktadır (Yolcu, 2016:48). Tahran yönetiminin, Esad yanlısı tavizsiz politikası, iç siyasette eleştirilmesine neden olmaktadır. Bu çerçevede, Tahran yönetimi, iç siyasi aktörlerden gelen eleştirilere, Suriye'deki yönetimin devamı ile rejimin varlığını devam arasında bağ kurarak, Suriye politikasına meşruiyet sağlamaya çalışmaktadır (Yeşiltaş ve Caner, 2015:64). Diğer bir ifadeyle, İran yönetimi, Suriye çatışma sahasında meydana gelecek bir iktidar değişimi, İran rejiminin ulusal çıkarlarını etkileyeceği için, Suriye meselesinin iç siyaseti ilgilendiren bir konu olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır.

3.2.3.2. Askeri Müdahale

Ocak 2011'den itibaren Suriye'de hissedilemeye başlanan halk hareketlerinin henüz şiddet içeren çatışmaya dönmediği *görünen çatışma* aşamasında, ayaklanmaların bastırılması amacıyla, Tahran yönetiminin telefon ve internet bağlantılarının kontrol edilmesini sağlayacak teknik danışmanlık desteği sunduğu gözlemlenmektedir. Esad rejimine teknik destek sağlamanın dışında, 2009 yılında İran'da meydana gelen protesto (Yeşil Hareket) girişiminin bastırılmasında ön plana çıkan Besic Güçleri'ni İran'ın Suriye'ye göndermesi, çatışma sürecinin ilk aşamasında gerçekleşmiştir (Joffé, 2012:3). Dolayısıyla, İran'ın çatışmanın ilk aşamasındaki askeri desteğinin, ayaklanmaların kontrol altına alınmasına yönelik sınırlı bir askeri ile teknik destekten ibaret olduğu ifade etmektedir.

İran'ın Suriye iç savaşındaki askeri müdahalesinin ikinci aşaması, çatışma sahasında muhalif unsurların askeri örgütlenmeye başlamasıyla birlikte, Suriye ordusundaki çözümler ve ayrılmalara bağlı olarak, Suriye rejiminin artan asker ihtiyacının İran tarafından sağlanmasıdır. Bu aşamada, İran askeri desteğini vekil unsurlar ve İran'ın farklı ülkelerden (Afganistan, Pakistan, Irak ve Yemen) getirdiği Şii milisler ile sağlamaktadır (Bucala, 2017:3). Bu bağlamda, İran çatışmanın ikinci aşamasında doğrudan müdahil olmayıp, vekalet savaşı üzerinden çatışma sürecine etki etmiştir.

İran'ın çatışma sahasındaki askeri müdahalelerinde son aşama ise çatışmaların iç savaşa dönüşmesinin ardından doğrudan müdahale olarak gerçekleşmiştir. Bu aşamada, Tahran yönetimi, Suriye'deki iç savaşta, bölgesel ve küresel aktörlerin muhalif unsurlar lehine sağladığı destekle örgütlenen muhalif örgütler karşısında, Esad rejiminin ordusunun, Şii milislerin ve vekil aktörlerin yetersiz kalması üzerine, çatışma sahasına kendi askeri birliklerini dahil etmiştir (Deep, 2018:9). Diğer bir ifadeyle, Suriye'de yaşanan gelişmelerin bir iç savaşa dönüşmesiyle birlikte, İran'ın askeri müdahale stratejisinde değişme yaşanmış ve İran, DMO'nun Kudüs Gücü başta olmak üzere kendi silahlı güçleriyle çatışma sahasında faaliyet göstermeye başlamıştır.

3.2.3.3. Ekonomik Müdahale

Suriye ekonomisinin yaşanan iç savaşa bağlı olarak olumsuz yönde etkilendiği bilinmektedir. Ekonomi de yaşanan bu durum neticesinde, Esad rejimine yönelik yaşanacak olumsuzlukları engellemek amacıyla İran, Suriye rejimine ekonomik açıdan en büyük destek sağlayan ülkelerden birisi olmuştur. Tahran yönetiminin, Esad rejimine sağladığı ekonomik destekler genel manasıyla, indirimli ya da ücretsiz petrol ürünleri satışı, mali yardım ve krediyi kapsamaktadır (Al-Saadi, 2015; Financial Tribune, 2017).

Daha öncede vurgulandığı üzere, Suriye ekonomisi için önemli bir ihrac kalemi olan petrol, iç savaşın etkisiyle birlikte önemli bir darbe almıştır. Bu bağlamda, Suriye sahip olduğu petrolü dış piyasaya satışını gerçekleştiremediği gibi iç piyasanın da ihtiyaçlarına cevap verememiştir. BP Dünya Enerji İstatistikleri 2019 raporuna göre; Suriye, 2011 yılında 353 bin varil günlük petrol üretimi kapasitesi, 2018’de yüzde 90’dan fazla düşerek günlük 24 bin varile gerilediği ifade edilmektedir (BBC, 2019). Bu sebeple İran, petrol transferleriyle Suriye’nin iç piyasada ki petrol ihtiyacını karşılayarak, bu açığı telafi etmeye yönelik politikalar izlemektedir.

İç savaş boyunca İran’ın, Suriye rejimine transfer ettiği petrol miktarı ve maliyeti konusunda kesin bir veri bulunmamakla birlikte, yayınlanan araştırma raporları veya gazete haberleri üzerinden İran’ın, Esad rejimine verdiği desteğin boyutlarını kısmen de olsa görülmektedir. Bu bağlamda, 2021 yılı Mart ayında YPG’nin kontrolündeki petrol sahalarında petrol sevkiyatını durdurmasının ardından İran, Esad rejimi kontrolündeki bölgelerde meydana gelen yakıt krizine karşı, bölgeye üç haftalık yakıt ihtiyacını karşılayacak 3 milyon varili aşan petrolü aktardığı görülmektedir (Hürriyet, 2021). Benzer şekilde, İran’ın 2015 yılının ilk iki çeyreğinde 10 milyon varil petrolü ücretsiz olarak Suriye rejimine gönderdiği ifade edilmektedir (Bloomberg, 2015).

AB ve ABD’nin 2011 yılında Suriye rejimine yönelik yaptırım kararı alması üzerine Tahran yönetimi Aralık 2011’de, Suriye ile ticaret anlaşması imzalayarak iki

ülke arasındaki ticaret hacmini arttırmayı hedeflemiştir. İran'ın, bu hedeflerin gerçekleşmesi için Esad rejimine dönük çeşitli krediler verdiği görülmektedir. Bu bağlamda, Temmuz 2013'te İran, Esad rejimine 4,6 milyar dolarlık kredi açmıştır. Suriye rejimi bu krediyi, İran'dan aldığı ihtiyaç gıda ürünlerinin ithalatı ve petrol ürünlerinin transferi ücretini karşılaması için kullanmıştır (Al-Khalidi, 2013). Diğer bir ifadeyle İran, bölgesel ve küresel aktörlerin yaptırımlar aracılığıyla Esad rejimini politika değişikliğine mecbur bırakacak politikaları etkisiz kılarken, diğer yandan da vermiş olduğu krediler ile Esad rejimi üzerinde etki sahibi olmayı hedeflemektedir.

İran'ın, Esad rejimine verdiği ekonomik desteğin mali değeri konusunda net bir bilgi bulunmamakla birlikte, BM ve Arap Birliği'nin eski özel temsilcisi Stanffan de Mistura'ya göre İran, iç savaş süresince yılda ortalama 6 milyar dolara yakın bir ekonomik destek sunduğunu ifade etmiştir. Benzer şekilde, bazı analizlere göre, Suriye iç savaşında İran, rejimi desteklemek için, krediler, petrol transferleri, Şii milisleri için yapılan harcamalar ve silah alımları dahil yıllık 15-20 milyar dolara yakın harcama yapmaktadır (Sinkaya, 2017).

Tablo 6 Suriye İç Savaşında Üçüncü Taraf Aktör Olarak İran'ın Rolü

İran'ın Üçüncü Taraf Aktör olarak rolü		
Motivasyon Unsurları	Çatışmanın Olumsuz etkilerinden kaçınma	- Bölgedeki sayılı müttefik ülkelerden birisinde iktidar değişiminin yaratacağı olumsuz etkilerden kaçınma, *Bölgesel bir üssü kaybederek Hizbullah ile doğrudan bağlantısının kesilmesi, *İşgal veya rejim değişikliği sırasının İran'a geleceği düşüncesi, -Bölgesel rekabette Suudi Arabistan karşısında, kaybetmemek, -Bölgesel politikalardan dışlanmayı önleme.
	Sonuç	Başarılı, doğrudan müdahaleleri ya da bölgesel/küresel aktörlerle işbirliği yaparak Suriye'de mevcut Esad rejiminin devamını sağlamıştır.
	Etki sahibi olma isteği	-Mevcut Suriye rejimi üzerinde var olan etkisini sürdürme isteği.
	Sonuç	Başarılı, rejimin devam etmesinde oynadığı kritik önem sebebiyle mevcut rejim ile olan stratejik bağının daha da güçlenerek etki gücü artmıştır.
Müdahale Yöntemleri	Askeri	-Doğrudan askeri müdahaleler, *DMO bağlı, KG aracılığıyla muhalif unsurların ilerleyişini durdurma, *İran-Rus-Türk ortak gözlem noktalarının kontrolü, -Dolaylı askeri müdahaleler, * Hizbullah ve Şii milisler üzerinden vekil savaşı yürütme çabaları *Suriye rejimine teknik, silah ve askeri teçhizat destekleri.
	Siyasi ve Diplomatik	-Suriye rejiminin yalnızlaştırmasına dönük bölgesel/uluslararası çalışmaları engelleme politikaları, -Suriye rejimine yönelik uluslararası müdahaleleyi engelleme politikası, -Siyasi karar alıcıların Suriye rejimiyle uyumlu ve destekleyici demeçler, -Çatışmanın durması ve sonuçlanmasına yönelik Astana Platformunda aktif rol üstlenme.
	Ekonomik	-Rejimin varlığını sürdürmesi için hibe ve krediler ile halkın temel gıda ihtiyaçlarının karşılanması

Not: Bu tablo, Suriye iç savaşında üçüncü taraf aktör olarak İran'ın rolünü analiz etme amacıyla yazar tarafından oluşturulmuştur.

Yukarıda özetlendiği şekliyle, İran'ın Suriye iç savaşındaki üçüncü taraf aktör olarak rolüne ilişkin bilgileri Tablo 6 üzerinden değerlendirildiğinde, İran, Arap ayaklanmalarının ilk ortaya çıktığı dönemde, ayaklanmaları destekleyen bir görüntü sergilemiştir. Ne var ki olayların Suriye'ye yansısıyla birlikte, Arap ayaklanmalarının başlangıcında izlediği politikanın tam tersi pozisyonda yer alarak, mevcut rejimin devamı yönünde politika izlemiştir. İran'ın bu çelişkili politik davranışının altında ulusal çıkarları ve hedeflerinin etkisi görülmektedir. Bu bağlamda, Suriye'de Esad rejiminin varlığının sona ermesi İran açısından bir müttefik kaybetmenin ötesinde bölgesel politikaları için kritik bir üssü kaybetmesi anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle, İran, Suriye üzerinden Lübnan ve Filistin meselesi gibi bölgesel sorunlara müdahalede bulunarak, bölgesel aktörlük rolünü güçlendirmektedir. Dolayısıyla, Suriye'de olası bir rejim değişikliği İran'ı bölgesel politikaların dışında kalmasına neden olacaktır. Bu sebeple, İran, Suriye'de ayaklanmaların ilk ortaya çıktığı andan itibaren Esad rejimi lehine siyasi ve diplomatik, askeri ve ekonomik müdahalelerde bulunduğu görülmektedir. İran'ın uyguladığı bu müdahalelerden en çok etkili ve aktif bir şekilde kullandığı müdahale yönetimi askeri müdahaledir. İran askeri müdahaleleri çatışmanın ilk başında teknik destek ve danışmanlık olarak sunduğu görülmekle birlikte çatışmanın şiddetlenmesine bağlı olarak Şii milis unsurlar ile Hizbullah gibi vekil unsurları kullanmıştır. Son aşamada ise KG üzerinden İran'ın doğrudan müdahalede bulunduğu gözlenmektedir. Siyasi müdahalesi ise genel olarak Esad rejiminin uluslararası toplum nezdinde yalnızlaştırılmasına dönük çalışmaları devre dışı bırakma üzerine kurulmuştur. Bununla birlikte, çatışmanın durması ve sonuçlanmasına dönük Astana ve Soçi görüşmelerine Rusya ve Türkiye ile birlikte katılım göstererek çözüme yönelik en somut adımların atılmasına öncülük etmiştir. Ekonomik müdahaleleri ise rejimin varlığını sürdürmesine dönük olarak iç savaş döneminde çöken ülke ekonomisini ayakta tutmaya dönük hibe ve krediler sağlamanın yanı sıra halkın temel gıda ihtiyacının karşılanması gibi çeşitliliği bulunmaktadır.

3.3. SUUDİ ARABİSTAN

3.3.1. Suudi Arabistan Dış Politikasını Oluşturan Unsurlar

Suudi Arabistan'ın dış politikasında etkili olan dört başlık ön plana çıkmaktadır. Bunlar; (1) dini unsurlar, (2) Arap davası, (3) petrol, (4) bölgesel istikrar ve güvenlidir (Rieger, 2016:2-10).

Suudi Arabistan'ın iç ve dış politikasının merkezinde Sünni İslam'ın Vahhabi yorumu üzerine inşa ettiği İslami düşünce sistemi yer almaktadır. Bu bağlamda, Suudi Arabistan devleti, kendi kimliğini komşu ülkelerden beslenen milliyetçilik veya vatanseverlik anlayışından ziyade, Kuran ve Sünnet gibi İslami değerlere bağlı gelişen Vahhabi düşünce üzerinden tanımlamaktadır. Bu düşünce anlayışına bağlı olarak, gelişen İslami yönetim anlayışı, Suudi Arabistan'ı siyasi anlamda model ülke olarak ortaya çıkarmaktadır (Cleveland, 2008:468). Bu sebeple, bölgede farklı bir İslami düşünce etrafında şekillenen yeni bir devlet yönetiminin ortaya çıkması, bölge üzerinde Suudi Arabistan devleti için tehdit ve rekabet oluşturmaktadır (Jahner, 2012:40-41). Diğer bir ifadeyle, İran devrimiyle birlikte Şii inancı etrafında oluşan İran, Vahhabi düşünce yapısına sahip bölgenin model ülkesi Suudi Arabistan tarafından bir meydan okuma olarak görülmektedir.

Suudi Arabistan dış politikasında etkili olan ikinci unsur, Arap davasına bağlılıktır. Suudi Arabistan'ın bugünkü toprakları, İslam inancının doğduğu yer olan ve İslamiyet açısından kutsal sayılan iki şehir (Mekke ve Medine) sınırları içerisinde yer almaktadır. Bu sebeple, Suudi Arabistan devleti, kendisini, İslamiyet'in temsilcisi ve koruyucusu olarak görmektedir (Efegil, 2013:106). Buna bağlı olarak Suudi Arabistan dış politikası, Arap dünyası ve İslamiyet ile ilgili konularda belirleyici aktör olmayı amaçlamaktadır.

Suudi Arabistan'ın, ülke ekonomisinde önemli bir yer tutan petrol gelirleri, aynı zamanda dış politikasını oluşturan unsurlardan birisidir. Suudi Arabistan'ın dış politikada tercih ettiği maddi yardımın ve fon stratejisinin bu gelirlere bağlı olduğu görülmektedir (Vassiliev, 2013:809). Suudi Arabistan yönetimi, bölgede, enerji transferinin güvenliği ve fiyat istikrarını önemsemektedir. Bu bağlamda, Suudi

Arabistan sürekli artan petrol üretimi ve istikrarsız petrol fiyatlarından ziyade, bütün petrol üretici ülkelerin daha önceden belirlenmiş kotalara göre petrol üretimi gerçekleştirmesini savunmaktadır (Diriöz, 2012:97). Diğer bir ifadeyle, petrol üretim kapasitesindeki ani artmalar ve arz-talep dengesine bağlı olarak petrol fiyatlarında gerçekleşecek olan fiyat azalması, milli gelirinin büyük bir kısmı petrol gelirlerinden oluşan Suudi Arabistan için ekonomisinde olumsuz etki yaratacağından, bu olumsuzluğun görülmesini önleme Suudi Arabistan'ın öncelikli amaçlarından.

Suudi Arabistan dış politikasının oluşmasında etkili olan son unsur ise bölgesel güvenlik ve istikrardır. Suudi Arabistan'ın toprak bütünlüğü ile ülke rejimine yönelik tehditler genellikle bölge ülkelerinden kaynaklanmaktadır (Menoret, 2016:1-2) Bu sebeple, Suudi Arabistan, başta ABD olmak üzere, iyi ilişkiler kurduğu Batılı ülkelere bağlı olarak bölgede statükocu bir politikanın devamını savunmaktadır. Bu bağlamda, Suudi Arabistan bölgesel güvenlik politikası; Yemen ile Körfez Şeyhlikleri üzerinde hegemon güç olmak, Orta Doğu'da kendisi dışında bölgesel bir gücün ortaya çıkışını engellemek ve Arap politikasının radikalleşmesinin önüne geçmek üzerine kuruludur (Hinnebusch, 2003:131)

3.3.2. Suudi Arabistan'ın Müdahale Nedenleri

Suudi Arabistan, Arap ayaklanmalarının etkisiyle ortaya çıkan Suriye iç savaşında, Esad rejimi aleyhine politika izlediği görülmektedir. Suudi rejiminin bu politikasında etkili olan nedenler, genel olarak, çatışmanın olumsuz etkilerinden kaçınma isteği ve yeni kurulacak rejim üzerinde etki sahibi olmasından kaynaklanmaktadır.

Suudi Arabistan, Suriye'de yaşanan çatışma sürecinde muhalif hareketleri destekleyerek, Suriye'de iktidar değişiminin gerçekleşmesi yönünde bir politika izlemektedir. Suudi Arabistan'ın izlediği bu politika, Arap ayaklanmalarının ortaya çıkmasından sonra izlediği politikalar ile tezatlık oluşturmaktadır (Akdoğan, 2014:470). Bu bağlamda, Suudi Arabistan, Arap ayaklanmalarının görülmeye başladığı Orta Doğu bölgesinde halk ayaklanmalarını eleştiren bir politika izlemiştir. Bu politikada, Suudi Arabistan'ın bölgede statükonun devamını savunması etkili

olmaktadır. Ancak, Suriye’de yaşanan halk ayaklanmalarında ise farklı bir politika izlemeyi tercih etmiştir. Burada etkili olan en önemli etken ise İran’ın, Suriye üzerinde kurmuş olduğu nüfuzun varlığı ve bu nüfuzun bölgenin diğer ülkelerine de yayılma ihtimalidir (Erboğa, 2018:238). Diğer bir ifadeyle, Suudi Arabistan’ın Arap ayaklanmalarının ilk başından beri savunduğu politikaların Suriye’de farklılık göstermesi, bölgesel rekabet içinde olduğu İran’dan kaynaklanmaktadır.

Suriye ile İran arasındaki müttefiklik ilişkisi ve buna bağlı gelişen Hizbullah bağlantısı, Suudi Arabistan’ın bölgesel güvenlik politikaları açısından bir tehdit oluşturmaktadır. Bu bağlamda, Suudi Arabistan, Şii hilali tehdidinin ortadan kalkması için, İran’ın Orta Doğu bölgesinde etki alanını azaltmaya yönelik politikaları desteklediği bir gerçektir (Manfreda, 2019). Diğer bir deyişle, Suudi Arabistan’ın, Suriye politikasını şekillendiren ana başlık, İran’ın bölgesel etkinliğini kırmaktır.

Suudi Arabistan’ın Suriye iç savaşına müdahil olması üzerinde etkili olan nedenlerden birisi de İran tehdidine karşılık, başta ABD olmak üzere, Batılı müttefiklerin istediği destekten yoksun olmasıdır. İran ile Suudi Arabistan rekabeti incelendiğinde, bölgede küresel bir gücün etkin olmadığı dönemler ile bölgesel dinamiklerin değişmeye başladığı zamanlarda, iki ülke arasında rekabet ve güven ortamı ortaya çıktığı görülmektedir (Oktav, 2011:170-174). Bu bağlamda, dönemin ABD Başkanı Obama’nın dış politika önceliğini Orta Doğu bölgesinden Pasifik bölgesine kaydırmasıyla, iki ülke arasında denge unsuru olacak küresel bir aktör bulunmadığı görülmektedir. Bu sebeple, bölgede bir küresel gücün bulunmamasına bağlı olarak, İran’ın bölgede hâkimiyet alanını genişletmeye yönelik politikaları, Suudi Arabistan için tehdit olarak algılanmıştır (Pollack, 2013:15-17). Bu noktadan hareketle, İran ile Suudi Arabistan, mevcut güç boşluğuna bağlı olarak, bölgede yaşanan gelişmelerde karşı karşıya gelmektedir.

Suudi Arabistan’ın, Suriye iç savaşına yaklaşımda etkili olan bir başka konu ise iç savaş sonucunda ortaya çıkacak yeni durumdur. Bu sebeple, Suriye’de yaşanan gelişmeleri sadece Esad rejimi üzerinden değerlendirmeyen Suudi yönetimi, Esad sonrası ortaya çıkacak yeni rejimin Suudi Arabistan’ın bölgesel politikalarına bir tehdit oluşturup oluşturmayacağını da dikkate almaktadır (Akdoğan, 2014:479). Başka bir ifadeyle, Suudi Arabistan, Esad rejiminin varlığından rahatsız olmakla

birlikte, iç savaş sonucu oluşacak bir iktidar değişikliğinin de etkilerini düşünmektedir.

İç savaş sürecinde Esad rejimi karşısında güçlenen Müslüman Kardeşler ile IŞİD gibi muhalif terör unsurlarının varlığı, Suudi Arabistan dış politikası açısından bir tehdit oluşturmaktadır. Bu bağlamda, Suudi Arabistan ile Müslüman Kardeşler arasında farklı ideolojik görüşün varlığı ve tarihsel tecrübelerle bağlı olarak Müslüman Kardeşlerin bölgede güç kazanma ihtimali, Suudi rejimi açısından bir tehdit oluşturmaktadır (Acar, 2018:66-70). Benzer şekilde, IŞİD'in çatışma sahasında güçlenmesi de Suudi Arabistan için bir tehdit olarak değerlendirilmektedir. IŞİD'in sözde halifelik ilanı ve devlet olduğunu açıklaması sonrası bölge ülkelerinin ulusal sınırlarını ortadan kaldırmaya yönelik çalışmaları, başta Suudi Arabistan olmak üzere, bölge ülkeleri için ciddi bir güvenlik riski taşımaktadır. Burada, Suudi Arabistan'ın, başta ABD olmak üzere Batılı devletler ile iyi ilişkileri içerisinde olması IŞİD açısından Suudi rejiminin Batının destekçisi olarak görülmesine de imkân sağlamaktadır (Yiğit, 2016(b):495-498). Dolayısıyla, mevcut güvenlik tehditleri göz önüne alındığında, Suudi Arabistan'ın dış politikasında ve ideolojisinde kendisine uygun bir muhalif grubun yönetimi ele geçirmesini istediği bir gerçektir. Bu bağlamda, Suudi Arabistan'ın Suriye'de olan bir iktidar değişikliğiyle, yeni rejim üzerinde etki sahibi olmayı amaçladığı ifade edilebilir.

3.3.3. Suudi Arabistan'ın Müdahale Yöntemleri

3.3.3.1. Siyasi Müdahale

Suudi Arabistan'ın Suriye iç savaşında siyasi müdahalesi ilk olarak Esad rejiminin meşruiyetini sorgulatma ile bölgesel ve uluslararası örgütler nezdinde yaptığı girişimler neticesinde, Suriye'nin uluslararası toplumdan dışlanmasını amaçladığı görülmektedir. Bu bağlamda, Orta Doğu bölgesinde etkin olan İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) ve Arap Birliği örgütlerinde Suriye rejimine yönelik yaptırım kararları alınmasında Suudi Arabistan'ın etkisi çok net bir biçimde gözükmektedir

(Erboğa, 2018:242). 16 Ekim 2011 tarihinde Mısır'da gerçekleştirilen Arap Birliği Dışişleri Bakanları toplantısında, Suriye'nin Arap Birliği üyeliğinin askıya alınmasında Suudi Arabistan'ın diplomatik etkisi söz konusu olmuştur (Küçükkeleş, 2012:8). Benzer şekilde, 15-16 Ağustos 2012 tarihinde Kahire'de gerçekleştirilen İİT 4. Olağanüstü Zirvesi'nde, Suriye'nin İİT üyeliğinin askıya alınmasında da Suudi Arabistan kralı Kral Abdullah'ın etkisi görülmektedir (TC Dışişleri Bakanlığı, 2012(d)). Riyad yönetiminin bu girişimleri, Esat rejiminin meşruiyetinin sorgulanması ve uluslararası/bölgesel örgütlerden dışlanarak, dış politikada yalnızlaştırılması için önemli birer girişim olarak değerlendirilmektedir.

Suudi Arabistan rejiminin ikinci stratejisi ise İran'ı çatışma çözümüne yönelik bütün girişimlerin dışında bırakmaktadır. Bu bağlamda, Cenevre görüşmeleri başta olmak üzere, Suriye iç savaşını çözmeye yönelik arabuluculuk girişimlerinden İran'ın tecrit edilmesinde Riyad yönetiminin etkisi görülmektedir. Suudi Arabistan'ın, Suriye krizinde İran'ı etkisizleştirmeye yönelik politikası, sadece Tahran yönetimiyle sınırlı değildir. Buna göre Suudi Arabistan, İran'ın bölgede etkin bir aktör olmasına katkı sunan aktörleri de saf dışı bırakmaya çalıştığı bilinmektedir (Erboğa, 2018:242). Özellikle, Hizbullah'ın, çatışma sahasında İran'ın etkisine bağlı olarak Esad rejimine verdiği destekten dolayı Riyad yönetimi Hizbullah gibi bölgede Suriye çatışma sahasında İran'ın çıkarlarına hizmet eden gruplarında etkisini kırmaya yönelik politikalar izlediği görülmektedir. Bu bağlamda, Riyad yönetiminin öncülüğünde Körfez İşbirliği Teşkilatı, Hizbullah'ı terör örgütü ilan etmiştir (AA, 2016). Daha açık bir ifadeyle, Riyad yönetimi bir yandan, Tahran yönetiminin Esad rejimi lehine verdiği desteğin etkisini kırmaya yönelik politikalar izlerken; bir yandan da İran'ın çatışma sahasında etkin bir aktör olmasına katkı sunan Hizbullah gibi devlet-dışı unsurların hareket alanlarına ket vurarak İran'ı bölgede yalnızlaştırmayı amaçlamaktadır.

Üçüncü politika ise Suriye iç savaşında yer alan muhalif gruplar arasında şekillendirilmektedir. Buna göre, Suudi Arabistan, bu grupların, hem kendi içlerinde, hem de bölgesel ve uluslararası çözüm arayışlarında koordinasyonu sağlamayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, Aralık 2015'te Suriyeli silahlı ve silahsız muhalif grupları Yüksek Müzakere Komitesi isimli çatı örgüt bünyesinde Riyad'da bir araya getirdiği görülmektedir. Bu toplantıya, Suriye Muhalif ve Devrimci Güçler

Koalisyonu'ndan 9 temsilci, Şam merkezli Ulusal Koordinasyon Heyeti'nden 5 temsilci, silahlı muhalif gruplardan 10 temsilci ve bağımsızlardan 8 temsilci katılım göstermiştir. Muhalif gruplar içerisinde geniş katılımlı ve temsil etkisi güçlü bir şekilde oluşturulmaya çalışılan bu toplantı sayesinde Riyad yönetimi, muhalif grupların birlikte hareket edebilecekleri bir yapı oluşturmayı amaçlamıştır (Karakurt, 2016). Diğer bir deyişle, Riyad yönetimi, muhalif gruplar üzerinde oluşturduğu bu etkiyle, uluslararası toplum nezdinde Suriye iç savaşın çözümüne yönelik arabuluculuk girişlerinde önemli bir aktör olarak ön plana çıkmaya çalışmaktadır.

3.3.3.2. Askeri Müdahale

Suudi Arabistan'ın Suriye iç savaşında askeri müdahaleleri genellikle muhalif unsurlara silah ve askeri teçhizat malzemesi temini olarak gerçekleşmiştir. Riyad yönetiminin, doğrudan askeri müdahale yöntemleri yerine, dolaylı askeri müdahaleyi tercih etmesinin altında birkaç farklı neden bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Suudi Arabistan'ın dünyanın en büyük silah tedarikçisi ülkelerinden birisi olmasına rağmen, bölgede önemli bir askeri gücünün varlığından söz edilmesinin mümkün olmamasıdır. İkinci neden ise Arap ayaklanmalarının etkisiyle Orta Doğu bölgesinin genelinde protesto girişimleri olduğu için bölgede İran ile sürekli bir rekabet halinde olmalarıdır. Buna bağlı olarak, Riyad yönetimi, zaten dış politikada etki gücü sınırlı olan askeri gücünü, Körfez bölgesinde kullanmayı tercih etmiştir (Erboğa, 2018:238). Bu sebeple, Suudi Arabistan, Suriye çatışma sahasında genellikle vekil aktörler üzerinden askeri müdahalede bulunmayı tercih etmiştir.

Suudi Arabistan'ın, Suriye iç savaşında askeri müdahalelerini şekillendiren etkenler incelendiğinde ise üç aşama göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki, iç savaşın başlamasıyla birlikte Riyad yönetiminin kendine yakın gördüğü muhalif unsurlara askeri teçhizat desteğinde bulunurken aynı zamanda ABD'nin de çatışma sahasına müdahalede bulunmasını beklediği aşamadır. Bu bağlamda, Ürdün üzerinden Suriye'de rejime karşı mücadele eden muhalif unsurlara, tanksavar ve tüfek başta olmak üzere çeşitli silahların Suudi Arabistan tarafından temin edildiği görülmektedir (Sly ve Young, 2013). Benzer şekilde, Suudi Arabistan yönetimi

muhafif unsurların güçlenmesi ve Suriye’de yaşanan çatışmanın Esad rejimi aleyhine dönüşmesi için, karadan havaya, füzelerin verilmesi yönünde strateji izlemiştir. Bu bağlamda, muhafif unsurlara karadan havaya füzeler temin edilerek, rejimin düzenlediği iddia edilen kimyasal saldırılarda veya hava saldırılarında helikopterlerin ve uçakların devre dışı bırakılması planlanmıştır (CNN Türk, 2016).

İkinci aşama ise Suudi Arabistan’ın Suriye politikasını yöneten istihbarat başkanı Bender bin Sultan’ın görevden alınması sonucunda, muhafif unsurlara yapılan yardımların daha kontrollü bir şekilde gerçekleştirilmesidir. Bu dönemden önce Suudi Arabistan, çatışma sahasındaki muhafif unsurların tümüne yardımda bulunurken, ABD’nin telkinleri sonucunda aşırı radikal muhafif unsurlara verilen desteği kesmiştir (Mazzetti ve Apuzzo, 2016).

Son aşama ise Suudi Arabistan’da meydana gelen iktidar değişikliğinin sonucunda Prens Selman’ın iktidara gelmesiyle birlikte başlamıştır. Bu aşamada, Suudi Arabistan, Arap ayaklanmaları sürecinde Mısır’da görüş ayrılığı yaşadığı Türkiye ile ilişkileri geliştirmiştir. Bu dönemde, aynı zamanda P5+1 ülkeleri ile İran arasında imzalanan nükleer anlaşma sebebiyle, çatışma sahasına ABD’nin doğrudan müdahalede bulunmaktan kaçındığı söylenebilir. Dolayısıyla, Riyad yönetimi yaşadığı güven ikilemini ortadan kaldırmak için Suriye çatışma sahasında daha sert bir politika izlemeye başlamıştır (Erboğa, 2018:239). Bu bağlamda, Suudi Arabistan, IŞİD ile mücadeleye destek sağlamak adına, Türkiye’de bulunan İncirlik üssüne dört adet F-16 savaş uçağı, bir adet C-130 tipi kargo uçağı ile otuz özel kuvvet personelini konuşlandırmıştır. Bu noktada, Suudi Arabistan yönetiminin, aslında IŞİD ile mücadele adı altında, çatışma sahasında bölgesel ve uluslararası müdahaleler için meşruiyet oluşturmaya çalıştığı gözlenmektedir (Evrensel, 2016).

3.3.3.3. Ekonomik Müdahale

Suudi Arabistan’ın dış politikasında, uyguladığı ekonomik yardımlar ve destekler önemli bir yer edinmektedir. Bu yardımlar, Riyad yönetiminin uluslararası toplum nezdinde bölgesel aktör olarak görülmesine katkı sunmuştur. Suudi Arabistan, ekonomik gücünü çatışma sahasında aktif bir şekilde kullanarak taraflar

üzerinde etki sahibi olmaya çalışırken, yaptığı bu yardımlar kriz bölgesinde destek verdiği unsurların güçlenmesine de katkı sağlamıştır (Oktav, 2011:79). Bu bağlamda, Suudi Arabistan'ın Suriye çatışma sahasına ekonomik müdahalesi, üç stratejik temel üzerinde şekillenmektedir.

İlk olarak, Suudi Arabistan, muhalif unsurları maddi olarak destekleyerek, çatışmanın muhalif unsurlar lehine sonuçlanmasını amaçlamaktadır. Bu bağlamda, muhalif unsurların askeri teçhizat giderlerinin bir kısmını karşılamasının yanı sıra, muhalif unsurların sahada varlığını sürdürebilmeleri için gerekli olan maddi güç kaynakları da Riyad yönetimi tarafından temin edilmiştir (Erboğa, 2018:244). Diğer bir ifadeyle, muhalif unsurların çatışma sahasında varlıklarını sürdürmesi için gerekli olan teçhizat ve temel ihtiyaç giderlerini Riyad yönetiminden aldıkları maddi destekle sürdürmektedirler.

İkinci olarak, Suudi Arabistan önemli bir petrol ihracatçısı olması sebebiyle, sahip olduğu bu ekonomik gücü Suriye iç savaşının diğer aktörlere karşı bir baskı olarak kullanmış ve bu sayede çatışma sürecini kendi lehine şekillendirmeye yönelik politikalar izlemiştir. Bu bağlamda, Suudi Arabistan, petrol fiyatlarını düşürmeye yönelik politikalar izleyerek, ülke ekonomisi petrol gelirlerine bağlı aktörler üzerinde caydırıcı politikalar geliştirmiştir. Buradan hareketle, Riyad yönetiminin, petrol fiyatları üzerinden Suriye iç savaşında Esad rejimi lehine hareket eden Rusya ve İran'ın politikalarını değiştirmeye yönelik strateji izlediği görülmektedir. Ancak, Suudi Arabistan'ın bu politikası, İran ve Rusya ekonomisinin yanı sıra, kendi ekonomisini de olumsuz yönde etkilemiştir. Bu bağlamda, ülke gelirlerinin başlıca iki kaleminden birisi olan petrol ihracından kazandığı gelirlerin azalmasına karşılık Rusya ve İran'ın Suriye politikalarında bir değişiklik meydana gelmemiştir (Schanzer ve Zilberman, 2015). Diğer bir ifadeyle, Riyad yönetimi açısından bu politika, dış siyasette istenilen etkiyi yaratmadığı gibi, iç siyasette yeni sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Suudi Arabistan'ın ekonomik müdahalesindeki üçüncü strateji ise iç savaş sonucunda Esad rejiminin değişmeyeceğinin anlaşılması üzerine, savaşın sona ermesi ve barış sürecinin başlatılmasından sonra, Suriye'nin yeniden yapılandırılmasına yönelik çabalardır. Bu bağlamda, iç savaş sonucunda Suriye'nin birçok şehrinin yıkılmış olmasının yanı sıra, ekonomisinin çökmüş olması sebebiyle yeniden

yapılanma sürecinde Esad rejiminin sermaye ihtiyacı bulunmaktadır. Savaş sonrası süreçte, İran ile Esad rejimi arasında ikili ilişkilerin devam edeceği öngörülebilir bir süreç olmakla birlikte, Riyad yönetimi sahip olduğu ekonomik gücünü kullanarak Esad rejimine sağlayacağı finansal destek ile İran'ı dengelemeyi amaçlamaktadır. Bu sebeple, savaş sonrası Riyad yönetiminin hedefi, bölgedeki en büyük rakibi olan İran'ın, en önemli müttefiki Suriye ile yakınlaşarak, İran'ın etki alanını daraltmaya yöneliktir (Rakipoğlu, 2021). Başka bir ifadeyle, iç savaş sürecinde dış politika hedeflerine ulaşamayan Riyad yönetimi, savaş sonrası oluşacak yeni dönemde Esad rejimi ile iyi ilişkiler kurarak, İran'ı bölgede dengelemeye yönelik yeni stratejiler geliştirmektedir.

Tablo 7 Suriye İç Savaşında Üçüncü Taraf Aktör Olarak Suudi Arabistan'ın Rolü

Suudi Arabistan'ın Üçüncü Taraf Aktör olarak rolü		
Motivasyon Unsurları	Çatışmanın Olumsuz etkilerinden kaçınma	-Bölgede İran, Suriye, Irak ve Hizbullah üzerinden oluşan Şii Hilali tehdidi, - Bölgede oluşan otorite boşluğu sebebiyle İran'ın giderek artan etkisi.
	Sonuç	Başarısız, yetersiz askeri gücü, coğrafi uzaklığı ve bölgesel/küresel aktörlerin stratejik müdahaleleri sebebiyle, *Rejim değişikliğini sağlayamadığı gibi İran'ın Suriye'de güçlenmesini de engelleyememiştir.
	Etki sahibi olma isteği	-Suriye'de kendi lehine bir iktidar değişikliği gerçekleştirme isteği, *Yeni iktidar üzerinden, İran'ın Şii hilali tehdidini ortadan kaldırma, *Bölgesel rekabette, İran karşısında kazanma isteği, *Bölgede politika belirleyici ana aktör olma isteği.
	Sonuç	Başarısız, rejim değişikliği gerçekleşmediği için istediği sonuca ulaşamamıştır.
Müdahale Yöntemleri	Askeri	- Silahlı muhalif unsurlara para, silah ve askeri teçhizat desteği sağlayarak vekil savaşa yöneterek dolaylı müdahaleleri bulunmaktadır.
	Siyasi ve Diplomatik	- Suriye rejimini yalnızlaştırmaya yönelik bölgesel örgütler nezdinde girişimlere öncülük etmiştir, -Siyasi karar alıcıların Suriye rejimi aleyhine, muhalif unsurlar lehine verdiği demeçler.
	Ekonomik	-Ekonomik gücünü kullanarak; * siyasi silahlı muhalif unsurların örgütlenme sürecine maddi destekler, *Rejim yanlısı tarafların politika değiştirmeleri için petrol fiyatları üzerinden baskı oluşturma.

Not: Bu tablo, Suriye iç savaşında üçüncü taraf aktör olarak Suudi Arabistan'ın rolünü analiz etme amacıyla yazar tarafından oluşturulmuştur.

Yukarıda ifade edildiği şekliyle, Suudi Arabistan'ın Suriye iç savaşındaki üçüncü taraf aktör olarak rolüne ilişkin bilgileri Tablo 7 üzerinden değerlendirildiğinde, Suudi Arabistan, bölgesel çıkarlarından dolayı Orta Doğu bölgesinde statükocu bir görüşe sahip olduğu için, Arap ayaklanmaları sonrası ortaya çıkan rejim karşıtı gösterilere karşı bir pozisyon almıştır. Bununla birlikte, olayların Suriye'ye yansımalarının ardından, İran gibi Suudi Arabistan'da, Arap ayaklanmaları konusunda genel politikasıyla çelişen bir tutum sergilemiştir. Bu bağlamda, Suudi Arabistan diğer Arap ülkelerinde yaşanan ayaklanmaların karşısında bir politika izlerken Suriye'de rejim karşıtı bir politikayı destekleyerek iktidarın değişmesi yönünde stratejiler geliştirmiştir. Suudi Arabistan'ın bu çelişkili politikasının ana sebebi bölgesel alanda en büyük rakibi olan İran'ın sadık müttefiki olan Suriye'de gerçekleşecek bir rejim değişikliğiyle hem İran'ın hâkimiyet coğrafyasını kısıtlama imkânı elde edecek olması hem de Suriye'de kendi politik çıkarlarına sahip yeni bölgesel bir ülkenin ortaya çıkma ihtimalinden kaynaklanmaktadır. Bunun dışında, İran'ın Şii eksenini olarak adlandırılan İran, Irak, Suriye ve Hizbullah üzerinden Ortadoğu bölgesinde kazandığı bölgesel gücün ortadan kaldırılmasıdır. Başka bir ifadeyle, Suriye'de yaşanan bir iktidar değişikliği ile İran'ın oluşturduğu Şii eksenin lojistik üssünün ortadan kalkacak olmasıdır. Bir diğer etken ise, Suudi Arabistan'ın başta ABD olmak üzere iyi ilişkiler içerisinde olduğu Batılı ülkelerin Suriye krizinde aktif olarak yer almaktan kaçınmaları Suudi Arabistan'ı zorunlu olarak çatışma sahasında etkin bir aktör olmasına neden olmuştur. Bu sebeplere bağlı olarak Suudi Arabistan'ın çatışma sahasındaki müdahale yöntemlerini askeri, ekonomik ve siyasi olarak üç başlık altında incelenmesi mümkündür. Bu müdahale yöntemleri arasında en aktif olarak kullandığı unsur ekonomik müdahaleler görülmektedir. Suudi Arabistan ülke gelirinin önemli bir kısmını savunma harcamaları oluşturmasına rağmen bölgede söz sahibi olmasını sağlayacak askeri bir gücü bulunmamaktadır. Bu sebeple, Suudi Arabistan, genellikle sahip olduğu petrol ve dini gelirlere bağlı olarak ekonomik destekleri bir dış politika unsuru olarak kullanmaktadır. Suriye çatışma sahasında sahip olduğu ekonomik güce bağlı olarak muhalif unsurlara askeri teçhizat ve malzeme temini sağlamanın yanı sıra, personel ihtiyacını karşılamaya yönelik ekonomik destekleri bu bağlamda değerlendirmek mümkündür. Suudi Arabistan askeri gücünün yetersizliği sebebiyle yakın coğrafyası Yemen'de doğrudan askeri müdahalede bulunmayı stratejik bir konu olarak değerlendirdiği için Suriye'de

yaşanan çatışmalara doğrudan müdahalede bulunmaktan kaçındığı görülmektedir. Siyasi müdahaleleri ise genellikle uluslararası toplum nezdinde girişimlerde bulunarak Esad rejiminin meşruiyetini yitirdiğini uluslararası topluma kabul ettirmek veya muhalif unsurların uluslararası toplum tarafından kabul görmelerini öncelikli konu olarak görmektedir. Bu bağlamda, Esad rejiminin iktidarda olduğu süreçte Suriye'nin üyeliğini askıya almak gibi yaptırımları görülmektedir. Ancak, 2015 yılında Rusya'nın, Suriye çatışma sahasında müdahalede bulunmasıyla birlikte Suudi Arabistan'ın, Suriye politikasında değişim yaşanmıştır. Bu dönemde, Esad rejiminin, iktidarını sürdüreceğini gören Riyad yönetimin yeni stratejisi, Esad rejimiyle bozulan ikili ilişkileri düzeltmeye çalışıp; iç savaş sonrası dönemde Suriye'nin yeniden inşa sürecinde rol alma ve etki alanı oluşturmaya dönüktür.

SONUÇ

Üçüncü taraf aktörler ve müdahalelerine ilişkin kuramsal çerçeveden hareketle, bu çalışmada, Suriye iç savaşının, aktörleri ve bu aktörlerin rolleri araştırılmıştır. İncelenen değişkenler aracılığıyla da çalışmanın ana sorusuna yönelik analizler gerçekleştirilmiştir. Giriş bölümünden hatırlanacağı üzere, *devlet-içi çatışma olarak incelenen Suriye iç savaşında yer alan bölgesel ülkelerin içerisinde üçüncü taraf aktör müdahalesinde bulunan aktör/lerin kimler olduğu sorusunun cevabını açıklama ihtiyacı bu çalışmanın çıkış noktasını oluşturmaktadır. Buna göre,*

Mason ve Rychard'ın çalışmasından hatırlanacağı üzere, çatışma sahasında incelenen aktörün üçüncü taraf olarak değerlendirilebilmesi için çatışmayı durdurma, çatışmayı sonlandırma ve çatışmayı dönüştürme süreçlerine dönük yaklaşım sergilemeleri ve bunu gerçekleştirecek etki güçleri bulunması gerekmektedir. Bu bağlamda, çatışma analizinde incelenen bölgesel aktörlerden İsrail, Ürdün, Lübnan ve Irak'ın çatışma sahasına yaklaşımları ve müdahaleleri incelendiğinde, çatışma sahasında üçüncü taraf aktör yaklaşımı sergilemedikleri görülmektedir. Bu bölgesel aktörlerin, çatışma sahasıyla sınır olmaları sebebiyle çatışmanın olumsuz yansımaları ya da olası olumsuz etkileri ekseninde çatışma süreciyle ilgilendikleri görülmektedir. Katar, Mısır, BAE ve Kuveyt ise üçüncü taraf aktör yaklaşımı sergilemekle birlikte, bu politikayı gerçekleştirecek etki güçlerinin bulunmadığı gözlenmektedir. Bununla birlikte, çatışmanın iç savaşa dönüşmesinden Mart 2021 tarihine kadar geçen sürede Türkiye, İran ve Suudi Arabistan'ın sürdürdükleri roller incelendiğinde ise bu üç ülkenin de üçüncü taraf aktör olarak çatışma sürecini iyileştirmeye yönelik koşullar yaratma amacıyla dış politika davranışı sergiledikleri görülmektedir.

Bloomfield ve arkadaşlarının çalışmasından da hatırlanacağı üzere, üçüncü taraf aktörler uzlaştırma, kolaylaştırma, tahkim, saf arabuluculuk ve güçlü arabuluculuk olmak üzere beş farklı rol üzerinden sınıflandırılmaktadır. Buna göre, Suriye iç savaşında yer alan bölgesel üçüncü taraf aktörlerin rollerine baktığımızda, üç aktöründe ayaklanmaların ilk başladığı andan itibaren, taraflar arasında gerginliğin azaltılması ve iletişim kanallarının kurulmasına yönelik faaliyetlerde buldukları ve böylelikle uzlaştırma rolünde hareket ettikleri görülmektedir. Bununla birlikte, çatışmanın sistematik bir şekilde şiddet içererek iç savaşa dönüşmesiyle, Türkiye, İran ve Suudi Arabistan'ın güçlü arabuluculuk rolünü tercih

ederek çatışma süreci içerisinde siyasi, askeri ve ekonomik güç unsurlarını kullandıkları da bir gerçektir. Bu yönüyle, çatışmanın ana aktörlerini, kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmelerine yönelik müdahalelerde buldukları ifade edilebilir. Bunun dışında, çatışmanın tarafları arasında yapılacak olan müzakere sürecinde tarafsız bir şekilde başkanlık etmeyi kapsayan kolaylaştırıcı rolü, tarafların talep ve savunmaları üzerine bağlayıcı bir karar veren tahkim rolü ile bilgi ve deneyimlerini kullanarak tarafları güç kullanmadan yönlendiren saf arabuluculuk rolleri bu üç aktörde de görülmemektedir. Bu doğrultuda, üçüncü taraf aktörlerin çatışma sürecinin dinamiklerine bağlı olarak farklı rolleri tercih etmekte ya da etmemekte oldukları açıkça görülmektedir.

Benzer şekilde Gartner'in, üçüncü taraf aktörlerin çatışma sürecine, güç temelli (yaptırım ve caydırıcılık yolları kullanması), hak temelli (taraflar arasındaki anlaşmalara dayalı) ve çıkar tabanlı (müzakereler yoluyla ortak çıkarların aranması) tavır sergilediğine yönelik yaklaşımı üzerinden analiz edildiğinde, üç ülkenin de güç temelli ve çıkar tabanlı yaklaşımlara sahip olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, çatışma sahasında Türkiye, İran ve Suudi Arabistan'ın çatışmanın iç aktörlerine yönelik siyasi, askeri ve ekonomik müdahaleleri güç temelli yaklaşım olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca, Türkiye ve Suudi Arabistan'ın Cenevre sürecinde, Türkiye ve İran'ın Astana sürecindeki çatışmanın çözümüne yönelik çalışmaları çıkar tabanlı yaklaşım olarak görülebilir. Bununla birlikte, çatışmanın ana aktörleri arasında oluşmuş bir yasal metin, bulunmadığı için üç aktöründe hak temelli yaklaşım sergilemedikleri gözlenmektedir.

Hannigan'ın çalışmasında üçüncü taraf aktörün müdahalede bulunmasında etkili olan (1) diğer müdahaleci taraf(lar)a yanıt, (2) çatışmanın ana aktörleri üzerinden kurduğu çıkarlar, (3) çatışmanın yaşandığı ülkedeki yapısal faktörler olmak üzere üç değişken etken bulunmaktadır. Buna göre, İran ile Suudi Arabistan arasında, diğer müdahaleci taraf(lar)a yanıt, çatışmanın ana aktörleri üzerinden kurduğu çıkarlar ve çatışmanın yaşandığı ülkedeki yapısal faktörler olmak üzere üç değişkenin etken olma hali göze çarpmaktadır. Türkiye açısından bakıldığında ise diğer bölgesel üçüncü taraf aktörlere yanıt ile iç aktörler üzerinden kurduğu çıkarların etkisi gözlenmekle birlikte, çatışmanın yaşandığı ülkedeki yapısal faktörlerin etkisi söz konusu değildir. Bu bağlamda, Türkiye açısından Suriye'deki

mevcut rejimin ideolojisi, etnik yapısı ya da rejimin otoriter kimliği çatışmaya müdahil oluş sürecinde bir etken olarak değerlendirilememektedir.

Bove, Gleditsch ve Sekeris'in ortak çalışmasında, kaynaklar, etnik/akrabalık bağları, coğrafi yakınlık, ortak çıkarlar ve insani kaygılar olmak üzere üçüncü taraf aktörlerin müdahalede bulunmasında farklı motivasyon unsurlarının üzerinde durdukları görülmektedir. Buna göre, Türkiye'nin, Suriye'yle sınır komşusu olması, çatışma sahasında bulunan Türkmen nüfusunun varlığı ve Türkiye'nin insani ve girişimci dış politika yaklaşımına bağlı olarak, Suriye'de yaşanan insan hakları ihlallerini de dikkate aldığı ve böylelikle çatışmaya müdahalede bulunduğu gözlenmektedir. Bununla birlikte, İran'ın coğrafi yakınlık, etnik/akrabalık bağları ve insani kaygılar gibi müdahalede bulunmak için motivasyon unsurları taşımadığı görülmektedir. Benzer şekilde, Suudi Arabistan'ın da coğrafi yakınlık ve insani kaygılar gibi motivasyon unsurları bulunmamaktadır.

Dixon, üçüncü tarafların çatışmalarda şiddeti durdurabilmek için, siyasi, ekonomik ve askeri tehdit/teşvikler dahil olmak üzere çatışma sahasında bu yöntemlerden bir veya birkaçını kullandığını ifade etmektedir. Bu doğrultuda, Suriye iç savaşında üçüncü taraf bölgesel aktör rolü üstlenen üç ülkenin de siyasi ve diplomatik, askeri ve ekonomik müdahale yöntemlerinin hepsini belirli aralıklarla kullandıkları görülmektedir. Diğer taraftan, mevcut aktörlerin öne çıkan dış politika araçları arasında farklılıklar bulunmaktadır.

Üçüncü taraf aktörün müdahalesinden hareketle, giriş bölümünde ifade edildiği üzere bu tezin temel iddiası ulusal, bölgesel ve küresel etkenlerin üçüncü taraf aktörlerin, müdahalede bulunmaları ve müdahale yöntemlerinin belirlenmesine olan etkileridir. Bu çerçevede, çalışmanın hipotezleri analiz edildiğinde bazı hipotezlerin her aktörde ön plana çıkan bir etken olduğu görülürken, bazı hipotezlerin belirli aktörlerde baskın olduğu görülmüştür.

Tablo 8 Ulusal, Bölgesel ve Küresel Değişkenler Ekseninde Türkiye, Suudi Arabistan ve İran'ın Suriye İç Savaşına Yaklaşımı

		Türkiye	Suudi Arabistan	İran
Ulusal	<i>Coğrafi Yakınlık</i>	-Sınır komşusu olması sebebiyle çatışma sahasında yaşanan göç ve terör riskinden etkilenmektedir.		
	<i>Öncelikli değerler</i>	-Sınır güvenliği ile ulusal güvenli riski, * IŞİD ve YPG'nin artan terör tehdidi *PYD/YPG üzerinden Kürt bölgesi oluşturulma çabası -Türkmen varlığı.		-Devrim rejiminin, kendi geleceğine yönelik tehdit algılamaları.
	<i>Sınırlı dış politika aracı</i>	-Askeri müdahale yöntemiyle ön plana çıkmakta, * Askeri müdahalelerin etki gücüne bağlı olarak siyasi müdahalelerin de etki gücü artmıştır.	-Ekonomik müdahale yöntemiyle ön plana çıkmakta, *Ekonomik gücünü kullanarak, dolaylı askeri müdahale (siyasi ve askeri vekil aktörleri destekleyerek) ile siyasi müdahalede bulunmuştur.	-Askeri müdahale yöntemiyle ön plana çıkmaktadır, *Askeri müdahalelerin etki gücüne bağlı olarak siyasi müdahalelerin de etki gücü artmıştır.
	<i>İç siyaseti ilgilendiren insani kriz</i>	-İç savaş sebebiyle ülkesini terk eden Suriyelilerin, iç siyasette dönük demografik, adli, ekonomik ve sosyo-kültürel tehditler yaratmıştır.		
Bölgesel	<i>Bölgesel güvensizlik ortamı</i>	İran ile Suudi Arabistan rekabeti sonucu bölgede oluşan güç boşluğunu doldurma isteği.	Bölgede küresel bir gücün bulunmamasına bağlı olarak oluşan rekabet ortamı, Suudi Arabistan ile İran'ı bölgedeki bütün gelişmelerde karşı karşıya gelmektedir.	
	<i>Çatışan çıkar ve hedefler</i>	-Bölgede rol model olma hedefi, -Bu değişim sürecinde aktif bir rol alarak, kendi lehine oluşacak bölgesel bir düzen oluşturma isteği.	-Suriye'de rejimin değişimini sağlayarak, *İran, Suriye, Irak ve Hizbullah üstünden kurulan Şii Hilalini ortadan kaldırma isteği.	- Suriye rejiminin devamını sağlayarak, *Stratejik bir müttefik ülke kaybını engelleme, *Bölgede artan bir Şii/Direnış eksenin etkisini sürdürme amacı.

Küresel	<i>Pasif Uluslararası örgüt/ler</i>	Uluslararası örgütlerin, çatışma yönetim sürecinde başarısız veya yetersiz kalmaları bölge ülkelerini, tek başına ya da bölgesel/küresel aktörlerle ortaklaşa çözüm arayışı bulmaya yönlendirmiştir.	
	<i>Çekingen küresel güç/ler</i>	-ABD'nin, Orta Doğu bölgesinde eskiye nazaran pasif bir politika sergilemesi; vekil aktörler üzerinden süreci yürütme isteği Türkiye ve Suudi Arabistan'ın çatışma sürecine doğrudan müdahil olmasına neden olmuştur.	- Rusya'nın, çatışmaya 4. yılında doğrudan müdahalede bulunması; bu süreç içerisinde İran, çatışmanın önemli aktörlerinden birisi haline dönüşmüştür.

Not: Bu tablo, Ulusal, Bölgesel ve Küresel değişkenlerin, Türkiye, İran ve Suudi Arabistan'ın Suriye iç savaşındaki etkisini analiz etme amacıyla yazar tarafından oluşturulmuştur.

Aktörler üzerinden oluşturulan hipotezler Tablo 8 üzerinde incelendiğinde, ilk hipoteze göre; Türkiye, İran ve Suudi Arabistan'ın Suriye iç savaşında üçüncü taraf aktör olarak müdahale bulunmaları ve müdahale yöntemlerini belirlemelerinde ulusal etkenlerin bulunduğu görülmektedir. Buna göre, üç ülkenin Suriye iç savaşına müdahalede bulunmasında ve müdahale yönteminin belirlenmesinde ilgili ülkenin coğrafi yakınlığı (H.1.a), öncelikli değerler (H.1.b), sınırlı dış politika kapasitesi (H.1.c) ve iç siyaseti ilgilendiren insani kriz (H.1.d) etkisi söz konusudur. Bu doğrultuda, Türkiye, Suriye'yle sınır komşusu olması sebebiyle çatışmanın yarattığı göç ve terör tehdidi olumsuzluklardan en çok etkilenen ülke konumundadır. Dolayısıyla, çatışmanın durması ve sonuçlanması için siyasi ve ekonomik müdahalelerin yetersiz kaldığında anda, doğrudan askeri müdahaleleri kullanma kararı aldığı gözlenmektedir. Bununla birlikte, İran ile Suudi Arabistan'ın çatışma sahasına nispeten uzak konumları olması, çatışmanın yaratacağı olumsuzlukları doğrudan hissetmemelerini beraberinde getirmiş ve bu etkene bağlı olarak askeri müdahalede bulunmamışlardır.

Çatışma sürecinin, ulusal güvenlik/sınır güvenliği/rejimin güvenliği gibi üçüncü taraf aktör için yüksek öneme sahip konulara dönük tehdit oluşturduğu durumların ise üç ülkenin müdahalede bulunmasında ve müdahale yönteminin belirlenmesinde etkisi görülmektedir. Bu doğrultuda, Türkiye sınırının güneyinde

oluşturulmak istenen Kürt yapılanması ile çatışma sahasında ortaya çıkan IŞİD terör örgütünün varlığını bir ulusal güvenlik sorunu olarak görmüş ve bu sebeple çatışma sürecine doğrudan askeri müdahalede bulunmuştur. İran ise Suriye rejiminin değişmesi durumunda bölgede “haydut devletler” olarak adlandırılan ülkelerden bir tek kendisinin kalacağını öngörmüş ve bundan dolayı sıranın kendi toprakları ve rejimine geleceği düşüncesi pekişmiştir. Bu sebeple, Esad rejiminin devamını kendi rejiminin devamı olarak görerek bu doğrultuda müdahalelerde bulunmayı tercih etmiştir. Dolayısıyla, çatışma sürecinin başından itibaren siyasi ve ekonomik müdahalelerin yetersiz kaldığı durumlarda önce dolaylı askeri müdahaleyi tercih ederken; rejimin devamı tehlikeye girmesi durumunda da doğrudan müdahalede bulunmaktan çekinmediği görülmektedir. Diğer iki aktörden farklı olarak Suudi Arabistan’ın ise Suriye çatışma sahasında doğrudan askeri müdahalede bulunmasını etkileyecek ulusal düzeyde öncelikli değeri bulunmadığı gözlenmektedir. Farklı bir deyişle, Suudi Arabistan, Suriye’de rejimin karşısında bir yaklaşım sergilemekle birlikte, çatışmanın sonucunda Suriye rejiminin varlığını sürdürmesi Suudi Arabistan’ın ulusal güvenliği gibi öncelikli konularını tehdit edici değerlendirilmemektedir. Buna karşılık, H-2’de de görülebileceği üzere bölgesel güvenliğine ve politikalarına yönelik bir tehdit oluşturmaktadır.

Bölgesel aktörler, küresel güç olmadıkları için, aynı anda dış politika araçlarının tümünü kullanacak güç ve kapasiteleri bulunmaması sebebiyle, çatışma sürecine müdahale yöntemlerinde de daha seçici davranmışlardır. Üç aktörün de siyasi ve diplomatik, askeri ve ekonomik müdahale yöntemlerinin hepsini belirli aralıklarla kullandıkları görülmekle birlikte, her aktörün öne çıkan bir dış politika aracı bulunmaktadır. Bu noktadan hareketle, Türkiye ile İran, askeri ve siyasi gücüyle ön plana çıkan aktörler olurken, çatışma sürecine de askeri ve siyasi müdahaleleriyle etki yapmışlardır. Bu iki aktörün, ekonomik müdahaleleri ise siyasi ve askeri müdahalelerine kıyasla daha sınırlı boyuttadır. Bununla birlikte, iki aktörün ekonomik müdahale nedenleri birbirinden ayrılmakta olup, İran’ın ekonomik müdahalesi, Suriye rejiminin varlığını devam ettirebilmesine dönük olurken; Türkiye’nin ekonomik müdahalesi geçici koruma altındaki Suriyelilerin hayatını idame ettirebilmesine dönük olarak insani kaygılar taşımaktadır. Diğer taraftan, Suudi Arabistan’ın ekonomik ve siyasi gücünü dış politikada bir araç olarak kullanması çatışma sahasında ekonomik ve siyasi müdahaleleri ön planda çıkmasını

da beraberinde getirmiştir. Suudi Arabistan'ın askeri müdahalesi ise ekonomik gücüne bağlı muhalif unsurları destekleme şeklinde gerçekleşmiştir.

Çatışmanın sebep olduğu insani krizler, üçüncü taraf aktörün çatışma sahasına yönelik yaklaşımını da etkilemektedir. Bu doğrultuda, çatışmanın şiddetlenmesi ve uzamasıyla 6 milyona yakın Suriyeli, çatışma sahasından göç ederek komşu ülkelere sığınmıştır. Mülteci konumuna düşen Suriye vatandaşlarının varlığı, zamanla bu ülkelerin iç siyasetini ilgilendiren adli, demografik, ekonomik, sosyo-kültürel bir sorun haline dönüşmüştür. Bu noktadan hareketle, Suriye vatandaşlarına karşı insani bir yaklaşım sergileyen Türkiye, mevcut kayıt altına alınan Suriyelilerin yüzde 68'ine ev sahipliği yapmaktadır. Bununla birlikte, Türkiye'nin, Suriye vatandaşlarından kaynaklı mevcut ve muhtemel iç politik sorunları önlemesinin zorunluluğu; ülkede bulunan geçici koruma altındaki Suriyelilerin güvenli bir şekilde ülkelerine dönmeleriyle mümkündür. Dolayısıyla, Türkiye'nin, askeri müdahale yöntemini tercih etmesinde belirleyici etkenlerden birisi de güvenli bir bölge oluşturma isteğinden kaynaklanmaktadır. Diğer iki aktörün ise ülke topraklarına göç etmiş Suriyeli mülteci bulunmadığı için; iç siyasetlerini etkileyecek bir tehdit ortamının varlığı söz konusu değildir. Bu sebeple, İran ve Suudi Arabistan'ın, bu etkene bağlı olarak çatışma sahasına müdahalesi bulunmamaktadır.

İkinci hipoteze göre, Türkiye, İran ve Suudi Arabistan'ın Suriye iç savaşına müdahalede bulunmasında ve müdahale yöntemlerini belirlemelerinde bölgesel güvensizlik ortamı (H.2.a) ile aktörler arasında çatışan bölgesel çıkar ve hedeflerin (H.2.b) etkisi söz konusudur. Bu doğrultuda, Suudi Arabistan ile İran'ın bölgesel güvensizlik ortamından kaynaklı rekabeti, Suriye çatışma sahasında da sürdürdükleri görülmektedir. Özellikle, Obama'nın başkanlığı döneminde ABD dış politikasında Orta Doğu bölgesinin ikincil planda kalmasıyla birlikte, iki ülke arasında denge unsuru sağlayacak küresel bir gücün bulunmaması, bölgede güç boşluğu ve güvensizlik ortamı yaratmıştır. Bu bağlamda, bölgede güven ortamının olmaması bölgesel rekabeti tetiklerken bölgesel dinamiklerin değişmesine de neden olmaktadır. Diğer bir ifadeyle, bölgede güven ortamının olmaması, İran ile Suudi Arabistan arasında bölgesel rekabeti tetiklemiş ve bu sayede bölgesel gelişmeler karşısında aktif rol alma ihtiyacı yaratmıştır. Bu sebeple iki aktörün, Suriye çatışma sahası da dahil olmak üzere, Orta Doğu bölgesindeki bütün gelişmelerde karşı karşıya

geldikleri ve müdahalede buldukları gözlenmektedir. Orta Doğu'da artan güç boşluğu karşısında Türkiye de bölgesel hegemonyaya bir alternatif oluşturmayı hedeflemiştir. Bu bağlamda, Orta Doğu'da başlayan ayaklanmaların Suriye'de de baş göstermesi ile birlikte, Suudi Arabistan ve İran oluşan güç boşluğunu doldurmak istemiştir. Bu doğrultuda, Türkiye de bölgede etkin olmak isteyen bu iki ülkeyle bölgesel mücadele içerisinde olmuştur. Dolayısıyla, Türkiye'nin, Suriye iç savaşında etkin bir aktör olmasında bölgesel rekabetin etkisi bulunmaktadır.

Bölgesel çıkar ve hedefler arasındaki farklılıkların, üçüncü taraf aktörlerin müdahalede bulunmasında etkili olmasının yanı sıra, müdahale yöntemlerinin tercihini de belirledikleri görülmektedir. Bu noktadan hareketle, İran açısından konuya bakıldığında, Suriye'de gerçekleşecek bir rejim değişikliği yalnızca tarihsel müttefikini kaybetmeyi beraberinde getirmeyecek, aynı zamanda bölgesel politikaları açısından stratejik bir üssü de kaybetme ihtimalini ortaya çıkartacaktır. Bu sebeple, yukarıda da değinildiği üzere, İran, Esad rejiminin devamını kendi rejimi ve rejim politikalarının devamı olarak görmektedir. Dolayısıyla, çatışma sürecinde, İran'ın doğrudan askeri müdahalede dahil bütün müdahale yöntemlerini kullanması bu çerçevede değerlendirilebilir. Suudi Arabistan ise İran'ın Suriye, Irak ve Hizbullah üzerinden oluşturmaya çalıştığı Şii hilalini bir tehdit olarak algılamaktadır. Bu sebeple, Şii hilalinin stratejik bağımlı oluşturan Suriye'de rejimin değişmesi demek, İran'ın bölgedeki etkisinin ortadan kaldırılması anlamına gelmektedir. Türkiye açısından konu değerlendirildiğinde ise bu iki aktörden farklı olarak, Türkiye'nin bölgede rol model olma hedefi bulunduğu söylenebilir. Türkiye, Orta Doğu'da yaşanan bu değişim sürecinde aktif rol alarak, kendi lehine oluşacak bölgesel bir düzen oluşturulmasını amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, Türkiye'nin hedefi, Orta Doğu'da yükselen bir bölgesel aktör konumundan bölgenin çıkarlarının savunucusu konumuna geçişini sağlamak şeklinde değerlendirilebilir.

Son hipoteze göre, Türkiye, İran ve Suudi Arabistan'ın Suriye iç savaşına üçüncü taraf aktör olarak müdahale bulunmaları ve müdahale yöntemlerini belirlemelerinde küresel etkenler de bulunmaktadır. Buna göre, üç ülkenin Suriye iç savaşına müdahale etmesinde uluslararası örgütlerin pasif kalması (H.3.a) ile küresel güç/lerin çekingen davranmasının (H.3.b) etkileri önemli düzeydedir. Bu doğrultuda, hükümet karşıtı protesto gösterilerinin ortaya çıkması ve rejimin silah kullanmaya başlamasının ardından sorunun iç savaşa evrilmesi ve sonrasında, BM başta olmak

üzere uluslararası örgütlerin sivil halkı hedef alan şiddete engel olmadıkları görülmektedir. BM'nin Suriye iç savaşı özelinde pasif ve yetersiz kalmasının en büyük etkeni BMGK daimi üyesi Rusya ve Çin'in rejime karşı alınan kararları veto etmesinden kaynaklı olduğu bilinmektedir. Bu sebeple, uluslararası örgütlerin çatışma sürecine müdahalede bulunmakta yetersiz kalmaları, bölgesel aktörleri sürecin çözümünde aktif olmaya iten bir etki yaratmıştır. Bu çerçevede, uluslararası işbirliğinden ziyade bölgesel ve küresel aktörlerin kendi aralarında yapacakları işbirlikleriyle çözüme ulaşılacağı görüşünün daha hakim olduğu ifade edilebilir. Nitekim, Türkiye, İran ve Rusya'nın Astana ve Soçi süreçleriyle çatışmayı durdurma ve çözmeye dönük çalışmaları bu bağlamda değerlendirilmelidir.

Diğer taraftan, Suriye iç savaşında, küresel aktör/lerin çekingen davranması, bölgesel aktörlerin süreç içerisinde daha çok rol almalarına neden olmuştur. Bu bağlamda, Obama dönemiyle birlikte ABD'nin Orta Doğu bölgesinden ziyade, Pasifik bölgesi ve iç siyasete dönük politikalara ağırlık vermesi öne çıkmaktadır. Mevcut duruma bağlı olarak, ABD'nin Suriye iç savaşı sürecine yaklaşımının, küresel terör tehdidi ve kimyasal silah kullanımı konularıyla sınırlı kaldığı söylenebilir. ABD'nin değişen bu politikası bölgedeki müttefikleri olan Türkiye ve Suudi Arabistan'ın çatışma sahasına dönük yaklaşımlarını da etkilemiştir. Aynı zamanda, küresel terörle mücadele sürecinde ABD'nin vekil aktör olarak PYD'yi sahada desteklemesi ve Türkiye'nin güneyinde özerk bir Kürt bölgesinin kurulabilme ihtimali, Türkiye tarafından ulusal bir tehdit olarak değerlendirilmiştir. ABD'nin mevcut yaklaşımı ve PYD'nin bölgede alan kazanmaya başlaması neticesinde, Türkiye çatışma sahasına doğrudan askeri müdahalede bulunmayı elzem görmüştür. Daha açık bir ifadeyle, ABD'nin eskiye nazaran Orta Doğu bölgesine dönük aktif politika izlemekten kaçınması ve vekil aktörler üzerinden sürece dahil olmaya çalışması, Türkiye gibi bölgesel bir aktör açısından tehdit algısının pekişmesine neden olmuştur. Dolayısıyla, bu yönde bir durumun yaşanmasının, bölgesel aktörleri çatışma sahasında aktif rol üstlenmeye yönelttiği açıkça görülmektedir. Benzer bir durum Suudi Arabistan açısından da söz konusudur. Buna göre, ABD'nin bölgedeki politikaları, İran'ın bölgede daha etkin bir aktör haline gelmesini de beraberinde getirmiştir. İran'ın mevcut hamleleri ise Suudi Arabistan'ın bölgeye dönük statükocu hedeflerini tehdit eder nitelik taşımıştır. Dolayısıyla, Suudi Arabistan'da mevcut tehdit algılaması çerçevesinde bölgede daha aktif rol almayı önemseyen bir yaklaşım

benimsemiştir. Diğer bir küresel aktör olan Rusya ise çatışma sahasına çekingen davranmamakla birlikte, doğrudan müdahalede bulunmak için 2015 yılını beklemiştir. Rusya'nın 2015 yılına kadar doğrudan müdahalede bulunmaması, rejim yanlısı üçüncü taraf aktör olan İran'ın Suriye çatışma sahasında uyguladığı siyasi, askeri ve ekonomik müdahalelerle çatışmanın etkin aktörlerinden biri haline gelmesinde de etkili olmuştur.

İran ile Suudi Arabistan'ı müdahalede bulunmaya teşvik eden unsurlar, çatışmanın olumsuz etkilerinden kaçınma ve rejim/yeni kurulacak rejim üzerinde hâkimiyet kurma istekleriyken; Türkiye'yi motive eden unsurlar çatışmanın olumsuz etkilerinden kaçınma, yeni rejim üzerinde hâkimiyet kurma ve tarihsel ve kültürel etkenlerin etkisidir. Bunun dışında, Suudi Arabistan ile İran'ın Suriye çatışma sahasında motivasyonlarında bölgesel rekabetin de ön plana çıktığı görülürken; Türkiye'nin ulusal güvenliği öncelediği gözlenmektedir.

Sonuç olarak, üçüncü taraf aktör müdahalesini, genel olarak, devletlerin çatışma sahasındaki davranışlarını açıklamada kullanılan bir yaklaşım olarak tanımlanmak mümkündür. Tüm bu çerçeveden hareketle, üçüncü taraf aktör müdahalesinin, devlet içi çatışma sürecini belirli bir etkileme düzeyine sahip olduğu açıkça görülmektedir. Diğer taraftan, çatışmanın eksikliklerine bakılacak olursa, her ne kadar, çatışma analizi çerçevesinde üçüncü taraf aktörler olarak devletler önemli birer aktör olarak görülse de yapılan analizlerden daha somut sonuçlar alması adına, küresel ve devlet dışındaki aktörlerin de incelenmesinde fayda olduğu bir gerçektir. Bu doğrultuda, bu çalışma özelinde küresel ve devlet dışı aktörlerin çalışma dışında tutulması çatışmanın analizini yetersiz kılmaktadır. Dolayısıyla ilerleyen çalışmalarda, devlet dışındaki aktörler, bölgesel/küresel örgütler, bağımsız düşünce kuruluşları ve bireylerin de analiz sürecine dahil edilmesi çatışma sahasının analizi açısından fayda sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

1. Kitaplar ve Kitap Bölümleri

- Abbasov, Emin (2016). “Suriyeli Türkmenler.” Şu kitapta: Editörler Hasret Çomak, Caner Sancaktar ve Zafer Yıldırım. Uluslararası Politikada Suriye Krizi. İstanbul: Beta Yayınları, 253-265.
- Abdi, Zhaleh (2016). “Türkiye’nin Suriye Politikası.” Şu kitapta: Editörler Hasret Çomak, Caner Sancaktar ve Zafer Yıldırım. Uluslararası Politikada Suriye Krizi. İstanbul: Beta Yayınları, 449-458.
- Akdoğan, İsmail (2014). “Arap Baharı’nın İran-Suudi Arabistan İlişkileri Üzerindeki Etkisi” Şu kitapta: Editör Kemal İnat ve Muhittin Ataman. Orta Doğu Yıllığı 2012. İstanbul: Açılım Kitap, 463-482.
- Akkaya, Gülşah Neslihan (2016). “Suriye Müslüman Kardeşler hareketi: Kuruluşu, Söylemi ve Siyasal Faaliyetleri.” Şu kitapta: Editör Mehmet Akif Okur ve Nuri Salık. Bağımsızlıktan Arap Baharına Suriye ‘İç ve Dış Politika’. İstanbul: Nobel Yayınları, 159-186.
- Akpınar, Pınar (2013). “Çatışma Çözümleri Perspektifinden Suriye-İsrail Meselesi.” Şu kitapta: Editör Nezir Akyeşilmen. Barışı Konuşmak 'Teori ve Pratikte Çatışma Yönetimi'. Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 217-238.
- Akyeşilmen, Nezir (2013). “Çatışma Yönetimi: Kavramsal ve Kuramsal Bir Analiz.” Şu kitapta: Şu kitapta: Editör Nezir Akyeşilmen. Barışı Konuşmak 'Teori ve Pratikte Çatışma Yönetimi'. Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 18-44.
- (2015). “Çatışma Analizi: Hak-temelli Stratejik Barış Modeli.” Şu kitapta: Editör Ertan Efeğil ve Esra Pakin Albayrakoğlu. Türkiye’nin Yakın Havzasındaki Devlet-içi Çatışmaların Analizi. İstanbul: Gündoğan Yayınları, 39-74.
- Altunışık, Meliha Benli (2014). “Turkey’s ‘Return’ to the Middle East.” Şu kitapta: Editör Henner Fürtig. Regional Powers in the Middle East. New York: Palgrave Macmillan, 123-142.
- Aras, Bülent. Pınar Akpınar (2017). Turkish Foreign Policy and the Qatar Crisis . İstanbul: Sabancı Üniversitesi İstanbul Politika Merkezi.
- Arı, Tayyar (2009). Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika. Bursa: MKM Yayıncılık.
- (2013). Uluslararası İlişkiler Teorileri Çatışma, Hegemonya, İşbirliği. Bursa: MKM Yayıncılık.
- (2014). Geçmişten Günümüze Orta Doğu 'Siyaset, Savaş ve Diplomasi'. 6. Baskı, Bursa: Dora.

- Atlıoğlu, Yasin (2016). "Nusayriler: Arap Alevileri." Şu kitapta: Editörler Hasret omak, Caner Sancaktar ve Zafer Yıldırım. Uluslararası Politikada Suriye Krizi. İstanbul: Beta Yayınları, 267-281.
- Baczko, Adam, Giles Dorransoro, Arthur Quesnay (2018). Suriye 'Bir İç Savaşın Anatomisi'. Çeviren Ayşe Meral. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Balcı, Ali (2015). Türkiye Dış Politikası 'İlkeler, Aktörle, Uygulamalar'. İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Bartos, Otomar, Paul Wehr (2002). Using Conflict Theory. Cambridge University Press.
- Bloomfield, David, Charles Nupen, Peter Harris (1998). "Negotiation Processes." Şu kitapta: Editör Peter Harris ve Ben Reilly. Democracy and Deep-Rooted Conflict: Options for Negotiators. Stockholm: International Institute for Democracy and Electoral Assistance, 59-132.
- Burton, John Wear (1990). Conflict Resolution and Prevention. New York: St. Martin's Press.
- (1997). Violence Explained: The Sources of Conflict, Violence, and Crime and Their Prevention. Manchester: Manchester University Press.
- Cerrah, Ufuk (2016). "ABD'nin Suriye Politikası." Şu kitapta: Editör Hasret omak, Caner Sancaktar ve Zafer Yıldırım. Uluslararası Politikada Suriye Krizi İstanbul: Beta, 319-334.
- Charles, Yasemin Özden (2016). "El-Nusra Cephesi." Şu kitapta: Editör Hasret omak, Caner Sancaktar ve Zafer Yıldırım. Uluslararası Politikada Suriye Krizi İstanbul: Beta, 227-230.
- Cleveland, William (2008). Modern Ortadoğu Tarihi. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Coser, Lewis A. (1956). The Functions of Social Conflict. New York: The Free Press.
- Corten, Oliver (2010). The Law Against War: The Prohibition on the Use of Force in Contemporary International Law, Oxford: Hart Publishing.
- Christopher, Phillips (2016). The Battle for Syria: International Rivalry in the New Middle East. New Haven: Yale University Press.
- akmak, Cenap (2014). "Lübnan 2012." Şu kitapta: Editör Kemal İnat ve Muhittin Ataman. Ortadoğu Yıllığı 2012. İstanbul: Açılım Kitap. 117-136.
- Dam, Nikolaos Van (2000). Suriye'de İktidar Mücadelesi 'Esad ve Baas Partisi Yönetiminde Siyaset ve Toplum'. (eviren Semih İdiz ve Aslı Falay alkıvık). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Davutoğlu, Ahmet (2015). Stratejik Derinlik. İstanbul: Küre Yayınları.
- Deep, Alex (2018). The Proxy Dilemma 'Capability and Resolve in US-Iranian Competition'. Modern War Institute.

- Demirci, Saadat Rustemova (2016). “Özgür Suriye Ordusu.” Şu kitapta: Editör Hasret Çomak, Caner Sancaktar ve Zafer Yıldırım. Uluslararası Politikada Suriye Krizi İstanbul: Beta, 199-210.
- (2016(b)). “Suriye Türkmen Ordusu.” Şu kitapta: Editör Hasret Çomak, Caner Sancaktar ve Zafer Yıldırım. Uluslararası Politikada Suriye Krizi. İstanbul: Beta Yayınları, 157-180.
- Demirtaş, Birgül (2018). “İnşacılık.” Şu kitapta: Editör Şaban Kardaş ve Ali Balcı. Uluslararası İlişkilere Giriş. İstanbul: Küre Yayınları, 166-186.
- Deutsch, Morton (1973). The Resolution of Conflict: Constructive and Destructive Processes. New Haven: Yale Universtiy Press.
- Doğrusözlü, Cüneyt, Ahmet Üçağaç (2012). “Lübnan 2011.” Şu kitapta: Editör Kemal İnat ve Muhittin Ataman. Ortadoğu Yıllığı 2011 İstanbul: Açılım Kitap, 117-144.
- Donatti, Caroline (2013). “The Economics of Authoritarian Upgrading in Syria: Liberalization and the Reconfiguration of Economic Networks.” Şu kitapta: Editör Steven Heydemann ve Reinoud Leenders. Middle East Authoritarianisms 'Governance, Contestation and Regime Resilience in Syria and Iran. California: Stanford Universtiy Press, 35-60.
- Dursunoğlu, Alptekin, İsa Eren (2014). Suriye'de Vekalet Savaşı. İstanbul: Önsöz Yayıncılık.
- Efegil, Ertan (2015). “Devlet-içi Çatışmalara Yönelik Teorik Yaklaşımlar.” Şu kitapta: Editör Ertan Efegil ve Esra Pakin Albayrakoğlu. Türkiye'nin Yakın Havzasındaki Devlet-içi Çatışmaların Analizi. İstanbul: Gündoğan Yayınları, 17- 38.
- Eğri, Taha (2016). “Suriye'nin Ekonomi Politikası: 1970-2014.” Şu kitapta: Editör Mehmet Akif Okur ve Nuri Salık. Bağımsızlıktan Arap Baharı'na Suriye 'İç ve Dış Politika'. İstanbul: Nobel, 213-238.
- Erboğa, Abdullah (2018). “Suudi Arabistan'ın Suriye Stratejisi.” Şu kitapta Editör Hasan Basri Yalçın ve Burhanettin Duran. Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Suriye Stratejisi. İstanbul: Seta, 235-248.
- Ercan, Pınar Gözen (2018). “Uluslararası Müdahale.” Şu kitapta: Editör Şaban Kardaş ve Ali Balcı. Uluslararası İlişkilere Giriş. İstanbul: Küre Yayınları, 477-486.
- Ertem, Helin Sarı (2018). “Surrogate Warfare in Syria and the Pitfalls of Diverging US Attitudes toward ISIS and PYD/YPG.” Şu kitapta: Editör Özden Zeynep Oktav, Emel Parlar Dal ve Ali Murat Kurşun. Violent Non-State Actors and the Syrian Civil War: the ISIS and YPG Cases. Cham: Springer, 129-148.
- Ferris, Jared, Andrew Self (2015). Dead Men Tell No Lies: Using Martyr Data to Expose the PKK's Regional Shell Game. Washington: The George Washington University.

- Gönlübol, Mehmet (2000). Uluslararası Politika. Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Gürson, Ali Poyraz (2016). Büyük Güçlerin Suriye Planı. Ankara: Kripto.
- Hinnebusch, Raymond (2003). The International Politics of the Middle East, Manchester: Manchester University Press.
- Heywood, Andrew (2014). Küresel Siyaset. Ankara: Adres Yayınları.
- Jeong, Ho-Won (2008). Understanding Conflict and Conflict Analysis. Los Angeles: Sage.
- Joffé, George (2012). Syria: the proxy war. Noref Article, Oslo: Norwegian Peacebuilding Resource Centre.
- Kadercan, Burak (2018). “Güç.” Şu kitapta: Editör Şaban Kardaş ve Ali Balcı. Uluslararası İlişkilere Giriş. İstanbul: Küre Yayınları, 323-336.
- Kalaycı, Rıdvan (2014). “Irak 2012.” Şu kitapta: Editör Kemal İnat ve Muhittin Ataman. Orta Doğu Yıllığı 2012. İstanbul: Açılım Kitap, 33-62.
- Keskin, Fahriye (2014). “Kuveyt 2013.” Şu kitapta: Editör Kemal İnat ve Muhittin Ataman. Ortadoğu Yıllığı 2013. İstanbul: Açılım Kitap, 295-318.
- Koyuncu, Ahmet Ayhan (2016). “Suriye’de Azınlıklar ve Azınlıklar Arası İlişkiler.” Şu kitapta: Editör Mehmet Akif Okur ve Nuri Salık. Bağımsızlıktan Arap Baharına Suriye ‘İç ve Dış Politika’. İstanbul: Nobel Yayınları, 187-212.
- Köse, Talha (2018). “Uluslararası Sistemin Suriye Sorunu.” Şu kitapta: Editör Hasan Basri Yalçın ve Burhanettin Duran. Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Suriye Stratejileri. İstanbul: Seta Yayınları, 175-194.
- Kurt, Veysel, Çağatay Özdemir (2018). “Suriye Krizinde Mısır’ın Tutumu: Çelişkili Pasifizm.” Şu kitapta: Editör Hasan Basri Yalçın ve Burhanettin Duran. Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Suriye Stratejileri. İstanbul: Seta Yayınları, 223-234.
- Lederach, John (2015). The Little Book of Conflict Transformation. New York: Simon & Schuster.
- Linz, Juan J (2017). Totaliter ve Otoriter Rejimler. (Çeviren Ergun Özbudun). İstanbul: Liberte.
- Luizard, Pierre- Jean (2016). IŞİD Tuzağı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Miş, Nebi (2014). “Suriye 2012.” Şu kitapta: Editör Kemal İnat ve Muhittin Ataman, Ortadoğu Yıllığı 2012. İstanbul: Açılım Kitap. 217-253.
- Miş, Nebi, Ömer Behram Özdemir (2014). “Suriye 2013.” Şu kitapta: Editör Kemal İnat ve Muhittin Ataman. Ortadoğu Yıllığı 2013. İstanbul: Açılım Kitap. 193-220.
- Mitchell, Christopher (1981). The Structure of International Conflict. London: Macmillan Pres.

- Nye, Joseph S., David A. Welch (2018). Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak (Çeviren Renan Akman). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Oktav, Özden Zeynep (2011). Basra Körfezi'nin Değişen Dinamikleri 'İran-ABD-Suudi Arabistan İlişkileri'. İstanbul: Beta.
- (2018). “Suriye Krizi Sürecinde Türkiye ve İran: Değişen roller, Çatışan Çıkarlar, Küresel Güçlerle İlişkiler.” Şu kitapta: Editör Hasan Basri Yalçın ve Burhanettin Duran. Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Suriye Stratejisi içinde. İstanbul: Seta. 197-222.
- Oran, Baskın (2015). Türk Dış Politikası ‘Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar. Cilt.1, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özçelik, Sezai (2015). “Kürt Çatışmasının Haritalandırma Yöntemi ile Analizi. “Devlet-içi Çatışmalara Yönelik Teorik Yaklaşımlar.” Şu kitapta: Editör Ertan Efeğil ve Esra Pakin Albayrakoğlu. Türkiye'nin Yakın Havzasındaki Devlet-içi Çatışmaların Analizi. İstanbul: Gündoğan Yayınları, 77-104.
- Özer, Adem (2016). “Yabancı Savaşçılar Sorunu ve Suriye Krizi.” Şu kitapta: Editör Fatma Taşdemir. Suriye, Çatışma ve Uluslararası Hukuk. Ankara: Nobel Yayıncılık, 209-252.
- Özerdem, Alpaslan (2013). Barış İnşası Kuram ve Uygulaması. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Özgöker, Uğur ve Gaye Altuner (2016). “Suriyeli Sünniler.” Şu kitapta: Editör Hasret Çomak, Caner Sancaktar ve Zafer Yıldırım. Uluslararası Politikada Suriye Krizi. İstanbul: Beta Yayınları, 191-198.
- Pazarıcı, Hüseyin (2009). Uluslararası Hukuk. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Phillips, Christopher (2016). The Battle for Syria: International Rivalry in the New Middle East, New Haven: Yale University Press.
- Polat, Doğan Şafak (2016). “'Arap Baharı' ve Suriye Savaşı”. Şu kitapta: Editör Hasret Çomak, Caner Sancaktar ve Zafer Yıldırım. Uluslararası Politikada Suriye Krizi. İstanbul: Beta Yayıncılık, 137-155.
- (2016 (b)). “İrak Şam İslam Devleti”. Şu kitapta: Editör Hasret Çomak, Caner Sancaktar ve Zafer Yıldırım. Uluslararası Politikada Suriye Krizi. İstanbul: Beta Yayıncılık, 211-226.
- (2016 (c)). “İran'ın Suriye Politikası.” Şu kitapta: Editör Hasret Çomak, Caner Sancaktar ve Zafer Yıldırım. Uluslararası Politikada Suriye Krizi. İstanbul: Beta Yayıncılık, 477-490.
- Pollack, Kenneth (2013). Unthinkable: Iran, the Bomb, and American Strategy, New York: Simon & Schuster.
- Rabinovich, Itamar (2004). Orta Doğu'da Etnisite Çoğulculuk ve Devlet. İstanbul: Avesta.

- Rieger, Rene (2016). Saudi Arabian Foreign Relations: Diplomacy and Mediation in Conflict Resolution. New York: Routledge.
- Roskin, Michael G., Nicholas O. Berry (2014). Uluslararası İlişkiler: Ul'nin Yeni Dünyası (Çev: Ö. Şimşek). Ankara: Adres Yayınları.
- Rubin, Barry (2007). The Truth About Syria. New York: St. Martin Press.
- Kojoori-Saatchi, Autoosa Elizabeth (2010). The Cultere of Revolution: Revolutionary Transformation in Iran. Nevada: University of Nevada.
- Salık, Nuri (2016). "Modern Suriye'de Toplum ve Siyaset: 1946-2000." Şu kitapta: Editör Mehmet Akif Okur ve Nuri Salık. Bağımsızlıktan Arap Baharına Suriye 'İç ve Dış Politika'. İstanbul: Nobel Yayınları, 159-186.
- Sartori, Giovanni (1996). Demokrasi Teorisine Geri Dönüş. İstanbul: Yetkin Yayınları.
- Seale, Patrick (1989). ASAD of Syria "The Struggle for the Middle East. London: University of Colifornia Press.
- Sığrı, Ünsal, Hakan, Karabacak (2019). Arabulucu ve Uzlaştırmacı El kitabı. İstanbul: Optimist Yayınları.
- Sökmen, Aşkın İnci (2016). "Suriyeli Kürtler." Şu kitapta: Editör Hasret Çomak, Caner Sancaktar ve Zafer Yıldırım. Uluslararası Politikada Suriye Krizi. İstanbul: Beta Yayınları, 231-252.
- Stockman, David A. (2013). The Great Deformation: The Corruption of Capitalism in America. New York: Public Affairs Press.
- Şensoy, Ahmet Arda (2018). "Suriye 2017." Şu kitapta: Editör Kemal İnat ve Muhittin Ataman. Ortadoğu Yıllığı 2017. Ankara: Kadim Yayınları, 225-248.
- Şöhret, Mesut (2016). "Suriye'nin Siyasal Yapısı." Şu kitapta: Editör Hasret Çomak, Caner Sancaktar ve Zafer Yıldırım. Uluslararası Politikada Suriye Krizi. İstanbul: Beta, 39-84.
- Tanrısever, Oktay F. (2014). "Güç." Şu kitapta: Derleyen Atila Eralp. Devlet ve Ötesi. İstanbul: İletişim Yayınları, 53-72.
- Tatar, Volkan, Gaye Altuner (2016). "Suriye Hükümeti ve Ordusu." Uluslararası Politikada Suriye Krizi Şu kitapta: Editör Hasret Çomak, Caner Sancaktar ve Zafer Yıldırım. Uluslararası Politikada Suriye Krizi. İstanbul: Beta, 181-190.
- Topal, Ömer Faruk (2016). "Beşşar Esed Döneminde Toplumsal Muhalefet ve İç Savaş." Şu kitapta: Editör Mehmet Akif Okur ve Nuri Salık. Bağımsızlıktan Arap Baharı'na Suriye İç ve Dış Politika. İstanbul: Nobel Yayınları. 67-98.
- Ulutaş ve diğerleri (2017). "2017'de Dış Politika." Şu kitapta: Ufuk Ulutaş. 2017'de Türkiye 'Siyaset, Dış Politika, Güvenlik ve Terörle Mücadele, Ekonomi, Enerji, Hukuk ve İnsan Hakları, Eğitim ve Sosyal Politikalar, Medya'. İstanbul: Seta Yayınları, 79-178.

- Üçağaç, Ahmet (2014). “Birleşik Arap Emirlikleri 2013.” Şu kitapta: Editör Kemal İnat ve Muhittin Ataman. İstanbul: Açılım Kitap, 251-266.
- Vassiliev, Alexei (2013). The History of Saudi Arabia, London: Sagi Book.
- Volkan, Vamık D. (2009). Kimlik Adına Öldürmek, İstanbul:Everest Yayınları.
- Wallensteen, Peter (2002). Understanding Conflict Resolution: War, Peace And The Global System. London: Sage.
- Walzer, Michael (2010). Haklı Savaş Haksız Savaş “Tarihten Örneklerle Desteklenmiş Ahlaki Bir Tez”. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Yalçın, Hasan Basri (2018). “ABD'nin Suriye Stratejisi.” Şu kitapta: Editör Hasan Basri Yalçın ve Burhanettin Duran. Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Suriye Stratejileri. İstanbul: Seta Yayınları, 25-52.
- Yalvaç, Faruk (2018). “Devlet.” Şu kitapta: Editör Şaban Kardeş ve Ali Bacı. Uluslararası İlişkilere Giriş. İstanbul: Küre Yayınları, 311-321.
- Yavaş, Gökçen (2018). “Avrupa Birliği ve Suriye İç Savaşı.” Şu kitapta: Editör Hasan Basri Yalçın ve Burhanettin Duran. Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Suriye Stratejisi. İstanbul: Seta Yayınları, 130-148.
- Yavuz, Hakan (2005). Modernleşen Müslümanlar: Nurcular, Nakşiler, Milli Görüş ve Ak Parti. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Yayla, Atilla (2014). Karşılaştırmaları Siyasal Sistemler. İstanbul: Liberte Yayınları.
- Yeşiltaş, Murat (2014). “İran 2012.” Şu kitapta: Editör Kemal İnat. Ortadoğu Yıllığı 2012. İstanbul: Açılım Kitap, 63-96.
- Yeşiltaş, Murat, Mustafa Caner (2015). “İran 2013.” Şu kitapta: Editör Kemal İnat ve Muhittin Ataman. Ortadoğu Yıllığı 2013. İstanbul: Açılım Kitap, 47-76.
- Yeşilyurt, Nuri (2017). “Orta Doğu'yla İlişkiler.” Şu kitapta: Editör Baskın Oran. Türk Dış Politikası 'Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar' 2001-2012. İstanbul: İletişim Yayınları, 401-462.
- Yetim, Mustafa (2014). “Katar 2013.” Şu kitapta: Editör Kemal İnat ve Muhittin Ataman. Ortadoğu Yıllığı 2013. İstanbul: Açılım Kitap, 335-352.
- Yıldız, Kerim (2005). The Kurds in Syria The Forgotten People, London: Pluto Press.
- Yılmaz, Muzaffer Ercan (2018). Uyuşmazlık Analizi ve Çözümü. Bursa: Dora Yayıncılık.
- Yiğit, Dilek (2016). “Rus Dış Politikasında Dinin Rolü ve Suriye.” Şu kitapta: Editör Hasret Çomak, Caner Sancaktar ve Zafer Yıldırım. Uluslararası Politikada Suriye Krizi. İstanbul: Beta, 371-381.

— (2016(b)). “Suudi Arabistan’ın Suriye Politikası.” Şu kitapta: Editör Hasret Çomak, Caner Sancaktar ve Zafer Yıldırım. Uluslararası Politikada Suriye Krizi. İstanbul: Beta, 491-498.

Ziadeh, Radwan (2011). *Power and Policy in Syria: Intelligence Services, Foreign Relations and Democracy in the Modern Middle East*. London: I.B. Tauris & Co.

2. Makaleler, Bildiriler, Diğer Basılı Yayınlar

Acar, Harun (2013). “Suriye Halkının Beşar Esad’a Direnme Hakkı: Üç Sözleşmeci Bakış.” *Uluslararası İlişkiler*, 10(37):117-144.

Acar, Necmettin (2018). “Suudi Arabistan’ın Güvenlik Algısı ve Dış Politikasının Değişimi ‘2010-16’.” Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Acun, Can, Bilal Salaymeh (2018). *Suriye Krizinde Yeni Sayfa İdlib. Seta Analiz*, No:255, Seta: İstanbul.

Acun, Can, Bünyamin Keskin (2017). “PKK’nın Kuzey Suriye Örgütlenmesi PYD-YPG.” İstanbul: Seta Yayınları.

Akbarzadeh, Shahram (2015). “Iran and Daesh: the Case of a Reluctant Shia Power.” *Middle East Policy*, 22(3): 44-54.

Akpınar, Pınar (2015). “Mediation as a Foreign Policy Tool in the Arab Spring: Turkey, Qatar and Iran.” *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 17(3): 252-268.

Allanson, Marie, Erik Melander, Lotta Themnèr (2017). “Organized violence, 1989-2016”. *Journal of Peace Research*, 54(4): 574-587.

Alshoubaki, Wa'ed, Michael Harris (2018). “The Impact of Syrian Refugees on Jordan: A Framework for Analysis”. *Journal of International Studies*, 11(2): 154-179.

Andrews, I. Robert, Dean Tjosvold (1983). “Conflict Management Under Different Levels of Conflict Intensity.” *Journal of Occupational Behaviour*, 4(3): 223-228.

Apak, Eylem Miray (2009). *Uluslararası Hukukta Müdahale Kavramı ve Türkiye’nin Somali ve Afganistan’a Düzenlenen Uluslararası Müdahalelerdeki Yeri*. Yüksek lisans tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Asseburg, Muriel, Heiko Wimmen (2012). “Civil War in Syria: External Actors and Interests as Drivers of Conflict.” Berlin: Stiftung Wissenschaft und Politik.

Ataman, Muhittin (2012). *Suriye’de İktidar Mücadelesi: Baas Rejimi, Toplumsal Talepler ve Uluslararası Toplum*. İstanbul: Seta Yayınları.

- Atay, Mehmet (2000). "Arap Baas Sosyalist Partisi Üzerine." *Avrasya Dosyası*, 6(1):131-154.
- Axt, Heinz- Jürgen, Antonio Milososki, Oliver Schwarz (2006). *Conflict- a literature review*, Duisburg: University of Duisburg- Essen Institute for Political Science.
- Ayvaz, Zehra (2020). "Astana ve Soçi Süreçlerinin Türk-Rus İlişkilerine Etkileri." *The Journal of Diplomatic Research*, 2(2): 46-63.
- Babitt, Eileen, Fen Osler Hampson (2011). "Conflict Resolution as a Field of Inquiry: Practice Informing Theory." *International Studies Review*, (13): 46-57.
- Balık, Gürcan (2016). "Anayasa'da 'Milletlerarası Hukukun Meşru Saydığı Haller' Sorunu." *Uluslararası İlişkiler*, 12(47):47-71.
- Beyaz, Zelal, İbrahim Bakırtaş (2017). "Doğal Kaynaklar Temelinde İç Çatışmaların Ekonomik Teorisi". *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(2): 27-42.
- Biggar, Nigel (2013). "Christian Just War Reasoning and Two Cases of Rebellion: Ireland 1919-2021 and Syria 2011-Present". *Ethics&International Affairs*, 27(4): 393-400.
- Bilgetürk, İrem (2018). "İran'ın Suriye Politikası Bağlamında Şiilik ve Şii Milisler." *Ankasam Bölgesel Araştırmaları Dergisi*, 2(2): 398-438.
- Bilgin, İnci (2019). "Suriye İç Savaşı'nda Küresel ve Bölgesel Güçlerin Kesişen Müdahaleleri: Nedenler, Yöntemler ve Zamanlama." *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi*, 2(1): 1-19.
- Blattman, Chistopher, Edward Miguel (2010). "Civil War". *Journal of Economic Literature*, 48(1): 33-57.
- Bove, Vincenzo, Kristian Skrede Gleditch, Petros G. Sekeris (2015). "'Oil above Water': Economic Interdependence and Third-party Intervention". *Journal of Conflict Resolution*, 60(7): 1-27.
- Bremer, Stuart A. (1992). "Dangerous Dyads: Conditions Affecting the Likelihood of Interstate War, 1816-1965." *The Journal of Conflict Resolution*, 36(2): 309-341.
- Bucala, Paul (2017). *Iran's New Way of War in Syria*. Report by the Critical Threat's Project. American Enterprise Institute ve Institute for the Study of War.
- Crisis Group (2012). "Tentative Jihad: Syria's Fundamentalist Opposition." *Middle East Report No:131*.
- Çağlar, Mehmet Turan (2019). *Yerelden Uluslararası Düzlemlere Suriye Krizinin Dönüşümü*. Doktora tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Çağlar, Mehmet Turan, Fuat Aksu (2019). “Suriye Krizinde Aktörler, Uyuşmayan Talepler ve Çatışan Çözümler”. *International Journal of Social Inquiry*, 12(2): 507-544.
- Çoştan, Ufuk ve Hasan Yaylı (2020). “Suriyeli Mülteciler Özelinde Türkiye’nin Güvenlik Politikaları”. *Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, 6(37): 2081-2096.
- Daher, Joseph (2018). *The Political Economic Context of Syria's Reconstruction: A Prospective in Light of a Legacy of Unequal Development*. Fiesolana: European University Institute.
- (2019). *The Dynamics and Evolution of UAE-Syria Relations: Between Expectations and Obstacles*. Fiesolana: European University Institute.
- Dahi, Omar S., Yasser Munif (2012). “Revolts in Syria: Tracking the Convergence Between Authoritarianism and Neoliberalism”. *Journal of Asian and African Studies*, 47(4): 323-332.
- Dalacoura, Katerina (2012). “The 2011 Uprisings in the Arab Middle East: Political Change and Geopolitical Implications.” *International Affairs*, 88(1): 63-79.
- Dekel, Udi ve Carmit Valensi (2021). “After a Decade of War in Syria 'Israel Should Change its Policy’”. *Institute for National Security Studies*.
- Demirel, Gözde (2017). “Terör Örgütlerinin Kimlik İnşasında Etkisi: PYD-YPG ve Suriye’de Kürt Kimliği.” *Ulusa: Uluslararası Çalışmalar Dergisi*, 1(1): 25-41.
- Diriöz, Ali Oğuz (2012). “Suudi Arabistan Dış Politikası ve Bölge Ülkeleri ile İlişkileri.” *Ortadoğu Analiz*, 4(39):94-100.
- Dixon, William (1996). “Third-Party Techniques for Preventing Conflict Escalation and Promoting Peaceful Settlement.” *International Organization*, 50(4):653-681.
- Djalili, Mohammad Reza, Thierry Kellner (2014). “Iran's Syria Policy in the Wake of the ‘Arab Springs’ ”. *Turkish Review*, 4(4): 396-405.
- Doster, Barış (2014). “Bir Bölgesel Güç Olarak İran'ın Ortadoğu Politikası”. *Ortadoğu Analiz*, 4(44): 44-51.
- Duman, Bilgay (2011). “Arap Bararı'nın Irak'a Yansıması ve Irak'ın Olaylara Yaklaşımı”. *Ortadoğu Analiz*, 3(36): 23-33.
- Efegil, Ertan (2012). “İran'ın Dış Politik Yapım Sürecini Etkileyen Unsurlar”. *Ortadoğu Analiz*, 4(48): 53-68.
- (2013). “Suudi Arabistan’ın Dış Politikasını Şekillendiren Faktörler.” *Ortadoğu Analiz*, 5(53):104-113.
- Ekşi, Muharrem (2018). “Türk Dış Politikasının Ultimo Ratiosu: Yumuşak Güçten Sert Güce Türkiye’nin Suriye Politikası.” *Karadeniz Araştırmaları*, 15(60): 71-99.

- Erdem, Demirhan Fahri, Çiğdem Erdem (2013). "Ortadoğu'da Otoriter Rejimler: ortadoğu Arap Topluluklarının Tarihsel, Siyasal ve Sosyo- Ekonomik Yapısı Üzerinden Bir Değerlendirme". Akademik Orta Doğu, 7(14): 213-241.
- Erkmen, Serhat (2012). "Türkiye ve Suriyeli Kürtler: Güven Bunalımı, Tıkanmışlık ve Bir Arada Yaşama." Ortadoğu Analiz, 4(47): 18-29.
- Erol, Metin (2019). Batı Basımında Barış Pınarı Harekatı. İstanbul: Seta Yayınları, Rapor no:297.
- Erten, M. Ezgi (2017). "Türkiye-Suriye Sınırı Hava Sahasında Türkiye'nin Uyguladığı Angajman Kuralları." Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 12(1):91-111.
- Findley, Michael G., Tze Kwang Teo (2006). "Rethinking Third-Party Interventions into Civil Wars An Actor-Centric Approach". The Journal of Politics, 68(4), 828-837.
- Fisher, Ron (2001). Üçüncü Taraf Müdahale Yöntemleri (Çev: Riedrich Naumann Vakfı).
- Frazier, Derrick V. (2006). "Third Party Characteristics, Territory and the Mediation of Militarized Interstate Disputes". Conflict Management and Peace Science (23), 267-284.
- Gartner, Scott Sgmund (2014). "Third-Party Mediation of Interstate Conflicts: Actors, Strategies, Selection, and Bias". Arbitration Law Review, 6(1), 269-294.
- Garwood-Gowers, Andrew (2012). "China and the "Responsibility to Protect: The Implications of the Libyan Intervention." Asian Journal of International Law, 2(2): 375-393.
- Giessmann, Hans J., Oliver Wils (2009). Conflict Parties' Interests in Mediation. Berlin: Berghof Conflict Research and Berghof Foundation for Peace Support, Rapor Numarası: 1.
- Gleditsch, Nils Petter., Peter Wallensteen, Mikael Eriksson, Margareta Sollenberg ve Havard Strand (2002). Armed Conflict 1946-2001: A New Dataset". Journal of Peace Research, 39(5): 615-637.
- Gökcan, Özkan (2018). "Suriye'nin Kürt Meselesinin Tarihsel Seyri (1946-2001)." Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi, 5(2):159-189.
- Gupta, Ranjit (2016). "Understanding the War in Syria and the Roles of External Players: Way Out of the Quagmire?" The Round Table,105(1): 29-41.
- Hamurcu, Ali, Yücel Özcan (2019). "Ulusal Güvenlik Bağlamında Türkiye'nin İnsani Müdahale Politikası: Suriye Örneğinde." ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi, 456-470.
- Hanauer, Larry (2016). Israel's interesents and Options in Syria. RAND Corporation.

- Hannigan, Colin (2019). "Toward a holistic networks approach to strategic third-party intervention: A literature review". *International Area Studies Review*, 1-16.
- Harbom, Lotta., Erik Melander, Peter Wallensteen (2008). "Dyadic Dimensions of Armed Conflict, 1946-2007). *Journal of Peace Research*, 45(5): 697-710.
- IIK (2019). *Conflict Barometer*. Heidelberg: Heidelberg Institute for International Conflict Research.
- Hinnebusch, Raymond (2012). "Syria: From 'Authoritarian Upgrading' to Revolution?". *International Journal of Middle East Studies*, 88(1): 95-113.
- Hoffmann, Michael H. (2005). "Logical Argument Mapping: A Method for Overcoming Cognitive Problems of Conflict Management." *The International Journal of Conflict of Management*, 16(4): 304-334.
- Human Rights Watch (2020). "Targeting Life in Idlib: Syrian and Russian Strikes on Civilian Infrastructure."
- Humud, Carla E., Christopher M. Blanchard (2020). *Armed Conflict in Syria: Overview and U.S. Response*. Washington D.C. Congressional Research Service.
- Humud, Carla E., Cristopher M. Blanchard, Mary Beth D. Nikitin (2019). *Armed Conflict in Syria: Overview and U.S. Response*. Congressional Research Service. Washington. D.C.
- İnce, Erdal (2017). "Suriye'de Baas Rejiminin Kuruluşu ve Türkiye." *Tarih ve Günce*, 1(1): 261-280.
- Jahner, Ariel (2012). "Saudi Arabia and Iran: The struggle for power and influence in the Gulf." *International Affairs Review*, 20(3):37-50.
- Jenkins, Brian Michael (2014). *The Dynamics of Syria's Civil War*. RAND Corporation.
- Jones, Seth G. (2013). "Syrias's Growing Jihad." *Global Politics and Strategy*, 55(4): 53-72.
- Joyce, Kyle A., Alex Braithwaite (2013). "Geographic Proximity and Third-party Joiners in Militarized Interstate Disputes". *Journal of Peace Research*, 50(5): 595-608.
- Kalaycı, Rıdvan (2017). *Sistem Modelleri Bağlamında Devletlerin Dış Politika Karar Verme Süreçlerinin Karşılaştırılmalı Analizi: İran, Suudi Arabistan, Mısır ve Türkiye*. Doktora tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Karaağaç, Yunus, Hasan Acar (2020). "Güncel Gelişmeler Işığında Türkiye'nin Suriye Politikası ve PKK-PYD İlişkisi Bağlamında Yeni Askeri Stratejisi". *Barış araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 8(2): 76-101.

- Karaahmetoğlu, İsmail (2018). Uluslararası Hukukta davetle müdahale: Rusya'nın Suriye müdahalesi. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara.
- Karaman, Ömer (2019). Suriye Krizi'nde Lübnan Hizbullahı'nın Rolü. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul.
- Kathman, Jocab D. (2011). "Civil War Diffusion and Regional Motivations for Intervention". *The Journal of Conflict Resolution*, 55(6): 847-876.
- Kerman, İbrahim, Ertan Efeğil (2017). "Terör Örgütü PKK/PYD'nin Suriye'de İzlediği İç Savaş Stratejisinin Değerlendirilmesi." *Ankasam Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 1(2):162-198.
- Khatib, Line (2017). "Syria, Saudi Arabia, the U.A.E. and Qatar: the 'sectarianization' of the Syrian conflict and underminig of democratization in the region." *British Journal of Middle Eastern Studies*, 46(3):385-403.
- Kırdım, Şahin Eray (2017). "Uluslararası Hukukta Davet ile Müdahale Konsepti Çerçevesinde Bir Örnek Olay incelemeği: Rusya'nın Suriye Müdahalesi". *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1): 179-190.
- Kirişçioğlu, Fatih (2013). Suriye'de İç Savaş Süzerken Suriye Türkleri. 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, Rapor No:1.
- Köksoy, Fulya (2018). "Çatışma Yönetimi Mi Yoksa Çatışma Çözümü Mü?: Barış Müzakere Sürecine Teorik Olarak Yaklaşmak". *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 7(2): 203-236.
- Köseoğlu, Ahmet Murat, Gökhan Çevikel (2014). "Yumuşak Güç: İnsani Yardım Operasyonları ve Türkiye'deki Suriyeli Mülteciler." *Akademik Bakış*, (43):5-23.
- Köylü, Murat (2018). "Suriye, PYD/YPG Yapılanması ve Zeytin Dalı Harekatı." *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, 5(11):70-86.
- Küçükkeleş, Müge (2012). Arap Birliği'nin Suriye Politikası. Seta Analiz.
- Lang, Hardin, Mokhtar Awad, Ken Sofer, Peter Juul, Brian Katulis (2014). *Supporting the Syrian Opposition 'Lessons form the Field in the Fight Against ISIS and Assad'*. Washington DC: Center for American Progress.
- Lister, Charles (2016). *Profiling Jabhat al-Nusra*. Washington D.C.: Brookings Institution.
- Lund, Aron (2018). *Syria's Civil War 'Government Victory or Frozen Conflict?'* Stockholm: Totalförsvarets forskningsinstitut (FOİ).
- Magen, Amichai (2015). "Comparative Assessment of Israel's Foreign Policy Response to the Arab Spring." *Journal of European Integration*, 37(1): 113-133.

- Mason, Simon, Sandra Rychard (2005). *Conflict Analysis Tools*. Bern: Swiss Agency for Deveopment and Cooperation.
- Menoret, Pascal (2016). *Repression and Protest in Saudi Arabia*, Crown Center for Middle East Studies.
- Mevlütöğlü, Arda, Sertaç Canalp Korkmaz (2020). *Türkiye'nin Askeri Dönüşümü: İdlib ve Libya Örneklerinde*, Orsam Raporları, No:13, İstanbul:Orsam.
- Miller, Terry, Kim R. Holmes (2010). *2010 Index Economic Freedom*. The Heritage Foundation and The Wall Street Journal.
- Mirza, Muhammad Nadeem, Hussain Abbas, Irfan Qaisrani (2021). "Anatomising Syrian crisis: Enumerating actors, motivations, and their strategies (2011-2019)." *Liberal Arts and Social Sicences International Jouran*, 5(1):41-54.
- Munduate, Lourdes ve diğerleri (1999). "Patterns of Styles in Conflict Management and Effectiveness." *The International Journal of Conflict Management*, 10(1): 5-24.
- Nanda, Ved P. (2012). "The Arab Spring, the Responsibility to Protect, and US Foreign Policy-Some Preliminary Thoughts". *Denver Journal of International Law & Policy*, 41(1): 7-30.
- Neciyev, Elçin (2019). "Cenevre'den Soçi'ye 'Suriye' Problemine Çözüm Arayışları", *Tarih ve Gelecek*, 5(3): 835-850.
- O'Bagy, Elizabeth (2012). *Jihad in Syria*. Washington: Institute for the Study of War.
- (2012(b)). *Syria's Political Struggle: Spring 2012*. Washington: Institute for the Study of War.
- Oğuzlu, Tarık (2015). "Güvenlik Kültürü ve Türk Dış Politikası." *Bilig*, (72): 223-250.
- Oktav, Özden Zeynep (2013). "Arap Baharı ve Türkiye-Körfez Devletleri İlişkileri" *Ortadoğu Analiz*, 5(51):69-78.
- Orhan, Oytun (2011). "Suriye'de Sonun Başlangıcı: Yaptırım Dönemi ve Suriye Ulusal Konseyi." *Ortadoğu Analiz*, 3(34): 41-51
- (2011(b)). ".Suriye'de Demokrasi mi İç Savaş mı?: Toplumsal-Siyasi Yapı, Değişim Senaryoları ve Türkiye." *Ortadoğu Analiz*, 3(29): 7-26.
- (2013). "ABD Suriye Konusunda Neyi Bekliyor?" *Ortadoğu Analiz*, 5(53): 90-91.
- Orhan, Oytun ve diğerleri (2020). *Halk Hareketinden İç Savaşa: 10. Yılında Suriye Krizi*. Ankara: Orsam.
- Orsam (2014). *Suriye'ye Komşu Ülkelerde Suriyeli Mültecilerin Durumu: Bulgular, Sonuçlar ve Öneriler*. Orsam Raporları, No:189.

- Öniş, Ziya (2012). "Türkiye ve Arap Baharı: Etik ve Kişisel Çıkar Arasında." *Insight Türkiye*, 14(3): 45-63.
- Özalp, Mustafa (2018). "Türkiye'nin Suriye'ye Düzenlemiş Olduğu Fırat Kalkanı Operasyonu." *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(18):168-186.
- Özçelik, Burcu (2019). "Explaining the Kurdish Democratic Union Party's Self-Governance Practices in Northern Syria, 2012-18." *Government&Opposition: An International Journal of Comparative*, 1-21.
- Özdemir, Çağatay (2016). "Suriye'de İç Savaşın Nedenleri: Otokratik Yönetim mi, Bölgesel ve Küresel Güçler mi?". *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2): 81-102.
- Özdemirci, Ayşe Selcan (2016). "Suriye İç Savaşı'nın Lübnan'a Etkileri (2011-2016)". *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 3(2): 76-105.
- Özkaya, Abdi Noyan (2007). "Suriye Kürtleri: Siyasi Etkisizlik ve Suriye Devletinin Politikaları." *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 2(8):90-116.
- Özkızılcık, Ömer (2020). *İdlib'de Ateşkes Sonrası Yol Haritası, Seta Analiz*, No:314, Seta.
- Öztop, Fatma Anıl (2015). "Devlet İçi Çatışmaların Çıkış Nedenleri: İspanya'daki Bask Sorunu Üzerine Bir Değerlendirme". *PESA International Journal of Social Studies*, 1(2): 56-75.
- (2019). "Devlet-içi Çatışmalarda Üçüncü Taraf Aktörler: Suriye İç Savaşında Türkiye'nin Rolü". *Gazi Akademik Bakış*, 13(25): 103-131.
- Öztürk, Zerrin Ayşe (2011). "İnsani Müdahale: Ne Kadar İnsani, Ne Kadar Siyasi?". *21. Yüzyıl*, (30): 23-28.
- Öztürkler, Harun (2011). "Suriye Ekonomisinin Genel Özellikleri ve 2001 Sonrası Dönemdeki Gelişimi." *Ortadoğu Analiz*, 3(29): 41-47.
- Page, Michael Von Tangen (2002). "The Birth of a Discipline? Peace and Conflict Research in the New Millennium." *Studies in Conflict & Terrorism*, 25(1): 57-65.
- Perthes, Volker (2019). "Syria: Too Fragile to Ignore 'Military Outcomes, External Influence and European Options'." Berlin: Stiftung Wissenschaft und Politik German Institute for International and Security Affairs.
- Pettersson, Therèse, Kristine Eck (2018). "Organized violence, 1989-2017". *Journal of Peace Research*, 55(3):535-547.
- Pettersson, Therèse, Magnus Öberg (2020). "Organized violence, 1989-2019". *Journal of Peace Research*, 57(4): 597-613.
- Pipes, Daniel (1989). "The Alawi Capture of Power in Syria." *Middle Eastern Studies*, 25(4):429-450.

- Pirinççi, Ferhat (2018). "Syrian Crisis and Iraq: An Analysis On The Effects On Migration and Radicalization". *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 16(2): 218-235.
- (2018(b)). "Suriye'ye Komşu Ülkelerinden Suriyeli Mültecilere Yönelik Politikaları." *Tesam Akademi Dergisi*, 5(2):39-60
- Popp, Roland (2015). *War in Yemen: Revolution and Saudi Intervention.*" Center for Security Studies, *Analyses in Security Policy*, No:175.
- Posthuma, Richard A. (2005). "The Need for more Influential International Conflict Management Research." *International Journal of Conflict Management*, 16(3): 212-217.
- Pratama, Haris Rahmal (2017). "The Role of Third Party Actor in Conflict Mediation: A Lesson-Learned Forum Rwanda and Aceh (Indonesia)". *AEGIS*, 1(2): 131-141.
- Raphaeli, Nimrod (2007). "Syria's Fragile Economy". *Middle East Review of International Affairs*, 11(2): 34-51.
- Regan, Patrick M. (1996). "Conditions of Successful Third-Party Intervention in Intrastate Conflicts". *The Journal of Conflict Resolution*, 40(2): 336-359.
- Resmi Gazete (24 Ağustos 1945). *Birleşmiş Milletler Andlaşması*, Sayı: 6092.
- Sak, Yıldırım (2015). "Uluslararası Hukukta İnsancıl Müdahale ve Libya Örneği: Suriye'de Yaşanan ya da Yaşanacaklar için Dersler". *Uluslararası İlişkiler*, 11(44): 121-153.
- Saraçlı, Murat (2008). "İran'da Azınlıklar". *Akademik Ortadoğu*, 2(2): 159-180.
- Sinkaya, Bayram (2007). "Şii Ekseni Tartışmaları ve İran". *Avrasya Dosyası*, 13(3): 37-63.
- (2011). "İran-Suriye İlişkileri ve Suriye'de Halk İsyanı". *Ortadoğu Analiz*, 3(33): 38-48.
- Sofer, Ken Juliana Shafroth (2013). *The Structure and Organization of the Syrian Opposition.* Center for American Progress.
- Sullivan, Marisa (2014). "Hezbollah in Syria." *Middle East Security Report*, No:19, Washington D.C.
- Süer, Berna (2012). "Suriye'de Değişim Çabaları: Bir Bağlam ve Süreç Analizi". *Akademik Orta Doğu*, 6(12): 1-20.
- Swanström, Niklas, Mikael Weissman (2005). *Conflict, Conflict Prevention, Conflict Management and Beyond: a conceptual explanation.* Central Asia-Caucasus Institute.
- Şen, Abdulkadir (2015). *Suriye Askeri Muhalefeti.* Ankara: Orsam.

- Şenol, Dolunay, Sezgin Erdem, Elif Erdem (2016). "İŞİD: Küresel Bir Terör Örgütü." Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 26(2):277-292.
- Şenzeybek, Aytekin (2013). Suriye’de Dürzi, Nusayri, İsmaili ve Sünni İlişkileri." E-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi, 1(2):469-493.
- Tekdemir, Soner (2021). Yerel, Bölgesel ve Küresel Siyasette Suriye İç Savaşı ve Türkiye. Yüksek lisans tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Transparency International (2010). Corruption Perceptions Index 2010. Transparency International.
- Tüysüzoğlu, Göktürk (2013). "Milenyum Sonrası Türk Dış Politikası: Yeni Osmanlılık ve Türk Avrasyacılığı Ekseninde İnşa Edilen Bir Pragmatizm." Alternatif Politika, 5(3):296-323.
- Ulutaş, Ufuk, Kılıç Buğra Kanat, Can Acun (2015). "Sınırları Aşan Kriz: Suriye." Seta Analiz. No:120. İstanbul: Seta Yayınları.
- Uzun, Hakan (2016). Suriye İç Savaşı Aktörlerinin Ağ Bağ Teorisi Yöntemiyle İncelenmesi. Ankara, Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi (Ankasam).
- Varlık, Ali Bilgin (2018). Zeytin Dalı Harekatı Hakkında Politik ve Askeri Değerlendirme. Merkez Strateji Enstitüsü.
- Vrbensky, Rastislav (2009). "Can Development Prevent Conflict: Intergrated Area-Based Development in the Western Balkans." Conflict, Security and Development. 9(1):75-110.
- Walker, Joshua (2012). Turkey’s Syrian Dilemma: Testing the ‘Regional Solutions for Regional Problems’ Proposition. European Policy Center.
- Walther, Oliver J., Patrick Steen Pedersen (2020). "Rebel Frangmentation in Syria's Civil War." Small Wars & Insurgencies, 31(3): 445-474.
- Wendt, Alexander (1992). "Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics". International Organization, 46 (2): 391-425.
- Yamani, Mai (2008). "The two farces of Saudi Arabia." Survival, 50(1):143-156.
- Yavuz, M.Hakan (2005). "The Transformation of a Turkish Islamic Movement: From Identity Politics to Policy." American Journal of Islamic Social Sciences, 22(3):105-111.
- Yeltin, Hüseyin (2018). "Türkiye’nin Suriye Krizine Karşı Güvenlik Arayışlarına Bir Örnek: Fırat." International Academic Journal, 2(2):200-214.
- Yeşiltaş, Murat, Merve Seren, Necdet Özçelik (2017). Fırat Kalkanı Harekatı ‘Harekatın İcrası, İstikrarın Tesisi ve Alman Tedbirler’. İstanbul: Seta Yayınları.

Yolcu, Furkan Halit (2016). "Iran's Involvement with Syrian Civil War: Background, Reasons and Alternatives". Bilgi, (33): 35-64.

Yüksel, Engin (2019). Strategies of Turkish proxy warfare in northern Syria: Back with a vengeance. CRU Report

3. Elektronik Kaynaklar

AA (2013). "Uluslararası desteğin durması ÖSO'yu tehdit ediyor" <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/uluslararasi-destegin-durmasi-oso-yu-tehdit-ediyor/206190/> 06.03.2021

— (2014). "İŞİD'in 10 yıllık geçmişi" <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/isidin-10-yillik-gecmisi/151622/>

— (2015). "PYD, Türkmen ve Arapları Göçe Zorluyor" <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/pyd-turkmen-ve-araplari-goce-zorluyor/25008/> 16.08.2021

— (2016). "Körfez İşbirliği Konseyi Hizbullah'ı terör örgütü ilan etti" <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/korfez-isbirligi-konseyi-hizbullahi-teror-orgutu-ilan-etti/530104/> 06.03.2021

— (2017). "Suriye'nin yüzde 37'si PKK/PYD ile Deaş işgalinde" <https://www.aa.com.tr/tr/info/infografik/7038/> 06.03.2021.

— (2017(b)). "Cenevre görüşmeleri başarısızlıkla sonuçlandı" <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/cenevre-8-gorusemeleri-basarisizlikla-sonuclandi/1005340/> 27.08.2021.

— (2017(c)). "Suriye konulu Astana 3 toplantısı yapıldı" <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suriye-konulu-astana-3-toplantisi-yapildi-/771413/> 27.08.2021.

— (2017(d)). "Suriye Türkmen ve Arap Aşiretleri Birliğinden Türkiye'ye teşekkür" <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suriye-turkmen-ve-arap-asiretleri-birliginden-turkiyeye-tesekkur/764353/> 06.03.2021.

— (2017(e)). "Fırat Kalkanı Harekatı'nda dönüm noktası" <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/firat-kalkani-harekatinda-donum-noktasi/756844/> 16.09.2021.

— (2018). "Suriye konulu 9. Astana toplantısı ikili görüşmelerle başladı" <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suriye-konulu-9-astana-toplantisi-ikili-gorusemelerle-basladi-/1144305/> 27.08.2021.

— (2018(b)). "Astana'da Suriye konulu 11. garantörler toplantısı sona erdi" <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/astanada-suriye-konulu-11-garantorler-toplantisi-sona-erdi/1324649/> 27.08.2021.

- (2019). "Suriye konulu 14. Garantörler Toplantısı'nın ön görüşmeleri sona erdi" <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suriye-konulu-14-garantorler-toplantisinin-on-gorusmeleri-sona-erdi/1669762/> 18.08.2021
- (2019(b)). "Türkiye ile Rusya Federasyonu arasında mutabakat muhtırası imzalandı" <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-ile-rusya-federasyonu-arasinda-mutabakat-muhtirasi-imzalandi/1622980/> 06.03.2021
- (2020). "Türkiye-Rusya-İran Üçlü Videokonferans Zirvesi sonrası ortak açıklama" <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turkiye-rusya-iran-uclu-videokonferans-zirvesi-sonrasi-ortak-aciklama-/1896124/> 27.08.2021.
- (2021). "AB üyesi 5 ülke, Suriye anayasa komitesinin anayasal reform taslağı hazırlamakta başarısız olduğunu bildirdi" <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ab-uyesi-5-ulke-suriye-anayasa-komitesinin-anayasal-reform-taslagi-hazirlamakta-basarisiz-oldugunu-bildirdi-/2139578/> 27.08.2021.
- Aljazeera (2011) "Syria's Assad swears in new government" <https://www.aljazeera.com/news/2011/4/16/syrias-assad-swears-in-new-government/> 08.01.2021.
- (2012). "Diplomats seek ways to end Syria bloodshed" <https://www.aljazeera.com/news/2012/2/24/diplomats-seek-ways-to-end-syria-bloodshed/> 27.08.2021.
- Aljazeera Türk (2012). "Suriyeli muhaliflere uluslararası destek" <http://www.aljazeera.com.tr/haber/suriyeli-muhaliflere-uluslararası-destek/> 27.08.2021.
- (2014) "Suriye'nin en büyük petrol sahası IŞİD'in" <http://www.aljazeera.com.tr/haber/suriyenin-en-buyuk-petrol-sahasi-isisin/> 29.05.2021.
- (2014(b)) "İlk Cenevre'den Bugüne" <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/ilk-cenevreden-bugune/> 04.05.2021.
- (2015). "Silahlı gruplara daha fazla koltuk" <http://www.aljazeera.com.tr/haber/silahli-gruplara-daha-fazla-koltuk/> 27.08.2021.
- (2015(b)). "Suriye'deki ithal Şii savaşçılar" <http://www.aljazeera.com.tr/haber/suriyedeki-ithal-sii-savascilar/> 15.07.2021.
- (2016). "İlerleyemeyen Cenevre 3'ün düğümleri" <http://www.aljazeera.com.tr/haber/ilerleyemeyen-cenevre-3un-dugumleri/> 27.08.2021.
- (2016(b)). "CIA Silahları Ürdün'ün Karaborsasında Satıldı" <http://www.aljazeera.com.tr/haber/cia-silahlari-urdunun-karaborsasinda-satildi/> 15.07.2021.

- Al-Khalidi, Suleiman (2013). "Iran grants Syria \$3.6 billion credit to buy oil products." Reuters, <https://www.reuters.com/article/us-syria-crisis-iran-idUSBRE96U0XN20130731/> 13.05.2021.
- Al-Saadi, Salam (2015). "Although political considerations are the main drivers of Iran's policy toward Syria, economic interests are playing an ever greater role" <https://carnegieendowment.org/sada/60280/> 13.05.2021.
- Ankasam (2017). "Rusya'nın Uluslararası Konumu ve Suriye İç Savaşı" <https://www.ankasam.org/rusyanin-uluslararasi-konumu-ve-suriye-ic-savasi/> 04.09.2021.
- Aronson, Geoffrey (2015). "The Syrian Opposition Meeting in Cairo: One Small Step." Middle East Institute, <https://www.mei.edu/publications/syrian-opposition-meeting-cairo-one-small-step/> 07.01.2021.
- Awaad, Aboubakr Fathy (2020). "Iranian Saudi Rivalry Over the Regional Role... Syria as a Model." Riview of Economics and Political Science, <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/REPS-07-2019-0094/full/pdf?title=iranian-saudi-rivalry-over-the-regional-role-syria-as-a-model/> 13.05.2021.
- Bağ, Mustafa (2019). "Erdoğan: Mültecilere 35 milyar dolar kaynak aktardık." Euronews, <https://tr.euronews.com/2019/01/28/erdogan-multecilere-35-milyar-dolar-kaynak-aktardik/> 06.04.2021.
- Bakri, Nada (2011). "Turkish Minister and Other Envoys Press Syrian Leader." <https://www.nytimes.com/2011/08/10/world/middleeast/10syria.html/> 24.06.2021.
- BBC (2011(a)). "Syria's Assad grants nationality to Hasaka Kurds" <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-12995174/> 08.10.2021.
- (2011(b)). "Syria protests: Bashar al-Assad lifts emergency law" <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-13161329/> 08.10.2021.
- (2013). "Guide to the Syrian opposition" <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-15798218/> 28.07.2021.
- (2013(b)). "Syria crisis: 'No deal' on Iran presence at peace talks" <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-25472244/> 27.08.2021.
- (2014). "Islamic State crisis: New air strikes in Syria and Iraq" <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-29341111/> 18.09.2021.
- BBC Türkçe (2011a). "Suriye'de göstericilere kanlı müdahale" https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/04/110419_syria_unrest/ 08.10.2021.
- (2011(b)). "Suriye'de Esad yanlıları gövde gösterisi yaptı" https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/03/110329_syria_assad/ 06.09.2021.

- (2013). “Rojava özerkliğe doğru mu gidiyor” https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/11/131112_rojava_kurucu_meclis/06.09.2021.
- (2014). "Cenevre 2'de iktidar devri darboğazı" https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/01/140127_cenevre_darbogaz/27.08.2021.
- (2014(b)). “İŞİD'e karşı koalisyon katılan ülkeler 40'a yaklaştı” https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/09/140914_isid_koalisyon/16.03.2021.
- (2018). "Soçi'de Suriye zirvesi- Rusya, Türkiye ve İran'dan ortak mesaj: 'Heyet tahrir Şam terör örgütüyle etkin şekilde mücadele edilecek'" <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-47237716/> 27.08.2021.
- (2018(b)). “Özgür Suriye Ordusu nedir: 2011'den 2018'e örgütün yaşadığı dönüşüm” <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42862756/> 2.5.2021.
- (2019). “YPG: Yerel bir örgütten, NATO ülkelerinin desteklediği bir güce nasıl dönüştü?” <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50180068/> 29.09.2020.
- (2019(b)). "Suriye Anayasa Komitesi hakkında neler biliniyor?" <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50230137/> 27.08.2021.
- (2019(c)). “Barış Pınarı Harekatı: 5 soruda Fırat'ın doğusunda başlayan operasyon” <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-49961559/> 23.09.2021.
- (2019(d)). “Suriye'de petrolün kontrolü kimde?”. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50498010/> 23.07.2021.
- (2020). “İdlib'de hangi örgütler var?”. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51355880/> 23.07.2021.
- Bhalla, Reva (2010). “Syria, Hezbollah and Iran: An Alliance in Flux” Stratfor, <https://worldview.stratfor.com/article/syria-hezbollah-and-iran-alliance-flux/> 23.02.2021.
- Blanford, Nicholas (2013). “Battlefield Lessons in Syria Strengthen Hezbollah's Fighting Force” <https://www.csmonitor.com/World/Middle-East/2013/1203/Battlefield-lessons-in-Syria-strengthen-Hezbollah-s-fighting-force/> 06.07.2021.
- Bloomberg (2015). “How Iranian Oil Tankers Keep Syria's War Machine Alive” <https://www.bloomberg.com/news/articles/2015-06-24/how-iranian-oil-tankers-keep-syria-s-war-machine-alive/> 27.04.2021.
- Borshchevskaya, Anna (2013). “Russia's Many Interests in Syria” Washington Institute. <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/russias-many-interests-syria/> 18.03.2021.

- Callimachi, Rukmini (2019). "ISİS Caliphate Crumbles as Last Village in Syria Falls" <https://www.nytimes.com/2019/03/23/world/middleeast/isis-syria-caliphate.html/> 08.10.2021.
- Carnegie Middle East Center (2012). "Members of the Syrian National Coalition for Revolutionary and Opposition Forces" <https://carnegie-mec.org/publications/?fa=50104/> 23.07.2021.
- (2012(b)). "The National Coordination Body for Democratic Change is a coalition of non-armed opposition parties and figures based in Syria" <https://carnegie-mec.org/diwan/48369?lang=en/> 23.07.2021.
- (2013). "National Coalition for Syrian Revolutionary and Opposition Forces" <https://carnegie-mec.org/diwan/50628?lang=en/> 23.07.2021.
- CNN (2011). "Syrian president sacks governor of restive province" <http://edition.cnn.com/2011/WORLD/meast/07/02/syria.unrest/index.html/> 08.10.2021.
- Çetin, Ümit (2011). "45 milyon liralık temel atıldı Ası Barajı 'dostluk'la dolacak" <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/45-milyon-liralik-temel-atildi-asi-baraji-dostluk-la-dolacak-16953457/> 23.07.2020.
- Dag Hammarskjöld Library (2021). "Security Council - Veto List" <https://research.un.org/en/docs/sc/quick/veto#collapseBody/> 14.06.2021.
- Dagher, Sam (2014). "İŞİD Suriye'de bir hava üssü ele geçirdi" <https://www.wsj.com/articles/isid-suriyede-bir-hava-ussu-ele-gecirdi-1408948814/> 29.05.2021.
- Durgun, Hikmet (2017). "Ahrar'uş Şam'a destek için Türkiye üzerinden İdlib'e militan geçişi oldu" <https://tr.sputniknews.com/20170721/turkiye-idlib-militan-gecisi-1029378429.html/> 14.06.2021.
- DW Türkçe (2007). "Suriye Bildiğiniz Gibi" <https://www.dw.com/tr/suriye-bildi%C4%9Finiz-gibi/a-2520742/> 10.08.2021.
- (2016). "Türkiye'nin kırmızıçizgisi silindi mi?" <https://www.dw.com/tr/t%C3%BCrkiyenin-k%C4%B1rm%C4%B1z%C4%B1-%C3%A7izgisi-silindi-mi/a-19312678/> 14.06.2021.
- (2017). "Dört soruda Astana görüşmeleri" <https://www.dw.com/tr/d%C3%B6rt-soruda-astana-g%C3%B6r%C5%9Fmeleri/a-38672495/> 27.08.2021.
- (2019). "On İkinci Astana Zirvesi 25-26 Nisan'da" <https://www.dw.com/tr/on-ikinci-astana-zirvesi-25-26-nisanda/a-48360489/> 14.06.2021.
- (2020). "TSK'nın cihatçıların yanında işi ne?" <https://www.dw.com/tr/tskn%C4%B1n-cihat%C3%A7%C4%B1lar%C4%B1n-yan%C4%B1nda-i%C5%9Fi-ne/a-52579032/> 14.06.2021.

- (2020(b)). “Suriye'ye insani yardım Türkiye üzerinden gönderilecek” <https://www.dw.com/tr/suriyeye-insani-yard%C4%B1m-t%C3%BCrkiye-%C3%BCzerinden-g%C3%B6nderilecek/a-54143705/> 06.06.2021.
- Ergin, Sedat (2020). “10 maddede 5 Mart mutabakatının şifreleri” <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/sedat-ergin/10-maddede-5-mart-mutabakatinin-sifreleri-41462417/> 14.06.2021.
- (2021). “Soçi Zirvi'nin önceki buluşmalardan ayrıldığı noktalar” <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/sedat-ergin/soci-zirvesinin-onceki-bulusmalardan-ayrildigi-noktalar-41906313/> 14.06.2021.
- Erkmen, Serhat (2013). “Suriye’de PYD ile Muhalifler Arasındaki Çatışmanın Gidişatı ve Olası Stratejik Sonuçları.” <https://orsam.org.tr/tr/suriye-de-pyd-ile-muhafifler-arasindaki-catismanin-gidisati-ve-olasi-stratejik-sonuclari/> 08.10.2021.
- (2019). “İdlib’de büyük krizden önce son adım” <https://fikirturu.com/jeo-strateji/idlibde-buyuk-krizden-once-son-adim/> 08.10.2021.
- (2020). “İdlib’i Anlama Kılavuzu: Tırmanma, Göç, Ateşkes, Güvenli Bölge” <https://fikirturu.com/jeo-strateji/idlibi-anlama-kilavuzu-tirmanma-goc-ateskes-guvenli-bolge/> 08.10.2021.
- Ersöz, Mesut, Osman Kaytazoğlu ve Selim Büykgüner (2019). “İŞİD’in 6 yılı: Suriye ve Irak’ta neler yaşandı” <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50434154/> 08.10.2021.
- Euronews Türkçe (2017). "Astana Barış Görüşmeleri'nin 8. turu sona erdi" <https://tr.euronews.com/2017/12/22/astana-baris-gorusmeleri-nin-8-turu-sona-erdi/> 27.08.2021.
- (2019). “Suriye’deki Milli Ordu ve Ulusal Kurtuluş Cephesi birleşti” <https://tr.euronews.com/2019/10/04/suriye-deki-milli-ordu-ve-ulusal-kurtulus-cephesi-birlesti-firat-kalkani/> 2.5.2021.
- Evrensel (2015). “Esad devrilmediyse Sünnilerin sayesinde” <https://www.evrensel.net/haber/109048/esad-devrilmediyse-sunnilerin-sayesinde/> 25.06.2021.
- (2016). “Suudi Arabistan İŞİD’le mücadele kapsamında İncirlik’e savaş uçağı gönderildiğini açıkladı” <https://www.evrensel.net/haber/272558/suudi-arabistan-isisle-mucadele-kapsaminda-incirlike-savas-ucagi-gonderildigini-acikladi/> 14.06.2021.
- (2017) “2017’de Suriye’de neler oldu?” <https://www.evrensel.net/haber/341678/2017de-suriyede-neler-oldu/> 29.05.2021.
- (2017 (b)). “İdlib’de cihatçı savaşımı el Kaide kazandı” <https://www.evrensel.net/haber/326984/idlibde-cihatci-savasini-el-kaide-kazandi/> 17.07.2021.

- (2018). “Suriye’deki cihatçılar Ulusal Kurtuluş Cephesi’ni Kurdu” <https://www.evrensel.net/haber/358410/suriyedeki-cihatcilar-ulusal-kurtulus-cephesini-kurdu/> 2.5.2021.
- (2019). “İŞİD’in Suriye-Irak’taki yükselişi ve düşüşü” <https://www.evrensel.net/haber/373482/isidin-suriye-iraktaki-yukselisi-ve-dususu/> 29.05.2021.
- (2021). “Astana süreci makas mı değiştiriyor?” <https://www.evrensel.net/haber/426243/astana-sureci-makas-mi-degistiriyor/> 27.08.2021.
- Farrell, Shane (2011). “What comes next for the Syrian opposition?” <https://nowlebanon.com/NewsArticleDetails.aspx?ID=456298/> 19.08.2020.
- Financial Times (2013). “How Qatar seized control of the Syrian revolution” <https://www.ft.com/content/f2d9bbc8-bdbc-11e2-890a-00144feab7de/> 08.07.2021.
- Financial Tribune (2017). “Iran’s Exports to Syria on the Rise” <https://financialtribune.com/articles/economy-business-and-markets/76882/iran-s-exports-to-syria-on-the-rise/> 08.07.2021.
- Fırat, Esat (2020). “İsrail’den Lübnan’a savaş tehdidi” <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/israilden-lubnana-savas-tehdidi-/1937320> 06.03.2021.
- Foreign and Commonwealth Office (2018). “PM Statement on Syria” <https://www.gov.uk/government/news/pm-statement-on-syria-14-april-2018/> 18.09.2020.
- Gadjiev, Amur (2017). “Rakka zaferi, YPG’yi meşrulaştırır” <https://tr.sputniknews.com/20170607/suriye-rakka-zaferi-ypg-mesrulaştirir-1028792028.html/> 06.03.2021.
- Gamal, Rania El (2012). “Syrian opposition agrees deal, chooses preacher as leader” Reuters. <https://www.reuters.com/article/us-syria-crisis-doha-idUSBRE8AA0H320121111/> 22.04.2021.
- Göksedef, Ece (2021). “Suriye’de savaşın 10 yılında 10 kritik dönüm noktası” <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-56377932/> 05.09.2021.
- Hamsici, Mahmut (2019). “Komşu ülkelerdeki 6 milyona yakın Suriyeli mülteci ülkelere döner mi?” <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50502393/> 23.03.2021.
- Haşıl, Hamza (2020). “İdlib’de Gözlem Noktalarından Çekilmek Strateji mi, Stratejik Hata mı?” <https://orsam.org.tr/tr/idlibde-gozlem-noktalarindan-cekilmek-strateji-mi-stratejik-hata-mi/> 19.06.2021.
- Hürriyet (2021). “İran, Suriye’ye desteğini sürdürüyor” <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/iran-suriyeye-destegini-surduruyor-41786195/> 14.06.2021.

- ISW (2015). "Control of Terrain in Syria: September 14, 2015" https://www.understandingwar.org/sites/default/files/Syria%20Blobby%20Control%2014%20SEP_7.png/ 08.10.2021.
- (2016). "Besieged and Hard-to-Reach Regions of Syria: February 12,2016" <http://www.iswresearch.org/2016/02/besieged-and-hard-to-reach-regions-of.html/> 14.06.2021.
- Janes (2021). "Territorial control in Syria of 10 May, 2021" <https://www.janes.com/defence-news/news-detail/external-dynamics-hinder-efforts-to-bring-syrian-war-to-an-end/> 3.09.2021.
- Kako, Adham (2019). "Suriye'de 2019'un dönüm noktaları" <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suriyede-2019un-donum-noktalari/1684552/> 29.06.2021.
- Karakurt, Ola (2016). "Farklı düşünceler de rejime karşı birlikler" <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/farkli-dusunseler-de-rejime-karsi-birlikteler/> 08.10.2021.
- Kasapoğlu, Can, Emre Kürşat Kaya (2020). "Time is up in Idlib: turkey launches operation spring shield" <https://edam.org.tr/en/time-is-up-in-idlib-turkey-launches-operation-spring-shield/> 29.07.2021.
- Kökçam, Selami (2017). "Suriye İsyanının Başlangıcından Günümüze İdlib" https://www.ormer.sakarya.edu.tr/20,3,,251,suriye_isyaninin_baslangicindan_gunumuze_idlib.html 29.06.2021.
- Laub, Zachary (2017). "Who's Who in Syria's Civil War" Concil on Foreign Relations, <https://www.cfr.org/background/whos-who-syrias-civil-war/> 29.06.2021.
- Mazzetti, Mark, Matt Apuzzo (2016). "U.S. Relies Heavily on Saudi Money to Support Syrian Rebels." The New York Times, <https://www.nytimes.com/2016/01/24/world/middleeast/us-relies-heavily-on-saudi-money-to-support-syrian-rebels.html/> 08.10.2021.
- Mehanna, Sawsana (2020). "Esad ailesinin iktidardaki 50'nci yılı: 'Suriye'yi yönetmek için insanların kafalarına basmaktan başka yol yok'" <https://www.indytrk.com/node/272806/d%C3%BCnya/esad-ailesinin-iktidardaki-50nci-y%C4%B1%C4%B1-suriyeyi-y%C3%B6netmek-i%C3%A7in-insanlar%C4%B1n-kafalar%C4%B1na/> 26.05.2021.
- Milliyet (2004). "Suriye'de Kürt ayaklanması: 52 Ölü, 200 Yaralı" <https://www.milliyet.com.tr/dunya/suriyede-kurt-ayaklanmasi-52-olu-200-yarali-5111053/> 19.07.2021.
- (2016). "ABD'nin YPG'ye verdiği o silah PKK'dan çıktı!" <https://www.milliyet.com.tr/gundem/abd-nin-ypgye-verdigi-o-silah-pkkdan-cikti-2310131/> 06.03.2021.
- (2020). "Bahar Kalkanı Harekatı nedir? Bahar kalkanı hareketinden son dakika gelişmeleri" <https://www.milliyet.com.tr/gundem/bahar-kalkani->

[harekati-nedir-idlib-bahar-kalkani-harekatindan-son-dakika-gelismeleri-6156375](#) 24.03.2021.

Mroueh, Wassim (2013). "Hariri Blasts Nasrallah Over Saudi Accusations" <http://www.dailystar.com.lb/News/Lebanon-News/2013/Nov-14/237861-hariri-blasts-nasrallah-over-saudi-accusations.ashx/> 06.07.2021.

Muir, Jim (2013). "Hizbullah'ın Suriye savaşının içine çekilmesi kimin işine gelir?" https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/05/130524_hizbullah_suriye_kus_eyr_israil/ 06.03.2021.

NTV (2019). "Astana'da Suriye konulu 12'inci toplantı yapılıyor" https://www.ntv.com.tr/dunya/astanada-suriye-konulu-12inci-toplanti-yapiliyor,mTtX5a3Gdky53teZTh_V7A/ 25.05.2021.

Orhan, Oytun (2011). "Ortadoğu'da İsyân Dalgasının Son Durağı Suriye" ORSAM, <https://www.orsam.org.tr/tr/ortadogu-da-isyân-dalgasinin-son-duragi-suriye/> 17.07.2021.

— (2012). "Suriye'de Şiddetin Gölgesinde Halk Meclisi Seçimleri" ORSAM, <https://orsam.org.tr/tr/suriye-de-siddetin-golgesinde-halk-meclisi-secimleri/> 08.05.2021.

— (2012(b)). "Suriye Türkiye'ye Karşı PKK Kozunu Oynuyor mu?" <https://www.orsam.org.tr/tr/suriye-turkiye-ye-karsi-pkk-kozunu-oyuyor-mu/> 01.09.2021.

— (2017). "Suriye'de Rakka Sonrası Yeni Dengeler" <https://orsam.org.tr/tr/suriye-de-rakka-sonrasi-yeni-dengeler/> 23.05.2021.

— (2019). "2018 yılında Suriye ve 2019 yılından beklentiler" <https://orsam.org.tr/tr/2018-yilinda-suriye-ve-2019-yilindan-beklentiler/> 29.08.2021.

Oweis, Khaled Yacoub (2011). "Assad: Syria wont't stop fight against 'terrorists'" <https://www.reuters.com/article/us-syria-idUSTRE76T02020110809/> 01.08.2021.

Oxford Analytica (2019). "Syria: Areas of control 'as of November 6, 2019'" <https://dailybrief.oxan.com/Analysis/DB247564/Prospects-for-Syria-in-2020/> 05.07.2021.

Özcan, Ethem Emre (2021). "Suriye'deki iç savaş 10'uncu yılını geride bıraktı" <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suriyedeki-ic-savas-10uncu-yilini-geride-birakti/2175301/> 08.10.2021.

Özçelik, Necdet (2019). "PKK/PYD ile Mücadele Bağlamında Türkiye'nin Rusya ve ABD ilişkileri" <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/pkk-pyd-ile-mucadele-baglaminda-turkiyenin-rusya-ve-abd-iliskileri/1654730/> 09.10.2020.

Pollock, David (2012). "Syria's Kurds Unite Against Assad but Not with Opposition" <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/syrias-kurds-unite-against-assad-not-opposition/> 16.08.2021.

- Political Geography Now (2012). “Rebel Activity in Syria: As known December 28,2012” <https://www.polgeonow.com/2012/12/syria-uprising-map-december-2012.html>/ 08.10.2021.
- (2013). “Syria’s Civil War: As known December 15, 2013.” <https://www.polgeonow.com/2013/12/syria-civil-war-map-december-2013-12.html> (erişildi: 08.10.2021).
- (2014). “Syria’s Civil War: Siluation as known August 18, 2014” <https://www.polgeonow.com/2014/08/syria-civil-war-map-august-2014-13.html>/ 08.10.2021.
- (2016). “Syrian Civil War: Siluation as known November 23,2016” <https://www.polgeonow.com/2016/11/syrian-civil-war-map-of-isis-control.html>/ 08.10.2021.
- (2018). “Syrian Civil War: Situation as known December 28, 2018” <https://www.polgeonow.com/2018/12/syria-where-is-the-fighting-us-withdrawal.html>/ 08.10.2021.
- Rakipoğlu, Mehmet (2021). “Suud’un Suriye Politikasındaki Radikal Değişim” ORSAM, <https://www.orsam.org.tr/tr/suudun-suriye-politikasindaki-radikal-degisim/> 08.10.2021.
- Ralph, Talia (2013). “Qusaryr captured: Syria’s army regains control of strategic town” <https://www.pri.org/stories/2013-06-05/qusayr-captured-syria-s-army-regains-control-strategic-town/> 08.10.2021.
- Rathmell, Andrew (1996). “Syria's Intelligence Services: Origins and Development” Journal of Conflict Studies, <https://journals.lib.unb.ca/index.php/JCS/article/view/11815/12637/> 25.10.2020.
- Reuters (2011). “Syrian council pants recognition as voice of opposition” <https://www.reuters.com/article/us-syria-opposition-idUSTRE7993NF20111010/> 13.07. 2021.
- Schanzer, Jonathan ve Boris Zilberman (2015). “Blowback: Saudi Arabia vs. Russia in Syria” <https://nationalinterest.org/feature/blowback-saudi-arabia-vs-russia-syria-14058/> 08.10.2021.
- Schenker, David (2017). “The Growing Islamic State Threat in Jordan” The Washington Institute, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/growing-islamic-state-threat-jordan/> 29.03.2021.
- Sengupta, Kim (2015). “Turkey and Saudi Arabia alarm the West by backing Islamist extremists the Americans had bombed in Syria” <https://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/syria-crisis-turkey-and-saudi-arabia-shock-western-countries-supporting-anti-assad-jihadists-10242747.html>/ 15.02.2021.

- Shadid, Anthony (2011). "Syrian Businessman Becomes Magnet for Anger and Dissent" <https://www.nytimes.com/2011/05/01/world/asia/01makhlouf.html/> 07.07.2021.
- (2011b). "Syria Escalates Crackdown as Tanks Go to Restive City" <https://www.nytimes.com/2011/04/26/world/middleeast/26syria.html/> 01.08.2021)
- Sinkaya, Bayram (2017). "2011'den Astana'ya: Suriye politikasının İran'a maliyeti" Aljazeera Türk, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/2011den-astanaya-suriye-politikasinin-irana-maliyeti/> 13.05.2021.
- Sly, Liz ve Karen DeYoung (2013). "In Syria, new influx of weapons to rebels tilts the battle against Assad" https://www.washingtonpost.com/world/in-syria-new-influx-of-weapons-to-rebels-tilts-the-battle-against-assad/2013/02/23/a6bf2bc0-7dfb-11e2-9073-e9dda4ac6a66_story.html/ 15.09.2021.
- SMDG (2012). "Koalisyon Misyon" <https://tr.etilaf.org/koalisyon-hakkinda/koalisyon-misyon/> 27.04.2021.
- Spencer, Richard (2012). "Aleppo 'is becoming Syria's Stalingrad'" <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/syria/9469080/Alep-po-is-becoming-Syrias-Stalingrad.html/> 08.10.2021.
- Sputnik Türkçe (2017). "Soçi'deki üçlü zirveden tarihi karar: Suriye Ulusal Diyalog Kongresi toplanacak" <https://tr.sputniknews.com/20171122/putin-erdogan-ruhani-soci-suriye-zirvesi-1031107199.html/> 27.08.2021.
- (2017). "Suriyeli muhalif yetkili: Cenevre - 6 görüşmelerinde siyasi geçişi konuşuyoruz." <https://tr.sputniknews.com/columnists/201705181028511679-suriye-muhalif-cenevre6-siyasi-gecis/> 27.08.2021.
- (2018). "Astana formatındaki görüşmelerin 10. turu Soçi'de başladı" <https://tr.sputniknews.com/rusya/201807301034521888-astana-format-gorusemeler-turu-soci-basladi/> 27.08.2021.
- (2019). "13. Astana görüşmeleri başladı: Rus ve Türk heyetler buluştu" <https://tr.sputniknews.com/politika/201908011039818335-13-astana-gorusemeleri-basladi-rus-ve-turk-heyetler-bulustu/> 27.08.2021.
- (2019(b)). "Ankara'da üçlü Suriye görüşmesi: Liderlerin gündeminde İdlib vardı" <https://tr.sputniknews.com/20190916/erdogan-putin-ve-ruhani-aciklamalarda-bulunuyor-1040186916.html/> 27.08.2021.
- (2021). "Pandeminin başlamasından bu yana ilk Astana görüşmesi Soçi'de" <https://tr.sputniknews.com/rusya/202102161043819982-socide-pandemiden-sonra-ilk-astana-gorusmesi/> 27.08.2021.
- T24 (2012). "Suriye'nin Dostları' toplantısında hangi kararlar alındı?" <https://t24.com.tr/haber/suriyenin-dostlari-toplantisinda-hangi-kararlar-alindi,200749/> 15.07.2021.

- (2015). “5 soruda Tel Abyad kirizi; iki Kürt kantonu birleşiyor” <https://t24.com.tr/haber/5-soruda-tel-abyad-kirizi-iki-kurt-kantonu-birlesiyor,299821/> 23.06.2021.
- (2015b). “İŞİD, Palmira antik kentinin kontrolünü ele geçirdi”. <https://t24.com.tr/haber/isid-palmira-kent-merkezine-girdi,297299/> 08.10.2021.

TC Cumhurbaşkanlığı (2020). “İdlib’de bu gece yarısı itibariyle ateşkes yürürlüğe girecektir” <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/116924/-idlib-de-bu-gece-yarisi-itibariyle-ateskes-yururluge-girecektir-/> 08.10.2021.

TC Dışişleri Bakanlığı (2011). “Sayın Bakanımızın Suriye Yönetimine Yönelik Olarak Kararlaştırılan Önlemler Hakkındaki Basın Açıklaması, Ankara” <https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-suriye-yonetimine-yonelik-olarak-kararlastirilan-onlemler-hakkindaki-basin-aciklamasi.tr.mfa/> 23.06.2020).

- (2012). "Suriye Halkın Dostları Grubu İkinci Konferansı Başkanlık Sonuçları, 1 Nisan 2012, İstanbul" https://www.mfa.gov.tr/chairman_s-conclusions-second-conference-of---the-group-of-friends-of-the-syrian-people-istanbul_-1-april-2012.tr.mfa/ 27.08.2021.
- (2012(b)). "Suriye Halkın Dostları Grubu'nun üçüncü toplantısı Paris'te gerçekleştirildi" <https://www.mfa.gov.tr/suriye-halkinin-dostlari-grubunun-ucuncu-toplantisi-pariste=gerceklestirildi.tr.mfa/> 27.08.2021.
- (2012(c)). “Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu’nun TBMM Genel Kurulu’nda Suriye’deki Olaylar Hakkında Yaptığı Konuşma, 26 Nisan 2012. 2012” https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-tbmm-genel-kurulu_nda-suriye_deki-olaylar-hakkinda-yaptigi-konusma_-26-nisan-2012.tr.mfa/ 23.06.2020.
- (2012(d)). “İslam İşbirliği Teşkilatı Olağanüstü Zirvesinde Suriye’nin üyeliği askıya alındı” <https://www.mfa.gov.tr/islam-isbirligi-teskilati-olaganustu-zirvesinde-suriyenin-uyeligi-askiya-alindi.tr.mfa/> 08.10.2021.
- (2017). "No:139, 4 Mayıs 2017, Suriye'de Çatışmasızlık Bölgelerinin Oluşturulmasına Dair Muhtıranın İmzalanması Hk." https://www.mfa.gov.tr/no_-139_-suriye_de-catismasizlik-bolgelerinin-olusturulmasina-dair-muhtiranin-imzalanmasi-hk_.tr.mfa/ 27.08.2021.
- (2017(b)). "No:288, 15 Eylül 2017, 14-15 Eylül 2017 Tarihinde Gerçekleştirilen Altıncı Astana Toplantısı'nda İdlib Çatışmasızlık Bölgesinin İlanı Hk." https://www.mfa.gov.tr/no_-288_-14-15-eylul-2017-tarihlerinde-gerceklestirilen-altinci-astana-toplantisinde-idlib-catismasizlik-bolgesinin-ilani-hk.tr.mfa/ 27.08.2021.
- (2018). "Suriye Ulusal Diyalog Kongresi Nihai Bildirgesi, 30 Ocak 2018" <https://www.mfa.gov.tr/suriye-ulusal-diyalog-kongresi-nihai-bildirisi.tr.mfa/> 27.08.2021.

- (2018(b)). "İran İslam Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu ve Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanları'nın Ortak Açıklaması, 4 Nisan 2018, Ankara" https://www.mfa.gov.tr/iran-islam-cumhuriyeti_-rusya-federasyonu-ve-turkiye-cumhuriyeti-devlet-baskanlari_nin-ortak-aciklamasi.tr.mfa/ 27.08.2021.
- (2018(c)). "İran İslam Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu ve Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanları Tarafından Yapılan Ortak Açıklama, Tahran, 7 Eylül 2018" <https://www.mfa.gov.tr/iran-rusya-turkiye-ortak-aciklamasi.tr.mfa/> 04.09.2021.
- (2019). "No:231, 2 Ağustos 2019, 1-2 Ağustos 2019 Tarihlerinde Nur-Sultan'da Yapılan Suriye Konulu Yüksek Düzeyli Toplantı Hk." https://www.mfa.gov.tr/no_231_-suriye-konulu-yukse-duceyli-toplanti-hk.tr.mfa/ 27.08.2021.
- (2020). "2021 Yılına Girerken Girişimci ve İnsani Dış Politikamız" 2020 https://www.mfa.gov.tr/site_media/html/2021-yilina-girerken-girisimci-ve-insani-dis-politikamiz.pdf/ 18.06.2021.
- Temizer, Selen ve Levent Tok (2018). "Suriye'de 2018'in dönüm noktaları" <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/suriyede-2018in-donum-noktalari-1350682/> 28.05.2021.
- The Guardian (2012). "What is Qatar doing in Syria?" <https://www.theguardian.com/commentisfree/2012/aug/08/qatar-syria-opposition/> 20.07.2021.
- (2013). "Hezbollah is helping Assad fight Syria uprising, says Hassan Nasrallah" <https://www.theguardian.com/world/2013/apr/30/hezbollah-syria-uprising-nasrallah/> 08.10.2021.
- Tok, Levent, Selen Temizer ve Burak Karacaoğlu (2019). "Suriye iç savaşında ÖSO'dan Milli Orduya" <https://www.aa.com.tr/tr/baris-pinari-harekati/suriye-ic-savasinda-osodan-milli-orduya/1607023/> 08.10.2021.
- Tomar, Cengiz (2019). "Suriye'de asıl nüfus mühendisliğini kim yaptı?" <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/gorus-suriye-de-asil-nufus-muhendisligini-kim-yapti-1598741/> 05.10.2021.
- TRT Haber (2012). "SUK Meşru Temsilci Olarak Tanındı" <https://www.trthaber.com/haber/gundem/suk-mesru-temsilci-olarak-tanindi-34939.html/> 22.07.2021.
- (2017). "Suriye konulu 5. Astana görüşmeleri başladı" <https://www.trthaber.com/haber/dunya/suriye-konulu-5-astana-gorusmeleri-basladi-322773.html/> 27.08.2021.
- (2018). "Suriye iç savaşının 7 yılı" <https://www.trthaber.com/haber/dunya/suriye-ic-savasinin-7-yili-355314.html/> 27.08.2021.

- (2018(b)). “İdlib’de silahlı bölge kararı.” <https://www.trthaber.com/haber/gundem/idlibde-silahlı-bolge-karari-385116.html/> 27.08.2021.
- (2019). "Dünden bugüne Astana görüşmeleri" <https://www.trthaber.com/haber/dunya/duydu/dunden-bugune-astana-gorusmeleri-445403.html/> 27.08.2021.
- Tüysüzoğlu, Göktürk (2013). “Milenyum Sonrası Türk Dış Politikası: Yeni Osmanlılık ve Türk Avrasyacılığı Ekseninde İnşa Edilen Bir Pragmatizm” <https://alternatifpolitika.com/makale/milenyum-sonrasi-turk-dis-politikasi-yeni-osmanlilik-ve-turk-avrasyaciligi-ekseninde-insa-edilen-bir-pragmatizm/> 15.03.2021.
- UCDP (2021). “UCDP Conflict Codebook Version” <https://ucdp.uu.se/downloads/nsos/ucdp-nonstate-211.pdf/> 18.05.2021.
- UNHRC (2020). “UNHCR Türkiye İstatistikleri” <https://www.unhcr.org/tr/unhcr-turkiye-istatistikleri/> 15.05.2021.
- (2021). “Syria Regional Refugee Response” <https://data2.unhcr.org/en/situations/syria/> 18.09.2021.
- Varulkar, Bios H., Ofir Winter (2007). “Criticism of the Upcoming Syrian Parliamentary Elections in the official Syrian Press and Among the Syrian Opposition” <https://www.memri.org/reports/criticism-upcoming-syrian-parliamentary-elections-official-syrian-press-and-among-syrian/> 25.06.2021.
- VOA (2011). “Arap Birliği Suriye’nin Üyeliğini Askıya Aldı” <https://www.amerikaninseesi.com/a/arap-birlii-suriyenin-uyeliini-askya-ald-133740078/904695.html/> 23.06 2021.
- (2013). “Suriye Muhalefeti İçindeki Bölünme Sürüyor” <https://www.amerikaninseesi.com/a/suriye-muhalefeti-icindeki-bolunme-suruyor/1668035.html/> 17.04.2021.
- (2016). “Halep Tamamen Rejim Kontrolüne Geçti” <https://www.amerikaninseesi.com/a/halep-tamamen-rejim-kontrolune-gecti/3647122.html/> 05.09.2021.
- White, Jeffrey (2011). “Asad’s Armed Opposition: The Free Syrian Army” <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/asads-armed-opposition-free-syrian-army/> 27.07.2021.
- Yeşiltaş, Murat (2015). “Türkiye’nin DAES ile çok boyutlu mücadelesi” <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/turkiye-nin-daes-ile-cok-boyutlu-mucadelesi/577528/> 23.06.2021.
- (2015b). “Türkiye’nin Sınır Güvenliği Politikası” <https://www.setav.org/turkiyenin-sinir-guvenligi-politikasi/> 23.06.2021.

Zibakalam, Sadegh (2011). “Syrias spoils the Iranian victory”
<https://souriahouria.com/syria-spoils-the-iranian-victory-by-sadegh-zibakalam/> 09.05.2021.

